శేషాద్రిరమణకవులు

ఆంధ్రవీరులు

బెజవాడ, 1929

Record no. 354

Śēṣādriramaṇakavulu

Āṃdhravīrulu

Bejavāḍa, 1929

Record no. 354

Bibliographic Record Target

శేషాద్రిరమణకవులు.

ఆంధ్రవీరులు / గ్రంథకర్తలు శేషాద్రిరమణకవులు.- బెజవాడ : వేంకట రామ్ అండ్ కో., 1929.

2 parts in 2. :ill. ;17 cm.

Record no. 354

Śēṣādriramaṇakavulu.

Āṃdhravīrulu / granthakartalu Śēṣādriramaṇakavulu.- Bejavāḍa : Vēṅkaṭa Rām aṃḍ Kō., 1929.

2 partsa ina 2. :ill. ;17 cm.

Record no. 354

ఆంధ్రవీరులు

రెండు భాగములు.

ఆంధ్రవీరులు

గ్రంథకర్తలు:

శ్రీ శేషాద్రి రమణకవులు.

([illegible]వధానులు)

వేంకటరామ్ అండ్ కో.,
బెజవాడ.

ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రాక్షరశాలయందు
క. కోదండరామయ్య గారిచే
ముద్రింపఁబడినది.

1929.

సర్వస్వామ్య సంకలితము]   [వెల [illegible] అణా

విషయసూచిక.

పీఠిక.

సహృదయులారా ?

ఆంధ్రవీరరత్నావళి యను పేరుతో ఆంధ్రులందుఁ బ్రసిద్ధులైన లోకోత్తర పురుషుల జీవితములు కథలుగ వ్రాసి బాలురకు విద్యార్థిదశలోనే మాతృదేశాభిమానము గలిగించుట యుచితమని యీ పుస్తకమును వ్రాయ దొరకొంటిమి. మా యుద్యమము వే. సత్యనారాయణమూర్తి గారి వలన విని వేంకటరామ్ అండుకో వారు తాము స్వయముగఁ బ్రకటించి కొందుమనియుఁ ద్వరలోఁ బూర్తిచేయుమనియుఁ, బ్రోత్సహించిరి. వారి యాదరణము మాతగాఁ గాని యున్నత పాఠశాలయందలి మా పండిత పదవి యందలి యనుభవమును బురస్కరించుకొని యీ చరిత్ర కథాగ్రంథమును రచించితిమి.

విస్తృతమగు నాంధ్రదేశమునందంతఁ బలువురు మహనీయు లుద్భవించిరి. వారి త్యాగదీక్ష, శౌర్యము ప్రపంచమునందలి యేజాతికిని నాయకులకు దీసిపోవదనుటకే చిన్నిపొత్తము సాక్ష్యము గాఁగలదు. ఆంధ్రవీరుల వికాసము, రాజ్యవిస్తృతి, పతనము క్రమముగా నీపుస్తకమునందు దెలుపఁబడినవి. ఆంధ్రుల చరిత్రము చాల వఱకుఁ బురాణ యుగమున నజ్ఞాతముగ నున్నదనుటకుఁ, జాణక్యుని చరిత్రము దారాళముగఁ దీసికొన వచ్చును. తరువాత నాంధ్రులు జాతీయతా ధర్మ నిర్వహణ ప్రవీణులై పొందిన మహోత్తరమగు సభ్యోన్నతికి గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి చరిత్రము దృష్టాంతము. తరువాతఁ బల్లవ చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు తమలోఁ దాము పోరాడుకొనుటయుఁ జోడులు విజృంభించుటయుఁ జరిత్ర విశేషములు. వీనిని గమనించితిమేని అవల నాంధ్రదేశము నంతయు నేకధాటిగఁ బాలించిన వీరుఁడు కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు. ఈతని యనంతరము ఆంధ్రదేశమును జీలికలు గావించుకొని

చిన్న చిన్న రాజులు పాలించుటయుఁ బ్రజలలోఁ స్వాతంత్ర్యభావ ముదయించి తమలోఁ దాము పోరాడుకొనసాగిరనుటకు బాలచంద్రుఁడు ఖడ్గతిక్కనల చరిత్ర ముదాహరణముగఁ గొననగును. చీలిపోయిన యాంధ్రతేజమును గేంద్రీకరించి స్వతంత్రమగు సామ్రాజ్యమును బ్రజా క్షేమకరముగాఁ బాలించిన మహోదారుఁడు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి. ఈతని కాలముననే సమస్త కళలు, భాష, ఆంధ్రజాతీయత అభివృద్ధికి వచ్చినవి. పరాధీన దుర్దశ బ్రాప్తింపవలసియుండుటచే నీ చక్రవర్తి బంధీకృతుఁడు గావలసివచ్చినది. ఈయన యనంతరము దేశీయవీరులు చిన్నచిన్న రాజ్యములు స్థాపించి యెట్టుల నభివృద్ధిమార్గముల నన్వేషించిరో బ్రాహ్మణవీరు లెట్టుల సామ్రాజ్య నిర్మాణమునకుఁ దోడుపడిరో తెలిసికొనుటకు హరిహరరాయల బుక్కరాయల మాధవవిద్యారణ్యుల చరిత్ర సంగ్రహము సాధనము కాఁగలదు. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము పునరుద్ధరించి తనశత్రు కెదురులేకుండఁ బోయినకావున నెల్ల జయము నొంది ద్రవిడాంధ్రోత్కల దేశములను లోఁగొని ఆంధ్రదేశమును యవనులపాలుగాకుండఁ గాపాడినది శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

ఈ మహాత్ముని వాఙ్మయసేవ, దేశసేవ, మాతృదేశాభిమానము నద్వితీయము. సమగ్రమగు నాంధ్రత్వ మంతయు నితనియెడ నిండి నిబిడీకృతమయ్యెను. ఆంధ్రుల పతనమునకు సూచనలు కృష్ణదేవరాయల తుదికాలము నుండియే యేర్పడెను. తరువాత నేకామిషకాంక్షతో హిందూ మహమ్మదీయులకు రాజకుటుంబమునకుఁ గలఁతలు సంభవించెను. అన్నింటిని సవరించి రాజ్యము పునరుద్ధరించినవాఁడు రామరాజు. పూర్వులకంటె నీతఁ డత్యున్నతి వహించెనుగాని యాతడుఁ ఘోర మృత్యుముఖమున నదృశ్యుఁ డగుటతో నాంధ్రుల సంపద, పెంపు, ఉన్నతి నశించెను. ఇవియే పరాధీనతకు మొదటి దినములు. తరువాత నెంత వీరుఁడైన స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపింప వీలులేకపోవుటయుఁ బరస్పరామాయలు ప్రబలు

టయు ధర్మ సంస్థాపనార్థము వీరు లాత్మార్పణము గావించుటయు యాచమనాయని చరిత్రమువలనఁ దెలియును. అంతటితో ఆంధ్రుల స్వాతంత్ర్య వికాసము కడబట్టి చిన్న చిన్న జమీనులతోఁ దృప్తిపడవలసి వచ్చినది. మొగలు రాజ్యములలో నొకటగు గోలకొండరాజ్యమునందు మంత్రులుగ నుండి అర్షధర్మములకు యవనులు ద్రోహము గావింపకుండఁ జెల్లెలికట్టవలె నడుపడి మంత్రిపదవిని నామమాత్రముగా నుంచుకొని ఆంధ్రదేశము నేకహేలగఁ బాలించిన యక్కన్న మాదన్నలనాఁడు మరల నాంధ్ర వికాసము తలయెత్తినది. దురాగతులగు రాజద్రోహులచే మిగుల ఘోరముగా అక్కన్న మాదన్న లేనాఁడు గోలకొండ రాజవీధిలోఁ జంపఁబడిరో ఆంధ్రజాతీయ పతనము దర్శింపజాలక యాత్మరక్తముతో నాంధ్రమాతపదము లభిషేకించి యేనాఁడు అక్కన్న మాదన్నలు త్యాగము ప్రకటించిరో యానాఁటితో నాంధ్రులు చరిత్రశరణ్యులై పూర్వ వికాసము నంతయుఁ గోలుపోయిరనియు నాఁటినుండి స్వతంత్ర రాజ్యస్థాపకుఁడగు వీరుఁడు జనింపలేదనియు నెఱుంగనగును.

ఈవిధముగాఁ గ్రీస్తుశకము పూర్వమునుండి పదునెనిమిదవ శతాబ్దము వఱకు గల సంగ్రహచరిత్ర యీగ్రంథమున నిముడ్పబడెను. ప్రకాశకు తీపత్తమును ఆంధ్రవీర రత్నావళి అనుటకంటె ఆంధ్రవీరు లనుట యుక్తమని పేరు మార్చుటలో స్వతంత్రించిరి. ఈ చిన్ని పుస్తకము ఆంధ్రుల హృదయమున నాంధ్రప్రతిభను ద్యోతకముచేయఁజేని ధన్యులము. గ్రంథము గ్రాంథిక భాషలోఁ జరిత్రానుకూలముగ వ్రాసితిమని పాఠకులకు విన్నవించుచున్నారము.

ఇట్లు భాషాసేవకులు

నందిగామ
23—4—1947

శేషాద్రి రమణకవులు.
శతావధానులు.

శ్రీ ర స్తు.

ఆంధ్ర వీరులు.

1. చాణక్యుఁడు.

భరతఖండమునందలి దేశములన్నిటిలో మగధ మిగులఁ బ్రసిద్ధమైనది. మగధదేశము చిరకాలము వీరాధివీరులు, పరాక్రమశాలురు, ధర్మస్వరూపులు నగు రాజులకు రాజధానిగ నుండెను. పాండవులను శ్రీకృష్ణుని ఉఱ్ఱూతలూపిన వీరవతంసుఁడగు జరాసంధుని రాజధాని యీ మగధదేశమందలి గిరివ్రజము. దీనిచెంతనే బింబిసారుఁడు రాజగృహ మను నగరమును నిర్మించెను. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు అజాతశత్రుఁడు రాజ్యమునకువచ్చి గంగాతీరమునందున్న పాటలిగ్రామును నొక పల్లెచెంత గొప్ప దుర్గమును గట్టెను. అతని మనుమఁడగు ఉదయనుఁడు పాటలీదుర్గముచెంత పాటలీపుత్రమను గొప్పనగరము నిర్మించెను.

పాటలీపుత్రము గంగ, శౌణ, గోగ్రిమొదలగు నదుల సంగమస్థలముచెంత నిర్మింపబడెను. బుద్ధాది మహానుభావు

లచే నీ పాటలీపుత్రము పవిత్ర మొనర్పఁబడియెను. మన కథాకాలమున నీరాజ్యమును మహాపద్మనందుఁడు తన యెనమండ్రు కుమారుల సాయముతోఁ బాలించుచుండెను. మహాపద్మునకు ఇళ, ముర యను నిరువురు రాణులు గలరు. ఇళయందు ఎనిమిదిమంది కుమారులు జనించిరి. మహాపద్మునితోఁ గలిపి వీరిని నవనందు లని యాకాలమునఁ బేర్కొనుచుండిరి. రెండవ భార్యయగు మురయందు జన్మించినవాఁడు చంద్రగుప్తుఁడు. తేజశ్శాలియు బుద్ధిమంతుఁడు నగు చంద్రగుప్తునియెడ సవతియన్న లెనమండ్రును బగబూని యెటులేని మట్టుపెట్టఁ జూచుచుండిరి. మహాపద్ముఁడు ముదుసలియగుటచేతను జంద్రగుప్తుఁడు మిగులఁ జిన్నవాఁడగుటచేతను, రాజ్యభారమంతయు ఎనమండ్రునందులకుఁ గైవసమయ్యెను. చంద్రగుప్తుని మట్టుపెట్ట నెన్నియో కపటోపాయములను బన్నుచు నందు లెనమండ్రు దురాలోచనముఁ జేయుచుండిరి. చంద్రగుప్తుడు మిగుల శ్రమలందుచు దైవసహాయమున నెటులో యాపదలనుండి గట్టెక్కుచుఁ గాలయాపనము దినమొక యేడుగఁ జేయుచుండెను. కడకుఁ జంద్రగుప్తుఁడు పొట్టకూటికి వెరవుచాలక సత్రాధికారిగనుండి దీనుఁడై కాలము గడపుచుండెను.

నందు లహంకరించి మహామంత్రియు నేర్పరియునగు రాక్షసుని మాటనేని పాటింపక మిగుల స్వతంత్ర భావముతో వర్తించుచుండిరి. ఒక దినమున చాణక్యుఁ డను

యువకుఁడు పండితవతంసుఁడు నందరాజుల సభకువచ్చి యట గల యొక యున్నతాసనమున నాసీనుఁడై యుండెను. నందులచటకువచ్చి యుత్తమ పీఠమునందున్న యాపేదబాఁపని మిగులఁ దిరస్కారభావముతోఁ జూచి సింహాసనమునుండి పడ లాగిరి. అమాత్యరాక్షసుం డిది యక్రమమనియుఁ బండితులు పూజనీయులనియు బోధించెనుకాని లాభములేకపోయెను. సిగ ముడి వీడ నున్నతాసనమునుండి లాగఁబడిన చాణక్యుఁడు నందులను గోపముతోఁ దేఱి పాఱఁజూచి "ఓ నందాధములారా! బహుజనమధ్యమునందు నన్నిటు లగౌరవించితిరి. మిమ్మిటులే సింహాసనమునుండి లాగి మీతలలు [illegible]కినఁగా[illegible] మీచే నూడఁదీయఁబడిన యీ తలవెండ్రుకల [illegible] కొనను" అని సభామందిరమును వదలి వెడలిపోయెను.

చాణక్యుఁడిటులఁ గోపించిపోవుటజూచి చంద్రగుప్తుఁడు మాఱుత్రోవను బోయి యొక యేకాంత ప్రదేశమునఁ జాణక్యునిఁ గలిసికొని సాగిలి నమస్కరించి నందాదులచే దా బొందు నవస్థలఁ దెలిపి తన్ననుగ్రహింపుమని వేఁడుకొనెను. చంద్రగుప్తుని లేవనెత్తి చాణక్యుఁ డాదరించి నందరాజ్యమునకు నిన్నుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించుట నా రెండవప్రతిజ్ఞయని నాఁడు మొదలు చంద్రగుప్తుని తనయొద్దనే యుంచుకొని నందకుల నిర్మూలమునకై ప్రయత్నములు చేయుచుండెను.

చాణక్యుఁడు.

సర్వశాస్త్ర పారంగతుఁడు, రాజనీతివిదుఁడు, దూరాలోచనపరుఁడు నగు చాణక్యుఁడు తన మిత్రుఁడును సహాధ్యాయియు నగు నిందుశర్మను సమీపించి జరిగిన యంశము తన ప్రతిజ్ఞయుఁ దెలిపి 'నీ వెటులేని క్షపణక వేషముతో అభిచారిక విద్య చేనందులను, రాక్షసుని లోఁగొని యచటి రహస్యములను చారులచే నెఱింగించుచు చంద్రగుప్తునకు నంద రాజ్యమును ధారవోయుటకుఁ దోడ్పడు'మని కోరెను. ఇందుశర్మ యటులె యని యంగీకరించి నందుల చెంత కేఁగి చెలిమిఁగడించి రాక్షసుని చెంతఁ బ్రాపకము నార్జించి తలఁపో నాలుకవలెఁ గలిసిమెలసి యుండి రాజ్యరహస్యము లన్నియు నెప్పటికప్పుడు చాణక్యున కెఱింగించుచుండెను. చాణక్యుఁడు చంద్రగుప్తుని వెంటఁగొని హిమాలయపర్వత ప్రాంతమునందున్న యరణ్య భాగములను పాలించుపర్వతరాజు చెంతఁ జేరి యతనిస్నేహమును సంపాదించి నందసంహారమున కాతనిఁ బ్రోత్సహించెను. గెలిచిన యెడల నంద రాజ్యమునందు సగము పర్వతరాజునకొసంగుటకుఁగూడఁ జాణక్యుఁడు వాగ్దానము గావించెను. జయించితిమేని చాణక్యుని చంద్రగుప్తుని వంచించి నందరాజ్యమునంతయు హరింపవచ్చునని పర్వతరాజు తలంచి సామంతుల యొద్దనుండి మిత్రుల యొద్దనుండి యసంఖ్యాకమగు సైన్యమును రప్పించి చాణక్యుఁడు పెట్టిన సుముహూర్తమున నందరాజ్యముపైకి దాడి వెడలెను. పర్వతరాజు వెంట నాతని సైన్యమే కాక శక, యవన,

కిరాత, కాంభోజ, పారసీక, బాహ్లికాది సైన్యములుగూడ వచ్చెను. చాణక్యుఁడు, చంద్రగుప్తుఁడు సైన్యమును మూఁడు భాగములుగా భాగించి తాము చెఱియొకభాగమును దీసికొని గండకీప్రాంతమునకుఁ బోయి పాటలీపుత్రమును ముట్టడించిరి. పర్వతరాజు కడమ మూడవభాగమును వెంటఁగొని గంగా శోణా సంగమప్రదేశముచెంత పాటలీపుత్రమును ముట్టడించెను. ఇందుశర్మ నందులనందఱఁ జీలఁదీసి చాణక్యునకు మోసముగాఁ బట్టియిచ్చెను. చాణక్యుఁడు ఎనమండ్రు నందులను సంహరించి తన మొదటిప్రతిజ్ఞను నిర్వహించి యప్పుడు తల వెండ్రుకలను ముడివైచికొనెను.

నందుల నాశముఁ జూచి మంత్రియగు రాక్షసుఁడు మిగులఁ జింతించి చీలిన సైన్యమునంతయుఁ గూడఁబఱచి పర్వతరాజు సైన్యముతోఁ బాటలీపుత్రసైన్యమును భయంకరముగా యుద్ధముఁ జేయించెను. నందరాజులమరణము విన్న రాక్షసుని సైన్యము కొంతసేపటికిఁ బర్వతరాజు సైన్యమునకు లొంగిపోయెను. పాటలీపుత్రమునందు అమాత్యరాక్షసున కెక్కుడు పలుకుబడి యుండుటచేతను వెంటనే రాజ్యమునఁ బ్రవేశించినచోఁ జంద్రగుప్తునకైనను దనకైనను నపాయము గలుగవచ్చుననియుఁ బర్వతరాజు నందరాజ్యమంతయుఁ దానే లోఁగొనను నేమోయనియు సంశయించి చాణ-

క్యుఁడు జయించిన రాజ్యమునఁ బ్రవేశింప నగరబహిర్భాగమునఁ బరిజనములతో విడిసి యుండెను.

రాక్షసుఁ డెటులేనిఁ జంద్రగుప్తునిఁ జాణక్యుని జంపఁదలంచి మాయోపాయములు దక్క వేఱు గతిలేదని యొక యుపాయము పన్నెను. రాక్షసుఁ డొకబాలికను విస మలవాటు చేసి పెంచుచుండెను. ఆబాలిక విసము జీర్ణించుకొనుట కలవాటుపడి యౌవనవతియై సర్వాంగసుందరియై యుండెను. ఆసుందరి తాకినయెడ విసముసోఁకి మనుజులు మరణింతురు. ఆమెను బిలువనంపి రప్పించి తనచెంత విశ్వాసపాత్రునివలె క్షపణకవేషధారియై వర్తించుచు జీవసిద్ధియను పేరుతోనున్న ఇందుశర్మను బిలిచి యీబాలికను జంద్రగుప్తునకు నేను సమర్పించితిననియుఁ బరిగ్రహించి మమ్ముల ననుగ్రహింపుమనియుఁ జెప్పి పంపెను. జీవసిద్ధి 'చిత్త మటులనే కావింతు'నని విషకన్యను వెంటఁగొని చాణక్యునికడకుఁబోయి జరిగిన యంశమంతయు రహస్యముగాఁ దెలిపి విషకన్యను సమర్పించెను. నందరాజ్యము నంతయు హరింపనెంచిన పర్వతరాజును జంపనిదియ తరుణమని చాణక్యుఁడు విషకన్యను బర్వతరాజునొద్ద కంపెను. కామాతురుఁడగు పర్వతరాజు విషకన్యనుజూడఁగనే యొడలుప్పొంగి కౌఁగిలించుకొని విషము తలకెక్క మరణించెను. రాక్షసుని యాస యడుగంటెను. నందరాజ్యమునంతయు హరింపఁదలంచిన పర్వతేశ్వరుఁడు గతించుట చాణక్యుని సంకల్పమునకు సర్వవిధముల సహాయకారి యయ్యెను.

పర్వతరాజుమరణము విని యతనికుమారుఁడగు మలయకేతువు విచారపడుచుండఁ బ్రతిపక్షుల సేనానాయకుఁడగు భాగురాయణుఁడువచ్చి చెలిమి సంపాదించుకొని 'మలయకేతూ! చాణక్యుఁడు నీతండ్రిని జంపించినటులె నిన్నును జంపింప నున్నాఁడు. బ్రదుకఁదలఁచిన నిటనుండి వెడలిపోవుట మంచి'దని తెల్పెను. అతని మోసపుమాటలు నమ్మి మలయకేతువు భాగురాయణుని మంత్రిగఁ జేసికొని తన పర్వతరాజ్యమునకు వెడలిపోయెను.

పర్వతరాజకాలమరణమొందుటయు మలయకేతువు పాఱిపోవుటయుఁ జూచి యిదియె యదనని చాణక్యచంద్రగుప్తులు మంగళవాద్యములతోఁ బాటలీపుత్రమున బ్రవేశించిరి. రాక్షసుఁడు సైన్యములఁ బ్రోత్సాహపఱచి చాణక్య చంద్రగుప్తులబలముమీఁదికిఁ దన బలమును నడపెను. ఉభయబలములకు భయంకరమగు సంగరము జరిగెను. రాక్షసుఁడు ఈ యదను గనిపెట్టి నందులపక్షమునఁజేరి, చంద్రగుప్తునకుఁబట్టాభిషేకముచేయరాదని చాటించెను. అంతతోఁ బోక మహానందుని ఒక సురంగమార్గమునఁ దపము జేసికొనుటకుఁ బ్రంపి యతని స్వీకారపుత్రుని రాజ్యమునందుఁ బ్రతిష్ఠింపవలయునని రాక్షసుడు నిశ్చయించెను. చంద్రగుప్తచాణక్యులు పాటలీపుత్రమునఁ బరిచయము సంపాదించుకొనినకొలఁది తన కపకారము కలుగక తప్పదని రాక్షసుఁడు గర్భవతి యగు తన

భార్యను పుత్రుని ప్రాణమిత్రుఁడగు చందనదాసునియింట రహస్యముగా నుంచెను. తన యంతరంగ మిత్రుఁడగు శకటదాసునకుఁ గోశాగారమునందలి ధనము నంతయు నొసంగి నందపక్షమునకు సహాయముచేయు నేర్పాటు చేయించెను. అంతతోఁ దృప్తినందక చంద్రగుప్తుని మట్టుపెట్టినఁ గాని చాణక్యుఁడు లొంగఁడని యమాత్యరాక్షసుఁడు తలంచి దారువర్మయను శిల్పిని బిలిపించి చంద్రగుప్తుఁడు నగరమునఁ జేరునపుడు ద్వారము కూలునటులఁ జేయుమనెను. ఏనుఁగు నెక్కినపుడు చంద్రగుప్తుని చురకత్తితోఁ బొడిచి చంపుమని మావటీనిని బ్రోత్సహించెను. రాజవైద్యునితోఁ జంద్రగుప్తునకు విషప్రయోగము చేయుమనియు, శయనాధికారితో నిదురించునపుడు తలనఱకుమనియుఁ గొందఱు ఘాతుకులను గోడసందులలో బంధించి సమయముఁ జూచి చంపుమనియు రాక్షసుఁడు కట్టుదిట్టములు చేసెను. చాణక్యుఁడు తన యసాధారణప్రజ్ఞచే రాక్షసుని మాయోపాయములన్నియు గమనించి చంద్రగుప్తున కెట్టి యపాయము గలుగకుండఁ గాపాడి హంతకులనెల్లఁ జంపించెను. సర్వార్థసిద్ధిని వెదకించి చాణక్యుఁడు కొందఱు హంతకులఁ బంపి చంపునటులఁ జేసెను. తన ప్రయత్నములన్నియు విఫలమగుటయుఁ బర్వతరాజు, సర్వార్థసిద్ధి మరణించుటయు మలయకేతువు పాఱిపోవుటయుఁ జూచి రాక్షసుఁడు తానిఁక బాటలీపుత్రమున నున్నఁ గానంత యేని లాభము లేదని

సురంగమార్గమున నగరుదాటి పర్వతరాజ్యమునకు వెడలి పోయెను. ఇట్లు రాక్షసుఁడు మలయకేతువు నొద్దకేఁగి యతనితో చాణక్యుఁడె నీతండ్రియగు పర్వతరాజును జంపించెననియుఁ బాటలీపుత్రమును ముట్టడించి తండ్రిని జంపిన పగదీర్చుకొమ్మనియుఁ బ్రోత్సహించెను. మలయకేతువునకు శక, గాంధార, యవన, శచీన, హూణాదిరాజులు సైన్యసహితముగా సాయము రానుండిరి.

చంద్రగుప్తునిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటతోఁ దనభారము తీరలేదని చాణక్యుఁడు తలంచి తన యంతరంగ మిత్రుఁడగు జీవసిద్ధిని బిలువనంపి నీవు విషకన్యను బ్రయోగించి పర్వతరాజును జంపితివి గాన రాజ్యమునం దుండఁదగవని వెడలనంపెను. ఈయవకాశమును బురస్కరించుకొని జీవసిద్ధి మలయకేతువును శరణుగోరి రాక్షసునకు మలయకేతువునకు విరోధము కలుఁగజేయుచు విషకన్యను బ్రయోగించి రాక్షసుఁడె పర్వతరాజును జంపెనను ప్రవాదము నందందుఁ గలుగఁజేసెను. జీవసిద్ధి యవకాశమున్నపుడెల్ల నచటి రహస్యములు చాణక్యాదులకు గూఢచారులచేఁ దెలియఁబఱచుచు బయటికి మలయకేతుపక్షమువానివలె నటించుచుండెను. చాణక్యుఁడు పాటలీపుత్రమున రాక్షసునిపక్షమువారెటనుండిరో తెలిసికొనుటకు జారులను నియోగింప వారు వెదకి వెదకి చందనదాసుని యింటిలో రాక్షసునిభార్యయు బిడ్డలు నుండిరని తెలిపి కపటో

పాయములతోఁ దామార్జించిన రాక్షసుని ముద్రికను
క్కన కొసంగిరి. చాణక్యుఁడాముద్రికాసహాయమునఁ గొ
పత్రికలను సృష్టించి జీవసిద్ధి చేతికిచ్చి ప్రచారములో
దెప్పించి, రాక్షసునకు మలయకేతువునకు విరోధము కల
నటుల జేసెను. అందుచే మలయకేతువు నిశ్చయించినదాది
విఫలమయ్యెను. రాక్షసునకు మలయకేతువునొద్ద ప్రాపక
తగ్గెను. తనతండ్రిని రాక్షసుఁడే చంపెనని మలయకేతువు
మముగూడ వహించెను. 'మృతినొందిన నందాదుల య
శాంతికొఱకుఁ జాణక్యునిగాని చంద్రగుప్తునిగాని సాధింప
పోతినిగదా, నేను జీవించి ఫలమేమని రాక్షసుఁడు పరితపిం
చుండెను. రాక్షసుని నెటులేని చంద్రగుప్తునకు మంత్రిని
జేసిన బాగుండునని సర్వవిధములఁ జాణక్యుఁడు ప్రయత్ని
చెనుగాని నందపక్షపాతియగు రాక్షసుఁడందుల కంగీకరిం
పోయెను.

రాక్షసుని లోఁబఱచికొన నేవెరవుగానక చాణక్యు
కడకొక యుపాయమును బన్నెను. రాక్షసుని భార్యా సు
ు చందనదాసునియింటఁ బాటలీపుత్రమున నుండిరి. చం
సాముఁడు రాక్షసునియెడ భక్తివిశ్వాసములు గలవాఁ
చాణక్యుఁడు చందనదాసుని రప్పించి రాక్షసుని భార
శువులఁ దన యధీనముగావింపుమని నిర్బంధించెను. స్వా
క్తిపరాయణుఁడగు చందనదాసుఁ డందుల కంగీకరిం
రుగఁబడుటచే జాణక్యుఁడాతని కురిశిక్ష విధించెను; ఈసంగ

రాక్షసుఁడు విని నిరపరాధియుఁ దన ప్రాణమిత్రుఁడు నగు
చందనదాసునకుఁ దన మూలమున ఘోరమరణము ప్రాప్తింప
నున్నందులకు మిగుల వగచి యెటులేని యంత్యకాలమునం దేని
పరమ విశ్వాసపాత్రుఁడగు చందనదాసుని గలిసికొని తన
ప్రాణము లొసంగియేని యాతనిఁ గాపాడనెంచి వధ్యస్థానము
నకుఁ జేరెను. హంతకులు చందనదాసుని వధ్యస్థానమునకుఁ
జేర్చి యురిదీయఁబోవు తరుణమున రాక్షసుఁ డడ్డుపడి నిరప
రాధియగు చందనదాసుని వదలి నన్నుఁ జంపుఁడని ముందునకు
వచ్చెను. చాణక్యుఁ డిదియంతయు జూచి 'రాక్షసామాత్యా!
నీవు చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగానుండుటకు ఇష్టపడెదవేని దో
షియగు చందనదాసుని వదలుదుము. లేకున్న ఉరిదీయక తప్ప
దని చెప్పెను. మిత్రసంరక్షణమె తన కవశ్యకర్తవ్యము గావున
విధిలేక రాక్షసుఁడు చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగానుండుట కంగీక
రించెను. చంద్రగుప్తుఁడు రాజనీతివిశారదుఁడగు రాక్షసుఁడు
మంత్రిగనుండుట కెంతయో సంతసించెను. తన ప్రతిజ్ఞలగు నం
దసంహారము, చంద్రగుప్త పట్టాభిషేకము నీవిధముగా ముగించి
రాజ్యముఁ బ్రశాంతమొనరించి చాణక్యుఁ డాధ్యాత్మికవిచార
ము గావింపనెంచి రాజకీయరంగమునుండి తొలంగెను. గతము
నంతయు మఱచి రాక్షసుఁడు చంద్రగుప్తునిచే ననేకదండయా
త్రల నొనరింపఁజేసి పరాజయము నెఱుంగని విజయములతోఁ
బాటలీపుత్రరాజ్యమును మిగుల విస్తరింపఁ జేయుటయే గాక

హిమాలయమున కావలి దుర్గమ రాజ్యభాగములు గూడ సాధిం
చెను. మలయకేతువు చంద్రగుప్తునకు సామంతుఁడై యుండెను.
పర్వతరాజు ఫిలిప్పాస్ అను గ్రీకురాజనియు శెల్యూకసు మల
యకేతు వనియు నిప్పటి చరిత్రవిదు లూహించుచున్నారు.

చాణక్యుఁడు ఉత్తమచరిత్రుఁడు. క్షాత్రమున నీతఁడు
పరశురామునకు, స్వామిభక్తియందు సుగ్రీవునకుఁ, గార్యదక్షత
యందు నాంజనేయునకు సమానుఁడు. చాణక్యుని గుణప్రశంస
పురాణాదులయందును కామందకాది రాజనీతి గ్రంథములందును
గలదు. రాజనీతిశాస్త్రము లన్నిటియందును దొలుదొలుత
చాణక్యుని ప్రశంస గనఁబడుచున్నది. చాణక్యుఁడు వ్రాసిన నీతి
శాస్త్రము నీతిగ్రంథములన్నిటిలో మిగులఁ బ్రశస్తిగాంచియు
న్నది. చాణక్యుఁడు "ఇదంక్షాత్రమిదం బ్రాహ్మ్య"మను ధర్మ
సూక్తికిఁ దార్కాణముగ బ్రాహ్మణధర్మములగు పారమార్థిక
విజ్ఞానములయందును క్షాత్రధర్మములగు చతురుపాయముల
యందును సమర్థుఁడై మౌర్యరాజ్యమును భరతఖండమునఁ జిర
కాలము నిలుచునటులఁ జేసి సామ్రాజ్యసంరక్షణమునకుఁ బ్రతి
పక్షకోటిలోనివాఁడగు రాక్షసుని నియోగించి తాను తపోవ
నంబున కేగెను.

చాణక్యుఁడు చందనదాసుని స్వామిభక్తికి సంతసించి
యాతని విడుచుటయు రాజనీతివిదుఁడగు రాక్షసుని మంత్రిగ
నేర్పాటు చేయుటయుఁ బర్వతరాజును భాగముఁ గోరకుండుటకు

జంపుటయుఁ జూడ గుణము గ్రహించుటయుం దప్రతిమానుఁ డనియు రాజనీతికొఱకై యెట్టి దురంతకార్యమునకు జంకు వాఁడుకాఁడనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. చాణక్యుఁ డాంధ్ర బ్రాహ్మణుఁడని యాధునికులు విశ్వసించుచున్నారు. కాదను టకు అగుననుటకు బలవత్తరములగు నాధారములు లభించు వఱకు ననుమానమె శరణ్యము.

నాఁడు చంద్రగుప్తుని కైవసమాచరించిన మౌర్యరాజ్య ము రూపుమాసినను జాణక్యుని ప్రశస్తిమాత్రము దేశీ యులు మఱచిపోవలేదు. మహాత్ముల జీవితము లజరామర ములై భవిష్యత్సంతతికి మార్గదర్శకములుగ నాచంద్రార్క స్థాయిగ నుండుననుటకు సంశయము లేదు.

చంద్రగుప్తుఁడు రాజ్యమును బాలించిన కాలము క్రీస్తు శకమునకుఁ బూర్వము ౩౨౨ - ౨౯౮ వఱకు నై యుండు నని చరిత్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. చంద్రగుప్తునికంటెఁ జాణ క్యుఁడు వయస్సునఁ బెద్దవాఁడు గాన నతనికిఁ గొంతముందుగఁ బ్రసిద్ధికివచ్చి చంద్రగుప్తునకు ముందె గతించి యుండును.

చాణక్యుని పాండిత్యమును విద్యాకౌశలమును గూర్చి విశేషించి వ్రాయవలసియున్నను, ఇందు వీరజీవితమును జేర్చు టయే మాసంకల్పముగాన నింతటితో విరమించుచున్నారము.

*

౨. గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణుఁడు.

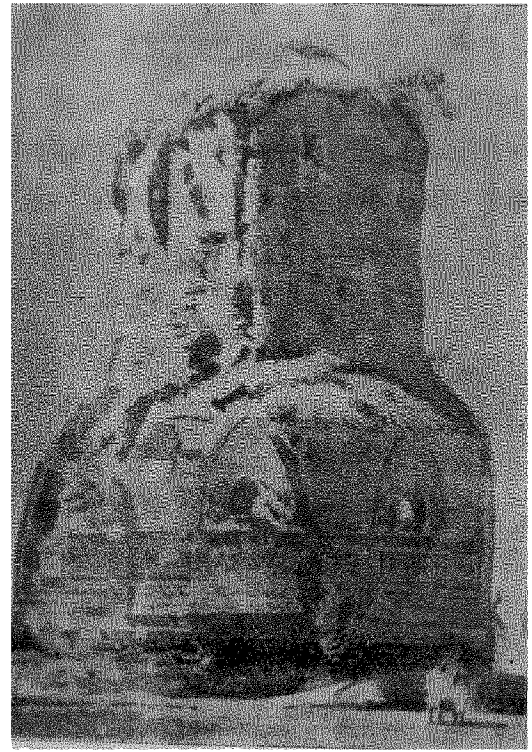
ఆంధ్రదేశము నందలి పురాతననగరములలో ధాన్య కటకము తొలుత యెన్నఁదగినది. బెజవాడకు మూఁడామడల దూరమునఁ బశ్చిమదిశను కృష్ణాతీరమున అమరావతి చెంత నీజీర్ణనగరము గలదు. దీనినే మనమిపుడు ధరణికోట యని వ్యవహరించుచున్నారము. మిగుల నున్నతములగు మంటిదిబ్బ లతో మనోహరములగు బౌద్ధస్తూపములతో నొప్పి పూర్వ శోభలఁ గోలుపోయిన యీప్రదేశము నొకమారు సందర్శించి మన పూర్వచరిత్రము స్మరింతుమేని ఆంధ్రరాజుల రాజధాని నగరమునకా యీదుర్దశ యని పరితాపము కలుగకమానదు.

ధరణికోట రాజధానిగఁ జేసికొని పాలించిన శాత వాహన వంశజులగు నాంధ్రరాజులలో గౌతమీపుత్ర శాత కర్ణి ప్రథమగణ్యుఁడు. విజ్ఞానమునందును బరాక్రమమందును బరిపాలనాచాకచక్యమునందును నీతఁ డసమానుఁడు. ఇతఁడు పలుమాఱు విజయయాత్రల కేఁగి యవనులను, శకులను, పహ్లవులను లోఁబఱచికొని ధాన్యకటక సింహాసనాశీనుఁడైన వెంటనే తన పెద్దకుమారుఁడగు పులమాయిని యువరాజపట్టా భిషిక్తుని గావించి ప్రతిష్ఠానపురమునం దాతని నుంచి తనపూ ర్వులు కోలుపోయిన రాజ్యములన్నింటిని గడించెను. ఈనృపాలు నివంశమును శాతవాహనవంశ మని యందురు. శాతవాహన నామము ఎటుల వచ్చినదో తెలుపు చిత్రకథయొకటి వాడుక

లోనున్నది. ఆకథయందలి సత్యాసత్యములఁ జర్చింపక హృద
యరంజకమగు నాకథ నిట వ్రాసెదము.

పరాక్రమశాలియు ధర్మమూర్తియు నగు దీపకర్ణిమహా
రాజు దక్షిణాపథమును బాలించుచుండెను. ఆతనికి రూపవతి
యు విద్యావతియునగు శక్తిమతియను భార్యకలదు. ఇరువురును
మిగుల సౌఖ్యముగఁ గలసిమెలసియుండ వారి దాంపత్యము
గాంచి దైవము కన్ను కుట్టెనేమోయన శక్తిమతి సర్పదష్టు
రాలై మరణించెను. దీపకర్ణి అనుకూలపత్నీ వియోగమునకు
మిగుల దుఃఖించి యుత్తరక్రియ లన్నియు నిర్వహించి తనజీవి
తమునంతయు బ్రహ్మచర్యావస్థలోఁ గడపుచుండెను. నాయ
నంతర మీమహారాజ్య మెవరిపాలుగానున్నదో, సంతానము
లేదుగదా యను చింత దీపకర్ణిహృదయమును దహించు
చుండెను. ఒకనాఁటి వేఁకువజామున సుఖనిద్రలోనుండ దీపకర్ణి
కొక స్వప్నమువచ్చెను. కలలో నీశ్వరుఁడు కనిపించి నీవరణ్య
ములకుఁ రేఁపు వేఁటకుఁబొమ్ము. నీకు సింహరాజముపై స్వారి
చేయు నొక బాలుఁడు గనిపించును. వానిని గొనితెచ్చి పెంచి
యీరాజ్యమును వానికి నిమ్మని చెప్పి యదృశ్యమయ్యెను.

తెల్లవారఁగనే దీపకర్ణి పరిజనమును వెంటఁగొని వేఁట
లాడుట కొక యరణ్యమునకుఁబోయి విహరించుచుండ మార్గ
మునఁ బరుగెత్తుచున్న యొకసింహరాజము కనబడెను. దానిపై
పవిత్రతేజోరాశియు, సుందరాకారుఁడు నగు నొకబాలుఁడు

బౌద్ధస్తూపము

కూర్చుండియుండెను. దీపకర్ణి స్వప్నమునఁ గాంచినదెల్లఁ బ్రత్యక్షమగుటచే మిగుల సంతసించి పదునైనబాణమును వింట సంధించి పసగత్తు సింగముపైఁ బ్రయోగించెను. సింగము వెంటనే మరణించెను. సింహ దేహమునుండి యక్షుఁడొకఁడుఁ బయలువెడలి నమస్కరించి దీపకర్ణి నృపాలా! నేను సాతుఁ డనువాఁడను. యక్షుడను. కుబేరుని సఖుఁడను. నే నొకముని కన్యను వలచి మునియనుజ్ఞ గొనకయున్న గాంధర్వవిధిఁ బెండ్లాడితిని. నాసాహసమునకుఁ గోపించి మమ్మిరువుర సింగములఁ గండని ముని శపించెను. నాభార్య గర్భవతియై యీ బాలునిగని యకాలమరణ మొందెను. తల్లిలేని బిడ్డనెటులో పెంచుచుంటిని. నాశాపము తొలంగినది. నే నేఁగుచున్నాఁడను. ఈ బాలుని పోషించు భారమంతయు నీదేయని సాతుఁ డదృశ్యమయ్యెను. సాతుఁడే వాహనముగనున్న యీ బాలకునకు సాతవాహనుఁడను నామమొసంగి దీపకర్ణి యీ బాలుని మక్కువతోఁ బెంచి పెద్దవానిఁ గావించి శుభదినమునఁ దన రాజ్యము నాబాలకున కొసంగి పట్టాభిషేకము గావించెను. సాతవాహనునే ప్రాకృత గ్రంథములందు శాలివాహనుఁడని వ్యవహరించిరి. ఈతనివంశమె శాతివాహనవంశమని వ్యవహరించుచుండిరి.

శాతకర్ణుఁడు బౌద్ధుఁడు. ఆతనికాలమున జైనబౌద్ధ శైవమతములు పరస్పర భిన్నాభిప్రాయములతో ద్వేషము పెంచుకొనుచున్నను దానందుఁ బాల్గొనక సర్వమత సామరస్యమునకె పాటుపడెను. బౌద్ధభిక్షువులకే కాక యితరమతముల

వారికిఁగూడ నీరాజు మిగుల సహాయము చేసెను. ఆకాలమునఁ బేరుగల రాజ్యము లన్నియు శాతకర్ణునకుఁ బన్నుగట్టుచుండెను. శాతకర్ణుఁడు బౌద్ధమతావలంబియైనను విరోధిసంహారమున దయాదాక్షిణ్యములు వదలి యెన్నియో కుటుంబములను రూపుమాపెను. తనకుఁ దిరుగబడి సామంతులుగా నుండనీయ కొననందులకుఁ గోపించి విరోధుల వంశములను నిర్మూలము గావించెను. యవన శక పహ్లవవంశములు పెక్కు రూపు మాపెను. సౌరాష్ట్రదేశముమీఁదికి దండెత్తి యాభాగమును బాలించు రాజవంశమును కూఁకటివ్రేళ్లతోఁ బెరికి కూలార్చెను. పలువురు రాజులు శాతకర్ణికి లోఁబడి తమ పూర్వమతములు వదలి బౌద్ధులుగా మాఱిపోయిరి. ఇతని పుత్త్రుఁడగు పులమాయి (పౌలోమి) గూడ విజయ యాత్రల యందుఁ దండ్రికిఁదోడ్పడి విజయములు సమకూర్చి సామ్రాజ్యమును మిగుల విస్తరము గావించెను.

శాతకర్ణుని రాజ్యమును హరింపఁదలంచి యవనులు, శకనులు, పహ్లవులు పలుమారు దండెత్తివచ్చి పరాభవము నొంది పోవుటయే కాని జయము నొకమాటేని గాంచి యెఱుంగరు. ఆకాలమున సుప్రసిద్ధులుగానున్న చేరదేశపాలకుఁడగు చెంతుధువాను భూపతియు సింహళమును బాలించు గజబాహునృపుఁడును మాళవదేశమును బరిపాలించు చస్తనుడును శాతకర్ణి కనుసన్నల మెలఁగుచు స్నేహము వాంఛించుచుండిరి. పశ్చిమాంధ్రదేశము పులమాయి యధికారము క్రిందను

పూర్వాంధ్రదేశము ధరణికోట రాజధానిగా శాతకర్ణి పరిపాలనము క్రిందను నుండెను. శాసనములవలన గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి అస్మిక, అసిక, మూలక, సురాష్ట్ర, కుకుర, అపరాంతక, అనూప, విదర్భ, అకరావంతి లోనగు దేశముల కధిపతియనియు వింధ్యావతము, పారియాత్రము, సహ్యము, కృష్ణగిరి, మలయము, మహేంద్రము, శ్రీస్థగిరి, చకోరము, మొదలగు పర్వతముల కధినాథుఁడుగా నుండెననియుఁ దెలియుచున్నది. మగధదేశమునకుఁ గూడ ధరణికోట యాకాలమున రాజధానిగానుండెను. ఉత్తరదిశను గంగానదిమొదలుకొని దక్షిణమునఁ గాంచీపురివఱకుఁ గల దేశమంతయు నాంధ్రరాజుల పరిపాలనమున నున్నటుల నిశ్చయింప నవకాశములు గలవు.

శాతకర్ణి యాంధ్రుఁడైనను అతనికాలమున వ్యాప్తిలో నున్న ఆంధ్రభాషాస్వరూప మెట్టిదో నిశ్చయింప నాధారములు లభించుటలేదు. రాజకీయవ్యవహారములయందును శాసనములయందును సంస్కృతభాష మిగుల స్వల్పముగను విశేషముగఁ బ్రాకృతము నుపయోగింపఁబడెను. శాతకర్ణి ప్రాకృతవాఙ్మయమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. ప్రాకృతభాషలోఁ బెక్కు లుత్తమగ్రంథము లీనృపాలునికాలమునందే బయలువెడలెను. విదేశవ్యాపారమునుగూడ నీతఁడు మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి ద్వీపాంతరముల కిచటివస్తువులు పోవునట్లును

ఇతరద్వీపవస్తువు లచటికి వచ్చునట్లును జేసెను. స్వయముగాఁ బండితుఁ డగుటచే శాతకర్ణి వర్ణాశ్రమధర్మముల గుఱించి వర్ణములను సంకరముగాకుండఁ గట్టుదిట్టములను మిక్కిలి దిట్టముగాఁ జేసెను. దండయాత్రలలో నీదేశమునకు వచ్చి యిచటనే ప్రాతకాఁపులుగానున్న విదేశీయుల నాదరించి వారి కెట్టిపన్ను లవసరము లేకుండఁజేసి శాతకర్ణి వారికెన్నియో సౌకర్యములు కలుగఁజేసెను. పూర్వరాజులు తమపేరుముందు మాతృనామ ముంచుకొని వ్యవహరించినటులఁ గానరాదు. శాతకర్ణి తన మాతృదేవియగు గౌతమినామమును తన పేరుతోఁ గలిపికొని గౌతమీపుత్త్ర శాతకర్ణియనియే వ్యవహరించెను. దీనిచే నీతనికిఁ గల యపారమగు మాతృభక్తి వెల్లడి యగుచున్నది.

గౌతమీపుత్త్రుఁడు క్రీ.శ.౧౩౩ మొదలు ౧౫౪ వఱకు రాజ్యమును బాలించియుండునని యింతవఱకు లభించిన శాసనాద్యాధారములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతని ధర్మపత్ని వాసిష్ఠి. ఈరాజన్యుని జీవితమునందలి యపూర్వాంశము లెన్నియో కాలగర్భమున మరుగుపడియున్నవి. శాతకర్ణి యపూర్వచరిత్రమంతయుఁ గీర్త్యంకములుగఁ బరిగణింపఁబడు శిలాశాసనములం దింకను అజ్ఞాతావస్థయందె యున్నదని యొప్పుకొనక తప్పదు. మహావిస్తృతమైన ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు నెలవైన ధాన్యకటకము నేఁడు పూర్వవైభవము లన్నియుఁ గోలుపోయి చిఱుపల్లెగా మాఱిపోయినది. ఆంధ్ర

రాజుల వేఁడిరక్తముచేఁ బూతమైన పుణ్యప్రదేశములలో రక్కసకంపలు నిండిపోయినవి. ఆంధ్రరాజుల మహోన్నత దశనుగాంచి యానందించి విజయగీతములు పాడిన కృష్ణాస్రవంతి యిపుడు విపరీతకాల పరిణామమునకుఁ బలవించుచు విషాదగీతికలఁ బాడుచున్నది. ఆంధ్రుల దురదృష్టమువలెఁ బెచ్చుపెరుగు పాటిదిబ్బలలోఁ జారిత్రకరత్నము లెన్ని మరుగుపడియున్నవో సమగ్రమగు పూర్వచరిత్ర మాతృలోకమున కెన్నటికి జ్ఞాపకమునకు వచ్చునో యెవరు చెప్పగలరు?

3. కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు.

భారతమును నన్నయభట్టారకునిచే ఆంధ్రీకరింపఁ జేసి యంకితముగాఁ గొన్న రాజరాజనరేంద్రుఁడు మనకుఁ జిర పరిచితుఁడు. ఈతఁడు చాళుక్యవంశజుఁడు. చాళుక్యవంశజులు చంద్రవంశక్షత్రియులని భారతమునందుఁ జెప్పఁబడెను. ఈనృపుని రాజరాజ విష్ణువర్ధనుడనియు రాజ రాజనియుఁ గూడ వ్యవహరించుట కలదు. తన మేనమామయగు రాజేంద్రచోడుని కుమార్తెయైన అమ్మంగదేవి నతఁడు వివాహమాడెను. ఈ దంపతులకుమారుఁడె మన కథానాయకుఁడగు కులోత్తుంగ చోడదేవ చక్రవర్తి.

కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు.

కులోత్తుంగ చోడదేవుని మొదటిపేరు రాజేంద్రచోడుఁడు. ఇతఁడు యువరాజుగానున్న కాలమునఁ బెక్కు పర్యాయములు దండయాత్ర లొనరించి విజయము గడించెను. ఒక దండయాత్రయం దీయువరాజు మధ్యమాగాణము లందలి వాయిరా నగరమును బలపరాక్రమములతో ముట్టడించి గజయూథములను లోఁగొని విజయము గడించెను. మఱియొక మాఱు బస్తరు రాజ్యములోని చక్రకోట్యమును ముట్టడించి జయించి సింధువంశజాతుఁడును విక్రమశాలియునగు ధారావర్షుని సామంతరాజునిగ నొనరించెను. చాళుక్యులకుఁ జోళులతో సంబంధము విమలాదిత్యుఁడు. రాజరాజు, రాజేంద్ర చోడుల కాలమువఱకు వరుసగా మూఁడుతరములనుండి కలిసి వచ్చెను. ఈమువ్వురిభార్యలును చోడులయింటియాఁడుపడుచులె. మేనమామలను దల్లులనుబట్టియో చోడదేశమున జయించిన కారణముననో యీ రాజేంద్రుని రాజేంద్రచోడుఁడనియుఁ గులోత్తుంగ చోడుఁడనియు వ్యవహరించిరి. ఇతనికిఁ గరికాలచోడుఁడు, రాజనారాయణుఁడు అను బిరుదనామములు గలవు. ఎంత రాజకుమారుఁడైనను మాతృస్థానము జనకస్థానము మహారాజ్యసంబంధముగలవైనను కష్టములకు మాత్రమితఁడు తొలుతనె పాల్పడెను. రాజరాజనరేంద్రుడు మరణించినంతనే తండ్రిరాజ్యమగు రాజమహేంద్రవరమునకీకులోత్తుంగచోడదేవుఁడు రాజుగావలసియుండ బినతండ్రి

నైన విజయాదిత్యుఁడు బలవంతుఁడై రాజకీయోద్యోగులను సైనికులను లోఁగొని యక్రమముగా భ్రాతృరాజ్యము నాక్రమించెను. కులోత్తుంగచోడుఁడు రాజ్యభ్రష్టుఁడై పినతండ్రిని సాధించి నిజరాజ్యము నెటుల లోఁగొనవలయునా యని తీవ్రయత్నములు గావించుచు సైనికబలమును సమకూర్చు చుండెను. విజయాదిత్యుఁడు ప్రసిద్ధ పరాక్రమశాలి కాకపోవుటయుఁ, గులోత్తుంగుఁడు సైన్యమును జీలఁదీయుచుంటయు గమనించి చిరకాలమునుండి వేంగిదేశమును గబళింప వలయునని ప్రయత్నించుచున్న పశ్చిమ చాళుక్యులలోనివాఁడగు (నాఱవ) విక్రమాదిత్యుఁడు అమితసైనిక బలముతోఁ గృష్ణా గోదావరీ నదులదాఁటి రాజమహేంద్రవరముపైకి దండయాత్ర కేతెంచెను. స్వదేశము పరరాజాక్రాంతముగా నున్నదనియు నిపు డూఱకయున్నయెడల వేంగిరాజ్యమునకు మనకుఁ బ్రాప్తము తీరుననియుఁ గులోత్తుంగచోడరాజు నిశ్చయించి పశ్చిమచాళుక్యుల నెదిరించెను. ఉభయపక్షములకు గౌతమీతీరమున భయంకరసంగ్రామము జరిగెను. కడకుఁ బశ్చిమ చాళుక్యుఁడగు విక్రమాదిత్యుఁడు ఓడిపోయెను. తన రాజ్యము సరిహద్దులవఱకుఁ బశ్చిమచాళుక్యరాజును గులోత్తుంగ చోడుఁడు తరిమివేసి వెనుకకు మరలి తన రాజ్యమునకుఁ జేరి యంతవఱకుఁ దనకు వ్యతిరేకముగ రాజ్యమేలుపినతండ్రియగు విజయాదిత్యునే తనకుఁ బ్రతినిధిగా వేంగిరాజ్యము బాలించు

నటుల నేర్పాటు గావించెను. కులోత్తుంగుని సుగుణములలో విరోధియగు పినతండ్రిని క్షమించి యెప్పటివలె రాజప్రతినిధిగా నేర్పఱచుట యొకటి.

చోడరాజ్యమును బాలించు వీరరాజేంద్రుఁడు తన పినతండ్రియగు విజయాదిత్యుని పక్షమవలంబించి తన కనేక విధముల నపకారము గావించెను. చోడరాజ్యమునందు వీరరాజేంద్రునకుఁ బేరుప్రతిష్ఠలు గూడఁ దగ్గుచుండెను. వీరరాజేంద్రుని నుట్టుపెట్టుట కొకమారాల కులోత్తుంగుఁడు యత్నించుచుండ కుంతలదేశాధీశుఁడును బశ్చిమచాళుక్యుఁడు నైన విక్రమాదిత్యుఁడు చోళరాజ్యమును హరింపనెంచి దండయాత్రకు బయలువెడలెను. వీరేంద్రచోడుఁడు తన దుర్బలస్థితిని దానెఱింగినవాఁడగుటచేతఁ గొంత రొక్కమును దన కుమార్తెను విక్రమాదిత్యున కొసంగి సంధిచేసికొనెను. కులోత్తుంగుఁడు మాత్రము చోళదేశము హరించుటకుఁ దాను జేయుయత్నముల నొకటియు మానుకొనలేదు. కాలవశమున వీరరాజేంద్రుఁడు కులోత్తుంగచోడుఁడు యుద్ధయాత్రకు రాకముందె మరణించెను.

మఱలఁ జోడదేశమున నశాంతియు నరాజకము ప్రబలెను. సామంతులు తిరుగఁబడి స్వతంత్రులై ప్రతిఘటించు యత్నములో నుండిరి. పౌరులు రాజాజ్ఞ తిరస్కరించుచుండిరి. ఈ పరిస్థితు లెఱింగి విక్రమాదిత్యుఁడు సైన్యసహితముగ

చోడదేశమునకు వచ్చి యరాజకమునంతయు నివారించి తన బావమఱంది యగు పరకేసరివర్మను సింహాసనాసీనుని గావించి చీలిపోయిన సామంతులను బౌరులను గూడఁ బఱచి కొంతకాల మటనుండి రాజ్యమునందు శాంతి స్థాపించి తనదేశమునకుఁ బోయెను. విక్రమాదిత్యుఁ డటులఁబోయి పోకమున్నె మఱలఁ జోళరాజ్యమునం దశాంతి పెచ్చరిల్లెను. ఈవృత్తాంతము విని విక్రమాదిత్యుఁడు వచ్చి మఱల మఱల శాంతినెలకొల్పి వెళ్లుచుండెను. చోడరాజ్యము నింకఁ జూచుచున్నయెడఁ బరుల పాలగునని మార్గమధ్యముననే రాజేంద్రచోడుఁడు విక్రమాదిత్యుని నోడించి వెనుకకుఁ బంపివైచి యమిత బలసహాయముతోఁ జోడదేశమును జయించి పరకేసరివర్మను జంపి "కులోత్తుంగ చోడనామము" సమస్త సామంతులకు భయంకరమగునటులఁ జోళమండలము బాలించుచుండెను.

ఇటు చోడరాజ్యము, అటు వేంగిరాజ్యము తన హస్తగతములైనను అంతతోఁ దృప్తినొందక తిరుగఁబడిన రాజుల నందఱ జయించి తనరాజ్యము మిగుల విస్తరము జేయ సంకల్పించి కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు చెంగల్పట్టు ఉత్తరార్కాడు మండలములోని పులియూరునాడు, ఎళుమూరునాడు గూడ జయించెను. కుంతలదేశమును బాలించుపశ్చిమచాళుక్యులలోఁ బ్రసిద్ధుఁడగు విక్రమాదిత్యునిగూడ నతని సోదరుఁడగుజయ సింహసహితముగా నోడించి పూర్వవైరమునకుఁ బ్రతి

క్రియగావించెను. మైసూరురాజ్యమునందలి కొంతభాగమును పాండ్యదేశమును జయించి పంచపాండ్యుల నంకితులఁ గావించుకొనెను. ఇంతతోఁ దృప్తినొందక మలబారుదేశములోని పశ్చిమ భాగమగు కుడమైనాడునుగూడ జయించి మేటివీరుల ననేకులఁ బొరిగొని యాదేశమునంతయు లోఁగొనెను. చేర రాజునకుఁగల నావికాబలమును సైన్యమును గూడ మట్టుపెట్టి కులోత్తుంగచోడుఁడు చేరదేశమునందుఁగూడఁ దన స్వతంత్ర పతాకమును నిలువఁబెట్టెను. ఇంచుమించుగ నితఁడు గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి రాజ్యమునకు సమానవైశాల్యముగల యాంధ్రభాగమును బాలించెనని చెప్పవచ్చును. వేంగిదేశమును గులోత్తుంగునకుఁ బ్రతినిధిగఁ బరిపాలించు నతనిపినతండ్రియగు విజయాదిత్యుఁడు కొంతకాలమునకు (క్రీ. శ. ౧౦౭౭) పరలోక గతుండయ్యెను. తరువాతఁ దనకుమారుఁడగు రాజరాజును వేంగిదేశమునకుఁ బాలకునిగా నియోగించెను. ఎల్లపుడును ఆధ్యాత్మిక చింతామగ్నుఁడగు రాజరాజు కొంత కాలమునకు రాజ్యభోగములపై విరాగముగాని తన పరిపాలనా భారము మఱలఁ దండ్రికప్పగించెను. తరువాతమఱియొకకుమారుఁడగు వీరచోడుని నియమించెను. ఇతఁడు దాదాపుగ నాఱు సంవత్సరములు వేంగిరాజ్యము పాలించి కాంచీనగరమునకుఁ బోయెను. తనకుమారుల నందఱను వేంగిదేశము పాలించుటకిటుల నొకనివెంట మఱియొకని నియోగించుచు చోళ, వేంగి దేశముల రెంటిని సమానముగఁ దిలకించుచుండెను.

కులోత్తుంగచోడుఁడు కళింగదేశముపైకి రెండు మాఱులు దండయాత్రకు బయలుదేరి విజయము గడించెను. పరిపాల నారంభమున నొకమాఱు పరిపాలనాంత్యమున నొకమాఱు నని యితని కళింగదేశ దండయాత్రలకు సంకేతము లిడవచ్చును. కులోత్తుంగుఁడు తన పుత్రియగు రాజసుందరిని కళింగదేశపాలకున కొసంగెను. మనుమఁడగు అనంతవర్మ కళింగ దేశమును బాలించుతఱిఁ గొందఱు కాళింగులు తిరుగఁబడి యరాజక ప్రయత్నములు చేయుచుండిరి. రెండవ దండయాత్రలో నరాజకముల నడంచి అనంతవర్మ రాజ్యమును సంస్కరించి తనపేర కులోత్తుంగ చోడనగరమును గట్టించెను. తరువాతికాలమున నీనగరము విశాఖపట్టణమను వ్యవహార నామము వహించెను.

కులోత్తుంగ చోడునకు నలువురు ధర్మపత్నులు గలరు. వారిపేరులు మధురాంతకదేవి, దీనచింతామణి, ఎళిశైవల్లభి, త్యాగవల్లి. మధురాంతకదేవియందు ఈరాజన్యునకు ఏడుగురు పుత్రులు ఒకపుత్రికయు జనించిరి. పుత్రిక అనంతవర్మతల్లియగు రాజసుందరి. పుత్రులేడుగురిలో రాజరాజ చోడగంగు, రాజరాజ ముమ్మడిచోడుఁడు, వీరచోడఁ డను ముగ్వురె చరిత్రవిదులకుఁ బరిచితులు. కులోత్తుంగ చోడునకుఁ జోడ రాజ్య మాక్రమించికొన్న పిదప గంగయకొండపురము, గంగయకొండ చోడపురము అని వ్యవహరింపఁబడు గంగాపురము

కొంతకాలము, కాంచికానగరము మిగిలిన కాలమంతయు రాజధానిగా నుండెను.

కులోత్తుంగచోడుఁడు ఉత్తరదిక్కున కళింగము, దక్షిణము కన్యాకుమారి, తూర్పుదిక్కున సముద్రము, పడమటిదిక్కున కుంతలదేశము, సరిహద్దుగాఁగల విశాలమగు దేశమును ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా నించుమించుగ నేబది సంవత్సరములు పరిపాలించెను. ఇతనిరాజ్యకాలము క్రీ. శ. ౧౦౭౦-౧౧౨౦ వరకని చరిత్రకారులు నిశ్చయించినారు. కులోత్తుంగచోళుని పరాక్రమజీవితము సంస్కృత ద్రావిడగ్రంథములలో విశేషించి కీర్తింపఁబడెను. ఆంధ్రభాష కీనృపాలు డెంత సహాయము గావించెనో ఆకాలమువ బయలువెడలి యాంధ్రకావ్యము లెవ్వియో యెఱుఁగ నవకాశముచిక్కలేదు. కులోత్తుంగచోడ మహారాజు శైవమతాభిమాని. విష్ణ్వాలయముల ననేకములఁగూలద్రోయించెననియు విశిష్టాద్వైతమత ప్రవర్తకుఁడగు రామానుజాచార్యుని మతప్రచారమును సాగకుండఁజేసెననియు ఆపాపముచే నీతఁడు గతించెననియు వైష్ణవమత గ్రంథములందును రామానుజ చరిత్రమునందును గలదు. ఈరాజు మరణమునుగూర్చి కొన్నికథ లాగ్రంథమునఁగలవుగాని వాని సత్యాసత్యచర్చతో మనకుఁ బనిలేదు. కులోత్తుంగుడు మరణించువరకు రామానుజుఁ డతనిరాజ్యమున నెట్టిప్రచారము చేయక మైసూరురాజ్యమున నున్నమాట వాస్తవము.

కులోత్తుంగుఁడు తన రాజ్యము సుభిక్షముగా నుండుటకై యనేక తటాకముల నిర్మించి రైతులకుఁ బెక్కు సౌకర్యములు కలుగఁజేసెను. ప్రజలు ధాన్యరూపముగఁ బన్నులు చెల్లించు నట్లును గ్రామమునుండి వసూలుగావలసిన సిస్తులపై యధికారము గ్రామాధికారిపైననె యుండునట్లును కట్టుదిట్టములుచేసి వ్యాపారము నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. కులోత్తుంగచోడుని కాలమున మిగులనభివృద్ధిలోనికివచ్చిన యీయాంధ్రరాజ్యము రానురాను అతని యనంతరము క్షీణించి కడకు కాకతీయ సామ్రాజ్యములో మఱికొంతకాలమునకు లీనమైపోయెను.

చేర, చోళ, పాండ్య కళింగాంధ్రాదిదేశముల నేకధాటిగాఁ బరిపాలించిన యీయాంధ్రచక్రవర్తి జీవితచరిత్రము మనము పూర్తిగా మఱచినారము. పూర్వరాజుల ప్రతిష్ఠాలేశముల నాలపించు శిలాశాసనాదులకడ కేఁగితిమేని ప్రశాంతసమయమునఁ గులోత్తుంగచోడుని యశోగీతికల నాలింపవచ్చును. స్వామిభక్తిపరాయణులగు నాంధ్రశూరుల రక్తముచేఁ దడిసిన పుణ్యభూములు త్యాగజీవితమును దెలుపు శాసనరాజములు వ్రాసిపోయిన చాళుక్యనృపుల ప్రతిష్ఠను జరిత్రవిదులకు జ్ఞాపకము చేయుచున్నవి. మహత్తరమగు నారాజ్యముతోఁ బాటు నాంధ్రసోదరుల విక్రాంతియు మఱపునకు వచ్చుట దురదృష్టము.

4. బాలచంద్రుఁడు.

వీరకుమారుఁడు బాలచంద్రుఁడు భారతవీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడగు అభిమన్యునితోఁ బోల్పదగినవాఁడు. ఈవీర బాలుని జీవితముఁ జెప్పుటకు ముందుఁ బూర్వకథ కొంచెము చెప్పుటయువసరము. మన కథాకాలమునకుఁ గొంచెముముందు గురిజాల రాజధానిగఁ జేసికొని అనుగురాజు పల్నాటిరాజ్యమును బరిపాలించుచుండెను. అనుగురాజునకు ముగ్గురుభార్యలు. వీరవిద్యాదేవి, భూరమాదేవి, మైలమాదేవియను వారిపేరులు. భూరమాదేవియందు కామరాజు, నరసింహరాజు, జెట్టిరాజు, పెరుమాళ్ళరాజు అను నలుగురు కుమారులు. వీర విద్యాదేవియందు పెదమల్లదేవుఁడు, పినమల్లదేవుఁడు, బాలమల్లదేవుఁడు అను ముప్వురు తనయు లుద్భవించిరి. వీరందఱికంటె మైలమాదేవి కుమారుఁడగు నలగామరాజు పెద్దవాఁడు. అనుగురాజు తన యంత్యకాలమునందు రాజ్యమును దన కుమారులను రేచెర్లగోత్రుఁడును వెలమవీరుఁడు నగు శీలము బ్రహ్మనాయనిచేతఁబెట్టి కుమారుల నుద్ధరించి రాజ్యతంత్రములను మంత్రివై నిర్వహింపుమని చెప్పి ప్రాణములు విడిచెను. బ్రహ్మనాయఁడు మృతభూపులకు క్షత్రియవంశాచారానుగుణముగా నుత్తరక్రియ లాచరించి కుమారులపక్షమున రాజ్యచక్రము తానె జయప్రదముగాఁ ద్రిప్పుచుండెను.

నలగామరాజు పెద్దవాఁడై గురిజాలరాజ్యము తాను స్వయముగాఁ బాలింపఁ దొడఁగెను. సోదరు లతని పోషణముక్రిందనే యుండిరి. వీరవిద్యాదేవియందు జనించిన పెదమల్లదేవాదులు మిక్కిలి చిన్నవారు. వీరి కేమేని యాపదకలిగింతురేమో యని బ్రహ్మనాయఁడీబాలురను వెంటఁగొని మాచర్ల రాజధానిగఁ జేసికొని కొంతదేశమును బాలించుచుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు పేరునకు మంత్రియైనను రాజ్యవ్యవహారములు స్వయముగ నిర్వహించుచు పెదమల్లదేవాదుల వేయి కనులతోఁ గాపాడుచు వారిసుఖమె తన సుఖముగ భావించుచుండెను. బ్రహ్మనాయకుని సత్పరిపాలనమునకుఁ బ్రజలు మెచ్చి పలనాటికృష్ణుఁడని యతనిని బ్రశంసించుచుండిరి. గురిజాల రాజ్యము స్వతంత్రముగ నలగామరాజు తక్కినసోదరుల నందఱఁ జెంతనుంచుకొని పాలించుచుండెను. నాగాంబయను నొకరెడ్డికాంత నలగామాదులఁ దననేర్పుచే లోఁగొని గురిజాలరాజ్యమునకు మంత్రిణియై రాజ్యతంత్రములు నిర్వహించుచుండెను. ఈ యమనె నాయకురాలందురు. నాయకురాలు మంత్రిణిగఁ జేరినది మొదలు బ్రహ్మనాయకుని ద్వేషింపసాగెను. రెండు రాజ్యములవారు ఒకరినొకరు ద్వేషించుకొనుచుండిరి. నాయకురాలు దుస్తంత్రము లొనర్చి మాచర్లరాజ్యము నాశనము చేసి గురిజాలరాజ్యములోఁ గలుప నెన్నియో ప్రయత్నములు గావించుచుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు తన మెలకువచే నాచిక్కులు తొలగించుచు కాలము గడపుచుండెను.

మనమిఁకఁ బ్రధానకథలోనికి వచ్చుచున్నారము. బ్రహ్మనాయనికి సంతానములేదు. ఆయనభార్య ఐతాంబ. చిరకాలము సంతానార్థము ఎన్నియో నోముల నోచెను. ఎన్నియో దానధర్మము లాచరించెను. అన్నసత్రములు పెట్టించెను. సంతానము కలుగదయ్యె. కడకు గజనిమ్మనోము నోఁచెను. మాచర్ల చెన్నకేశవుని యనుగ్రహమున గర్భవతియై నవమాసములు నిండినవెనుక నొకశుభముహూర్తమునఁ గుమారుని గనెను. జాతకర్మలాచరించి బ్రహ్మనాయకుఁడు బాలచంద్రుఁడని యాబాలునకు నామకరణము గావించెను. బాలచంద్రునివలె నాబాలుఁడు దినదినాభివృద్ధి నొందుచుఁ దల్లిదండ్రులకుఁ గనులపండువు గూర్చుచుండెను.

నాయకురాలు ఒకదినమున గురిజాలకు బ్రహ్మనాయఁడువచ్చుటఁ గనిపెట్టి కోడిపందెముల వేయించుచు ఓడినకోడి బ్రహ్మనాయనిదని, గెలిచినకోడి తనదని పరిహాసము లాడుచుండెను. బ్రహ్మనాయఁ డదిచూచి పౌరుషము నాపుకొనఁజాలక తాను స్వయముగాఁ గోడిపందెమున బాల్గొని పుంజును విడచెను. నాయకురాలు వేఱొక పుంజును విడచెను. వట్టిపందెములతో లాభము లేదని యెవరిపక్షము కోడి యోడిన వారు పండ్రెండేడులు పరదేశమున వసింపవలెననియు ఒకయే డజ్ఞాతవాసము గావింపవలెనని కట్టుదిట్టములఁ జేసికొనిరి. గ్రహచారవశమున బ్రహ్మనాయనికోడి యోడిపోయెను. అనుకొన్న పంతముచొప్పున బ్రహ్మనాయకుఁడు

సపరివారసహితముగా వలసఁబోయెను. నానావస్థలకు లోనై రాజకుమారులతో వలనయందుఁ బడవలసిన కష్టములన్నియుఁ బడి బ్రహ్మనాయఁడు కడకు గడువుతుదను రాజ్యమునకు రానెంచి మాచర్లరాజ్యము తమకొప్పగింపుమని రాజకుమారులపక్షమున గురిజాలకు వర్తమానము పంపెను. నాయకురాలా దూతను జంపించెను. భాగమీయ వీలుగాదనెను. ఉభయపక్షములకు పల్నాటిసీమలోని నాగులేటితీరమునందు కారెముపూఁడిచెంత భయంకరయుద్ధము జరుగవలసివచ్చెను. సమకాలికులగు రాజులందరు రెండుపక్షములలోఁ దమ యనుకూలములఁబట్టి చేరిరి. గురిజాలపక్షమున సర్వభారములు నాయకురాలు వహించి రాజులుగనున్న నలగామరాజును, నరసింహరాజును, కీలుబొమ్మలుగఁజేసి సంగ్రామ ప్రయత్నములు తానె స్వతంత్రించి చేయుచుండెను. నియతకాలమున నుభయదళములు పరస్పర జిగీషతో యుద్ధము చేయుచుండెను.

బ్రహ్మనాయకుఁడు రాజకుటుంబమును తన కుటుంబమును వీరమేడపిలోనుంచి బాలచంద్రుని గొంత సైన్యమును సంరక్షణమున నుంచి సంగ్రామరంగ మలంకరించెను. బాలచంద్రుఁడు పదునాఱుసంవత్సరముల బాలుఁడు. మిగులగారాబముగాఁ బెరిగినవాఁడు. ఇతఁడితరవ్యవహారములలో జోక్యము పెట్టుకొనక తన సవయస్కులగు అనపోతు, కమ్మర కాచెన్న, మంగల మల్లు, చాఁకల చందు, కుమ్మర పట్టి, వెలమ

దోర్నీడు, కంసాల చందు, అను బాలురతోఁ గలిసి క్రీడా
విహారములతోఁ గాలము గడపుచుండెను. లేక లేక పుట్టిన తన
యుఁడుగానఁ దలిదండ్రు లీబాలుని స్వేచ్ఛకు భంగము
చేయరైరి. తండ్రి యుద్ధమున కేఁగినసంగతి వినిన బాలచంద్రుఁ
డేమి సాహసము చేయునో యని తల్లి యతని స్వతంత్రవిహా
రమున కెట్టియాటంకము కలుగఁజేయకుండెను. ఒకనాఁడు
బాలుఁడు తన తల్లియొద్దకువచ్చి బొంగరములాడఁ దనకుఁ
గోరికగలదనియు బంగారు బొంగరములు చేయించి యిమ్మని
యుఁ బ్రార్థించెను. ఆయమ్మ తనకుమారుని బుజ్జగించి మన
కివి చాలనిదినములు. మీతండ్రి దూరదేశము పోయియున్నాఁ
డు. మనము వలసలోనున్నారము. ఆటలోఁ బ్రమాదమున
బొంగరము లెవరికిఁ దగిలినను దగవులు వచ్చును. దానివలన
ననేకకష్టములు ప్రాప్తించును. బొంగరములయాట మానుకొ
మ్మని యెన్నితెఱంగులనో చెప్పెను. బాలచంద్రుఁడు తల్లి
మాట వినక నాకు బంగారు బొంగరములె కావలయును. వాని
తో నేనాడుకొనితీరవలయునని మూర్ఖపుఁబట్టు పట్టెను. తల్లి
విధిలేక సొన్నారులఁ బిలిపించి వారికి మేలిమి బంగారము
నొసంగి బొంగరములఁ జేయించి కుమారున కొసంగెను,
తన సవయస్కులు మిత్రులునగు బాలురనందరను వెం
టఁగొని పోట్లేళ్ళపై నెక్కి, పందెములకుఁ బికిలిపిట్టలు,
కోజులు, తగళ్ళను బట్టించుకొని బాలచంద్రుఁడు క్రీడా
రంగముగ నేర్పరచుకొనిన సోలురావులవద్దకుఁ జేరిరి. అంతకు

ముందె యావ్రదేశమునిండ రత్నకంబళములు, చాపలు పఱ
చిరి. బాలురంద ఱచటఁ గూర్చుండి యాటలాడ నారంభించిరి.
మొదటఁ గొందరు బాలురు కసరత్తులు, పికిలిపిట్ట పందెములు,
కోఁజుల పందెములు, పోట్లేళ్ళపందెములు జరిపిరి. బంగారు
బొంగరములతో బాలచంద్రుఁ డాటలాడునని గ్రామము
లోని వారందరు చూచుటకు స్త్రీబాల సహితముగా వచ్చిరి.
బాలచంద్రుఁడు బొంగరముల యాటలో మిగుల నేర్పరి.
బరువైన యాబంగారు బొంగరమును బాలచంద్రుఁడు తీసికొని
త్రాడుచుట్టి వేయఁబోవుసరికి బంటోత్రులు గుంపును వెను
కకు నెట్టివేసిరి. మధ్యనున్న విశాలస్థలమున బాలచంద్రుఁడు
నిలిచి బొంగరమును లాగి విసరెను. బొంగరము రుంయి
రుంయిమని మ్రోగుచు గిరగిర తిరుగుచుండ బాలచంద్రుఁడు
దానిని తిన్నగఁ జేతిమీఁది కెక్కించి కొంతసేపాడించి తరు
వాత బాణము చివర నిల్పి కొంతసేపాడించెను. తిరిగి నేల
మీఁద నాడింప వలయునని బాలుఁడు బొంగరమును
విసరి క్రిందికి వైచెను. అటనున్న యొక యెదురురాతికిఁ
గొట్టుకొని, బొంగరము బెడిసి ఆవేడుక చూడవచ్చిన
యొక కోమటిచిన్నదాని కాలికిఁ దగిలెను. మొనగుచ్చి
కొనుటచేఁ గాలినుండి రక్తము చిమ్మినక్రోవితోఁ జిమ్మి
నటులఁగారెను. ఆమె పేరు అన్నమ్మ. అన్నమ్మ మూర్ఛపోయె
ను. చూడవచ్చిన స్త్రీలంద రామెకు శీతలోపచార
ములు గావించిరి. బాలచంద్రుఁడు తన ప్రమాదమునకుఁ జిం

తించి చేతులు కట్టుకొని యాకాంతకు జెంత నిలిచి విచార
పడుచు అన్యాయముగ బరకాంతకు శ్రమగూర్చితినే యని
లోలోనఁ గృశించుచుండెను. కొంత సేపటికి అన్నమ్మకుఁ దెలివి
వచ్చెను. బాలచంద్రునకుఁ బ్రాణములు లేచివచ్చెను.

అన్నమ్మ కనులు తెఱచువరకు బాలచంద్రుఁ డెదుటఁ
గానవచ్చెను. బాధచే మైమఱచి అన్నమ్మ నీకండకావరము
కాలిపోను, బొంగరముతోఁ గొట్టుదువా? రాజుసొమ్ము తేరఁ
గా దిని యొడలు బలిసియున్నావు. నీచూచుకన్నులలో సూ
దులుగ్రుచ్చ. నీకాలిలోఁ గత్తులుదిగ, నీతండ్రి, రాజు యుద్ధ
ములో నుండ బోతుసింగమువలెఁ బోతరించి యింట
నుండునది ఆఁడువారిమీద నాగడము చేయుటకా, యని
పెళపెళఁ దిట్టిపోసెను. బాలచంద్రుఁడు తిట్లన్నిటికి సహించి
దోసిలియొడ్డి, తల్లీ! క్షమింపుము. ప్రమాదమునకు మన్నిం
చుట విధి యని బ్రతిమాలి ఐదువందల మాడల నామెకిచ్చి
తప్పు క్షమింపఁ బ్రార్థించి తన తలపాగ చించి, యామె కాలి
కిం గట్టుకట్టించి మాతండ్రి లెచటనున్నారో చెప్పుమనెను.
అన్నమ్మ బాలునిపై కోపమునాపుకొని "కోపముచే నేమం
టినో నేనెఱుఁగను. మీతండ్రిగారిసంగతి నేనెఱుగననెను."
బాలచంద్రుఁడు వెంటనే యింటికిఁబోయి తల్లియగు నైతమ్మను
సమీపించి నాతండ్రి యెచటకేగెనో తెలుపుమనెను. ఏదో ప్ర
మాదముజరిగినది. బాలుఁడు సంగరమునకురుకునటులున్నాఁడు.
ఇంక నేమి చేయవలయునోయని యైతమ్మవిచారపడి, బాలుఁడా!

మీతండ్రి యెటకేఁగినది నాకుఁ దెలియదనెను. బాలుఁడు
కోపించి, నేనెఱుంగ ననుకొంటివా? నాతండ్రియుఁ బెదమల్ల
దేవాదులు కారెమపూడివద్ద యుద్ధముచేయుటకుఁ బోయిరి.
తండ్రికి రాజునకు దేశమునకుఁ గానికొడుకు కొడుకా? నే
నిఁక నిట నుండఁజనదు. యుద్ధమున కేఁగెదనని పయనమునకు
సిద్ధపడెను. ఐతమ్మ యెన్నివిధములనో నయమున భయమునఁ
జెప్పెను. లాభము లేకపోయెను. నాయనమ్మమాట విననే
మోయని తల్లి తన యత్తగారగు శీలమ్మను బిలిచెను. ఆమె
మాటలు బాలచంద్రుఁడు నిరాకరించెను. జ్యోతిశ్శాస్త్రపండి
తులఁ బిలువనంపి బాలుని జాతకము జూప ఇఁక పదు
నైదు దినములలో నితనికిఁ గొప్ప గండముగలదని సంకో
చించుచుఁ జెప్పిరి. యుద్ధరంగము భయంకరముగా నుండునని
చెప్పి శీలమ్మయు ఐతమ్మయు బాలుని భయపెట్టిరి. చావునకుఁ
దెగించిన బాలవీరునకు సంగ్రామరంగముకంటె సౌఖ్యకరమైన
ప్రదేశములేదని బదులుచెప్పెను. ఐతమ్మ కన్నీరు నించుచు
నాకుఁ గడుపుశోకము పెట్టుదువా? యని వాయెత్తియేడ్చెను.
బాలచంద్రుని హృదయము మఱింత మొద్దుబాఱెను. తాను
వీరమరణమునకు సిద్ధముగా నున్నాఁడనని చెప్పెను. ఐతమ్మయు
శీలమ్మయు యోజించి బాలుని ప్రయత్నము ఆపుట యసా
ధ్యము. ఐనను చేయఁగల యత్నములు చేయవలయునని రూప
వతియగు భార్యను జూచియైన కామపరవశమునఁ గదనము
మానునేమో యనుకొని నీభార్యయగు మంచాలవద్ద సెల

వోఁది సంగరరంగ మలంకరింపుమని బాలచంద్రునకుఁ జెప్పిరి. బాలచంద్రుఁడు సంతసించి కామవశమునఁ గదనప్రయత్నమే మానుదునే మోయని వెంట బ్రాహ్మణ బాలుఁడగు ననపోతు నుంచుకొని యత్తవారింటికి బయలుదేరెను. వీరమేడపిలోనె మఱియొక వీధి బాలునియత్తవారిల్లు. పెండ్లి జరిగి యెన్నియో దినములు కాలేదు. నాఁడు పెండ్లిపీఁటలమీఁద సిగ్గుతో నేమి చూచెనోగాని బాలచంద్రు నాతనిభార్యయగు మంచాల తేరి పాఱజూచి యెఱుఁగడు.

మంచాల అర్ఘ్యపాద్యాదులొసంగి యుచితవిధిని దన భర్తను, అనపోతుని బూజించెను. దంపతు లొకరినొకరు ప్రేమ పూర్వకములగు చూపులతోఁ జూచుకొనిరి. అనపోతు తానీ సమయమున నచటనుంటకియ్యకొనక, 'మిత్రమా! బాల చంద్రా! ఏడుగడియలలో రావలయును, నేను ద్వారముకడ వేచి యుందు'నని వెడలిపోయెను. బాలచంద్రుడు తాను సంగరమున కేగుచుంటినని మంచాలకుఁ జెప్పెను. ఆమె భర్త నాదరించి 'నాకు వీరపత్నియను పతివ్రతానామము సమకూర్చితివి. ఇంత కంటె నాకుఁ గావలసినది ఏమియున్నది. ఇదుగో ఖడ్గము దీని తో విరోధుల సంహారించి జయము సాధింపుము. బ్రాహ్మణులు ధర్మపరిపాలకులు. వారిని గాపాడుట రాజధర్మముగాన 'అన పోతును సంగరమునకుఁ గొనిపోకుము. ఒకవేళ నాతఁడు సంగర మున మరణించిన బ్రహ్మహత్యాపాపము వచ్చునని వా కొనెను. బాలచంద్రుఁడు తన భార్యవద్దను అత్తయగు రేఖాంబవద్దను సెలవుగైకొని యింటికివచ్చెను! తల్లి కుమా

రుని కౌఁగిలించుకొని 'తండ్రీ యుద్ధప్రయత్నము మానవా?' యని బ్రతిమాలెను. బాలచంద్రు డెంతకు వినఁడయ్యెను. కడకు ఐతాంబ ధైర్యము తెచ్చుకొని 'నేను మాత్రము వీరకాంతను కానా? నాభర్త వీరపత్ని బిరుదము, నా తనయుఁడు వీరమాతృబిరుదము నాకు బ్రసాదింపుచుండ జేజే లఁగొట్టనగునా' యని బాలచంద్రునకుఁ బెరుగుతో నన్నము కలిపిపెట్టెను. బాలచంద్రుఁడు భోజనానంతరమున వీరవేషము దాల్చి తల్లికి నాయనమ్మకు నమస్కరించి వారి దీవనలనంది కదనరంగమునకుఁ బయనమయ్యెను. పూర్వోక్తమిత్రులం దఱు బాలచంద్రునితో సంగరమునకు బయలుదేరిరి. బాలుడు అనపోతును వెనుకకుఁ బంపదలంచి కత్తియును డాలును ఉంగర మును మంచాలవద్ద మఱచివచ్చితిని. పరిచితుఁడవు నీవెపోయి దెమ్మనెను. అనపోతు పోకతప్పినదికాదు! ఆతని బోవనిచ్చి బాలుఁడు ఒకతాటియాకుమీఁద నేదియో వ్రాసి రావిచెట్టు కొమ్మకుఁగట్టి త్రిపురాంతకము, ముటుకూరు, గరికపాడు, మే ళ్ళవాగుగ్రామములు దాటి బాలుఁడు పరిజనముతో వచ్చు చుండ మధ్యగ్రామములవారీ వీరపుత్రుని గౌరవించిరి. తరు వాత కనుమవద్దకు వచ్చువఱకు నాయకురాలు త్రోవగాచి యుండెను. బాలుఁడు వేఱొకత్రోవను బయలుదేఱి నల్లగొండ నత్తమునకు మిత్రులతో నెక్కెను. గుట్టమీఁదనుండి నలగామ రాజుబలమును సేనానాయకులను శిబిరములను జూచెను మంత్రిణియగు నాయకురాలిని సర్వసేనాధిపతియగు నరసింగ

రాజును బాలుఁడు గుర్తించెను. కొదమసింగమువలె గుట్టపై నుండి విరోధిసేనమీఁదికి బాలుఁ డుఱుకఁబోవ మిత్రులు వారించిరి.

బాలచంద్రుడు గుట్టదిగి పెదమలిదేవుని శిబిరమునకు జేరఁబోవ గండుకన్నమనీఁడు వారించెను. త్రోసికొని రాజును సమీపించి, రాజా! సంధికి రాయబారముల కిది యదనుగాదు. వనవాసములచే మీహృదయములు నీరసమైయున్నవి. దేహము శుష్కించినది. పరాభవదైన్యముచేఁ దలవ్రాలినది. ఇంకేమని రాయబారములు చేయుచున్నారు. విరోధులను రణరంగమున బొరిగొనుటో మరణించుటయో మనవిధి. ఇదుగో! నేను రణరంగమున కుఱుకుచున్నాను. రాదలఁచినవారు రండు. రెండని బాలచంద్రుడు వైరిశిబిరముల కభిముఖముగాఁ బోవ సమకట్టెను. కొమ్మరాజను నొక వీరుడు బాలునాపి వీరకుమారా? తొందరపడకుము. నా తనయుని నరసింహరా జక్రమముగా రాయబారమునకుఁ బోఁ జంపినాఁడు. నీవు వానిని జంపి నాకు శాంతిగూర్చెదవని నమ్మినాఁడను. కోపముతోఁ గార్యముగాదు. కొలఁదిసేపులో సంగ్రామము కట్టాయితము కాఁగలదు. ఉపాయము లేనిది వైరిచిక్కఁడు. అని చెప్పుచుండు నంతలో రెండుపక్షములవారికి సంధి కుదిరినది. యుద్ధప్రయత్నములింక నవసరములేదని పెదమల్లదేవుఁడు తన సేనామధ్యమున

నిలిచి చెప్పెను. ఇంతలో నొకయువతి బాలచంద్రునివద్దకు వచ్చి అయ్యా! నేను మాడచి యనుదానను, మేడపిలో అంతిపురి కాపాడుదానను. నీవు రావిచెట్టునకుఁగట్టిన చీటి చదివి యుద్ధమునకు బాలుడు రావద్దనినాఁడు. నేను బ్రతికి లాభమేమని అనపోతు మెడగోసికొని మరణించుచు నీకిమ్మని వీరకంకణము జందెము ఇచ్చినాఁడు. అనపోతుభార్య సహగమనము చేసెనని చెప్పి కంకణము జందెమునొసంగెను. బాలచంద్రున కొడలెఱుఁగనంతటి యావేశమువచ్చెను. వీరకంకణము చేతికి ధరించుకొని జందెము మెడలో వేసికొనెను. అనపోతూ! మిగిలిపోకుము. నిన్ను స్వర్గమునకుఁ జేరులోగఁ గలిసికొందునని బాలుడు పలికి సైనికుల నందఱను సంగరమునకుఁ బురికొల్పెను. నేను బాలుడనని మీరుసంకోచింపకుఁడు. ఒకప్పుడు నేనుకుమారస్వామిని. ఇంకొకప్పుడు నేను అభిమన్యుఁడను. వేఱొకప్పుడు నేను సిరియాళుఁడను. దేహములు నశించుచున్నవిగాని ఆత్మ నశించుటలేదు. వీరునకు సంగరమరణమును బోలిన దింకొకటిలేదు. యుద్ధరంగమునకు రండు. ఆలసింపకుఁడని బాలుఁడు పలికి యుద్ధమునకుఁ ద్రోవదీసెను. భోజనముచేయుచున్న వీరులందఱు విస్తళ్లు నాగులేటిలో వైచి ముందునకు దుమికిరి. ఈసంబరముజూచి యెదుట పక్షమువారు సిద్ధపడిరి. భగవంతునకుఁగూడ సంగరమిష్టమువలె నున్నది. చెన్నకేశవుని యనుగ్రహమెటులున్న నటులె జరుగునని బ్రహ్మనాయకుఁడు బాలచంద్రునకుముందు, దక్కిన

వారికి దరువాత శంఖముతోఁ దీర్థమునొసంగి వీరగంధము మేనఁబూసి వీరతాంబూలము లొసంగి యుద్ధరంగమునకు సాగనంపెను.

రెండుపక్షములవారు భయంకరసంగరమునకుఁ దార సిల్లిరి. రక్తము ప్రవహించెను. అనేకులు వీరులు వీరమరణ మొందిరి. ఒకప్రక్క నాయకురాలు, వేరొకప్రక్క నరసింగ రాజు బాలచంద్రుని బలమ్మును జుట్టుముట్టిరి. కమ్మర కాచెన్న, మంగల మల్లు, చాఁకల చందు, కుమ్మర పట్టి వెలమ దోర్నీడు, కంసాల చందులను బిలిచి వారివారి స్వాధీన మునఁ గొంత సైన్యముంచి విరోధిసైన్యమును ఆవరించి రూపు మాపుట కన్నిదిక్కులకుఁ బంపించెను. బాలచంద్రుఁడు స్వయ ముగాఁ గొంత బలముతో నరసింగరాజు నెదిరించెను. వల గామురాజు మంచెపై నెక్కి తన బలము చెందు వినాశనము నకుఁ బరితపించుచు, ప్రోత్సాహవాక్యములు పలుకుచుండెను. మలిదేవాదులు, బ్రహ్మనాయకాదులు బాలచంద్రుని యుద్ధ కౌశలమును వేయినోళ్ళఁ బ్రశంస చేయుచుండిరి. నరసింగ రాజు బాలచంద్రుని ధాటికాగలేక వేఱొకత్రోవ కేఁగి హతశేషమగు సైన్యమును సంగరమునకుఁ బురికొల్పు చుండెను. తన ముందటనున్న మత్తగజముపై నెక్కినవీరుని నరసింహరాజని తలంచి బాలచంద్రుఁడు కుప్పించి ముందు నకు దుమికి యేనుగుమీఁదివానినిఁ గ్రిందికిలాగి వానితల చెండాడి తన బల్లెమునకు గ్రుచ్చుకొని తీసికొనిపోయి బ్రహ్మ

న్నాయఁడు మలిదేవాదులముందుఁ బెట్టి నాధర్మము నిర్వ హించితినని చెప్పెను. కొమ్మరా జాతలను బరిశీలించి 'యిది నరసింహరాజు తలకాదు. నరసింహరాజును జంపవలసిన భారము బాలునిపైననేఁ గల' దనిచెప్పెను. వెంటనే మిత్రు లను పరిజనులను వెంటఁగొని లేడిపైకి దుముకు సింగపు గొదమ వలె విరోధులమధ్య దుమికెను. సేదదీర్చుకొని నరసింహరాజు బాలచంద్రు నెదిరించెను. కర్ణార్జునులవలె నీ వీరులిద్దరు చాల సేపు పోరిరి. నరసింహరా జలసిపోయెను. బాలుఁడు నరసింహ రాజెక్కిన యేనుగుతుండము నొక చంద్రవంక బాణముతో నఱకెను. ఏనుఁగు ముందునకు మొగ్గెను. బాలుఁడు ఏనుఁగు కుంభస్థలముమీఁదినుండి పైకెక్కి నరసింహరాజును క్రింది కీడ్చుకొనివచ్చి కత్తితోఁ గుత్తుకఁగోసి బల్లెముచివరఁ బెట్టు కొని వెంట తమ్ములు జయవాక్యములు పలుకుచుండఁ బెదమలిదేవుని కొలువుకూటమున కా తలఁ జేర్చెను. వీరు లందఱు బాలచంద్రుని పరాక్రమమునకు హర్షించిరి. తన యన్నచావునకుఁ బెదమలిదేవాదులు వగచిరి. నేను చేతి మీఁదుగఁ బెంచిన నరసింహరాజున కెంతటి దుర్గతి నాకుమా రునివలనఁ గలిగెనని బ్రహ్మనాయఁడు వలపించెను. తరువాత విచారము కోపముగా మాఱి తనయునిఁజూచి, బాలుఁడా! నిన్ను సంగరమునకుఁ బిలిచిన దెవరు? పిన్నవాఁడవని యుపే క్షింపఁ బిడుగుతునుకవైతివే! యని బ్రహ్మనాయఁడు నొవ్వ

డెను. బాలుఁ డామాటకుఁ గోపించి, 'తండ్రీ! నాఁడు పుత్రదుఃఖముతో నున్న కొమ్మరాజు నోదార్చి నన్నాయన చేతిలోఁ బెట్టి యలరాజును జంపిన నరసింగరాజును బాలుఁడు చంపఁగలఁడంటివి. నాధర్మము నేను నెఱవేర్చితిననెను. బ్రహ్మనాయఁడు బాలచంద్రునిఁజూచి ఒక్కవీరుని జంపినంతనే శూరుఁడవైతివా? అరులకు వెన్నుఁజూపి పాఱివచ్చితివి గదాయని యెత్తిపొడిచెను. బాలచంద్రునియొడలు మండిపోయెను. విరోధిసైన్యమును జక్కాడి రాజుతల తెచ్చినందులకు వెన్నుజూపి వచ్చితినని కన్నతండ్రియే నొవ్వనాడినాఁడు. ఇకఁ గదనమునుండి వెనుకకు బ్రాణములతో రాను. ఇదియె నాప్రతిజ్ఞయని బాలుఁడు నవయస్కులగు మిత్రులతోఁ గదనరంగమలంకరించెను.

'చిన్నవాఁడు గాఁడురాచిచ్చులపిడు'గని బాలునివిరోధులందఱు చుట్టుముట్టి వివిధాస్త్రములచే నొప్పించిరి. మొక్కబోని పరాక్రమమున బాలచంద్రుఁడు ముందునకు నడచుచుండెను. అభిమన్యుఁడు పద్మవ్యూహము భేదించినటుల బాలుఁడు విరోధిబలములఁ జించి చెండాడెను. కొంతసేపటికి విరోధులు చెలరేగి కమ్మర కాచెన్నను గడతేర్చిరి. మంగల మల్లును మడియించిరి. చాకలచందును జంపిరి. కుమ్మరపట్టిని గూల్చిరి. వెలమదోర్నిని చిత్రవధ చేసిరి. బాలచంద్రుఁడు తనసైన్యమునంతయు నొకమాఱు పాఱజూచెను. మిత్రులందఱు మరణించిరి.

అనపోతు అందఱికంటె ముందె మరణించెను. బ్రతికి లాభము లేదని బాలుడు తెగబడి చిక్కినవైరిని జిక్కినటుల నఱకుచుండెను. విరోధులందఱు బాలునిమేనినిండ బాణములను నించిరి. బాలునకు బ్రతుకుమీఁద నాశతీరెను. బాలచంద్రుఁడు తన మిత్రులందఱకుఁ గన్నీటితోఁ దర్పణాదులొసంగి అలుగుల నేలబ్రాతి తనమిత్రుల నెత్తుటిలోఁ దడిపిన యక్షతలతో నాయలుగులకుఁ బూజజేసి కనులు మూసికొని వానిపై నొరిగి మరణించెను. బాలునిమరణమున నుభయసైన్యములందు హాహాకారములు పెచ్చరిల్లెను.

బాలుని మరణవార్త విని మంచాల చిచ్చరికెను. బాలుని భౌతికదేహము నీవిధముగా మహారణమధ్యమునఁ బడి నశించెను. అతనియస్తికల గంగధారలోఁ గలిపిరి. ఈకథ జరిగి యిప్పటికి దాదాపు ఎనిమిదివందల సంవత్సరములు జరిగినను, మనము బాలచంద్రుని మఱచిపోవలేదు. కవులా-వీరుని జీవితమును వీరగేయములుగా వ్రాసిరి. శిల్పులా-వీరమూర్తి యాకృతి శిలలపై జెక్కిరి. వీరులా - బాలుని యాదర్శముగాఁ గైకొనిరి. నేటికిఁ బాలదాసరుల పూజయని బాలచంద్రుని యొక్కయు, నతని సోదరులు మిత్రులగు నితర బాలురయొక్కయు పూజ మనము చేయుచున్నారము. ఆంధ్ర బాలకవర్గమునకు త్యాగధనుఁడగు బాలచంద్రుని జీవితము ఆదర్శప్రాయమగుటకు భగవంతుఁ డనుగ్రహించుఁగాత.

బాలచంద్రుఁడు యుద్ధభూమిని జనిపోవుట.

ఖడ్గతిక్కన.

ఆంధ్రులలో ఖడ్గతిక్కన మిగులఁ బ్రసిద్ధుఁడు. ఈతని పరాక్రమజీవితము పల్లెపదములందును చాటు పద్యములందును నిమిడియుండుటచేఁ జిరకాలమునుండి యాంధ్రసోదరులీశూరమూర్తిని స్మరించుచున్నారు. ఇతఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. సిద్ధనామాత్యునకుఁ బోలమాంబకు జనించిన యేడుగురు కుమారులలోఁ బెద్దవాఁడు. గౌతమస గోత్రుఁడు. భారతమును రచించిన తిక్కనసోమయాజితండ్రియగు కొమ్మనామాత్యుఁడును, ఈవీరుని తండ్రియగు సిద్ధనామాత్యుఁడును నొక తల్లిబిడ్డలుగాన నీవీరులిద్దరు నన్నదమ్ముల కొమారులు. ఖడ్గతిక్కన బాల్యమున సంస్కృతాంధ్రభాషలభ్యసించి రాజనీతిశాస్త్రమునందును ధనుర్విద్యయందును బ్రసిద్ధిగడించి యాకాలమునఁ బ్రసిద్ధుఁడై నెల్లూరు రాజ్యమును బాలించుచున్న మనుమసిద్ధి నృపాలుని యొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండి యాతఁడు గడించిన విజయములన్నింటికిఁ దానె యాధారమయ్యెను. ఈవీరవతంసుఁడు విద్యావితరణ విక్రాంతులలో నిరుపమానుఁడై విక్రమసింహపుర రాజ్యమును దానొక్కఁడె భుజపీఠిపై ధరించెనని చెప్పుదుమేని యిందతిశయోక్తి కలదని చరిత్రవిదులు నాకొనలేరు.

ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధి కేయేసంగ్రామములలో నెంతెంత సహాయపడెనో నిర్ణయించు నాధారములు లభించుట

లేదు. ఇతడు సర్వసేనానాయకుఁడుగా నుండి విరోధుల వం
చించి జయములఁ బడసెననుటకు వలయు గ్రంథాధారములు

ఖడ్గతిక్కన.

కలవు. వీరశిరోమణి యగు ఖడ్గతిక్కన యింత ప్రసిద్ధుఁ డగు
టకు నాతని తల్లియు వీరమాతయు నగు పోలమాంబ స్తన్య
ప్రభావమని వేఱుగాఁ జెప్పఁబనిలేదు. ఖడ్గతిక్కన కేవలదండ
నాయకుఁడుగ నుండి కులాచారములు విడనాడినవాఁడు కాఁడు.
ఇతఁడు వేదగానలోలుఁడు. బ్రాహ్మణకుటుంబ పోషకుఁడు.
దానకర్ణుఁడు. విరోధిఖండన చణుఁడు. ఈమహామహుని యాశ్ర
యమున "రాయవేశ్యా భుజంగ రాజమూర్తి గంధవారణా"ది
బిరుదము లన్వర్థములై ప్రశస్తిమంతము లయ్యెను. ఒకకవితా
విషయమునఁ జెప్పుట కాధారములు లేవుగాని పరాక్రమౌ
దార్య పాండిత్యరాజకీయ పరిజ్ఞానాది మహాపురుష ధర్మముల
లోఁ దిక్కన సోమయాజికి ఖడ్గతిక్కన యించుకేనియుఁ దీసి
పోవఁ జాలఁడనియుఁ బైపెచ్చు పయిజేయిగా నున్నాఁడనియుఁ
జెప్పనగును. కేతనకవి యీమహావీరుని గుణవర్ణనము మిగుల
మనోహరముగాఁ గావించి ప్రశంసించియున్నాఁడు. ఆయా
వర్ణన భాగములఁ దిలకింతుమేని, ఖడ్గతిక్కన నాంధ్రపరశు
రాముఁడని ప్రశంసింప వచ్చును.

ఖడ్గతిక్కన విజయము తెలుపు కథాగ్రంథములలో
కాటమరాజుకథయొకటి. కొట్టరువువంశతిలకుఁడగు ఖడ్గతిక్కన
పరాక్రమ జీవితము, స్వామిభక్తి యీగ్రంథమువలన నెఱుంగ
వచ్చును. విద్యాప్రియులగు నాగరకులకుఁ జిరకాలమునుండి

కాటమరాజుకథ వినిపించి ఖడ్గతిక్కనజీవితచరిత్రమును విస్మృతి
తరంగము చాటున నదృశ్యముకాకుండఁ గాపాడిన వీరకథా
గాయకులకుఁ బ్రకృతకథాపఠనావసరమునఁ గృతజ్ఞత దెలు
పుట మన విధులలో నొకటియై యున్నది.

కాటమరాజను యాదవవంశజుఁడు నెల్లూరుమండలమం
దుఁగల కనిగిరిసీమలోని యెఱ్ఱగడ్డపాడుప్రాంత భూతములను
బాలించుచుండెను. ఇతడు గొప్ప భూస్వామియు నపరిమిత
పశుధనము గలవాఁడునై సజాతీయుల కందఱ కధిపతియై మిగులఁ
బలుకుబడితోఁ గులపెద్దయను గౌరవముతోఁ గాలయాప
నము చేయుచుండెను. ఆకాలమునఁ గొన్నిసంవత్సరము లనా
వృష్టి తటస్థించుటచే బ్రజలకుఁ బశులకుఁగూడ చాలచిక్కులు
గలిగెను.

యాదవులు విశేష పశుగణము గలవారగుటచేఁ దమ
బీళ్లన్నింటను గడ్డిలేకుంట చూచి తృణజల సమృద్ధిగల తావుల
కేఁగి పశువుల మేపుకొని దేశము సుభిక్షమైనపిమ్మట తిరిగి
యిండ్లకుఁ జేరనిశ్చయించిరి. కొందఱు యాదవులు దూర దేశ
ములకుఁబోయి పైరుపచ్చలు చల్లగానుండు ప్రదేశము తాము
చూచినంతలో నెల్లూరిచెంతగల పాలేరుతీరమని వచ్చి తమ
రాజున కెఱిఁగించిరి. కాటమరాజు పశుగణమును యాదవులను
వెంటగొని నెల్లూరిప్రాంతములకేఁగి యట తనపశువులను
బశుపాలకులను నాపి, ఆప్రాంతములఁ బాలించు మనుమసిద్ధి

పాలుని దగ్గరకుఁబోయి తనకష్టములనెల్ల నెఱింగించి పాలేటి
రమునఁగల బీళ్లు కొంతకాలము పశువులు మేపుకొనుటకుఁ
ల్లరికిఁ దీసికొనెను. పాలేటితీరమునఁ గాటమరాజు కొన్నాళ్ళు
వసించి పశుగణమును బోషించుకొని కాలము గడుపుచుండ
ంతలో ఎఱ్ఱగడ్డపాటినుండి కొందఱు గొల్లలువచ్చి వర్షములు
రిసినవనియు దేశము సుభిక్షముగా నున్నదనియుఁ బశువులకు
డ మేఁతగలదనియు వర్తమానము చెప్పిరి. కాటమరాజు ఆ
ర్త విన్నంతనె మిగులసంతసించి గంగమ్మకు జాతరలు చేయించి
రిమితివఱకు బశువుల మేపుకొనలేదు గావున మనుమసిద్ధికి మనము
ల్లరినీయ నవసరములేదని తమలోఁ దామె నిశ్చయించుకొని
దవులను బశువులను వెంటబెట్టుకొని పోవుచుండ మనుమ
ద్ధిభటు లడ్డగించిరి. వారలఁ దిరస్కరించి యాదవులు తమదే
ు వెడలిపోయిరి. భటులవలన మనుమసిద్ధి యీవర్తమానము
ని మండిపడి యాదవుల దురాగతమున కేవగించి అన్నము
ట్టు అను నొకబ్రాహ్మణుని కాటమరాజువద్దకు పుల్లరి యొసం
ఁడని కోరుటకుఁ బంపెను. యాదవులు పుల్లరినీయవలసినయవస
ము లేదనియుఁ, గొలఁదికాలమె పశువులను మేపితిమి గాననీయక
పుటయే ధర్మమనియు, రాయబారములకు లొంగి కనకవర్షము
రిపించుటకు గొల్లలు పిచ్చివాండ్రుకారనియు నందఱపక్షమున
ాటమరాజు వర్తమానము చేసెను. యాదవులను వంచింపనున్న
ాభము లేదనియు పుల్లరి విడిచిపెట్టితిమేని పౌరులకుఁగూడ

వలసు కలుగుననియు మనుమసిద్ధి భూపాలుఁడు సర్వసేనా నాయకుఁడగు ఖడ్గతిక్కనయనుమతిఁ బొందిన సంగరమునకుఁ దలపడియెను.

ఈవార్త యాదవులు విని కాటమరాజున కెఱింగించిరి. కాటమరాజు తన బంధువులు వీరులు నగువారికందఱకు వర్తమానము లంపి పిలువనంపి సైనికబలము నాయత్తపఱచెను. కొండవల్లి చల్లపిన్నమ్మనాయకుఁడు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, భట్టామరాజు, కరియావులరాజు, వల్లభన్న, నేతిముద్దయ్యనాయఁడు, పురుషోత్తమరాజు లోనగు సుప్రసిద్ధ యాదవప్రముఖులు సైనికసహాయులై కాటమరాజు పక్షమున జేరిరి. కాటమరాజు తన సేనకుఁ గ్రమశిక్ష నొసంగి పిన్నమనాయని మంత్రిగను బ్రహ్మరుద్రయ్యయను బ్రాహ్మణుని సేనానాయకునిగను నేర్పఱచి సంగరమునకు సైన్యసహితముగ బయలుదేరెను. మనుమసిద్ధిపక్షమున సర్వసేనానాయకుఁడగు ఖడ్గతిక్కన కొంతసైన్యమును వెంటగొని ఎఱ్ఱగడ్డపాటికి బయలుదేరెను. రెండు సైన్యములును కాటేరియొడ్డున నున్న పంచలింగములకడ సంగరమునకుఁ దలపడెను. యాదవులు చెక్కుచెదరులేక మహావేశము స్వతంత్రదీక్ష నూఁతగాఁగొని ముక్కాకలదీరిన ఖడ్గతిక్కనసైన్యముతో మిగుల భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. ఖడ్గతిక్కన నిర్లక్ష్యభావముతో యాదవులను సరకుసేయక స్వల్పబలమును మాత్రమె వెంటతెచ్చెను. ఐనను నిరుత్సాహపడక యాదవ

సైన్యము నెదిరించి పట్టుదలతోఁ బోరాడుచుండెను. యాదవసైన్యము ఖడ్గతిక్కన సైన్యమును జాలవఱకు నాశనముగావించి ముందునకు వచ్చుచుండెను. ఈపరాజయ పరిస్థితులఁగాంచియేని జంకక ఖడ్గతిక్కన హతశేషమగు సైన్యముతోఁ జిరకాలము పోరాడెను. యాదవసైన్యము చుట్టుముట్టి ఖడ్గతిక్కనను నాతని స్వల్పసైన్యమును బట్టుకొనిరి. ఖడ్గతిక్కనను కాటమరాజు సమీపించి "బ్రాహ్మణోత్తమా! సంగరము మానుకొనుము. బ్రాహ్మణులఁ జంపిన మాకు బ్రహ్మహత్య వచ్చును. అగ్రవర్ణులగు మీరు మాతోఁబోరుట న్యాయముగాదు. మమ్ముఁ గోపింపక సంగరయత్నము మానుకొను"మని ప్రార్థించి విడిచిపెట్టెను. ఖడ్గతిక్కన చేయునదిలేక గుఱ్ఱమునెక్కి నెల్లూరికేగి సైన్యముతో రాఁదలంచి గృహాభిముఖుఁ డయ్యెను.

పరాభవదుఃఖముతో ఖడ్గతిక్కన గృహముచేరెను. మంచములోనున్న సిద్ధనామాత్యుఁడు తన కుమారుఁడు పాఱి వచ్చినాఁడని తలంచి "ఛీ పాఱుబోతా! తుచ్ఛమగు ప్రాణముల కాశపడి యిల్లుచేరిన నిన్నుఁజూచిన పాపమువచ్చు"నని ఖడ్గతిక్కనను నొవ్వనాడెను. తండ్రియొనరించిన తిరస్కారముచే ఖడ్గతిక్కనహృదయము కలఁగిపోయెను. ఇంటిలోనికిబోవ నతని భార్య చానమ్మ భర్తను సాదరంబునఁ జూచి 'వంటయైనది, స్నానముచేయుఁ'డని చెప్పి స్త్రీలు స్నానముచేయుతావున నొక మంచము చాటుజేసి పసుపుకుంకుమ యట పదిలపఱచెను. ఖడ్గ

తిక్కన తన భార్యను జూచి యదియేమని యడుగ సంగరము
నుండి పాఱివచ్చిన భర్తలను వీరపత్నులు గౌరవింపఁదగిన విధ
మిదియొకదా? యని ప్రత్యుత్తర మొసంగెను. తన ప్రమాద
మునకుఁ దాను నొచ్చుకొని యెటులో స్నానము గావించి ఖడ్గ
తిక్కన భోజనగృహములోని కేఁగెను. తల్లి ప్రోలమాంబ
అన్నము వడ్డించెను. కుమారుఁడు భుజించుచుండెను. మజ్జిగకు
మాఱుగా తల్లి పాలు వడ్డించెను. అవి విఱిగిపోయియుండుటచే
నిటులున్న వేమి యని ఖడ్గతిక్కన తల్లినడిగెను. ఆమె పక్కున
నవ్వి "విరోధులను జయింపలేక పందవై నీవు వచ్చుటచేఁ బసు
వులు విఱిగినవి, పాలును విఱిగె"నని చెప్పెను. ఆమాటవిని
యెటులో భోజనవ్యాపారమును ముగించి ఖడ్గతిక్కన పరా
భవ దుఃఖము నిష్ఠురోక్తులవలని రోసము మదిలో నుంచుకొని.
"జయించి విక్రమసింహపురమును జేరవలయును, లేదా సంగ
రమందె మరణింపవలయును. ఇదియె నాప్రతిజ్ఞ" యని పలికి
రాజమందిరమున కేఁగి క్రొత్త సైన్యమును దనవెంట గైకొని
రివ్వున సంగ్రామరంగము చేరెను.

ఖడ్గతిక్కన సైన్యసహాయుఁడై సంగరరంగము నలం
కరించుచున్నాఁడని యాదవు లాలించి వారును రణరంగము
నలంకరించిరి. ప్రళయకాల నటునివలె విజయముపై లక్ష్య
ముంచి నిశ్చలముగాఁ బోరాడు ఖడ్గతిక్కన విక్రమమునకు
వెఱచి సైనికులు త్రోవనీయసాగిరి. కాటమరాజు సైన్యము

చలించెను. కడకుఁ గర్తవ్యము దోఁచక కాటమరాజు రణరంగ
మునఁ బ్రవేశించి తనకడ్డముగానున్న ప్రతిపక్ష సైన్యమును
దెగటార్చుచు ఖడ్గతిక్కనను సమీపించి నమస్కరించి "బ్రాహ్మ
ణోత్తమా! పోరుడుగుము, పోరుడుగుము. బ్రహ్మహత్యా
పాపము మాకంతములఁ జుట్టకుము. చేతులార నిన్ను వధింపఁ
జాలము. వెనుకకు మరలిపొమ్మ"ని దోసిలియొగ్గి సవినయ
ముగాఁ బ్రార్థించెను. ఖడ్గతిక్కన యాతని సగౌరవించి "చేత
గాకున్న పుల్లరినొసంగి శరణు గోరుము. శక్తియున్న నెది
రింపుము. పెక్కుమాటలేల? బ్రాహ్మణుని జంపఁదగదని ధర్మ
శాస్త్రములు వల్లింపఁ దలంచితిరేని మీకు సంఘవిలయము
తప్పదు పొమ్మ"ని తిరస్కరించెను. కాటమరాజు చేయునదిలేక
తనసైన్యమును ఖడ్గతిక్కనమీఁదికిఁ బఱపి కాటమరాజు స్వయ
ముగా సంగ్రామభారము వహించెను. రెండు మూఁడు
మాఱులు మంచి యవకాశము లభించినను బ్రాహ్మణ భక్తు
డగు కాటమరాజు ఖడ్గతిక్కనను విడిచిపెట్టెను. ఖడ్గతిక్కన
యట్టి యవకాశము తనకుఁ జిక్కినపుడు చేతనైనంతవఱకుఁ
బ్రతిపక్షసైన్యమును మారణము చేయుచుండెను. ఈ పరిస్థితు
లను గమనించి సేనానాయకుఁడగు బ్రహ్మరుద్రయ్య కాటమ
రాజువద్దకేఁగి, "నృపాలకా! నీ వాగుము. బ్రాహ్మణుఁడని ఖడ్గ
తిక్కనను నీవు వదలుటచే నాతఁడు మన సైన్యమును రూపు
మాపుచున్నాఁడు. వర్ణాశ్రమ ధర్మములు విచారింపవలసినది
సంగ్రామరంగమందా? పేరునకు నీవు సేనాధీశ్వరుఁడుగ

నుండుము. నేను జయము సాధింతు"నని ఖడ్గతిక్కనను సైన్య
వ్యూహముతో నెదిరించెను. ఉభయులు రణకౌశలులగుటచేఁ
జిరకాలము జయాపజయ నిర్ణయముల కనువుగానటులఁ బోరా
డిరి. కాలవశమున వీరవతంసుఁడగు ఖడ్గతిక్కన మరణించెను.
స్వామిభక్తిగల యాతనియశ్వము ఖడ్గతిక్కన శిరమును నోటఁ
దగిలించికొని నెల్లూరిలోని తన యజమాని యింటివద్దకుఁ జేరి
సకిలించెను. ఇంటిలోని వారందఱు వచ్చి చూడ ఖడ్గతిక్కన శిరము
గోచరించెను. ఖడ్గతిక్కన రణరంగమున మరణించినవార్త విని
నంతనె నగరమంతయు క్షోభించెను. వీరవతంసు లందఱు కన్నీరు
గార్చిరి.

మంచములోనున్న సిద్ధనామాత్యుఁడు కుమారుని వీర
మరణవార్త విన్నంతనె యానందబాష్పములు విడుచుచుఁ బర
లోక మలంకరించెను. ఆయన తల్లియగు ప్రోలమాంబ కుమా
రుని శిరము ముద్దాడి యిప్పటికి వీరమాత ననిపించుకొంటినని
ప్రాణములు విడిచెను. చానమ్మ భర్తతల నొక కాష్ఠమునం
దుంచి తానును నందుఁ జొచ్చి సర్వజన ప్రశంసాపాత్రురాలై
[illegible]వహించెను. ఖడ్గతిక్కన భౌతికస్వరూప మేనాఁడో నశించి
నది. చరిత్రాభిరతులు నుత్సాహశాలురునగు నాంధ్రయువక
హృదయములం దామహావీరుని తేజము నేఁటికిఁ బ్రకాశించుచు
న్నది. ఈవీరునిజన్మకాలము తెలియదుగాని క్రీ. శ. ౧౨౦౦-
౧౨౬౦ వఱకున్న తిక్కనసోమయాజికి సమకాలికుఁడును, సోద
రుఁడును గాన నించుమించుగా నాకాలముననే యున్నటుల

విశ్వసింపవచ్చును. స్వామిభక్తిపరాయణతయందును, శూర
త్వమునందును నీవీరవతంసుఁడు ఆంధ్ర వీరసందోహమున
నవతంసప్రాయుఁడై యున్నాఁడు. ఆంధ్రుల పునరభ్యుదయమున
కీవీరుని సంకల్పము దోహద మొసంగుగాక.

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి.

మన కథానాయకుఁడగు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి క్షత్రి
య వంశజుఁడు. వీరాధివీరుఁడగు నీరాజసింహుని చరిత్రము
తెలిసికొనుటకు ముందీయన పూర్వులను గుఱించి తెలిసి
కొనుట యావశ్యకము. తొలుత కళ్యాణపురరాజులగు పశ్చి
మచాళుక్యులకడ దండనాయకుఁడుగ నున్న ప్రోలరాజను
వీరుఁడు తద్రాజ్యపతనానంతరము హనుమకొండ రాజధానిగ
జేసికొని స్వతంత్రపతాకము స్థాపించి యాంధ్రదేశములోఁ
జాలభాగము తన పరిపాలనమునఁ జేర్చుకొనెను. ఈనరపాలుని
పుత్రుఁడగు రుద్రదేవుఁడు పితృసంపాదితమగు రాజ్యమును
మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. ఈ నరపాలుఁడు శిల్పము
లకు లలితకళయగు కవితకుఁ గూడ నభివృద్ధి మార్గముల
నన్వేషించెను. ఆయన యనంతరము ఇతని తమ్ముఁడగు
మహాదేవరాయల పుత్రుఁడు గణపతిదేవుఁడు రాజ్యమునకు
వచ్చెను. ఈనృపుని కాలమునాఁటికి ఓరుగల్లుకోట [illegible]

యయ్యెను. తన సామ్రాజ్యము నీతఁ డోరుగల్లులో స్థాపించి చాళుక్యులను చోళులను జయించి యభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. పుత్రసంతానము లేకపోవుటచే నీయనపుత్రి రుద్రమదేవి రాజ్యమునకు వచ్చి చిరకాలము మహత్తరముగ నాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బాలించెను. పితృదత్తమగు రాజ్యము నీయమ విస్తరింపఁజేసి తిరుగఁబడిన రాజులఁ బిలుకుమార్చి యాంధ్రజాతియం దంతర్హితమైన పరాక్రమము నీయమ యొక్కమారు ప్రజ్వలింపజేసెను. ఈయమకుఁ బురుషసంతతి లేదు. ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మయను నిరువురు కుమార్తెలు గలరు. ముమ్మడమ్మను చాళుక్యాన్వయుఁడగు వీరభద్రరాజు, రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నభూపతియుఁ బెండ్లాడిరి. అల్లుండ్లిరువురు ప్రత్యేక మండలాధిపతులైనను రుద్రమదేవికిఁ గుడి భుజములవలె నుండి సంగరములం దాయమకు సాయపడుచు విజయలక్ష్మిని గరువన్నలలో నుంచిరి. రుద్రమదేవి తనపుత్రికలకుఁ బుత్రసంతానము గలిగెనేని వారికి రాజ్యము స్వాధీనముజేసి కృతార్థురాలు గావలెనని సంకల్పించెను. పెక్కువ్రతములు గావించెను. ఎన్నియో యాలయములు గట్టించెను. కానవచ్చిన దేవరలకెల్లఁ దాను మ్రొక్కి కుమార్తెలచే మ్రొక్కించెను. అయినవోలు మైలారుదేవరకు, కొల[illegible] సోమనాథునకు వేములవాడ రాజేశ్వరునకు, మొగిలిచర్ల [illegible]రాదేవికి మహోత్సవములఁ జేయించెను. దైవానుగ్రహమున ముమ్మడమ్మ గర్భ

వతి యయ్యెను. ప్రజ లీశుభవార్తవిని యుత్సవము లొనర్చిరి. శాలివాహనశకము.....ఆనందనామ సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమి గురువారము బ్రాహ్మీముహూర్తమందు సూర్యుఁడు, అంగారకుండు, బుధుడు, బృహస్పతి, యుచ్చస్థానమునను, శని స్వక్షేత్రమున నున్న శుభసమయమున నొకబాలుఁ డుదయించెను.

ఓరుగల్లునగరమున నానాఁ డొనరింపఁబడిన వేడుకలకు మితములేదు. పురమంతయు నలంకరింపఁబడెను. ఆలయములన్నింటియందు మహోత్సవములు జగన్మోహనముగా జరుపఁబడెను. మంగళవాద్యము లెడతెగక మ్రోయింపఁబడెను. రుద్రమదేవి నామకరణోత్సవము మహావైభవముగ నెరవేర్పఁ జేసి ప్రధానమంత్రి యగు శివదేవయ్య యనుమతిచే నాబాలునకు శ్రీమన్మహారాజ వీరప్రతాప రుద్రదేవచక్రవర్తియని నామకరణ మొనరించెను. శుక్లపక్షచంద్రునివలె నాబాలుఁ డభివృద్ధి నొంది బాల్యమునందె ధనుర్విద్యయు, వ్యాయామవిద్యయు, సంస్కృతాంధ్రములు, రాజనీతియు గురువులకడ నభ్యసించి యుక్తవయగు రుద్రమదేవితో రాజసభామందిరమున నాసీనుఁడై పరిపాలనావిధానమునుగూడఁ బసితనముననె నేర్చుకొనెను.

రుద్రమదేవి తనవార్ధకమున మనుమఁడగు ప్రతాపరుద్రదేవునకుఁ బట్టాభిషేకము జేయ సంకల్పించెను. ఈశుభసంకల్పము వినినంతన ప్రతాపరుద్రుఁడు పట్టాభిషేకానంతరము విశ్రాంతి

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి

చాలదని తనమంత్రిని సైన్యమును వెంటఁగొని యొకమాఱు విజయయాత్రకు వెడలి పలువురు స్వతంత్రరాజులను సామంతులుఁ గాఁగొని కొన్నిచోటుల జయస్తంభముల స్థాపించి నియమితకాలమునకు రాజధాని చేరెను. ఓరుగల్లునగరము మిక్కిలి రమణీయముగా నలంకరింపఁబడెను. స్వయంభూదేవాలయమునందును, జెన్నకేశవాలయమునందును మహోత్సవములు జరుపఁబడెను. జరుపఁబడిన వేడుకలకు మితములేదు. మంగళవాద్యములచే భూనభోంతరములు మాఱుమ్రోఁగెను. వివిధ పాత్రములతోఁ బుణ్యనదులనుండి తెచ్చిన శుద్ధోదకముచేఁ బ్రతాపరుద్రచక్రవర్తిని బట్టాభిషిక్తుని గావించిరి. ప్రజల యుత్సాహము మేరమీఱెను. రుద్రదేవి యీశుభావసరము బురస్కరించుకొని యుద్యోగులందఱకు సత్కృతు లొనరించెను.

ప్రతాపరుద్రుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన క్రొత్తలో గొందఱాతని నిరాకరించి కప్పములొసంగుటమానిరి. కొందఱు స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకుఁ గుట్రలు చేయసాగిరి. మనుమగండగోపాలుఁడు, అంబయదేవమహారాజు, త్రిపురారిదేవుఁడు లోనగు నెల్లూరు మండలపాలకులు తిరుగఁబడిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు తనసైన్యమునంపి మనుమగండగోపాలునిఁ దెగటార్పించి రాజ్యమున శాంతి స్థాపింపఁజేసెను. అంబయదేవ త్రిపురారి దేవాదులు తమంతతాము లోఁబడిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించుటకు యత్నించుచున్న పాండ్య చో

కేరళ దేశాధిపతుల జయింపనెంచి కోటలు కొత్తళములు బాగుచేయించి సైన్యమును మిగుల వృద్ధిఁ దెచ్చెను. ఆ తరుణమున దేవగిరిదుర్గమున యాదవవంశజుఁడగు రామదేవుఁడు పాలించుచుండెను. ఇతఁడు భోగలాలసుఁడై కాలము గడుపుచు రాజ్యవ్యవహారములలో నంతగ జోక్యము పుచ్చుకొనకుండెను. ప్రతాపరుద్రుని త్రిలింగసామ్రాజ్యము మహోన్నత దశలోనుండుటచే నుత్తరహిందూస్థానమును పాలించు మహమ్మదీయ నృపాలురకు దేవగిరిని లోఁగొని యాంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపవలెనను కోర్కి జనించెను.

ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమును జలాయుద్దీను ఫిరోజు పాలించు కాలమున అల్లాఉద్దీను అపరిమితసైన్య సహాయముతో నొకమారు దండయాత్ర కరుదెంచి దేవగిరిని ముట్టడించి జయించి రామదేవునివలనఁ గొంతధనము, అమూల్యరత్నములు, బంగారము గైకొని సామంతునిజేసికొని వెనుకకు మరలెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యముగొప్పతన మపు డతఁడు వినెనుగాని సైన్యములలసి యుండుటచే ముందునకేఁగ మానెను.

అల్లాఉద్దీను తన మేనమామయగు జలాలుద్దీను ఫిరోజున్ జంపి తాను క్రీ. శ ౧౨౯౬ లోఁ బ్రభువయ్యెను. ఇతఁడు ఓరుగల్లు రాజ్యమును జయింపనెంచి సైనికబలమును ఆయుధ సామగ్రిని మిగుల నభివృద్ధిపరచి క్రీ. ౧౩౦౩ లో మల్లిక్ నాయబ్ కాఫూరనువాని సేనాధిపతిగ నొనర్చిపంపెను. మల్లిక్ నాయబ్

కాఫూరు పదివేల గుఱ్ఱపుదళము నలుబదివేల సైనికులతో బయలుదేరి దేవగిరిచేరి యంతకు మున్ను యంకితుఁడైన రామదేవునియొద్ద నాతిథ్యములఁ గైకొని ఆంధ్రనగరము మీఁదికిఁ బయలువెడలెను. ఈవార్త ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు వినినంతనె యవనసైన్యమునకుఁ బరాభవము సులభముగఁ జేయవచ్చునని పాండ్య చోళ కేరళదేశములపైకిఁ బోవఁ సర్వసిద్ధముగా నున్న యాత్మీయసైన్యమునకుఁ దన తమ్ముఁడగు అన్నమదేవుని యధ్యక్షుని గావించి యెదిరింపఁబంపెను. పురవరి మహాదేవనాయకుఁడు, సాహిణిమారుఁడు, మేచయనాయకుఁడు బెండపూడిఅన్నయమంత్రి, ముప్పడినాయకుఁడు లోనగు మహావీరులకుఁగొంత బలము నొసంగి తాను గోదావరీతీరమువఱకు యవనసైన్యము నెదిరింపనేఁగెను. ఆంధ్రసైనికులు మహమ్మదీయ సైన్యమును గోదావరి దాఁటకుండఁ బెక్కువిధముల నరికట్టిరి. పడవలలో వచ్చు సైనికులను సుడిగుండములలోఁ గూలఁద్రోసిరి. పడవల భగులఁగొట్టిరి. ప్రాణములకుఁ దెగించి హతశేషులగు యవన సైనికులు గోదావరిదాటి యీవలకు వచ్చినంతనె ఆంధ్రమహమ్మదీయ సైన్యములకు మహాసమరము జరిగెను. ఆంధ్రవీరులు తక్కువోని పరాక్రమమున ముందునకుఱికి యవన సైన్యము నంతయుఁ జిందరవందర గావించి రణరంగమునంతయుఁ శత్రుపక్ష రక్తప్రవాహములతో నించిరి. ప్రాణముల మీఁది యాసతోఁ జెట్టునకొకరు గుట్టకొకరై యాయుధములు విడిచి పైమఱచి తురుష్కులు పారిపోయిరి. వెంటఁబడి యవన

సైన్యమును జెండాడి విజయలక్ష్మీద్వితీయులై యాంధ్రసైనికు లేకశిలానగరముం జేరిరి. పరాభవదుఃఖముతో హతశేషమగు సైన్యమును సమకూర్చుకొని మల్లిక్ కాఫూరు ఢిల్లీకిం జేరెను.

రణమున జయించి సైన్యమును జెండాడి నగరమునకే తెంచిన యాంధ్రవీరులనందఱను బ్రతాపరుద్రచక్రవర్తి గారవించి యుచిత సత్కారములగావించి గారవించెను. ప్రజలు తమసామ్రాజ్యజయమున కానందించి వీరులకు హారతులొసంగి మహోత్సవము లొనరించి మృతవీరుల పౌలికలనిలో స్మరణ చిహ్నముల నెలకొల్పిరి. ఏకశిలానగర రాజ్యమును గబళింప నెంచిన త్రిపురాంతకుఁడు అంబయదేవుడు ప్రతాపరుద్రుని వంచింప నిదియ తరుణమని యోరుగంటికోటపైకి వచ్చిరి. సోమయగన్నవీరుఁ డపరిమిత సైన్యబలముతో వారి నెదిరించి సైన్యసహితముగఁ దునుమాడి వారిరాజ్యము నాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ గలిపివేసెను. యవనసైన్యము ఢిల్లీకేఁగినది మొదలు అల్లాఉద్దీను ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపనైతినేయని మిగుల నాందోళనపడి యచిరకాలమున మఱల దండయాత్రకేఁగ నిశ్చయించి సైనికబలమునభివృద్ధిఁ జేయుచుండెను. అపుడు దేవగిరిని ఢిల్లీకంకితుఁడై పాలించు మహారాష్ట్రుడగు రామదేవుఁడనునామాంతరముగల రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీసామ్రాజ్యమునకుఁ బన్ను నొసంగమానెను. అల్లాఉద్దీను రెండవదండయాత్ర కాంధ్రదేశముమీఁదికి మల్లికాఫూరునుబంపెను. అతఁడు తొలుత దేవ

గిరిని ముట్టడించి రామచంద్రదేవునిబంధించి ఢిల్లీకిఁబంపి యచటి బలము నంతయును హరించి ఏకశిలానగరముమీఁదికి దాడి వెడలెను. కాని తీరని పరాజయము నొంది యవనసైనికులు చెందరవందరలై బ్రదుకుజీవుఁడాయని ఇంటిత్రోవఁబట్టిరి. పరుష స్వభావముతో నీయవనసైనికులు ఆంధ్రశమునఁబ్రవేశించునపుడును బారిపోవునపుడును గూడ ఆలయముల రూపుమాపి నగరములను గాల్చి దీనుల హింసించి ప్రజాపీడ సమకూర్చిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమంతయు యవన దురంతములచేఁ గల్లోలమై క్షోభనొందెను. నష్టపడిన ప్రజలందఱకుఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు బొక్కసమునుండి ధనము తెప్పించి యొసంగి వారి యాపత్తులఁ జాలవఱకు నివారించెను.

క్రీ. శ. ౧౩౧౯ సంవత్సరమున అల్లాఉద్దీను మూఁడవ పర్యాయము ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును జయించుటకుఁ మల్లికాఫూరు ఖ్వాజాహాజీయను వారల యధ్యక్షతక్రింద నపరిమిత సైన్యమును నొసంగి పంపెను. దేవగిరిచెంత నెట్టిప్రతిఘటనము లేకుంటచే యవనసైన్య మాకస్మికమున ఇందూరు మీఁదుగా వచ్చుచుండ స్వామిభక్తపరాయణులగు సైనికు లెదిరించి వీరమరణ మొందిరి. మహమ్మదీయులు సిరిపురదుర్గమును ముట్టడించిరి. దుర్గపాలకుఁడగు వాణీకవిదేవుఁడు భయంకరసంగ్రామ మొనరించి యవనసైనికులయాగ్నేయాస్త్రములకు గుఱియై అవరోధకాంతలతోఁగూడ దగ్ధమయ్యెను. అతని సోదరుఁడు

సర్వవైభవ సంపన్నమగు దుర్గము మహమ్మదీయులకు స్వాధీనమయ్యెను. అనంతరము సముద్రమువలెఁ బొంగి పొరలివచ్చు యవనసైన్యమును సూనార్పాలు దుర్గమువద్ద నాంధ్రు లెదిరించిరి. ఉభయపక్షములవారికి భయంకరసంగరము జరిగెను. దురదృష్టవశమున నాంధ్రు లోడిరి. మహమ్మదీయ సైన్యము లాంధ్రనగరము ముట్టడింపవచ్చు వార్తవిని ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు శూరులనందఱఁ బిలువనంపి చాఁపకూడుఁగుడిచి, యుచితరీతి సత్కరించి ప్రతిపక్షుల నెదిరింపఁ బంపెను.

ఆంధ్రసైనికు లప్రతిమాన పరాక్రమముతో యవనసైన్యము నెదిరించిరి. మహమ్మదీయులు పట్టుదలతో నిలిచి యాంధ్రనగర దుర్గముల కన్నింటికి శతఘ్నులు బారుచేసి కాల్పసాగిరి. ఓరుగల్లుకోట కన్నివైపుల యవనసైనికులు మూఁగి లోనికెటులఁ బ్రవేశింపవలయునో తోఁచక కలవరపడుచుండిరి. చుట్టును పుట్టకోటయు దానిచుట్టు మిగుల విశాలమగు నగాధజలపూరిత పరిఘయు నుంటచే మహమ్మదీయులు ముందునకుఁబోవ జంకిరి. కోటగోడపైనున్న వీరులు పరిఘలోఁగాలుంచిన వీరుని నుంచినటుల ఖండింపఁదొడంగిరి. ఇట్లు నెలలకొలఁది గడచెను. ఆంధ్రనగరము యవనులకు సాధ్యము కాదయ్యెను. ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు శైవమత పక్షపాతియని భావించి యానృపాలుని ద్వేషించు జైనాచార్యులు కొందఱు రహస్యముగ మహమ్మదీయులఁగలసికొని కోటయాకృతి యంతయుఁ దెలిపిరి.

ఆకస్మికముగ నున్నటులుండి యవనులు ఏనుఁగుల సహాయముతో నగడ్తదాటి యర్ధరాత్రమున మంటికోటనెక్కి లోనున్నపౌరులను సైనికులను హింసింపఁ దొడంగిరి. తెల్లవారువఱకు ఱాతికోటవఱకు మహమ్మదీయ సైన్యములు వచ్చెను. అగడ్త వారి నాటంకపఱచెను. అగడ్త పూడ్వసాగిరి. పైనుండి యాంధ్రసైనికులు ఆగ్నేయాస్త్రములు, ఆయుధవర్షము గురిపించి యవనదళము జెండాడుచుండిరి. తగనిపట్టుదలతో యవనవీరులు ఱాతికోటకు బగ్గము వేసి ప్రాఁకుచుండిరి. ప్రతాపరుద్రదేవుఁ డీవార్త నాలించి యిఁక విజయము దుర్లభమని తలంచి యాంధ్రుల దురదృష్టమునకుఁ గాలమే కారణమని సంధికియ్యకొనెను. మధ్యవర్తులు సంధికి రాయబారములనడిపిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు ౩౧౨ ఏనుఁగులు, ౨౦,౦౦౦ గుఱ్ఱములు ౯౬,౦౦౦ మణుగుల బంగారము, పెట్టెఁడు రత్నములు నొసంగి ఢిల్లీసామ్రాజ్యమునకుఁ బన్నుకట్టుట కొప్పుకొనెను. మల్లికాఫూరు జయమును గడించి ౧౩౧౦సం॥ మార్చి ౧౯ వ తేదిని ఢిల్లీ సామ్రాజ్యాభిముఖుఁడై హతశేష సైన్యముతో వెడలిపోయెను.

ఓరుగల్లురాజ్యమును మహమ్మదీయులు ముట్టడించిరనియుఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు సంధికియ్యకొనెననియు విన్నంతనె సామంతులలోఁ బెక్కండ్రుతిరుగఁబడి కప్పములీయవద్దనినిశ్చయించిరి. కాంచీపురపాలకుఁడు స్వతంత్రతఁ బ్రకటింపఁ బ్రతాపరుద్రు

నిసేనానాయకుఁడును రేచర్ల గోత్రుడునునగు ఎఱ్ఱదాచానాయకుఁడు కాంచీపురరాజ్యము కాకతీయులవశము గావించెను. కులశేఖరవర్మ తరువాత కాంచీరాజ్యమును హరింప ముప్పడి నాయకుఁడేఁగి యాతనిజయించి తెలుఁగు చోడులలో నొకఁడగు మానవీరుని సింహాసనమునఁ జేర్చెను. చిన్నచిన్న రాజ్యములు గూడఁ దిరుగఁబడుట చూచి స్వయముగా దండయాత్ర చేయకున్న వీలుగాదని దుర్గరక్షణమునకు వలయు బలమును ఆంధ్రనగరమునందుంచి యపరిమిత బలముతోఁ బ్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దండయాత్రకు బయలుదేరి పాండ్య, కొంకణ, తెంకణ, మలయాలాది పశ్చిమదేశాధీశ్వరుల నంకితులుగఁ జేసికొని పుణ్యక్షేత్రముల దర్శించి మాణి మాన్యాదికము లొసంగి ఓరుగల్లు చేరెను. పూర్వముకంటె దృఢతరముగ దుర్గమును బాగుచేయించి కందకమును విశాలముచేయించి యాంధ్రనగరమును శత్రుజనాభేద్య మొనర్చెను. శైవమతాభిమానియై బ్రాహ్మణోత్తములకుఁ బెక్కు వృత్తులనొసంగి కవుల బహూకరించి యుత్తమకావ్యముల రచింపఁ బ్రోత్సహించి తటాకముల నభివృద్ధిపఱచి రాజ్యము రామరాజ్యము గావించెను. నాఁడు నిర్మింపఁబడిన కాకతమ్మబావి, శోభనాల బావి, సవతులబావి, గడియారములబావి, కుషిమహాలు, ఏకశిలామహాలు లోనగు కట్టడము లాంధ్రవీరుల శిల్పశక్తికిఁ దార్కాణముగ నేఁటి కలరారుచు నేత్రపర్వముగ నున్నవి. కేశవాలయము, స్వయంభూదేవాలయము మిగుల వైభవో

పేతములుగ నుత్సవములచే నలరారుచుండెను. కొలఁది కాలములో ఆంధ్రసామ్రాజ్యము మహోన్నతదశకు వచ్చెను.

ఇంతలో ఢిల్లీరాజ్యమునఁ బెక్కు విప్లవములు జరిగెను. అల్లాఉద్దీను గతించెను. ఢిల్లీసామ్రాజ్యసామంతులు తిరుగఁబడిరి దేవగిరియాదవులు స్వతంత్రులైరి. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి గూడ పన్నుకట్టుట మానికొనెను. మల్లికాఫూరు సింహాసనమెక్క విశ్వప్రయత్నముగావించెను. ఆతని వధించిరి. తరువాత ముబారకు అను పేరుగల అల్లాఉద్దీను రాజ్యమునకు వచ్చి దేవగిరి మీఁదికి దండయాత్రకేఁగి దుర్గాధిపతియగు హరిపాలదేవు నోడించి రాజ్యమధ్యమున బ్రతికియుండఁగ మిగుల క్రూరముగ నతని మేనితో లొలిపించెను. ముబారకు రాజ్యమునకుఁ జేరఁగనే ఖుస్రూఅను సేనాధిపతి వానిని జంపించి తాను రాజయ్యెను. తరువాత నైదు మాసములకు ఘాజీబేగుతుగ్లక్ ఖుస్రూను సంగరరంగమున జంపి ఘియాజుద్దీను తుగ్లక్ అను పేరుతో క్రీ. శ. ౧౩౨౧ అగష్టు ౨౨ తేదిని ఢిల్లీసామ్రాజ్యమునకు రాజయ్యెను. ఇతఁడు రాజనీతివిదుఁడగుటచే నలువైపుల నుండి శత్రుసైన్యములు రాకుండ కట్టుదిట్టములు చేయించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు పూర్వవైరము పురస్కరించుకొని ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమును మ్రింగివేయునేమో యను భయమాతని హృదయమును దహించివేయుచుండెను.

తుగ్లక్ తన కుమారుఁడగు అలూఫుఖానునకు అపరిమితమగు సైన్యమును సహాయముగ నొసంగి యాంధ్రసామ్రాజ్యమును ముట్టడింపఁబంపెను. ఇది నాలుగవ ముట్టడి. ప్రతాపరుద్రుఁడీ వార్త విన్నంతనె సమీపదుర్గములందున్న సైన్యమును సేనాధిపతులను రప్పించి రాతికోటలోని ప్రతిదుర్గమునకు ఒక్క వెలమవీరుని గొంత సైన్యమును గాపుంచి ద్వారములన్నింటినిండ వీరాధివీరులగు సైనికులనుంచి తేరాల బచ్చిరెడ్డి, కొలిపాక సిద్ధయ్య, శ్రీరంగమ దేవుఁడు, మహాదేవనాయకుఁడు, గన్నయ్య సేనాని, కుమారరుద్రదేవుఁడు లోనగు మహావీరులు నవలక్ష సైనికులతో నాంధ్రసామ్రాజ్యము సంరక్షించుటయో సంఘమరణమొందుటయో కర్తవ్యమని రణమునకుఁదలఁపడిరి. రాచర్లవద్ద విడిసిన యవన సైన్యము ముందునకు వచ్చెను. మహాత్ముఁడగు శివదేవయ్య వీరచందనము విభూతిగైకొని వీరులందఱను నాశీర్వదించి తిలకము మొగమునిండ, గందము మేనఁబూసి రణమునకంపెను. అద్వితీయపరాక్రమముతో నాంధ్రులు పోరాడిరి. రాజ్యమునందున్న ప్రతిపౌరుఁడు రణమునఁ బాల్గొనెను. చుట్టుపట్టునగరములవారందఱు వగతుర సైన్యము ననేకవిధములఁ జెండాడిరి. కడకు మహమ్మదీయ సైన్యము సంపూర్ణముగ నాశనమయ్యెను. సరదారులు పలువురు మరణించిరి. యుద్ధోపకరణములన్నియు నూడలాగికొని ఆంధ్రవీరులు మహమ్మదీయుల గోదావరితీరముదనుక బాఱదోలిరి. అలూఫుఖాను మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో ఢిల్లీచేరి తన పరాజయ కథయంతయుఁ దండ్రికి నివేదించెను.

సుల్తాను, చుట్టుపట్టులనున్న చందేరీ, బూదావూర్, మాళవదేశములనుండి తక్షణమె యసంఖ్యాక సైన్యమును రప్పించి యలూఫుఖానున కొసంగి త్రిలింగసామ్రాజ్యమును హరించి రాజును బంధించిగాని నాయొద్దకు రావద్దని పంపెను. యవన సైన్యము రాత్రుల నడవిత్రోవలఁ బయనముచేసి ఆకస్మికముగా నోరుగల్లుకోటమీఁదఁబడి నిర్భయముగా నసహాయముగానున్న ద్వార రక్షక సైన్యమును దెగటార్చి లోనికిఁ జొచ్చెను. యుద్ధముముగిసి రెండునెలలైన గాలేదు. ఇంతలో యవనులవలన నెట్టి యుపద్రవముండదని వీరులకు విశ్రాంతి యొసంగి ప్రతాపరుద్రుఁడు పరిమితబలముతో నగరమధ్యమునందలి మహాసౌధముననుండెను. యవన సైన్యము రాతికోటకు ఫిరంగులు బారుపెట్టి కాల్చుట లాంధ్రసైనికులు విని నివ్వెఱబోయిలేచి దుర్గరక్షణమునకుఁబూనుకొనిరి. యవన సైనికులుకోట బైటిద్వారములన్నిటిని మూయించి క్రొత్తసైన్యము నగరము జేరకుండ కట్టుదిట్టము చేసి రాతికోట బగులఁగొట్టనారంభించిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యేనుఁగు నెక్కి సైనికులఁబురికొల్పుచు బ్రతిపక్ష సైన్యమును బంచబంగాళము చేయించుచుండెను. ఆంధ్రసైనికులు పరాజయమందుచుండిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడువిపరీత పరిస్థితులఁగాంచి స్వయంభూదేవాలయమున కేఁగి జ్యోతిర్లింగమును సందర్శించిన నది ప్రకాశవంతముగ గోచరింపదయ్యె. పద్మాక్షియాలయమున కేఁగి యాయుధములటనిడి నమస్కరింప

బోవ నాయుధములు సర్వాకారముదాల్చి గుహలోనికిఁబోయెను. ఈపరిస్థితులు అపశకునములుగ నెంచి ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు జయముపై నాసవీడి ఖడ్గముపుచ్చుకొని మహమ్మదీయ సైన్యముపైఁ దుమికెను. అలూపుఖాను ప్రతాపరుద్రుని బంధించి రహస్యముగాఁ దనశిబిరమునఁ జేర్పించెను. రాజింక యుద్ధము చేయుచున్నాఁడని సైనికులు ఘోరముగఁ బోరాడుచుండిరి. అలూపుఖాను ఆరాత్రినుండియే సైన్యముతో ప్రతాపరుద్రుని ఢిల్లీకిఁ బంపెను. ఎటులో నీవార్త ఓరుగల్లునగరమునందంతటను బ్రాఁకెను. ఆంధ్రభటులు రాజునువిడిపింప శిబిరముల కడకుఁజేరి భయంకరసమరము చేయుచుండ మహమ్మదీయ సైనికులు కోటలు బద్దలుఁగొట్టి ఆలయములఁ గూలఁద్రోచి రాజమందిరము అంగడి వీధులుదోచి ఢిల్లీత్రోవఁబట్టిరి. మహమ్మదీయ శిబిరములందుఁ దమరాజు లేకుండుటకు వగచి ఢిల్లీకిఁ గొనిపోవుచుండి రేమో త్రోవలో నడ్డగించి రాజును విడిపింతమని యవనసైనికులు పోయినత్రోవనుబట్టి యాంధ్రులు రామగిరియొద్ద ప్రతిపక్ష సైన్యమును గలసికొని ఘోరసంగరమునకుఁ దలఁపడిరి. ఆంధ్ర సైనికులు రాజును విడిపించుటకుఁ బోవుచున్నారని విని ఓరుగల్లు ముట్టడించు మహమ్మదీయ సైనికులు రామగిరివద్ద తమసైన్యములను గలిసికొని ఆంధ్రసైనికులతోఁ బోరుచుండ యుక్తిశాలియగు నొక మహమ్మదీయసేనాని కొంత పరిజనముతో రాజు నీసంరంభములో గోదావరి దాటించెను. ఆంధ్రసైనికులు

యవనసైన్యమును జెండాడి పరిశీలింప రాజు కనఁబడఁడయ్యెను. దురదృష్టవశమున నాంధ్రులు పరాధీనులై యవనపాలనమున నున్న నిజనగరము చేరిరి. ఆంధ్రదేశ మద్వితీయవిక్రమముతోఁ బాలించి ఆంధ్రజాతికి శరణ్యుఁడైన ప్రతాపరుద్రుఁడు ౧౩౨౩ లో బంధీకృతుఁడయ్యెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు జీవగ్రాహిగఁ బట్టువడినందులకు ఢిల్లీనవాబు ఆఱుమాసము లుత్సవము జరిపెనఁట. ఢిల్లీ నవాబు దయదలఁచి విడిచిపెట్ట ప్రతాపరుద్రుఁడు కాళేశ్వరమునకు వచ్చి యటఁ గొంతకాల ముండి మరణించినటుల స్థానికచరిత్రము చెప్పుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యస్థానమగు ఓరుగల్లు పూర్వవిభవమంతయు ప్రతాపరుద్రుఁడు బంధీకృతుఁ డగుటతోఁ దీరిపోయెను. నాటి సామ్రాజ్య చిహ్నము లనఁదగు శిలాద్వారములు, కూపములు, ఆలయములు, దుర్గద్వారములు, క్రీడాసరోవరములు స్మరణ చిహ్నములవలె నేఁటికి జరిత్రాభిరతుల సంతాపాశ్రుసేచనముతోఁ దృప్తినొందుచు ఓరుగల్లుకోటలోఁ గనుపించుచున్నవి. ఆంధ్రసోదరులారా! హతశేషములగు చిహ్నముల గాంచియేని యానందింపరా ?

కృష్ణదేవరాయలు.

మహాశూరశిఖామణియు ఆంధ్రభాషాప్రియుఁడు నగు శ్రీకృష్ణదేవరాయల దివ్యనామము నెఱుంగని యాంధ్రుఁడుండఁడు. ఈరాజతిలకుని జీవితచరిత్రము చెప్పుటకు ముందు విద్యానగర సామ్రాజ్య చరిత్ర మించుక చెప్పవలసియున్నది.

ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు బంధీకృతుఁడైనంతన సేనానాయకు లెవరిత్రోవను వారేఁగి చిన్నచిన్న రాజ్యములను స్థాపించిరి. ఆంధ్రనగరమున సుగంధ భాండాగారాధ్యక్షులుగానున్న హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు, మాధవమంత్రితోఁ గలిసి యానెగొంది ప్రాంతములకు జనుదెంచిరి. శైలములమధ్య సురక్షితముగానున్న యొక ప్రదేశమునందు శా. శ ౧౨౫౮ ధాతసంవత్సర వైశాఖశుద్ధ పంచమి (క్రీ.శ. ౧౧౩౬) నాఁడు మాధవమంత్రి విద్యానగరమను పట్టణరాజమును నిర్మించి హరిహరరాయలఁ బ్రభువుగను బుక్కరాయల యువరాజుగ నొనరించెను. నగరముచుట్టును ఏడు ప్రాకారములు నెలకొల్పఁబడెను. మాధవమంత్రి సన్యసించి మాధవ విద్యారణ్యులను నామముతో శృంగేరి పీఠమున కధ్యక్షుఁడయ్యెను. క్రమక్రమముగా విద్యానగరరాజ్యము మిగుల వృద్ధిలోనికి వచ్చి సుప్రసిద్ధమై యరిజనాభేద్యమై యొప్పెను.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు.

హరిహరరాయల, బుక్కరాయల యనంతరమున వి
ద్యానగరరాజ్యమును రెండవహరిహరరాయలు, దేవరాయలు
(రెండవ) దేవరాయలు, మల్లికార్జునరాయలు, విరూపాక్ష
రాయలు, (రెండవ) విరూపాక్షరాయలు పరిపాలించుచు
వచ్చిరి. రెండవవిరూపాక్షరాయలు పరిపాలనమునందసమర్థుఁ
డును భోగలాలసుఁడు నగుటచేఁ బ్రజ లీతని ద్వేషించిరి. ఏత
ద్రాజ్య దండనాథుఁడగు సాళ్వనరసింహరాయ లీపరిస్థితులు
గమనించి రాజును వెడలనడఁచి తానె విద్యానగరసంస్థాన
ప్రభువై చిరకాలము పాలించెను. అతని యనంతరమున నిరు
వురు కుమారు లొకరివెంట నొకరు రాజ్యమునకువచ్చి యకాల
మరణమొందిరి. తరువాత విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకు
తుళువనరసరాజు పరిపాలకుఁడయ్యెను.

నరసరాజు తరువాత నతనికుమారుఁడు వీరనరసింహ
రాయలు కొంతకాలము విద్యానగరసంస్థానము పాలించి
మరణించెను. అనంతరము శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు (క్రీ. శ.
౧౫౦౯ ఫిబ్రవరి ౪ వ తేది) విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకు
బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. రాయలవద్ద తండ్రియగు నరసరాజు
కాలమునుండి సుప్రసిద్ధుఁడైయున్న సాళువతిమ్మరసు మంత్రిగ
నుండెను. తిమ్మరసు వయసునఁ బెద్దవాఁడును దనకు విద్యా
గురువును రాజకీయ రహస్యవేత్తయు నగుటచే కృష్ణదేవ
రాయ లాయనయెడల మిగుల గౌరవబుద్ధిగలవాఁడై అప్పాజి

యని పిలుచువాఁడు. రాయలు రాజ్యమునకు వచ్చినపిదప
విద్యానగరసామ్రాజ్యమును కృష్ణదేవరాయలు తన యసా
ధారణ ప్రజ్ఞాతిశయముచే మిగుల విస్తరమొనరించెను.
వీర నరసింహరాయలు విద్యానగరసామ్రాజ్యమును బాలిం
చుకాలముననె కృష్ణదేవరాయలు పన్ను లొసంగక తిరుగఁ
బడిన సామంతుల లోఁగొనుటకు దండయాత్రకు బయలు
దేరి కర్ణాటకదేశమందలి ఉమ్మత్తూరు దుర్గమును మూఁడు
మాసములు ముట్టడించి జయించెను. తరువాత కావేరితీర
మున నున్న సుప్రసిద్ధమగు శివసముద్ర దుర్గమును ముట్టడించి
జయించెను. శ్రీరంగపట్టణమును జయించి తన ప్రతినిధి నచట
నిలిపి కృష్ణదేవరాయ లనతికాలములో విద్యానగరమునకుఁ
జేరెను. రాయల పరాక్రమజీవితము సుప్రసిద్ధ మగుటచేఁ
బూర్వసామంతులలోఁ జాలమంది యెప్పటివలెఁ గప్పము లొ
సంగుచుండిరి. కొందఱు బాలుఁడగు కృష్ణదేవరాయలను
బాటింపక సుంకమునీయ మానికొనిరి. అందులకై యపరిమిత
సైన్యముతో విజయయాత్రలకేఁగి దేశమునంతయు స్వాధీనఁ
బఱచికొన వలయునని సంకల్పించెను. ఈ సంకల్పమునకు
దిమ్మరుసు మంత్రి పెక్కుభంగులఁ బ్రోత్సాహము గావించి
నిజబలమును గోశాగారమును నభివృద్ధిపరచెను.

రాయలభార్యలలోఁ జిన్నాదేవియుఁ దిరుమలదేవియు
సుప్రసిద్ధురాండ్రు. చిన్నమదేవి యేరాజపుత్రియో స్పష్టము

గాఁ దెలియదు. రాయల కీమె యెడల ననురాగము మెండు. ఈమె పేర నాగలాపురమను నొక పేటఁ గట్టించి మనోహరమగు నొక రాజవీధి నందు నిలకొల్పెను. వివిధములగు సంచులా వీధిలోఁ బెట్టించెను. ఆ పేటలందలి యంగడుల సుంకము సంవత్సరమునకు నలువదిరెండు వేల వరహాలను మించియున్నదని చరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు. శ్రీరంగపట్టణాధీశుఁడగు వీరశ్యామరాయల పుత్రికారత్నమగు తిరుమలదేవి రాయల రెండవ భార్య. ఈయమ రాయల కనుకూలవతియుఁ బ్రేమాస్పదయునై యుండెను.

కృష్ణదేవరాయలు సామ్రాజ్యమునకు వచ్చినది మొదలు అభివృద్ధిమార్గముల నన్వేషించుచు చుట్టుప్రక్కల బలవంతులై యున్న యవనులను బరాభూతులఁ జేయ యత్నించుచుండెను. సామంతప్రభువులు ప్రతిసంవత్సరము సుంకము నొసంగుటే గాక యవసరమైనపుడు కొంత సైన్యము నొసంగునటులఁ గట్టడి గావించెను. తనస్వాధీనములోనికిఁ గ్రొత్తగా వచ్చిన దుర్గములకు నధికారుల నియోగించి వారిచే సైనికబలమును అభివృద్ధి చేయించుటయే గాక తానుగూడ ధనము విరివిగా వెచ్చబెట్టి అశ్వికబలమును గజబలమును పదాతిసైన్యమును మిక్కిలి యభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి బొక్కసము ధనముతో నింపివేసెను. ఆ కాలమున రాయల సైన్యము అసంఖ్యాకము అపరిమితముగ నుంటచే సాటిరాజులందఱును అరచేతిలోఁ బ్రాణములుంచుకొని సింహము

వలె విజయనగరప్రభువు తమపై నెపుడు పడునో యని భయపడుచుండిరి. అన్నిచోటులఁ గలిసి విద్యానగరసామ్రాజ్య సైన్యము పదిలక్షలకు మించియుండెను. ఈ సైన్యములోఁ గొంతయు, ముప్పది యాఱువేలమంది యాశ్వికులు, ఏడెనిమిది వందలమంది గజసైన్యపాలకులు విద్యానగరమును నిరంతరము గాచుచుండిరి. ప్రతిరాజ్యమునందలి రహస్యముల గుర్తించి వచ్చుటకు నేర్పరులగు చారులు నియోజింపఁబడిరి

కృష్ణదేవరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చిన క్రొత్తలోఁ గొంతకాలము విద్యావినోదములతో గడపుచుండెను. ఆయన స్వయముగఁ గర్ణాటాంధ్ర సంస్కృతాది భాషలలోఁ బండితుఁడును గవియు నగుటచే నాయాభాషలలో సుప్రసిద్ధులగు పండితుల గౌరవించి వారిచే గ్రంథముల రచింపఁజేసి సారస్వత మాధుర్యము చవిజూచుచుండెను. రాయల కభిమానభాష ఆంధ్రము. ఆంధ్రభాషలోఁ గవిత చెప్పు సుప్రసిద్ధకవుల నందఱను బిలువనంపి సత్కరించుటయే గాక తన యాస్థానమునందు అల్లసాని పెద్దన్న, ముక్కుతిమ్మన్న, మాదయగారి మల్లన తెనాలి రామలింగకవి, ధూర్జటి, అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు, భట్టుమూర్తి, పింగళిసూరన యను కవులను అష్టదిగ్గజము లను పేరుతో నుంచుకొని వారిచేఁ జిత్రవిచిత్రకావ్యములు రచింపఁ జేసి సంతోషముగఁ గాలము గడపుచుండెను. ఇంతతోఁ బ్రమత్తుఁడుగాక సామ్రాజ్య క్షేమమును

నకుఁ బాటుపడుచుఁ దిమ్మరుసుమంత్రి యనుజ్ఞ వొప్పున సైనికబలమును వృద్ధిచేసి తిరుగఁబడిన రాజుల వృత్తాంతములు చారులముఖమున గుర్తెఱింగి దండయాత్రలకు బలము సిద్ధపఱచుచుండెను. ద్రావిడదేశము నంతటికి ముగ్గురు ప్రతినిధులు నియమింపబడిరి. వారు సామంతులనుండి మూఁడుకోట్ల ద్రవ్యము సంవత్సరమునకుఁ బోగుచేసి పంపుచుండిరి.

ఇట్లు కృష్ణదేవరాయలు రెండు సంవత్సరములు రాజధానియం దుండి సైనికబలమును మిగుల నభివృద్ధిపఱచి దేశపరిస్థితులు విశాలదృష్టితో నొక్కమాఱు పరికించెను. మహమ్మదీయ రాజ్యములు చీలికలుగఁ జీలి వానిలో నాని కైకమత్యము లేకుండెను. వీనివలన మనకింతలో నపాయము కలుగదని నిశ్చయించెను. గజపతులు ఓఢ్రదేశమునుండి బయలువెడలి కృష్ణాగోదావరుల దాటి బలవంతములగు దుర్గముల నాక్రమించుకొనిరి. కొండవీటిదుర్గము, ఉదయగిరిదుర్గము, కనకగిరిదుర్గము గజపతుల స్వాధీనమున నుండెను. అటు ద్రావిడదేశమును ఉదయగిరియందుండియు, నిటు కర్ణాటదేశమును కొండవీటినుండియు రెంటికి [illegible] పకయున్న పశ్చిమాంధ్రదేశమును (విజాము రాష్ట్రమును) కొండవీటి దుర్గమునందుండియు జయించుటకు గజపతులు యత్నించుచుండిరి. కటకము మొదలు గోదావరివఱకుఁ గలదేశ మంతయు గజపతులు ముందె యాక్రమించుకొనిరి. గజపతుల నిర్జింపకున్న నెప్పటికేని విద్యానగరసామ్రా

జ్యమున కపాయము వాటిల్లునని రాయ లూహించి తొలుత కొండవీటిని ముట్టడింప సంకల్పించెను. తిమ్మరుసుమంత్రి దూరము యోజించి గజపతులబలమంతయు నుదయగిరియందున్నదిగాన నాదుర్గముసె తొలుత లోఁగొనవలయునని చెప్పెను. కృష్ణరాయ లియ్యకొని సంగర సన్నద్ధము చేయ నాజ్ఞాపించెను. గోవిందామాత్యునికి లక్షసైన్యమును స్వాధీనముచేసి విద్యానగరమును జాకరూకతతోఁ గాచియుండఁ గట్టడిఁజేసి, యొక శుభముహూర్తమున నాస్థానవిద్వాంసులతో నంతఃపురజనముతో నసంఖ్యాకసైనిక సమూహముతో పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రకు కృష్ణదేవరాయలు బయలుదేరెను.

క్షత్రియవంశభూషణులగు శ్రీరంగరాజు, నారపరాజు, ఇమ్మరాజును, బ్రాహ్మణవీరుఁడగు రాయసము కొండమరుసును కమ్మనాయకుఁడగు పెమ్మసాని లింగన్నను, వెలమవీరుఁడగు వెలుగోటి కుమారతిమ్మనాయకుని, పంటరెడ్డియగు గంగాధరరెడ్డిని సేనానాయకులఁ గావించి ఒక్కొక్కరి యధీనమున ముప్పదివేల కాల్బలము, నాలుగు గుఱ్ఱపుదళములు, ఇన్నూరు మదపుటేనుఁగులు నుంచి, తిమ్మరుసుమంత్రి యుచితవిధు లందఱకు నివేదించెను. సైనికబలము నలుగెలంకుల నడచుచుండ రాయలు మహోన్నత గజరాజము నెక్కి బ్రాహ్మణులస్వస్తి వాచకముల, కవుల రణగీతముల నాలించుచుఁ బ్రాగ్దిశాభిముఖుఁడై బయలుదేరి యచిరకాలమున నుదయగిరిఁ జేరెను.

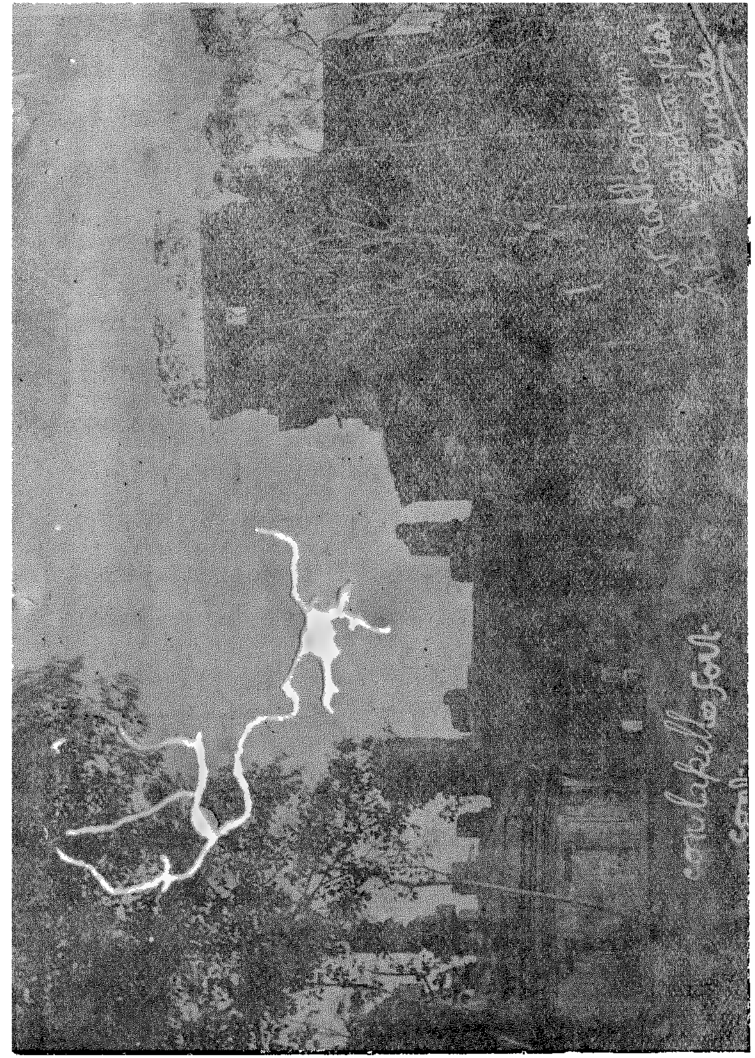
కృష దేవరాయలు తనదుర్గముమీఁదికి వచ్చెనని యుదయగిరి పాలకుఁడగు తిరుమలకాంతరాయఁడు విని వెఱఁగంది చేయునదిలేక యావర్తమానము ప్రతాపరుద్రగజపతికి దెలియఁజేయఁ జారులనంపి పదివేల సైనికులను నాలుగువందలమంది యాశ్వికులను దుర్గమునఁ జేర్చుకొని జాగరూకతతో సంరక్షించుచుండెను. తిమ్మరుసు రాయలును సైన్యమును బురికొల్పి యుదయగిరి దుర్గమును ముట్టడించిరి. కోటలోనున్న వీరులు గుహాలోనున్న సింగములవలెఁ బట్టుదల వదలక రాయల సైన్యముతో నిలుకడగఁ బోరాడుచుండిరి. దుర్గములోని కాహారపదార్థములు పోకుండ నరిగట్టినచో విరోధులు సులభముగా లోఁబడుదురని రాయలసైనికులు దుర్గద్వారములన్నియుఁ దెఱువ వీలుగానివిధమున గండశిలలతో మూసిరి. ఉదయగిరిదుర్గదుస్థితి విన్నంతనే ప్రతాపరుద్రగజపతి లక్షసైనికులను కటకమునుండి తిరుమలకాంతరాయలకుఁ దోడ్పడి ఉదయగిరి కాపాడుటకు బంపెను. ఈవార్త చారులవలన తిమ్మరుసుమంత్రి విని రాయసము కొండమరుసయ్యను కొంత సైన్యమును ఉదయగిరి జయించుటకుఁ గృష్ణదేవరాయల యధీనమునందుంచి తాను వచ్చుచున్న సైన్యమునకు నెదురుగా సైన్యసహితుఁడై యేఁగెను. ఉభయదళములకు భయంకర సంగరము మార్గమధ్యమునందె జరిగెను. తిమ్మరుసు మంత్రి యీసంగరమున మగ్నుఁడై యుంట గమనించి కృష్ణదేవరాయలు విద్యానగరమునుండి కొంత సైన్యము వచ్చుట కాజ్ఞా

పించి పదునెనిమిదిమాసము లేకధాటిగ నుదయగిరిని ముట్టడించెను. ఆహారాదులు తగ్గుటచేతను బలము నశించుటచేతను ఉదయగిరి దుర్గము రాయలకు సాధ్యమయ్యెను. వెంటనే సేనాధీశ్వరులు దుర్గమును బగులగొట్టిరి. కృష్ణదేవరాయలు పరిజనముతో దుర్గమున కేఁగి సేనాదికమును వశపఱచుకొని దుర్గపాలకుఁడగు తిరుమలకాంతరాయలఁ జెఱగొని రాయసము కొండమరుసయ్యను ఉదయగిరి రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిగా నియోగించి హతశేషమగు బలముతో తిమ్మరసుమంత్రికి సహాయము బోయెను. ఇంతలో విద్యానగరమునుండి క్రొత్తసైన్యమువచ్చి రాయల సైన్యముతోఁ గలిసెను. కృష్ణదేవరాయలు తిమ్మరుసు మంత్రియు రెండుసంవత్సరములు గజపతిసైన్యముతోఁ బోరాడి విజయము గడించి యంతతోఁ దృప్తినొందక గజపతుల బలమున కాయువుపట్టుగానున్న కొండవీటిదుర్గమును బట్టుకొనుటకు బయలుదేరిరి.

ప్రతాపరుద్రగజపతి కుమారుఁడగు వీరభద్రగజపతి కొండవీటి దుర్గమును బాలించుచుండెను. అద్దంకి, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, తంగెడ, కేతవరము దుర్గములు కొండవీటి దుర్గముక్రిందివె. ఉదయగిరిదుర్గము కృష్ణదేవరాయలు జయించిన వార్త విని వీరభద్రగజపతి తన బలమునంతయు సమకూర్చి రాయలసైన్యము నెదిరింపఁ దలఁపడెను. రెండు పక్షముల వారికి భయంకర సమరము జరిగెను. గజ-

పతుల సైన్యము చాలవఱకు నష్టపడెను. బయటనున్నఁ, బ్రాణములు దక్కవని వీరభద్ర గజపతి, వీరభద్రపాత్రుఁడు రాచూరి మల్లాఖానుఁడు, ఉద్దండఖానుఁడు, కాచిరాజు శ్రీనాథరాజు, లక్ష్మీపతిరాజు, జన్యామలక సవాపాత్రుఁడు బాలచంద్రమహాపాత్రుఁడు మున్నగు వీరులందఱు కొండవీటి దుర్గమునఁజేరి తలదాచుకొనిరి. బహిరంగస్థలమున నున్న గజపతి సైన్యమును దరుముకొనుచు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు అద్దంకి, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, తంగెడ, కేతవరము లోనగు దుర్గములన్నిటిని స్వాధీనపఱచికొనెను.

క్రీ.శ. ౧౫౧౫ సంవత్సరము మార్చి నెలలో తిమ్మరుసు మంత్రి కొండవీటిదుర్గమును ముట్టడించెను. ఈవార్త ప్రతాపరుద్రగజపతి విని కొండవీటిదుర్గమును రక్షింపనెంచి మూఁడు వందల యేనుఁగులతోడను ఇరువది వేల యాశ్వికబలముతోను ఐదులక్షల కాల్బలము తోడను బయలుదేరెను. ఈ వార్త కృష్ణదేవరాయలు విని తిమ్మరుసుమంత్రిని కొండవీటిని ముట్టడించుటకుఁ గొంతబలముతో విడిచిపెట్టి తాను సైన్యసహితుఁడై గజపతి సైన్యము నెదిరించుటకుఁ గృష్ణదాఁటి యవ్వారు పేట కేఁగెను. ప్రతాపరుద్ర గజపతి సైన్యమునకు శ్రీకృష్ణదేవరాయల సైన్యమునకు భయంకరసమరము కొంతకాల మెడతెగక జరిగెను. దురదృష్టశాలియగు గజపతియొక్క సైన్యము నశించెను. విఫలమనోరథుఁడై కొండవీటిపై నాశవిడిచి ప్రాణము

కొండపల్లి ఖిల్లా

లతో బయటఁబడిన నంతియచాలునని గజపతి హతశేషమగు
సైన్యముతో వెనుక కేఁగెను. కృష్ణదేవరాయలు, వెనుకకు
మఱలి కొండవీటికిఁ జేరెను. అంతకుమున్నె తిమ్మరుసు
మంత్రి రెండుమాసములపైఁగాఁ గొంటప్పటి దుర్గమును ముట్ట
డించి క్రీ. శ. ౧౫౧౫ సంవత్సరము జూను ౨౩ వ తేదీని
కొండవీటి దుర్గమును స్వాధీనముగావించుకొని అసమాన
విజయము నొంది వీరభద్రగజపతిని జీవగ్రాహిగఁ జేకొనెను.
పలువురు వీరులుకూడఁ బట్టువడిరి. కృష్ణరాయలు, తిమ్మరుసు
కొండవీటిని జయించినటు లొకశాసనమును స్థాపించికొండపల్లిని
జయించుటకుఁ బయనమయ్యెను. ఆకాలమునఁ బ్రహారేశ్వర
పాత్రాదులు కొండపల్లిదుర్గమును బాలించుచుండిరి. కొండ
పల్లిని రాయలు మూడుమాసములు ఘోరసన్నాహముతో
ముట్టడించి ప్రతాపరుద్రగజపతి భార్యలలో నొక్కతెను
బెక్కుమంది సేనానాయకులను జీవగ్రాహులుగఁ జేకొని కొండ
పల్లి దుర్గమును స్వాధీనపఱచికొనెను. తరువాత అనంతగిరి,
కంబముమెట్టు, ఊరుగొండ, మున్నగు దుర్గములను జయించి
తనప్రతినిధుల నందందుంచి కొండవీటికిఁ జేరెను. కొండవీటిలో
గొంతకాలము విశ్రమించి తిమ్మరుసుమంత్రి మేనల్లుఁడగు
నాదెండ్ల అప్పామాత్యుని ప్రతినిధిగనుంచి తాను బందిగొన్న
వీరుల నందఱను విద్యానగరమునకుఁ బంపెను.

విద్యానగరమునుండి కొంతసైన్యము వచ్చుటకుల నేర్పా
టుచేసి కృష్ణదేవరాయలు గజపతుల రాజ్యమును హరించినఁ

గాని తనవిజయము సర్వాంకషము గాదని తలంచి కృష్ణాతరం
గిణి గోదావరిదాఁటి పరిజనముతో దండయాత్రకు బయలువెడ
లెను. కృష్ణదాఁటినదిమొదలు గజపతిసైన్యము ప్రతిగ్రామము
నందును దన బలము నెదిరించుచునే వచ్చెను. ఇంతలో విద్యా
నగరమునుండి వచ్చిన నూతనబలము గలిసికొనెను. తనబల
మంతయు నష్టమగుటచే గజపతి ప్రతిఘటించి లాభములేదని
కుటుంబముతోఁ గొండగుహలలోఁ దలదాచుకొన బాఱిపో
యెను. గౌతమిదాఁటి రాజమహేంద్రవర దుర్గమును జయించి
యచట తనప్రతినిధి నుంచి మన్నెపు సంస్థానములను రాజమ
హేంద్రవరము నాక్రమించుకొని రహిమతాపురము లోనగు
మన్నెసంస్థానములను రాయలు జయించెను. తరువాత బాహు
బలేంద్రుని వంశజులకు స్థానియగు పొట్నూరు జయించి
యచట మిగుల నున్నతమగు జయస్తంభము నాటించెను. మా
డుగుల వడ్డాదిని గూడ జయించి రాయలు పరిజనముతోఁ గొం
తకాలము సింహాచలమున విశ్రమించి నృసింహస్వామికి బెక్కు
దానములు గావించి శాసనముల స్థాపించెను. అనేకామూల్యా
భరణములు సమర్పించి నిత్యనైవేద్య భోగాదికములకుఁ గొన్ని
వృత్తులొసఁగి దృష్టి ముందునకుఁ బఱపెను. కటకము ప్రాంత
ములందు పాత్రవంశజులు బలవంతులై యుండిరని రాయలు
గ్రహించి సైన్యములసియున్నను, రణయత్నము ఇప్పటికి మాను
దమని తిమ్మరుసుమంత్రి వారించుచున్నను, లెక్కసేయక

అహోరాత్రము లరణ్యములలోఁ గొండలలో సైన్యమును నడిపించి కటకమునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. త్రోవలోఁ గలిగిన కష్టనష్టములను బాటిసేయక నిరుత్సాహపడక కృష్ణదేవరాయలు కొన్నిదినములకు కటకసమీపమునకుఁ జేరి తనరాక తెలియునటుల విజయభేరిని మ్రోఁగింపఁజేసెను. కృష్ణదేవరాయలు కటకమునకుఁ జేరకమున్నె ప్రతాపరుద్ర గజపతి కటకముఁ జేరెను.

కటకపరిసర భాగములను ప్రతాపరుద్రగజపతియాజ్ఞావర్తులు పాత్రసామంతరాజులు అపరిమిత బలవంతులై పదియాఱుమంది పరిపాలించుచుండిరి. రాయలు తమదుర్గము పైకి దండయాత్రకు వచ్చినవార్త విని పాత్రసామంతు లెదిరింప నుత్సాహపడి ప్రతాపరుద్రగజపతిని సంగరానుజ్ఞ వేఁడిరి. దూరదృష్టిలేని గజపతి చేయునది లేక తన సైన్యమునకు సంగరానుజ్ఞ నొసంగెను. పాత్రసామంతులందఱు తమతమ స్వాధీనమునందున్న బలము నంతయు సమకూర్చుకొని రాయల సైన్యము మీఁదికి సంగరమునకుఁ దలఁపడిరి. పన్నెమాసములలో నెడతెగక ప్రయాణములు గావించుట చేతను ననారోగ్యప్రదేశనివాసవశమునను రాయల సైన్యము చాల నీరసస్థితిలో నుండెను. పలువురు సైనికులు పాత్రసామంతుల సైనికులచేత వధింపఁబడిరి. కృష్ణదేవరాయల సైన్యమే దండయాత్రయందును నంతవఱకుఁ జెందని వినాశము నాఁడు చెందెను. రాయలీ

పరిస్థితులు గమనించి, కర్తవ్యము తోఁచక విజయము నొందుటకుఁ జతురుపాయములలో నేదేసి యవలంబించుట యుక్తమని కర్తవ్య నిర్ణయమునకుం దనకాప్తుఁడగు తిమ్మరుసు మంత్రిని గోరెను. పరిస్థితులన్నియు నెఱిఁగిన మహాయోధుఁడగు తిమ్మరుసుమంత్రికిఁ గటకసామంతులను జయించుటకు సరియగు నుపాయ మేదియు గోచరింపదయ్యెను. భేదోపాయము దప్ప విరోధులను సాధించుటకు వేఱొక యుపాయము లేదని తిమ్మరుసుమంత్రి నిశ్చయించి వెరవూహించెను.

కటకరాజగు ప్రతాపరుద్రగజపతిరాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధులుగనుండి బలభద్రపాత్రుఁడు, దుర్గాపాత్రుఁడు, భీమపాత్రుఁడు, ముకుందపాత్రుఁడు భీకరపాత్రుఁడు, బేరుపాత్రుఁడు, రణరంగపాత్రుఁడు, ఖడ్గపాత్రుఁడు, అఖండలపాత్రుఁడు, మురారిపాత్రుఁడు, వజ్రముష్టిపాత్రుఁడు, తురంగరేవంత పాత్రుఁడు, గజాంకుశపాత్రుఁడు, అసహాయపాత్రుఁడు, మృగేంద్రపాత్రుఁడు, విజయపాత్రుఁడు, అనువారు ఓఢ్రదేశమును బరిపాలించుచుండిరి. వీరందఱు ప్రతాపరుద్రగజపతి యాజ్ఞఁగొని సంగరమునకుఁ దలఁపడిరి. కృష్ణరాయల సైన్యము కంటెఁ బాత్రుల యధీనమందున్న సైన్యమె యెక్కుడుగ నుండెను. పైఁగఁ దన సైన్యము నిరాధారమగు బహిరంగ ప్రదేశమున నిలిచి పోరాడుటయు నపాయకరము. వెనుకకు మరలినఁ బరాక్రమమునకు లోపము. ఈ స్థితిగతులలోఁ

దిమ్మరుసుమంత్రి రాయలయనుజ్ఞఁ గొని పదియాఱు బంగారు పెట్టెలఁ జేయించి యందు దివ్యాభరణములు ఒక్కొక్కలేఖ యుంచి తనభటుల కొసంగి యొక్కొక్కటి పాత్ర సామంతులకు వేఱువేఱ బంపించెను. కృష్ణరాయలకుఁ బాత్ర సామంతులకు వేగు నడువకుండఁగాచియుండు గూఢచారు లాభటులను బంధించి ప్రతాపరుద్రగజపతి కప్పగించిరి. రాజాభటులయొద్దనున్న పెట్టెలఁ బరిశీలింప నం దన్నిటిలో నమూల్యాభరణములు ఒక్కొక్కరహస్యలేఖయుఁ గనవచ్చెను. ప్రతి లేఖయందును,

“మిత్రమా! మీరు గావించిన నిబంధనలు మా కంగీకారములు. గజపతిని బట్టియిచ్చిన మీ కందఱకు మనకట్టడిప్రకారము నగరములు ధనము నొ[illegible]టకు నొడంబడితిని. నా యంగీకారము తెలుపుచుఁ బంపిన ఈసత్కారమును బరిగ్రహింపుఁడు” అనివ్రాయఁబడి క్రింద కృష్ణదేవరాయలసంతకముండెను. గజపతిలేఖలఁజూచి పాత్ర సామంతులందఱు కృష్ణరాయలకు లోఁబడిరనియుఁ దాను ప్రతిఘటించి లాభము లేదనియు దలంచి రహస్యప్రదేశమునడాఁగి భవిష్యత్కర్తవ్యమునుగూర్చి యోజించుచుండెను. పాత్రసామంతులందఱు “పరిమితసైన్యముతో రణరంగమునకుఁ జేరినను గజపతి మూలబలముతో సహాయము రాఁడయ్యెను. రాయల సైన్యము సంగరమునకు సర్వసిద్ధముగానుండెను. “గజపతి సంధి కంగీకరించెనో, వెఱ ది

సంగరమె మానెనో” యని తమలోఁ దామనుకొని యుద్ధయత్నములుమాని యెవరిత్రోవను వారేఁగిరి. గజపతి యీమోసమును గ్రహింపజాలక యెటులేని సంధి గావించుకొననిచో కృష్ణరాయలముందు నిలుచుట కష్టమని తిమ్మరుసు చెంతకు రాయలయొద్దకు రాయబారినంపి సంధి కియ్యకొనఁ బ్రార్థించెను. రాయలు మిక్కిలిసంతోషించి యియ్యకొనెను. తిమ్మరుసుమంత్రి గజపతియొద్దకుఁ బరిజనముతో నేఁగి గజపతి విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకు సామంతుఁడై యుండునట్లును, ఆతనిపుత్రియగు తుక్కాంబను (ఈమెను అన్నపూర్ణాదేవియందురు) రాయలకొసంగునట్లును, గట్టుదిట్టములుగావించెను. కృష్ణరాయలు తుక్కాంబను పెండ్లాడి ఓఢ్రరాజ్యమును యథావిధముగఁ బ్రతాపరుద్రగజపతి కధీనముగావించి క్రీ. శ. ౧౫౧౬ లోఁ బూర్వదిగ్విజయయాత్రను ముగించి గృహాభిముఖుడయ్యెను. కృష్ణరాయ లొనరించినది న్యాయబుద్ధితోఁజూచిన మోసమైనను రాజనీతిప్రకారము యోజించిన దోషముగాదు. చతురుపాయములలో నిది భేదోపాయము. ఏపాపమెఱుఁగని పాత్రసామంతులను మన్నించి బలవంతుఁడగు గజపతి కెప్పటియట్ల పూర్వరాజ్యము నొసంగి బంధితుల విడిపించి రాయలు జయము తన దనిపించుకొనెను. చిరకాలము పరస్పర ద్వేషములు లేకుండ నుభయరాజ్యములభివృద్ధి నొందుటకుగాను దుక్కాంబికను బరిగ్రహించెను. కాన రాయలు గావించిన భేదోపాయము రాజ్యధర్మము.

సామ్రాజ్య శుభదాయకము. ఉభయపక్షములకు క్షేమకర-మనక తప్పదు. విజయలక్ష్మీ ద్వితీయుఁడై కృష్ణదేవరాయలు సింహాచలము, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము, విజయవాడ, మంగళగిరి, మున్నగు క్షేత్రముల సందర్శించుచుఁ బౌరులవలన సత్కృతులను బడయుచు. సుఖముగాఁ గొంత కాలమునకు విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకుఁ జేరెను.

కృష్ణదేవరాయలు దాదాపుగనైదు సంవత్సరములు కవితారచనము విద్యాగోష్ఠులతోఁ గాలముగడపెను. వినాశనమైన సైన్యము నభివృద్ధిపరచెను. దుర్గమును బాగుచేయించెను. పోర్చుగీసువారిసహాయముచే మరఫిరంగులు చేయించి దుర్గములందు నెలకొలిపించెను. కృష్ణదేవరాయలు గావించిన భాషాసేవయందుఁ జాలభాగ మీకాలమున జరిగినటుల విశ్వసింపవచ్చును. కృష్ణదేవరాయలు బాలుఁడై యుండ రాయచూరు దుర్గమును మహమ్మదీయులు గైకొనిరి. రాయచూరు కృష్ణా తుంగభద్రానదుల మధ్యనున్న దృఢతరమగు దుర్గరాజము. దాని నాదిల్‌షాహా పరిపాలించుచుండెను.

ఎటులేని రాయచూరుదుర్గము లోఁగొనినఁగాని తన పూర్వుల యాత్మకు శాంతి చేకూరదనియు విద్యానగర సామ్రాజ్యము సురక్షితముగాదని కృష్ణరాయలు తలంచి యాదిల్‌షాహా తనకు స్నేహితుఁడుగాన యుద్ధకారణముకొఱకు నిరీక్షించుచుండెను. సయ్యద్ మర్కారు అనునొక తురుష్కుఁడు

గుఱ్ఱములను గొనితెచ్చెదనని రాయలయొద్ద గొంతధనము గొనిపోయి హరించి యాదిల్‌షాహా రాజ్యములోఁ డాఁగి యాతని శరణుగోరెను. రాయలు వానిని బట్టియిమ్మని వర్తమాన మంపఁగ ఆదిల్‌షాహా కులాభిమానము పురస్కరించుకొని వానిని దాఁచి తన రాజ్యమునకె రాలేదని వర్తమానమంపెను. రాయ లీసందుఁ జూచుకొని సంగరమునకు బయలు వెడలెను.

బలవంతుఁడగు నాదిల్‌షాహాను జయించుట సామాన్యకార్యము కాదని కృష్ణదేవరాయలు ఏడులక్షల మూడువేల మంది కాల్బంటులను, ముప్పదిరెండువేల ఆఱువందల మంది గుఱ్ఱపురౌతులను, ఐదువందల యేఁబదియొక్క యేనుఁగులను నింకఁగొందఱు పరిజనులను వెంటఁగొని జైత్రయాత్రకుబయలు దేరెను. వీరాధివీరులగు కామానాయకుఁడు, త్రింబకరావు, తిమ్మప్పనాయకుఁడు, ఆదెప్పనాయకుఁడు, కొండమరెడ్డి, సాళువ గోవిందరాజు, మధురనాయకుడు, కుమారవీర శ్యామలరాయలు తమతమవెంటఁ గొంతబలము నుంచుకొని శ్రీకృష్ణరాయలను సైన్యసహితముగ మధ్యనుంచుకొని రాయచూరు సమీపించిరి. యవన సంస్థానాధీశు లితరు లీ సమయమున ముట్టడింపకుండుటకై తిమ్మరుసుమంత్రి పరిమితబలముతో విద్యానగర దుర్గమును జాగరూకతతోఁ గాచియుండెను. విద్యానగరము నెవ్వరును జేరి చూడఁజాలరైరి.

ఆదిల్‌షాహా గొప్పసైన్యముతోఁ గృష్ణదాటి యీవలకు వచ్చి యంతకుమున్నె యటనున్న కృష్ణరాయల సైన్యము నెదిరించెను. ఉభయసైన్యములకు భయంకరసంగ్రామము జరిగెను. ఈసంగరము కౌరవపాండవ సంగరమును బోలియుండెను. తురుష్కుల ధాటికాగలేక రాయలసైన్యము పాఱిపోవుటఁజూచి రాయలు సేనానాయకులచేఁ బాఱిపోవువారల నఱికించెను. చచ్చిన సంగరముననే చావవలయునని రాయలసైన్యము మొక్కవోని బీరముతోఁ దురుష్క సైన్యము నెదిరించి చిత్రవధ గావించెను. రాయల సైనికులు తురుష్క సైన్యమును రూపుమాపి పాఱిపోవువారలఁ దరిమితరిమి చెండాడిరి. ఆదిల్‌షాహా యేనుఁగునెక్కి కృష్ణదాటి పాఱిపోయెను. సర్వసేనానాయకుడు బంధింపఁబడెను. పలువురు తురుష్కులు కృష్ణలోఁబడి మరణించిరి. దీనులగు కాందిశీకులఁ జంపవలదని రాయలు తనసైన్యమున కుదారభావముతో నాజ్ఞాపించెను. ఈవిజయము క్రీ. శ. ౧౫౨౦ మేనెల ౧౯ శనివారమునాఁడు చేకూరెనని చరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు.

రాయలింతతో సంతృప్తినొందక సైన్యముతో రాయచూరు దుర్గమును ముట్టడించెను. కోటలోనున్న సైన్యము ఇరువదిదినము లేకధాటిగఁ గృష్ణరాయల సైన్యముతోఁ బోరాడి యపజయము నిశ్చయమని తెలిసికొని దుర్గద్వారములు తెఱచి శరణుగోరెను. రాయలు పురమునందు బ్రవేశించి

తన సైనికులవలన దుర్గవాస్తవ్యుల కెట్టి యిక్కట్టులు రాకుండఁ గాపాడి దుర్గమును స్వాధీనపఱచికొని యచటఁ గొంత సైన్యమును దన ప్రతినిధినుంచి విద్యానగరముచేరి యీసంగరమున బాటుపడిన వీరులకందఱకు నుచితభంగి సత్కారములు చేసి గౌరవించెను.

రాయచూరు గోలుపోయిన పిమ్మట ఆదిల్‌షాహా చేయునదిలేక తన దూతను గృష్ణరాయలయొద్దకుఁ బంపి తన దుస్థితియుఁ బరాజయమునంతయు నివేదించుమనెను. గతమునకు క్షమించి రాయచూరు దుర్గము మాకొసంగుమనిగూడ వర్తమానమంపెను. ఉదారశీలుడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఆదిల్‌షాహా వచ్చి తప్పునొప్పుకొని నాకాళ్లు పట్టుకొననేని తప్పక రాయచూరుదుర్గము నిచ్చెదనని వర్తమానమంపెను. రాజ్యాశచే ఆదిల్‌షాహా యందులకు నంగీకరించెను. ఇరువురు ముదిగల్లునొద్దఁ గలిసికొనునటులఁ గట్టడిచేసికొనిరి. రాయలు నియమితకాలమునకు ముదిగల్లుచేరెను. ఆదిల్‌షాహా రాయలునొద్దకేఁగిన బంధించునేమొ యను భయముచేనో [illegible]భిమానముననో నియతస్థలమునకు రాఁడాయెను. రాయలు [illegible]పించి వెంటనున్నసైన్యముతో విజాపురము ముట్టడించి దుర్గమును రూపుమాపి విజయమునొంది యారాజ్యములోని కలుబర్గి దుర్గమును లోఁబఱచికొని ఆదిల్‌షాహాచే బంధీకృతులై చెఱసాలలోనున్న బహామనిరాజుల మువ్వుర విడిపించి యందుఁబెద్ద

హానికిఁగలుబరగరాజ్యమునొసంగి కడమ యిరువురను దనరాజ
ధానికిఁ గొనిపోయి వారికున్నతోద్యోగము లొసంగెను. అంత
రించిన కలుబరిగిలోని బహమనిరాజ్యమును బునరుద్ధరించుటచే
శ్రీకృష్ణరాయలకు "యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య" బిరుదమును
బ్రజలొసంగిరి. ఈబిరుదము కృష్ణరాయల శాసనములలోఁ
బెక్కింటియందుఁగలదు. సర్వమత సమదర్శియగు శ్రీకృష్ణదేవ
రాయలను మతద్వేషముగలవాఁడనుట సత్యమునకుఁ జరిత్ర
మునకు ద్రోహముచేయుటె.

కృష్ణదేవరాయలు తన జీవితమునం దెన్నడును పరా
జయము నెఱుంగఁడు. గౌతమిపుత్రశాతకర్ణి, కులోత్తుంగ
చోడుఁడు, ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తులవలె నీతఁడును ఆంధ్రవీరు
లలో సుప్రసిద్ధుఁడు. ఈరాజచంద్రుడు స్వయముగా నాముక్త
మాల్యదయను గ్రంథరాజమును రచించెను. మఱికొన్ని గ్రం
థరాజములు రచించెఁగాని యవి యలభ్యములై యున్నవి. ఇత
డంకితమొందిన గ్రంథములలో మనుచరిత్రము, పారిజాతాప
హరణము సుప్రసిద్ధములు. ఈకాలమున నాంధ్ర వాఙ్మయ
మునకు సర్వతోముఖమగు సేవ లభించెను. రాయల యవ
లంబనమున ఆంధ్రభాషలోసర్వాంగసుందరములగు కావ్యరత్న
ములు పెక్కులు రచింపబడెను. రాజకీయ రంగమునందెగాక
వాఙ్మయమునందుఁగూడ కృష్ణదేవరాయల దివ్యనామము చిర
స్మరణీయముగ నున్నది.

కృష్ణదేవరాయలు పెక్కుతటాకముల నెలకొల్ప జీవ
నదులకుఁ గాలువలఁ దీయించి భూదేవిని సస్యసంభరితగ నొన
రించెను. విదేశవర్తకమును దేశీయవర్తకమును మిగుల నభి
వృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. మనోహర శిల్పవిన్యాసముతో నలరారు
చక్కని దేవాలయములు సభామందిరములు పెక్కుగట్టించెను.
స్వయముగ నీనృపాలుఁడు వైష్ణవుఁడైనను శివకేశవులయెడ
భేదబుద్ధి లేక సమముగఁ బెక్కు శివాలయములకు వృత్తి
స్వాస్థ్యము లొసంగెను.

రాయల కిరువురు కుమార్తెలు ఒకకుమారుఁడు గలరు.
పెద్దకుమార్తెయగు తిరుమలాంబికను రామరాజు పెండ్లాడెను.
రెండవకుమార్తెయగు వెంగళాంబను తిరుమలదేవరాయలు
వివాహమాడెను. కుమారుఁ డాఱుసంవత్సరములు మాత్రమె
జీవించెను. ఈబాలునకు రాయ లాఱవయేటనే పట్టాభిషేకము
గావించెననియు నితఁడు కాలవశమున గతింప తిమ్మరుసు విసము
బెట్టి చంపించెనని తలఁచి రాయలు తిమ్మరుసు గ్రుడ్డు తీయించి
కారాగృహముననుంచెననియు విదేశీయుల చరిత్రయందుఁగలదు.
దేశీయచరిత్రములందుఁగాని ప్రవాదములందుగాని తిమ్మరు
సింతటి ద్రోహియను కథాంశము తెలియఁబడదుగాన నిది విశ్వ
సనీయముగాదు. రాయలపుత్త్రుడు గతించుటకుఁ గారకుఁడు
తిమ్మరుసని కృష్ణరాయలు భావించెననుట విశ్వసనీయముగాదు.
ఇంతలో ఆదిల్ షాహా రాయచూరుదుర్గమును హరింప నొక

మూఱు వచ్చెను. రాయలు పరిజనముతో నెదిరింప వచ్చుచుండుట విని ఆదిల్‌షాహా పాఱిపోయెను. ఎటులేని బెల్గాము దుర్గమును స్వాధీనపఱచికొని ఆదిల్‌షాహాను బంధింపకున్న యెడల రాయచూరుదుర్గమును హరింపకమానఁడని కృష్ణదేవరాయలు సంగ్రామ ప్రయత్నములు చేయుచుండెను. ఆ సంకల్పము నెరవేరకమున్నె క్రీ. శ. ౧౫౩౦ లో శ్రీకృష్ణదేవరాయల మార్తాండుఁడు అస్తంగతుడయ్యెను.

అద్వితీయ పరాక్రమశాలి యగు కృష్ణరాయనితోఁ బాటు ఆంధ్రవీరుల స్వాతంత్ర్యదీక్షయు నంతరించినది. ఆంధ్ర సామ్రాజ్య నిర్మాతలలోఁ బ్రథమగణ్యుఁడగు శ్రీకృష్ణదేవ రాయలు అద్వితీయ పరాక్రమముతోఁ జిర కాలము రాజ్యమేలి యంత్యదశలోఁ దన యేకపుత్త్రుని కనులముందు దాటిపోవమి కాలపురుషుని దురంతకర్మఫలము. ఈమహావీరుని పవిత్రజీవితము వాఙ్మయమందును, సామ్రాజ్యచిహ్నములు హంపి ప్రాంతమునను దర్శనీయములై యలరారుచున్నవి. ఆంధ్రజాతికిఁ గృష్ణదేవరాయలు మఱచిపోరాని వేలుపు. ఇతనితో ఆంధ్ర స్వాతంత్ర్యరంగము ముగిసినది.

రామరాజు

కృష్ణదేవరాయల మరణానంతర మాతనిసవతితల్లికుమారుఁడగు నచ్యుతదేవరాయలు విద్యానగర సామ్రాజ్యాధిపతియై క్రీ. శ. ౧౫౩౦-౧౫౪౨ వఱకు రాజ్యము పాలించెను. భోగలాలసుఁడగు నీనృపాలుని కాలమున విజాపురమునవాబు దండయాత్రయొనరించి ముదిగల్లు, రాయచూరు దుర్గములఁ దీసికొనెను. రాజ్యములోని భాగములుగూడఁ దోచెను. తనసుఖమున క్షేమభంగము వాటిల్లునోయని అచ్యుతరాయలు నవాబుతో సంధి గావించుకొనెనేగాని సంగరమున కెన్నఁడును యత్నముగావించి యెఱుంగఁడు. అచ్యుతరాయల రాజ్యమున కాతనిబావమఱఁది సలకము తిమ్మయ ముఖ్యమంత్రిగనుండెను. అచ్యుతరాయలమరణానంతర మతనికుమారుఁడగు వెంకటపతిరాయలు రాజై కొంతకాలము రాజ్యమును బాలించెను. సలకము తిమ్మయ్య మాయోపాయములచే వేంకటపతిరాయలను జంపించి తానె విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రభువయ్యెను. సేనాధిపతులు పౌరులు సలకము తిమ్మయకుఁ దిరుగఁబడి కృష్ణదేవరాయల యల్లుఁడగు రామరాజునకు వర్తమానమంపి సామ్రాజ్యోద్ధరణము గావింపుమని కోరిరి. పెనుగొండ నుండి రామరాజు సైన్యముతో విద్యానగరమునకువచ్చి యధికారులఁ గూడఁగట్టుకొని సలకము తిమ్మయను బంధించి

అచ్యుతరాయల యనుజుఁడగు సదాశివరాయలను రాజును జేయఁ గృషి యొనరించెను.

ఈపరిస్థితులను సలకము తిమ్మయ గమనించి యుపేక్షించినఁ దనకే యపాయము ప్రాప్తించునని యాదిల్‌షాహాను రహస్యముగ రప్పించి విద్యానగర రాజ్యము నాతనియధీనముగావించెను. రామరాజాదులు చేయునదిలేక సలకము తిమ్మయ్య యొద్దకుఁబోయి మేము నీకు లోఁబడి యిచ్చవచ్చినచొప్పునఁ జరించెదము. నవాబు నెటులేని పంపుమని కోరిరి. వారిమాటలు నమ్మి సలకము తిమ్మయ్య నవాబునకమితధనము కొన్నిమణులపరాధముక్రింద నొసంగి పంపివేసెను. రామరాజాదులు నవాబుపోయిన వెంటనే తిరుగఁబడి తిమ్మయ్యను జంపయత్నించుచుండిరి. ఇఁక బ్రదుకుట యసాధ్యమని తిమ్మయ్య భాండాగారము కొల్లగొట్టి గుఱ్ఱముల తోఁకలు చెవులు గోయించి రత్నములన్నియుఁ దిరుగళ్ళలో విసరించి చేతనైనంతవఱకు సామ్రాజ్యసంపదలఁ బాడుజేసి తానాత్మహత్య గావించుకొనెను.

రామరాజు సదాశివరాయలను విద్యానగర సంస్థానమునకు నామమాత్రమున నధీశ్వరుని గావించి తాను సామ్రాజ్యమును బాలించుచుండెను. రామరాజు నరపతి వంశజుఁడు. బసవేశ్వరునిచేఁ జంపఁబడిన బిజ్జలుఁ డీవంశమునకుఁ గూటస్థుఁడు. తరువాత నీవంశజులు చిరకాల మార్వీటిలోనుంటచే నార్వీటి వారనఁబడిరి. రామరాజు పూర్వము కృష్ణరాయల హస్తగతమై

రామరాజు

యున్న రాజ్యమునంతయు మరల వశపఱచికొని విద్యానగర సామ్రాజ్యమును మహోన్నతదశకుఁ దెచ్చెను. అంతియగాక కృష్ణదేవరాయల జీవితములో నెరవేర్పఁబడని మహమ్మదీయ సంస్థానాధీశులను లోఁగొనుట రామరాజు నెరవేర్పఁ యత్నించెను. ఈసందర్భమునఁ దురుష్క సంస్థానములఁగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసియున్నది.

విజాపురరాజ్యము ఆదిల్ షాహా స్వాధీనమునందుండెను. అహమ్మద్ నగరరాజ్యము బుర్హాన్ నిజాంశాహా స్వాధీనమునను, గోలుకొండరాజ్యము జమ్షిద్ కుతుబ్ శాహా స్వాధీనమునను, బీడర్ రాజ్యము ఆలీబేరీదు స్వాధీనమునందును నుండెను. ఈనాలుగురాజ్యములు విద్యానగరమునకు నుత్తర దిశయం దుండెను. తక్కినమువ్వురు నవాబులు రామరాజునకు నిష్టులుగా నుండిరి. ఆదిల్ షాహా చిరకాలమునుండి విద్యానగరసంస్థానమునకు ద్వేషిగాన రామరాజునకు నటులె శత్రుగణములలోని వాడయ్యెను. రామరాజు సహాయము నూతగాఁగొని తక్కినమూఁడురాజ్యముల నేలు నవాబులు ముగ్గురు ఆదిల్ షాహామీఁదికి యుద్ధమున కేఁగిరి. రామరాజు తనసోదరుఁడగు వేంకటాద్రిని కృష్ణా, తుంగభద్రా నదుల మధ్యనున్న అంతర్వేదిని, అచ్యుతరాయలు కోల్పోయిన రాయచూరును సాధింపుమని పంచెను. ఇందఱిధాటి కాఁగ జాలక ఆదిల్ షాహా తనదుర్బలస్థితిని కాలపరిస్థితులను గమనించి

రామరాయలతో సంధిగావించికొని విద్యానగర సంస్థానవినాశనమునకు మార్గము లన్వేషించుచు గాలము గడుపుచుండెను.

ఆకాలమున పోర్చుగీసువారు విస్తార సైనికబలముతో రేవుపట్టణముల నాశ్రయించికొని వ్యాపారము చేయుచుండిరి. రామరాజు వారును సంధిగావించుకొని తురుష్కసంస్థానముల కెట్టి సహాయము చేయకుండునటులఁ గట్టుదిట్టములు గావించుకొనిరి. రామరాజు సహజముగఁ దురుష్కద్వేషి కాఁడు కావునఁ దురుష్కరాజ్యమున నుండజాలక వచ్చు తురకవారలకందఱకు నొకవీధి గట్టించి యిచ్చెను. వారికొక మసీదుగూడఁ గట్టించి తనరాజ్యమున వారల కుద్యోగము లొసంగెను. ఇబ్రహిం తన యన్నయగు జమ్షీదు కుతుబుషాహా తనను జంపునేమోయని రామరాజును శరణు గోరెను. ఒకగ్రామము నొసంగి యతని మిగులఁ బ్రేమతో రామరాజును చూచి క్రీ. శ ౧౫౫౦ లో ఇబ్రిహిం కుతుబ్ శాహా నామముతో నాతనిని గోలకొండ రాజ్యాధిపతిగ నొనరించెను. నిజాముషా రామరాజునకుఁ గానుకలుబంపెను. అదివిని ఆదిల్ షాహా కోపించి దురుసుమాటలాడి విద్యానగర సంబంధులగు రాయబారులను ఆదీల్ షాహా పరాభవించి వెడలనడచెను. ఈసంగతి రామరాజు విని కోపించి నిజాముషాహాను ఆదిల్ శాహామీఁదికిఁ బ్రోత్సహించి దండయాత్రకుఁ బంపెను. ఆదిల్ శాహా, నిజాముశాహాదుర్గము నాక్రమించుకొనెను. క్రీ. శ ౧౫౫౧ లో రామరాజు తన నాల్గవ

కుమారుఁడగు చిన తిమ్మరాజును వెంటఁగొని రాయచూరు ముదిగల్లు క్షేత్రములను సాధించెను. రామరాజుతోఁ బగగొనిన బ్రదుకుట దుస్తరమని గ్రహించి ఆదిల్ షాహ విధేయుఁడుగ నుందునని వాగ్దానము గావించెను. సైపు అయిన్ ఉల్ ముల్కు అను సరదారు తిరుగఁబడి విజాపురమునవాబునోడించి రాజ్యమును హరించెను. రామరాజు కనికరించి తనతమ్ముఁడగు వేంకటాద్రిచేనాతనినిజంపించి పూర్వరాజ్యముయథావిధిఆదిల్ షాహకుఁ దిరుగనిప్పించెను. ఇంకననేక పర్యాయములు రామరాజుసహాయముతో ఆదిల్ షాహ తాను గోల్పోయిన తన రాజ్యమును మరల సంపాదించుకొనఁ గలిగెను.

విజాపురము నవాబగు ఇబ్రహీం ఆదిల్ షాహ క్రీ. శ. ౧౫౫౭ లో మరణించెను. అతని జ్యేష్ఠసుతుఁడు ఆలీఆదిల్ షాహ విజాపుర రాజ్యమునకు నవాబయ్యెను. ఇటులుండ రామరాజు కుమారుడు మరణించెను. ఈ యవకాశము జూచికొని రామరాజు స్నేహమును సంపాదింపవచ్చునని ఆలీఆదిల్ షాహ స్వల్పబలముతో విద్యానగరము జేరి రామరాజును బరామర్శించి చనిపోయిన కుమారునకుమారు నన్నుఁ జూచుకొండని ప్రార్థించెను. రామరాజుఆతనిభార్యయు నాబాలునిపుత్త్రవాత్సల్యముతోఁ దిలకించుచుండిరి. రామరాజును నతనిభార్యను నతఁడు దండ్రివరుసతోఁదల్లివరుసతోఁ బిలుచుచుండ వారిరువురతని కుమారుని బిలుచునటుల హృదయపూర్వకమగు ప్రేమతోఁ బిలుచు

చుండిరి. విద్యానగర సామ్రాజ్యమును రూపుమాపుటకు రామరాయలను దల్లికోట యుద్ధములో ఘోరమృత్యువు పాల్పఱచుటకు నీప్రేమాస్పదుఁడగు కుమారుఁడె కారణమయ్యెను. ఎన్ని విధముల హృదయమిచ్చి రామరాజు వానిభార్య ప్రేమించినను సహజక్రూరభావము నాదంపతులయెడ ఆలీఆదిల్ షాహ విడనాడజాలక సమయము వచ్చునపు డీప్రేమను సాధనముగాఁగొని జయింప యోజించి తనరాజ్యమునకు వెడలిపోయెను.

తనపూర్వులవలనఁ గైకొన్న కల్యాణి, షోలాపురము నగరములు తన కిచ్చివేయవలసినదిగా ఆలి ఆదిల్ షాహ నిజాం షాహకు వర్తమాన మంపెను. నిజాముశాహ దూతను బరాభవించి పంపెను. ఆలిఆదిల్ శాహ రామరాజునుగలసి అహమ్మదునగరుమీఁదికి దండెత్తిపోయి యారాజ్యమునందలి పెక్కుగ్రామములు రూపుమాపిరి. ఆసమయమున హిందూసైనికులు మసీదులు కూలద్రోసి ఖురాను గ్రంథములను జింపిపాఱవేసి తురుష్కస్త్రీలను బరాభవించిరి. రామరాజుసైన్యమొనరించిన దురంతములకు లోనఁ గోపించియు ఆలిఆదిల్ షాహ బయటికిఁ దగిన ప్రతిక్రియ గావించితిమని యానందించెను. నిజాముశాహ రామరాజుతో సంధిగావించుకొని కల్యాణనగరము కోల్పోయినందుల కెంతయుఁబరితపించుచు ఇబ్రహీంకుతుబ్ షాహతో సంధి గావించుకొని కళ్యాణనగరముముట్టడింపఁబిలుచుకొనివచ్చెను. విజాపురపు నవాబు, రామరాజు, వారల నెదిరింప నమితబల

సహాయముతో నేఁగిరి. ప్రతిఘటించిన దనకపాయమువచ్చునని ఇబ్రహీం కుతుబ్ షాహా రామరాజుతోఁ గలిసెను. తరువాత నీమువ్వురు సేనతోఁ బైబడఁ జేయునదిలేక నిజాముషాహా తన రాజధానికిఁబోయి తలదాఁచికొనెను. మువ్వురు రాజులు నిజాము షాహాను వెంటనంటి అహమ్మదునగరమును ముట్టడించిరి. గోలకొండనవాబు లోలోన నిజాంశాహాకు సహాయము చేయుచుండెను. ఈసహాయమువల్ల అహమ్మదునగరమువర్షకాలమువరకు వారికివశముకాకపోవుటచే మరియొకమాఱు ముట్టడింపనెంచి యెవరిత్రోవనువారు తమతమ రాజ్యములకేఁగిరి. ఈపర్యాయముగూడ రామరాజుసైనికులు రాజ్యములోని తురుష్కుల హింసించుచుఁ దురుష్కాంగనల నవమానించుచు మసీదులఁగూలఁ ద్రోయుచు 'నెన్నియో దురంతములు గావించుచుఁదమవిజయోత్సాహమును బ్రకటింపసాగిరి. పరస్పర భిన్నాభిప్రాయులగు నవాబులందఱు హిందువులుగావించు విప్లవములకుఁగినిసి విజయనగరసామ్రాజ్యముపై లోలోనఁ బగనూనిరి. మతావేశ పరవశులగు తురుష్కులు రామరాజుపైఁ గల పగ నెట్టులఁదీర్చుకొందుమాయని లోలోనఁ యోజించుచుండిరి. రామరా జీయంశమును నిర్లక్ష్యభావముతో గమనింపక సమయము చిక్కినపుడెల్ల తురుష్క రాజ్యములోని భాగములు హరించి తనరాజ్యమును నభివృద్ధి చేయుచుండెను. బలసంపద యభివృద్ధి యగుకొలఁది రామరాజు తురుష్కులయెడ నిర్లక్ష్యబుద్ధి

తో వారిదూతలఁ బరాభవించుచుఁ దనయాజ్ఞలేనిది తనతో వచ్చు తురుష్కుఁడు అశ్వము నెక్కరాదని నిబంధన చేసెను. ఇది నవాబు లాలకించి "తమలోఁ దాము భిన్నాభిప్రాయముగ నుండుటచేతనే రామరా జిటుల మహమ్మదీయులను బరాభవించు చున్నాఁడు. రామరాజు రాజ్యమును హరింపకున్న తురుష్కరాజ్యము నశించుట నిశ్చయమని తమలోఁదాము కూడఁ బలికికొని యైకమత్యముతో వర్తించుచుండిరి. రామరాజు నెదిరించుటలో మహమ్మదీయులందఱు నేకాభిప్రాయులైరి. సంబంధములు గలసినగాని పూర్వవైరము లడుగంటి స్వాభిమాన మతిశయింపదని ఆదిల్ షాహాకు నిజాముషాహా తన కూఁతురగు చాందుబీబీ నొసంగి వివాహము గావించెను. ఆదిల్ షాహా చెల్లెలిని నిజాముషా కుమారుఁడగు ముర్తిజా పెండ్లాడెను. గోలకొండనవాబు, బెదర్ నవాబు, బరీదుషాహా వీరలతోఁ గలిసిరి.

ఆదిల్ షాహా బయటికి మంచివానివలె నటించుచుఁ దురుష్కులుచేయు దుండగములలోఁ దా నేకీభవించుట లేదనియు నెటులో మిత్రభేద మొనరించి వారలను మీఁకుఁబట్టి యొసంగుటకే వారితోఁ గలిసియుంటినిగాని వేఱుకారణము కాదనియు రామరాజుకు వర్తమానమంపెను. పుత్రవాత్సల్యవిధేయుగు రామరాజావంచకుని వాక్యములను విశ్వసించెను. తరువాత నవాబులు నలుపురేకమై ఆకస్మికముగా నొకదినమున

విజాపురముచెంతగల మైదానమున సైన్యమునుంచిరి. యుద్ధకారణము గావలయునుగాన అలీ ఆదిల్‌షాహా రామరాజునకుఁ దన పూర్వులనుండి గైకొన్న రాయచూరు, ముదిగల్లు దుర్గము లీయవలయునని వర్తమాన మంపెను. రామరాజు వర్తమానము విని అదిల్‌షాహా దుర్మార్గమునకుఁ గృతఘ్నతకు మిగులఁ గినిసి యీ రాయబారి నిట్టి సందేశములు తేకుండ బ్రదుకుమని శిక్షించి పంపెను. ఇదియ యాధారముగఁ గొని నవాబులందఱు విద్యానగర సామ్రాజ్యము ముట్టడించుటకుఁ దృణకాష్ఠ జల సమృద్ధిగల ద్రోణనదీ తీరమున నివసించిరి. రామరాజు తురుష్కులంద ఱేకమై దనపైకి వచ్చుచున్నారని విని తోఁక త్రొక్కిన పామువలె నదరిపడి మహమ్మదీయ రాజ్యముల నిర్మూలనము గావింపక మాననని ప్రతిజ్ఞావాక్యములు పలికి విరోధులు కృష్ణదాటి రాకుండ కొంత సైన్యమును నాటంకపరచుటకుఁ బంపెను. రామరాజు తన రాజ్యమునందలి యన్ని భాగములనుండి సైన్యమును రప్పించెను. ఆఱులక్షల కాల్బలము లక్ష ఆశ్వికబలము సమకూర్చెను. తిరుమలరాయనికి లక్ష కాల్బలము, ఇరువదియైదు వేల యాశ్వికదళము, ఐదువందల యేనుంగులు నొసంగి తురుష్కుల నెదిరింపఁబంపెను. అపరిమితసైన్యముతో నాతని వెనువెంట మఱియొకసోదరుఁ డగు వేంకటాద్రిని బంపెను. రామరాజు మిగిలిన సేనతో రణరంగము నలంకరించెను. ఈసంగ్రామ

సమయమునాఁటికి రామరాజు తొంబదియాఱు సంవత్సరముల వృద్ధుఁడని చరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసియున్నారు. తురుష్కులుకృష్ణానదిదాటి పైకి రానిశ్చయించుచుండఁ బ్రవాహమును దాటి రాకుండ రామరాజుబల మాటంకము గలుగఁ జేసెను. వా రేరేవునకువచ్చిన నారేవున కాటంకము గలుగుచుండెను. ఇట్లున్నలాభము లేదని తురుష్కులు తమసైన్యమును రెండుచీలికలు చేసి కృష్ణదాటునటుల నటించి యొకతీరమున జేరిరి. రామరాజు బలమంతయు నా తీరమున కెదురు నిల్చి యాటంకపఱచుచుండెను. ఇంతలో మిగిలిన తురుష్కసైన్యము క్షణములో కృష్ణానదిదాటి యీవల కేతెంచి వ్యూహములఁ బన్నిరి. రామరాజుసైనికులు తురుష్కులు కృష్ణదాటి యెటుల రాఁగలిగిరో యని యాశ్చర్యపడుచు వారి నెదిరింపఁబోవుసరికి మిగిలినసైన్యము కృష్ణదాటి రాఁగల్గెను.

తురుష్కులు తమసైన్యమునకు మధ్యభాగమునందు మూఁడువరుసలుగా నాఱువందల ఫిరంగులను బెట్టిరి. ముందువరుసలో మిక్కిలిపెద్దఫిరంగులఁ జేర్చిరి. వానివెనుక తుపాకులఁ జేర్చిరి ప్రతిపక్షులకు నిర్మాణము కానరాకుండునటుల రెండువేల కాల్బలమును ముందుంచిరి. కొంతసేపటికి హిందూమహమ్మదీయసైన్యములు సంగరమునకుఁ దలఁపడెను. తురుష్కసైనికులు ధారాళముగా శరవర్షమును రామరాజుసైన్యముపై గురిపించిరి. రామరాజుసైనికులకుఁ బ్రోత్సాహవాక్యములఁ బలికి తురుష్క-

దళమును బంధింప నాజ్ఞాపించెను. హైందవసైన్యము శరవేగమున దురుష్కదళముపైఁబడెను. తురుష్కసైనికు లీసమయము గుర్తించి యీవలావలకునొత్తిగిలిరి. చాటుననున్న సరదారులు ఫిరంగులు తుపాకులు నొక్కమాఱు పేల్చిరి. ఆకస్మికముగా హిందూసైన్యము సంగరరంగమున మాడిపోయెను. ఈఘోరకృత్యము కనులారఁ గాంచియు రామరాజు నిరుత్సాహపడక రెండువైపుల నిరపాయముగ నున్నసైన్యమును సంగరమునకుఁ బురికొల్పెను. హైందవసైనికు లుత్సాహముతో ముందునకు నడువసాగిరి. హిందువులధాటి కాగజాలక తురుష్కులు వెనుకడుగు వేయుచుండిరి. రామరాజు తనసైన్యవిజృంభణమునకు మిగుల నానందించి వ్యూహమును బన్ని తురుష్కసైన్యమును జుట్టుముట్టిన విజయము క్షణములో సాధ్యమగునని నిశ్చయించి తానొక యున్నతమైన పీఠము వేయించుకొని వజ్రములు రత్నములు వరహాలు రాశిపోయించి జయప్రదముగాఁ బోరాడిన సైనికులను సత్కరించుచుఁ బ్రోత్సహించుచుండెను. హిందువులు తురుష్కులఫిరంగులఁ బట్టుకొనుటకు మిక్కిలిసాహసముతో ముందున కేగిరి. అంతకుమున్నె యవి మందుచే నింపఁబడి యుండుటచే తురుష్కులాకస్మికముగాఁ బేల్చిరి. అయిదువేలమంది మేటిశూరులు మరణించిరి. హైందవసైన్యము నడిభాగమిటులఁ బలుమాఱు నశించుటఁజూచి రామరాజు తాను స్వయముగా సైన్యము నడిపిన ఫిరంగులు సులభముగాఁ జేతికి

జిక్కవచ్చునని సైన్యమధ్యభాగమునకు మేనాయెక్కి బయలుదేరెను. దురదృష్టవశమున రామరాజింతకు మున్నెక్కివచ్చిన యేనుఁగు బెదరి మేనామీఁదఁ బడెను. వాహకులు భయవశమున నొడలెఱుఁగక మేనా విడిచి పారిపోయిరి. రామరాజు క్రిందబడియుఁ దెప్పరిల్లి చెంతనేయున్న యుస్నతాశ్వము నెక్కఁబోవ నిజాముషా సైనికులు రామరాజును బంధించి జయజయధ్వనులు గావించుచు నిజాముషాహాయొద్దకుఁ గొనిపోయిరి. వెంటనే నిజాముషాహ తన ఖడ్గమును బెరికి రామరాజు తల ఖండించి బల్లెముకొనకుఁ గ్రుచ్చి హైందవసైన్యమునకుఁ జూపించెను. తమరాజు మరణించుటకు హైందవసేన మిగులఁ జింతించి రణరంగమునఁదమకు విజయము దుస్తరమని పారిపోవుచుండఁ దురుష్కులు లక్షమంది ఆంధ్రసైనికులను అరటిచెట్లను నఱికినటుల నఱికిరి. హిందూసైన్యము సర్వవిధముల నాశనమయ్యెను. చిరకాలమునుండి యభివృద్ధినొంది మహోన్నతదశకు వచ్చిన విద్యానగరసామ్రాజ్యము దైవవశమున నిటుల నాశమొందెను. ఆంధ్రవీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడును శూరవతంసుఁడు నగు రామరాజు మరణముతో నాంధ్రుల సమగ్రసౌభాగ్యాతిశయము అదృశ్యమయ్యెను. రామరాజుతో నాంధ్రులస్వాతంత్ర్యేచ్ఛ యంతరించెను.

హిందూసైనికు లీవిధముగఁ బరాజయమునొంది తురుష్కులబారినుండి బ్రదుకఁదలఁచి విద్యానగరమునకుఁ జేరి ధన

ధాన్యాదులు ఆలుబిడ్డలనుగొని తమతమ యిరవులకుఁ దాము వెడలిపోయిరి. రామరాజు సోదరుఁడగు వెంకటాద్రి సంగరమున మరణించెను. తిరుమల దేవరాయలు ప్రాణభయముతో విద్యానగరముచేరి సదాశివరాయలను ధనకనక వస్తువాహనములను వెంటఁగొని పెనుగొండకుఁ బారిపోయెను. సర్వసంపద్విభాసురమై సురక్షితముగానున్న విద్యానగరమున నున్న పౌరులందఱు దిక్కుమాలినవారై యెటుబోవ దరిగానక యల్లాడుచుండిరి. చుట్టుపట్టుల నన్నివైపుల మహమ్మదీయ సైన్యము నిండిపోయెను. ఈ యదను గ్రహించి చుట్టుప్రక్కలనున్న యాటవికులు పలుమాఱు విద్యానగరమునఁ బ్రవేశించి జనుల హింసించి వారిధనముల యథేచ్ఛముగా దోచుకొనిపోయిరి. పురములో నున్న పౌరు లీపాట్లు పడఁజాలక రాజ్యమునువిడిచి యెందోపోయిరి. కొంతకాలమునకుఁ దురుష్కసైన్యమంతయు విద్యానగరమునఁ బ్రవేశించి యొనరించిన దురంతములకు మితములేదు. నిరపరాధులగు పౌరుల నెందరనో చంపిరి. స్త్రీల నవమానముల పాలుచేసిరి. రాజమందిరములు, దేవాలయములు, అంగడివీధులు పగులగొట్టి కాల్చి, మాడ్చి, నేలమట్టముగావించిరి. కొంతకాలమునకు విద్యానగరము జరిత్రదృష్టితో నేని గాంచి గుర్తింపరానివిధమున వినాశమొనర్చిరి. ప్రతిదరిద్రసైనికుఁడు విద్యానగరధనమును ఒంటెలతో నెద్దులతో మోయించుకొని తమరాజ్యమునకుఁ గొంపోయి యపరిమిత భాగ్యవంతుఁ డయ్యెను.

ఆంధ్రరాజులచేఁ బరిపాలింపబడి యాంధ్రకవితకు నాటపట్టై శాశ్వతస్థాయిగా నాంధ్రచరిత్రములకు నాదర్శప్రాయముగా నుండఁదగు విద్యానగర సామ్రాజ్యముతోఁ బాటుగా నాంధ్రుల యదృష్టముగూడ నంతరించెను.

రామరాజు భట్టుమూర్తిని గౌరవించి పెక్కుకావ్యము లంకితము నొందెను. రాయలవారు సాధింపఁజాలని తురుష్కరాజ్యములను సాధించెను. ఆంధ్రుల పరాక్రమమునకుఁ బ్రాణభిక్ష పెట్టి యాంధ్రులు పరాధీనత గాంచకమున్నె యంతరించెను. తురుష్కుల దండయాత్రలచే నాంధ్రసామ్రాజ్యములు రెండును నశించెను. మొదటిది కాకతీయ సామ్రాజ్యము, రెండవది విద్యానగర సామ్రాజ్యము. ఈ యుభయ రాజన్యులు ఆంధ్రజాతీయతా సంరక్షణార్థము జనించిరి. జాతీయత నుద్ధరించి కృతార్థులైరి. దేశీయుల దురదృష్టవశమున వారు గడించిన యౌన్నత్యము భాగ్యభోగ్యములు, ఐశ్వర్యజీవనము వారితోడనే కాలగర్భమునం దదృశ్యమయ్యెను. వీరారాధనము నాచారముగల యాంధ్రకుమారులు రామరాజు దివ్యనామము మఱువకుందురేని కృతార్థులు కాకపోరు.

రామరాజు మరణించిన దినము క్రీ. శ. ౧౫౬౫ సం॥ జనవరి ౨౩ వ తేది మంగళవారమని చరిత్రకారులు నిర్ణయించినారు. ఆదినమె యాంధ్రవికాసమున కంత్యదినము. నాఁడె ప్రళయకాలాంబుదము లావరించి విజయనగర సామ్రాజ్యమును రూపుమాపెను.

యాచశూరుఁడు

ఆంధ్రవీరులలో వెలమవారగు రేచర్లగోత్రీయులు సుప్రసిద్ధులు. భేతాళనాయకుఁడు, అనపోతనాయకుఁడు, సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడు మున్నగు వెలమవీరులందఱు నీరేచర్లగోత్రసంజాతులె. రేచర్లగోత్రీయులు తొలుత కాకతీయసామ్రాజ్యమున సేనానాయకులుగ నుండి యప్రతిమాన పరాక్రమముతో సంగరములలో జయముగడించి తమప్రభులచే సత్కారముల నొందిరి. కాకతీయసామ్రాజ్యము పడిపోయిన పిదప నీవెలమవీరులు స్వతంత్ర రాజ్యములను స్థాపించి చిరకాలము పాలించిరి. అనంతర మీరాజ్యము యవనుల యొత్తిడిచే రానురాను జీలి భిన్నభిన్నమైపోయెను. ఈరేచర్ల గోత్రమునందు జనించిన యాచశూరుఁడు చంద్రగిరి వీరవేంకటపతిరాయలు పాలించుతఱి కొంతకాలము మధురాంతకమునందును మఱికొంత కాలము ఉత్తరమల్లూరునందును సామంతరాజుగా నుండి స్వామిభక్తివిశేషమునఁ బేరెన్నికఁ గాంచెను.

విద్యానగర సామ్రాజ్యము పతనము కాఁగానే తిరుమలరాయలు పెనుగొండ జేరినటుల మన మెఱింగియున్నారము. అక్కడఁగూడ విరోధులవలని యొత్తిడి తగ్గకపోవుటచేఁ జంద్రగిరి చేరెను. ప్రకృత కథాకాలమున దిరుమలరాయని తనయుఁడగు వీరవేంకటపతిరాయలు చంద్రగిరి రాజ్యమును

యాచశూరుఁడు.

పాలించుచుండెను. ఈయనకు సతు లిరువురు గలరు. ఒకతె జగ్గరాజుసోదరి బాయమ్మ. ఇంకొకతె నారపరాజుసోదరి నాగాంబ. బాయమ్మ తనకు హితురాలగు నొక బ్రాహ్మణస్త్రీని అంతఃపురమందుంచికొని గర్భధారణము మొదలాయమను రహస్యముగాఁగాపాడి యామెకుఁ బుట్టిన కుమారుఁడు తన కుమారుఁడని వ్యవహరించి సాకుచుండెను. వేంకటపతిరాయలీ వృత్తాంతము నెఱింగినవాఁడుగాన నాబాలకునకుఁ దనయవసాన కాలమున రాజ్యము నొసంగక తన యన్నకుమారుఁడగు (మూఁడవ) రంగరాజును ప్రభునిగఁజేసి క్రీ. శ. ౧౬౧౪ లో మరణించెను. రాణులిరువురు తమభర్తతో సహగమనము గావించిరి.

రంగరాజు రాజ్యమును కులోచితాచారముల ననుసరించి సక్రమముగాఁ బరిపాలించుచుండెను. జగ్గరాజు, నారపరాజు, తిమ్మానాయఁడు, మాదానాయఁడు మున్నగు వీరులు రంగరాజును రాజ్యచ్యుతుని గావింప వలయునని పెద్ద కుట్రగావించిరి. వీరందఱుసైన్యమునకు దుర్బోధగావించి తమ కనుకూలురఁగావించుట కెంతయో లంచమొసంగి రంగరాజు తనభార్యతో శిశువులతో నొకమందిరమున నుండ నచటనే బంధించి గృహముచుట్టును భటులనుంచి బాయమ్మ పెంచిన బ్రాహ్మణబాలుని చిక్కరాజను పేరుతో రాజుగఁజేసిరి. జగ్గరాజాబాలకుని దనమేనల్లుఁడనియు వీరవెంకటపతిరాయలు

రంగరాజును తనమరణకాలమున మతిపోయి రాజుగఁజేసెననియు న్యాయశాస్త్రముప్రకారము చిక్కరాజె రాజుకాఁదగువాఁడనియు రాజ్యమునందంతటను బ్రకటించెను. చండశాసనుఁడగు జగ్గరాజున కెదురాడనోడి పౌరులందరు, నా యకృత్యమునకు సహించి యూరకుండిరి. పలువురు సామంతు లీమార్పున కంగీకరింపక తిరుగఁబడఁగా జగ్గరాజు వారికి లంచములను విరివిగా నొసంగి తనపక్షమునకు వారల నందఱఁ ద్రిప్పికొనెను.

ఈమార్పునకు ఉత్తరమల్లూరు రాజ్యమును బాలించు యాచశూరునిగూడ నంగీకరించి యంకితునిగమ్మని జగ్గరాజు వర్తమానమంపెనుగాని న్యాయవేదియు ధర్మస్వరూపుఁడునగు యాచశూరుఁడుతిరుగఁబడెను.తనయొద్దగల యెనిమిదివేలసైన్యమును వెంటబెట్టుకొని చంద్రగిరికోట వగుల్గొట్టి రంగరాజును విడిచిపెట్టి తనస్వామిభక్తిని బ్రకటింపవలయునని యాచశూరు డాకస్మికముగఁ జంద్రగిరి ముట్టడించెను. కోటలోనున్న బలము విస్తారమని తెలిసినవెంటనే చేయునదిలేక యాచశూరుఁడు తనరాజ్యమునకేఁగి రంగరాజు నుద్ధరించుమార్గ మేదియాయని దీర్ఘాలోచన చేయుచుండెను. జగ్గరాజు రహస్యముగా యాచశూరునకు "తనమేనల్లుడగు చిక్కరాజె చంద్రగిరికి నిజమగురాజు, వానికిబట్టాభిషేకముచేయుట కనుమతింపు"మని వర్తమానమంపెను. బాలుని కులగోత్రములు అనుమానాస్పద

ములుగా నున్నవనియు వీర వేంకటపతిరాయలచేఁ బట్టాభిషిక్తు
డైన రంగరాజె తమకు నిజమగు ప్రభువనియు యాచశూరుఁ
డు జగ్గరాజునకు వర్తమానమంపెను. జగ్గరాజు యాచశూరు
నిమాట పాటింపక చిక్కరాజు పేరఁ దానె రాజ్యవ్యవహారము
లను నిర్వహించుచుండెను.

యాచశూరుఁడు చెఱసాలయందున్న రంగరాజు నెటు
లైన విడిపింపవలయునని విశ్వప్రయత్నములు చేసెనుగాని
లాభములేకపోయెను. కారాగృహవాసుల వస్త్రము లుదుకు
చాకలివాండ్రను లోఁగొని వాండ్రకు లంచము లొసంగి
శ్రీరంగరాయల ముగ్గురు కుమారులలో మధ్యవాఁడగు పం
డ్రెండు సంవత్సరముల బాలుని బట్టలమూటలలోఁ బెట్టి బయ
టికిఁ దెప్పించి యాచశూరుఁ డాబాలుని తనయొద్ద నుంచుకొని
పెంచుచుండెను. యాచశూరుని భేదనీతియు జగ్గరాజు దుర్మా
ర్గము ఫలింప నెనిమిదివేల సైన్యముతో నలుగురు సేనానా
యకులు యాచశూరుని గలిసిరి. యాచశూరుడు విశ్వాస
పరులగు నిరువదిమంది సైనికులను బిలిపించి చంద్రగిరి కేఁగి
చెఱసాల పాలకునియొద్ద నుద్యోగమునఁ గుదిరి యెటులైన రం
గరాజును విడిపించుడని పంపెను. వారు చెఱసాల యధికారి
యొద్ద స్నేహము సంపాదించుకొని కారాగృహమునుండి బయ
టికొక సురంగము త్రవ్వి వారి నాసురంగపు ద్వారమున
బయటికిఁ గొనివచ్చుచుండిరి. అంతకుమున్ను వేటకేఁగి తిరిగి

వచ్చుచున్న జగ్గరాజుగుఱ్ఱపుకాలు సురంగపు మొదట దిగఁ
బడెను. ఏదియో వింతవలె నున్నదని యాభాగము త్రవ్వింప
నందుండి బయటికివచ్చుచున్న సైనికులు, రంగరాజు, నాతని
కుటుంబము బయటపడెను. జగ్గరాజీ ద్రోహమునఁ బాలుగొ
న్న సైనికుల నందఱను చిత్రవధము గావించి యింకొక దృఢ
తరమగు గృహమునందు రంగరాజు నాతని కుటుంబమును
జేర్చి విశ్వాసపాత్రులగు మఱికొందరు భటులను గావలిపెట్టి
జాగ్రత్తగా మెలఁగ నాజ్ఞాపించెను.

తనయత్నము నిష్ఫలము కాఁగానే యాచశూరుఁడు
కొందఱువేగులవాండ్రను జంద్రగిరిసేనానాయకుని యొద్దకుఁ
బంపి కొంతధనము లంచముగ నొసఁగజేసి జగ్గరాజు లేన
పుడు కారాగృహపాలకులఁ జంపి కారాగృహద్వారములఁ
దెఱచి తనకు వర్తమానము చేయునటులఁ గట్టడిజేసెను.
జగ్గరాజు రాభ్యమునలేని తరుణము గనిపెట్టి సైన్యాధికారి
కారాగృహ పాలకులను జంపించి కారాగృహద్వారములు
తెఱపించి తనకు నమ్మకమైన దూత కీవార్తను వ్రాసిన జా
బొసంగి యాచశూరునియొద్దకుఁ బంపెను. దురదృష్టవశమున
నాదూత జగ్గరాజుచేతఁ జిక్కెను. జగ్గరాజు దొడ్డిగుమ్మము
నుండి కోటలోఁ బ్రవేశించి కారాగృహమును మరల బంధించి
సైన్యాధికారిని నాతనితోఁ గలిసిన యితరోద్యోగులనుగూడఁ
జంపించెను. ఈవర్తమానము యాచశూరుఁడు విని తనప్రియ

త్నములన్నియు విఫలమైనందులకు మిగులవగచి సైన్యసహితముగఁ బోరాడి చంద్రగిరి దుర్గమును సాధించినఁగాని రంగరాజును విడిచిపెట్ట వీలుకాదని సైనికబలము నభివృద్ధిచేయుచుండెను. ఇంక నుపేక్షించినయెడలఁ బ్రతిపక్షులు బలవంతులై రంగరాజును బంధోన్ముక్తునిగావించి తిరుగఁబడక మానరని దయావిహీనుడగు జగ్గరాజు రంగరాజు కుటుంబమును నాశనము జేయు సిద్ధపడెను. జగ్గరా జొకదినమున తనసోదరుఁడగు ఓబలరాజును బిలిపించి యాతనికి ఖడ్గమునొసంగి కారాగృహమున కేఁగి లోనున్న రంగరాజును గుటుంబసహితముగాఁ దెగటార్చిరమ్మని పంపెను. క్రూరుఁడగు ఓబలరాజు దయారహితుఁడై కారాగృహమునఁ బ్రవేశించి తన యన్నయాజ్ఞ వారికి వినిపించి వారిఁ జెండఁబోయెను. రంగరాజు తిరుగఁబడి యోబలరాజును నాతనికి సహాయముగావచ్చిన సైన్యమును బొరిగొనవలయునని యత్నించెను గాని దానివలన నిరపరాధులగు సైనికులు మరణించుటయెగాని తన కపాయము తొలంగఁజాలదని తలంచి రంగరాజుకుటుంబమరణమునకె యనుమతించెను. "ఓబలనాయకుని చేతఁ జావనేల? నా చేతిమీఁదుగఁ దొలుతఁ గుటుంబమును దెగటార్చి యాత్మహత్య గావించుకొందుఁగాక" యని శూరశిరోమణియగు రంగరాజు కత్తిగైకొని యేపాపము నెఱుంగని తనపసిబిడ్డల నిరువురను ధర్మపత్నిని ఖండించి తనతలఁ దాను నఱకికొని పడిపోయెను.

ఈఘోరహత్యల విన్నంతనె జగ్గరాజుపై నసహ్యాము రంగరాజుకుటుంబముపైఁ గనికరము ప్రతిపౌరునకు జనించెను. జగ్గరాజుపరిపాలనముపై నసూయావహింపని మనుష్యుఁడె లేఁడు. రాజ్యచక్రము కేలనుంచుకొని కపటనాటకము నాడించు నా జగ్గరాజుదుర్మార్గ వృత్తికి జంకి పౌరుఁడెవ్వడును మాటాడఁడయ్యెను. కాని లోలోనె నందఱకుఁ గోపము వృద్ధినొందెను.

ఈ దుష్కృత్యము లన్నింటిని గాంచి యాచశూరుఁడు మిగుల నాందోళనపడి తాను బ్రతికియుండియు నధర్మమును వారింపఁజాలనందులకు విచారపడెను. యాచశూరుఁ డొకదినమున జగ్గరాజునొద్దకు నొకదూతుని బంపి "రంగరాజు రెండవ కుమారుఁడు ఇంకను జీవించియున్నాఁడు. ఆతనిని నన్నుఁ జంపి మీ మేనల్లుచేఁ జంద్రగిరి రాజ్యము నాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ బాలింపజేయు"మని వర్తమాన మంపెను. జగ్గరాజావృత్తాంతమువిని తాను వేయికనులతోఁ జూచుచున్నను శత్రుశేషము మిగిలినందులకుఁ జాల విచారపడి యాచశూరుఁ డాబాలు నెటులేని జంద్రగిరిరాజ్యప్రభువును జేయకమానఁడని తలంచి యుద్ధప్రయత్నములు మానుమనియు సంధి గావించుకొందమనియు రాయబారములు పంపెను. యాచశూరుఁడు సంధికియ్యకొనవనియుఁ జంద్రగిరి సామ్రాజ్యము నిలువఁబెట్టుటయో చేతగాకున్న నశించుటయో కర్తవ్యమనియు రాజద్రోహులకు రాజభక్తులకు సంధికనుకూలమార్గములు లేవని వర్తమానముచేసెను.

జగ్గరాజుపక్షమువారు చాలమందిధర్మపక్షమగు యాచశూరుని వైపు చేరిరి. సైన్యసహాయమున యాచశూరుఁడు చంద్రగిరి దుర్గము నొక్కమ్మడి ముట్టడించెను. జగ్గరాయఁడు కొంతవఱకుఁ బోరాడి పరాజయసూచనలఁగాంచి పటకుటీరమును వదలి రాజప్రాసాదమునకుఁ బారిపోయెను. పట్టు వదలక యేఁబదివేల సైనికులను సమకూర్చుకొని యాచశూరవతంసుఁడు జంద్రగిరిని రెండు సంవత్సరము లెడతెగక ముట్టడించెను. జగ్గరాజు పదునేనువేల సైనికులతోఁ గొంత కాలము ముట్టడికి నాగి రాయబారమునకు మరలఁ బ్రయత్నించెను. యాచశూరుఁడు రాయబారులఁ దిరస్కరించి చంద్రగిరి దుర్గమును లోఁగొనెను. జగ్గరాజీ సంరంభమును జూచి పారిపోయెను. యాచశూరుఁడు రాజమందిరమునఁ బ్రవేశించి కోటను స్వాధీనపఱచికొని విశ్వసనీయులగు సైనికులకు నుద్యోగముల నొసంగి పూర్వవస్తువు లన్నింటిని బయటికిఁ దీయించి సామంత పౌరసమక్షమున శ్రీరంగరాయల పుత్త్రుఁడగు రామరాయ భూవిభునకుఁ జంద్రగిరి రాజ్యము పట్టాభిషేకము గావించెను. పౌరులందఱును యాచశూరుని ధర్మపరతంత్రబుద్ధికిని స్వామిభక్తికిని సంతసించి చంద్రగిరి రాజ్యమునకు మంత్రిగ నుండుమని ప్రార్థించిరి. కాని తన కర్తవ్యము నిర్వహింపఁబడినదని యాచశూరుఁడు తెలిపి తన రాజ్యమునకు నేఁగెను. పూర్వప్రభు వంశజుఁడగు రామరాజు

తమకుఁ బరిపాలకుండైనందులకు జగ్గరాజు దుష్టపరిపాలన మంతరించినందులకుఁ బ్రజలు సంతసించి రాజ్యమునఁ జిరకాలము మహోత్సవము లొనరించి తమయానందముఁ బ్రకటించిరి.

ఈ యాచశూరుని విజయము క్రీ. శ. ౧౬౦౧ లోనిదని చరిత్రకారుల విశ్వాసము. ఈ కథాంశమును న్యూయులు దొరవారు విజయనగర చరిత్రమునందు వ్రాసియున్నారు. దేశీయచరిత్రముల శోధించి వ్రాయఁబడిన దగుటచే నీకథ విశ్వసనీయమనక తప్పదు. తనప్రభునివంశమును నిలువఁబెట్టుటలో నెన్నియో కష్టములకోర్చి స్వామిభక్తి ప్రకటించిన వీరశిరోమణియగు యాచనాయకునకు ఆంధ్రవీరులు "రామరాజ రాజ్యస్థాపనాచార్య" బిరుదము నొసంగి తమశాశ్వత కృతజ్ఞతను బ్రకటించిరి. యాచశూరుని శూరత్వమును దామెర వేంగడపతి యిట్లు వర్ణించినాఁడు.

సీ॥ ఉత్తరమల్లూరియొద్ద దావల పాప
విభుసిఁ గొట్టిన నాఁటి విజయకలన
తిరుమలఁ జేరి ధాత్రిని మన్నె రాజులఁ
బాఱఁదోలిన నాఁటి బాహుబలము
చెంగలుపట్టు వీక్షించి లగ్గలుపట్టి
యాక్రమించిన నాఁటివిక్రమంబు
పాలెముకోటవెల్పల నాజి యతిరాజు
జరుగఁజేసిన నాఁటి శౌర్యపటిమ

తే. గీ. మున్నితోపూరు జగ్గరాణ్ముఖుల గెల్చి
మధురదొర చెంజిమన్నిని మదమడంచి
తిరుచినాపల్లి దొరఁదోలు తేజముగల
మేటి వెలుగోటి యాచనిసాటి గలఁడె!
(బహులాశ్వచరిత్రము.)

అక్కన్న మాదన్న మంత్రులు.

చిరకాలమునుండి మన మక్కన మాదన్న యనుజంట నామము లాలకించుచున్నారము. ఈ మంత్రివర్యుల జీవితములు సమగ్రముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారములు చాలినన్ని లేవు. సుప్రసిద్ధులగు నాంధ్రుల నాంధ్రేతరుల తమవారని చెప్పుకొనుట సహజముగాని వీరిని మహారాష్ట్రులని కొందఱనుచున్నారు. ఇది విశ్వసనీయము కాదు. వీరలాంధ్రులనుటకే యవకాశము లెక్కుడు కలవు.

అక్కన్న మాదన్నలలో మాదన్నగారె సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, సమర్థుడును, నున్నతస్థితియం దున్నవాఁడునని తెలియుచున్నది. అక్కన్న మాదన్నగారలకుగల బాంధవ్యాదికములు నిర్ణయింప వీలు కలుగదు. వీరినిఁగూర్చి యొకచిత్ర

కథ వాడుకలో నున్నది. అందు సత్యమెంతయున్నను వినుటకు మాత్రము యుక్తియుక్తముగ నున్నది.

మాదన్నమంత్రి దానకర్ణుఁడై యహోరాత్రములు లేదనకుండఁ దనగృహమున బ్రాహ్మణజనమునకు సత్రముఁ బెట్టుచుండువాఁడట. ఆసత్రములోఁ జిరకాలమునుండి యక్కన్న భుజించుచుఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. అక్కన్నగారు సత్రమువారందఱితోఁ గూడ దాను మాదన్నగారికి సోదరుఁడనని చెప్పువాఁడు. రానురాను సత్రమువారికేకాక మాదన్నగారి భార్యసైతము గౌరవముగా నక్కన్నగారిని దిలకించుచు భోజనాదికములలో శ్రద్ధవహించుచుండెను. ఒకనాడుమాదన్నగారి భార్య భర్తతో మంతనము నాడుచు "మీసహోదరుఁడు చాలకాలమునుండి సత్రములో భుజించుచు దిక్కుమాలిన వానివలెనుండఁ జూచుచుండెదరేమి? సంస్థానములో నుద్యోగము నిప్పింపరాదా!" యని ప్రశ్నించెను. మాదన్న నివ్వెఱపోయి "సోదరుఁ డెవరు నేనెఱుఁగనే!" యనెను. అంత నాతని ధర్మపత్ని "మనసత్రములో భుజించుచున్న యక్కన్నగారు మీసహోదరుఁడని నేనాతనిముఖమున నె వినియున్నాను. మీ రెఱుఁగనటుల భాషించుతురేల?" యనెను. మాదన్న ఆశ్చర్యపడి వెంటనే పరిచారకునిచే నక్కన్నగారిని పిలిపించి యుచితాసనముఁ జూపించి కూర్చుండఁజేసి "మిత్రమా? నీవెవ్వడవు నీనివాసమెద్ది? నీకు నాకుఁగల బాంధవ్యమే

దిదేమో తెలుపు" మని యడిగెను. అక్కన్న మిగుల వినయముతో మాదన్ననుజూచి 'నన్ను నీవెఱుఁగక పోవచ్చును. నేను పెద్దమ్మకుమారుఁడను, నీవు చిన్నమ్మకుమారుఁడవు. కావున మనమిరువురము సహోదరులము. ఇది నీకును నాకును మాత్రమె తెలియఁదగిన యంశము. నాయందింకముందుఁ గూడ నిటులె భ్రాతృగౌరవ ముంచవలయు' ననెను. నాఁటఁగోలె మాదన్నయు నాతని ధర్మపత్నియు నక్కన్నగారిని మిగుల దయతోఁ దిలకించుచు నింటనేయుంచి యాదరింపసాగిరఁట. ఈకథలోని సత్యాసత్యములను విచారింపఁ బూనుట ప్రకృతముకాదు.

అబూహసన్ కుతుబ్ షాయనునామాంతరముగల తానీషానామము మనము రామదాసుచరిత్రము పఠించిననాటనుండి వినుచునె యున్నారము. తానీషా మిగుల పరాక్రమశాలియై హిందూ మహమ్మదీయుల నైకమత్యముగఁ బాలించుచు గోలకొండ ముఖ్యస్థానముగఁ జేసికొని చిరకాలము రాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతనియొద్దనె మాదన్న ముఖ్యమంత్రియై రాజ్యాంగములను నిర్వహించుచుండెను. అక్కన్న మాదన్నగార లిరువురు సహోదరులనియుఁ బింగళియను నింటిపేరు గలవారనియు, భారద్వాజస గోత్రులనియుఁ దద్వంశీయులు చెప్పుచున్నారు. అక్కన్న మాదన్నగారల మేనల్లుఁడని మనము వినుచున్న కంచెర్ల గోపమంత్రియను రామదాసు సైతము నియోగియు, నాంధ్రుఁడు కావున నక్కన్న మాదన్నగారలు నాంధ్రులా,

కారా యనుచు విచారింపనవసరములేదు. అక్కన్న మాదన్న యను నామము లాంధ్రులలోఁ గానవచ్చుటవలనను జిరకాలమాంధ్రదేశమునందె వీరుంటవలనను నాంధ్రులతో బాంధవ్యము గానవచ్చుటవలనను వీరల నాంధ్రులనియె విశ్వసించి తీరవలయును.

తానీషాయొద్ద మాదన్నగా రింతయనరాని గౌరవముతో మంత్రిపదవి నిర్వహించుచుండిరి. అక్కన్నగారు తానీషాయొద్ద సర్వసైన్యాధ్యక్షుఁడై రాజ్యక్షేమమునకై యావచ్ఛక్తి వినియోగించుచుండెను. మాదన్నగారు హిందూమహమ్మదీయుల కైకమత్యము ఘటించుచు భిన్నాభిప్రాయములఁ బాఱఁదోలుచు మిగుల జాగరూకతతో రాజ్యస్థితిగతుల నరయుచు రాజ్యపరిపాలనము గావించుచుండెను. అన్యశ్రేయమునకు సహింపని కొందఱు దుర్మార్గమున కొడిగట్టి యక్కన్న మాదన్నగారికి మహమ్మదీయ జాతికి [illegible]భిప్రాయమును గల్గింప నారంభించిరి. అట్టివారిలో మహమ్మద్ ఇబ్రహీం అనువాఁ డొకఁడు. ఇబ్రహీం తానీషాయొద్ద సర్వసైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండి దుర్మార్గము లనేకము గావించుచుండ నాతనిఁ దొలంగించి మాదన్నగా రాస్థలమున నక్కన్నగారిని జేర్చిరి. అది మొదల లక్కన్నగారి యొక్కయు మాదన్నగారి యొక్కయు మారణమునకి బ్రాహీము తన యావచ్ఛక్తి వినియోగించుచుండెను తానీషాయొద్ద నుచితముగు గౌరవ

భావము ప్రజలయొద్ద భక్తి విశ్వాసములు గల యామంత్రి
వర్యుల నేవిధముగ నేని వంచఁ బనెంచి తరుణముకొఱకు వేచి
యుండెను. అక్కన్నమాదన లాతని లక్ష్యపెట్టరైరి.

మొగలు రాజు లెట్లైన గోలకొండ రాజ్యము హరింపఁ
దీవ్రయత్నములు కావింపసాగిరి. ఔరంగజేబు మిగులనాస
క్తితో గోలకొండ రాజ్యముకొఱకు గుటుకలు మ్రింగుచుం
డెను. అక్కన్న మాదన్నగార లీయంశము గ్రహించి రాజ్య
ములోని హిందూమహమ్మదీయుల కైకమత్య మభివృద్ధిఁగా
వించి యాకాలమున బలవంతుఁడైయున్న శివాజీచక్రవర్తితో
దానీషాకు స్నేహము కుదిర్చిరి. శివాజి గోలకొండ కొకమా
రువచ్చి తానీషా యొసంగిన యాతిథ్యము స్వీకరించి గోల
కొండ రాజ్యము సురక్షితముగఁ జేయుదునని వాగ్దానము
గావించెను. శివాజీ కాలధర్మము నొందిన పిమ్మట శంభాజి
రాజ్యమునకు వచ్చెను. అక్కన్న మాదన్నగారలు పూర్వము
వలెనే శంభాజికిఁ దానీషాకు నైకమత్యము గుదిర్చిరి.

రాజ్యతృష్ణగల ఢిల్లీశ్వరుఁడగు నౌరంగజేబు గోలకొండ
రాజ్యము హరింపవలయునని పలుమాఱు సైన్యమును బంపెను.
అక్కన్న మాదన్నగారలు యవనాంధ్ర సైన్యముల నెదురు
నడిపి యౌరంగజేబు సైన్యముల వినాశము గావించిరి. అవ
మాన పీడితుఁడగు నౌరంగజీ బంతతో నాయత్నము మాను
కొనక గోలకొండ రాజ్యముకొఱకు దురాలోచనములు
పెక్కు చేయుచుండెను.

ఆకాలమున ఈస్టుఇండియా కంపెనీవారు హిందూదేశ
మునఁబ్రవేశించి మదరాసు, మచిలీపట్టణము లోనగుచోటుల
చిన్నచిన్న కొట్లువెట్టి వ్యాపారము జేయుచుండిరి. ఔరంగ
జేబునకుఁ గంపెనీవారికి నభిప్రాయము భేదించుటచే వారికి
నిలువనీడ దొరకదయ్యెను. అపుడు కంపెనీవారు గోలకొండ
రాజ్యము సర్వాధికారములతోఁ బరిపాలించుచున్న యక్క
న్నమాదన్నల నాశ్రయించి సముద్రతీర ప్రాంతములను
గాలునకుఁ బుచ్చుకొని వ్యాపారముఁ జేయ నిశ్చయించి
యుపాయాంతరము నన్వేషింప సాగిరి. గోలకొండ రాజ్య
మున కంతటికి సుబేదారుగా నున్న పగడాల లింగప్ప యను
నొకసరదారు రేవులలోఁ గంపెనీవారి సామానులు దిగ
కుండ నాటంకపఱచి కంపెనీవారి విజృంభణము నంతయుఁ
దుదముట్టింప సిద్ధపడెను. కంపెనీవా రక్కన్న మాదన్న
గారలతో స్నేహము సంపాదించుకొని పగడాల లింగప్పవలనఁ
దమకుఁ గలుగుచున్న చిక్కులన్నియు నివేదించిరి. అపుడ
క్కన్న మాదన్నగారలు పగడాలలింగప్పకు నొకజాబు వ్రాసిరి.
లింగప్ప యాజాబు నందలి "కంపెనీవారి వ్యాపారమునకు
నాటంకము గలుగనీయకుము" అను వాక్యముజూచి యప్ప
టికిఁ జేయునదిలేక యూరకుండెను. కంపెనీవారు వ్యాపారము
సైనికబలము వృద్ధిచేయుట జూచి లింగప్ప అక్కన్న మాదన్న
గారలకుఁ దెలిపి కంపెనీవారు కొలఁదికాలములో స్వతంత్ర

రాజ్యము స్థాపించి మనకపాయము గలిగింతురని తెల్పెను. అక్కన్న మాదన్న లామాటలువిని యందలి సత్యము విచారించి తెలిసికొని గాని తొందరపడరాదని వారి యత్నము లరయుచుండిరి.

పగడాల లింగప్పయే అక్కన్న మాదన్న గారలకుఁ దమకు భిన్నాభిప్రాయము కలుగఁజేసెనని తలంచి కంపెనీ వారు గోలకొండ కేఁగి అక్కన్న మాదన్నను సందర్శించి తాము సేనలను వృద్ధిచేయుచున్నది ఆత్మసంరక్షణముకే గాని దేశము నార్జించుటకుఁ గాదనియు తమ పని వర్తకముమాత్రమె యని నివేదించిరి. ఇంతలో మాదన్న గారి తనయుఁడగు మల్లప్పయను వాని యుపనయనము సమీపించెను. అది గ్రహించి కంపెనీవారు మాదన్నగారి కొక వీసెబరువుగల బంగారు గొలుసు, నాలుగువందల వరహాలు అనేకామూల్యము లగు పట్టు వస్త్రములు బహుమానముగా నొసంగిరి. అంతతోఁ బోక మాదన్నగారి పేష్కారునకుఁ గొంతధనము మాదన్నగారి పినతండ్రిగారికిఁ గొంత రొక్కము నొసంగి యందఱ సంతృప్తి పఱచిరి. మాదన్నగారు కంపెనీవారు ధర్మవర్తనులనియు విధేయులనియుఁ గేవల వ్యాపారులనియుఁ దలంచి యెవరివలన నట్టి యాటంకములు లేకుండ రేవులలో వ్యాపారవస్తువులు దిగుమతిచేయుఁచికొని విక్రయించి కొనుటకు ఖండాంతరములనుండి వ్యాపారమునకు వచ్చు నితర వర్త

కులను వెడలఁగొట్టుటకు నంగీకరించెను. దీనితో ఈష్టిండియా కంపెనీవారు వ్యాపారము వృద్ధిచేసికొని స్వతంత్రులగుట కవకాశము చిక్కెను.

తానీషయు నక్కన్న మాదన్నగారలు చేయు ధర్మపరిపాలనము విప్లవకారులగు కొందఱకు మిగుల కష్టతరముగ నుండెను. అట్టివారిలోఁ బూర్వము సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండి స్థానభ్రష్టుఁడైన మహమ్మద్ ఇబ్రహీం ఒకఁడు. ఇతఁడుకొంత పలుకుఁబడి కలవాఁడగుటచేఁ దీవ్రముగఁ బ్రయత్నముఁ జేసి యక్కన్న మాదన్నగారలయందు మహమ్మదీయజాతికంతకు ద్వేషము పుట్టించెను. విడిగనున్న నీతనివలన విప్లవమువచ్చునని తానీషా మహమ్మదు ఇబ్రహీమునకు సేనానాయక పదవి మాత్ర మొసంగి వానిని జాగరూకతతోఁ దిలకించుచుండెను.

మాదన్నగారు మిగులనాచారపరాయణుఁడు. ప్రతిదిన ముదయమునఁ బ్రాతఃకాలకృత్యములఁ దీర్చుకొని చాలసేపు శివపూజ గావించి యనేక బ్రాహ్మణుల నాహ్వానించి వారి పంక్తిని భుజించి రాజకీయ కార్యములు నిర్వహించువాఁడు. మాదన్న త్యాగశీలుఁడు. పండితపక్షపాతి. సర్వకాలసర్వావస్థలయందు విద్వత్సహవాసముఁ గావించుటచే నీతనికి గొప్ప పాండిత్యము కూడ నలవడెను. మాదన్నగారు తమ యుపవనములోని సరోవరమున స్నానము గావించుచుండ నిబ్రహీంచేఁ బ్రేరేపితుఁడై వచ్చి యొకతురుష్కుఁ డాకొలనిలో మునిఁగెను.

మాదన్నగా రాతురుష్కుని సాహసమున కద్భుతులై గోపించి వెంటనే యాతని శిక్షించిరి. దుర్మార్గుఁడగు నాయవనుఁడు దేహమునిండ గాయములుగావించుకొని పురములోని మహమ్మదీయు లందఱకుఁజూపి మాదన్నగారి దుర్మార్గమును వేయివిధముల నగ్గడించెను. మాదన్నగారి విషయమై తానీషాకుఁదెల్పినను లాభములేదని మహమ్మదీయు లందఱు నిశ్చయించి బ్రాహ్మణ మంత్రులచేఁ దానీషా చేయించు దుండగములలో నిదియొకటిగ ఢిల్లీశ్వరునకు నివేదింపుమని వానిని బ్రోత్సహించి పంపిరి. వెంటనే వాఁడు బయలువెడలి కొన్నిదినములకు ఢిల్లీకిఁ జేరి యౌరంగజేబును సందర్శించి తానొందిన దురవస్థయుఁ దానీషాయొక్క యధర్మపరిపాలనము, అక్కన్న మాదన్నల యవినీతియును, నంశములగూర్చి లేనిపోనివి చాలసేపు ఘోషించెను. చాలకాలమునుండి గోలకొండ రాజ్యముకొఱకు ప్రయత్నము చేయుచు విఫలమనోరథుఁడగుచున్న యౌరంగజేబు గోలకొండ రాజ్యములోని సైనికుల యంతరంగము, రాజద్వేషము నా యవనులవలన సాకల్యముగ విని యిదియె తరుణమని తన కుమారుఁడగు మువాజ్జం అనువాని కమితమగు సైన్యము నొసంగిపంపెను.

తానీషా, మువాజ్జం గోలకొండ రాజ్యమును ముట్టడింప వచ్చుచున్నాఁడని విని మార్గమధ్యమునఁ బ్రతిఘటించుటకై తనబలములో నగము నొసంగి మహమ్మద్ ఇబ్రహీ

మును బంపి మిగిలిన నగము సైన్యము నక్కన్నగారి యాధీనము గావించి గోలకొండ దుర్గమును రక్షింప నియోగించెను. అక్కన్న మాదన్నగారల నంతము నొందింప వలయుననియు దానీషాను రాజ్యమునుండి తొలగింప వలయుననియుఁ, దలంచిన వాఁడగుటచే నౌరంగజేబుచేఁ బంపఁబడిన మువాజ్జం ఖాన్ జహాన్ అను వారితో మహమ్మదు ఇబ్రహీం కలిసి వారిని గోలకొండ దుర్గమునొద్దకుఁ గొనివచ్చెను. ప్రత్యర్థుల సైన్యమంతయు నమితోత్సాహముతో హైదరాబాదునకు సమీపములోనికి వచ్చెను. తానీషా, మహమ్మద్ ఇబ్రహీమునర్చిన దుర్మార్గము నంతయు నాలకించి యపజయము నిశ్చయమని భావించి సైనికుల శక్తియున్నవఱకుఁ బోరుమని నియోగించి తాను ప్రాణభీతిచే దుర్గములోనికేఁగి దుర్గద్వారము లన్నియు మూయించి యఱచేతిలోఁ బ్రాణములు పెట్టుకొనియుండెను.

మువాజ్జం సైన్యము స్వేచ్ఛగా గోలకొండదుర్గములో నికిఁ గనుగొనకుండఁ బ్రవేశించి ధనవంతుల గృహములదోచి స్త్రీలఁ జెఱబట్టి యనేకదురంతములుగావించిరి. ఈదుర్మార్గము లన్నియు స్వామిద్రోహియగు మహమ్మదుఇబ్రహీము దగ్గఱ నుండి చేయించెను. రాజమందిరములోఁ బ్రవేశించి తానీషాను అంతఃపురకాంతలను జెఱబట్టఁదలంచిరిగాని యప్పటికి సాయంకాలమగుటచేఁ గోటభేదించుటకుఁ బొద్దుచాలదని యాంప్రియ

ర్ధము మఱునాఁటి యుదయమున జరుపవలయునని నిశ్చయిం చుకొని శిబిరములకు జేరిరి.

ఈ సంగ్రామమునకు ముఖ్యముగ బ్రాహ్మణు లగు నక్కన మాదనగారలు మంత్రులుగ నుండుటయే కారణమని పరిజనులవలన విని యంతఃపుర కాంతలు వీరభటులను దానిషా కుఁ దెలియకుండ హంతకులఁ బిల్పించి వారి కనేకభూషణముల నొసంగి యక్కన్నమాదన్నగారల వధించి వారితలలఁ గొనిరమ్మని యాజ్ఞాపించిరి. హంతకులు క్రోవలుగాంచి దాక్షిణ్యశూన్యులై నిర్దోషులగు నక్కన్న మాదన్నగారల రాజద్వారము ముందుఁ దునిమి యుత్తమాంగ లంతఃపురమునకుఁ జేర్చిరి. వెంటనే యంతఃపుర కాంతలు ఖండితశీర్షముల నొక వెండిపళ్లెరము లోనుంచి మువాజ్జమునొద్దకుఁ బంపిరి. అక్కన్న మాదన్నలు వధింపఁబడఁగనే వీరావేశముతో మహమ్మదీయు లందఱు విజృంభించి గోలకొండలోనున్న బ్రాహ్మణుల నందఱను జెండాడి రక్తప్రవాహములచే దుర్గమంతయుఁ గలుషితము గావించిరి. తానీషా మంత్రివర్యులయొక్కయు బ్రాహ్మణుల యొక్కయు దుర్మరణమునకు విచారమునొంది చేయునదిలేక రెండుకోటుల రూపాయ లపరాధము నొసంగి మువాజ్జంతో సంధి గావించుకొనెను. మువాజ్జం సైనికు లాసంగ్రామములో గోలకొండనగరములో నాలుగైదు కోటులకుఁ బైఁగా ధనము దోచికొనిరి.

౧౬౮౭ సంవత్సరములో నౌరంగజేబు సేనలతో గుల్బర్గాకుఁ బోవుచున్నటులఁ బ్రయాణమై యాకస్మికముగ గోలకొండను ముట్టడించెను. తానీషా తనబలమునంతయు వినియోగించి యేడుమాసములు పోరాడి యోడిపోయెను. ఔరంగజేబు తానీషాను బంధించి ౧౬౯౯లో దేవగిరిదుర్గముమీఁదఁ జెఱఁబెట్టెను. అతఁ డా కారాగృహమునందె మరణించెను.

అక్కన్న మాదన్నగారలు తానీషా సామ్రాజ్యమున క్రీ. శ. ౧౬౭౪ మొదలుకొని ౧౬౮౬ వఱ కుండియుండిరి. స్వామిభక్తి పరాయణులు సత్యప్రియులు నగు నీయాంధ్ర మంత్రివర్యుల కారణముగ జాతి ద్వేషపరాయణులచే వధింపఁబడిరి. అక్కన్నమాదన్నలతో గోలకొండరాజ్యమంతరించెను. గోలకొండరాజ్య మష్టైశ్వర్యములతో నుంటకు నక్కనమాదన గారలు వినాశమగుటకు మహమ్మదు ఇబ్రహీము కారకుఁడు. అక్కన్న మాదన్నలు మరణించినను వారి చరిత్రము భారత జాతి యున్నంతవరకు సజీవముగ నుండఁ గలదు. అక్కన్న మాదన్న రచ్చసావడులు బెజవాడ కనకదుర్గాలయ సమీపమునను వారలసత్రము లను ప్రదేశము నందిగామ సమీపమున మునియేటియొడ్డునను నేఁటికి దర్శనీయములుగనున్నవి. అక్కన్న మాదన్నలు ధర్మసంస్థాపకులు. హిందూ మహమ్మదీయ సమ్మేళనమునకు వారు పాటుపడి దేశమాతకు బలియొసంగఁ బడిరి. వా రానాఁడు నాటిన బీజమె యిప్పటికి

మహావృక్షమై దుర్భేద్యమై ఫలవంతమైనది. మహాత్ముల జీవితములలోని ధర్మ రహస్యముల గ్రహించుటకు దివ్యదృష్టి కావలెననుట కీ యక్కన్న మాదన్నల చరిత్రమే ప్రమాణము. భద్రాచల రామదాసను పరమభక్తుని పవిత్ర చరిత్రము ఎఱుంగని యాంధ్రుఁడు లేఁడు. రామదాసు మొదటి పేరు గోపన్న. ఈయన అక్కన్న మాదన్నలకు మేనల్లుఁడనియుఁ దానీషాకుఁ జెందవలసిన ధనమును జేర్పక హరించుటచేఁ జెఱసాలలో నుంచిరనియు నీయన భద్రాచలమునఁ దాసీలుదారుగా నున్నప్పుడు రామాలయము గట్టించెననియు మనము వినియున్నారము. రామదాసువంటి భక్తునకు మేనమామయగుట గూడ అక్కన్న మాదన్నల ప్రశస్తికొక సాధనము.

సంపూర్ణము.

Approved by the Text Book Committee.
Vide Fort St. George Gazette, D/ 8-5-28 page 230.

ఆంధ్ర వీరులు

రెండవ భాగము

గ్రంథకర్తలు:

శేషాద్రి రమణకవులు

శతావధానులు.

(REPRINT)

పబ్లిషర్సు:

వేంకటరామ్ అండ్ కో.,

హెడ్ ఆఫీసు: ఏలూరు. బ్రాంచి: బెజవాడ.

1928

[వెల 12 అణాలు

ఆంధ్ర వీరులు.

(రెండవ భాగము)

గ్రంథకర్తలు:

శేషాద్రి రమణకవులు

శతావధానులు.

పబ్లిషర్సు:

వేంకటరాం అండ్ కో.,

హెడ్ ఆఫీసు, ఏలూరు. బ్రాంచి, బెజవాడ.

బెజవాడ వాణీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపబడినది.

 1928 [వెల రు. 0-12-0

విషయసూచిక

పీఠిక.

శ్రీ శేషాద్రిరమణకవులు రచియించిన ఆంధ్రవీరుల చరిత్రమును జూచితిమి. అటువంటి సుప్రసిద్ధ కవీశ్వరులు వ్రాసిన గ్రంథములకు పీఠిక వ్రాయు నధికారము మాకేమాత్రమును లేదు. నిరర్గళధారగ వారు ప్రాఱించు చరితావాహిని తరతరముల బాలురకు బాలికలకు జ్ఞానప్రదాయిని యగుగాకయని పరమేశ్వరుని ప్రార్థింతుము. ఆంధ్రదేశ చరిత్రమును గథలమూలముగ బాఠకులకు సుబోధమగునట్లు గావించనెంచిన యుద్యమమెంతయు శ్లాఘనీయము. అట్టి యుద్యమమును సాగించుటకు దోడ్పడినందులకు వేంకటరామ్ కంపెనీవారిని, యాంధ్రదేశమెన్నటికిని మఱువలేదు. మనవారికి ఆత్మ చరిత్రజ్ఞాన మత్యల్పముగనున్నది. ఇప్పటి S. S. L. C. చదువులో హిందూదేశ చరిత్ర పఠనమునకు ఆంధ్రచరిత్ర పఠనమునకు వలయునంత యవకాశము లేదు. మన చరిత్రజ్ఞానము లేకుండ B. A. పరీక్షలోను త్తీర్ణులగుటకు వీలులేర్పడి యున్నవి. ఇట్టి సందర్భమున మనచరిత్రకు సంబంధించిన కథల చదివియైన దానిజ్ఞానమును సంపాదించ గలుగుటకు ఈలాటిపుస్తకము లాధారములు కాగలవు. ఇవి IV, V & VI ఫారములలో Non-detailed పఠనీయగ్రంథములుగ నేర్పరచుట కెంతయు ననుకూలములుగ నున్నవి. వీనిని పాఠశాలలప్రధానోపాధ్యాయులు, S.S.L.C. Board వారు నామోదించి కవుల యుద్యమమును గంపెనీవారి యుత్సాహమును సాగింతురుగాత మని యెంచుచున్నాము.

హిందూ హైస్కూలు,
బందరు,
1927.

వారణాసి శ్రీనివాసరావు,
ఎం. ఏ. (ఆనర్సు) ఎల్. టి.

పీఠిక.

సహృదయులారా !

ఆంధ్రవీరు లను పేరుతోఁ జరిత్రవిషయికమగు వీరకథ
లతోఁ బ్రథమభాగము కొన్నిమాసముల క్రిందటఁ బ్రచురించి
యుంటిమి. విద్యాభిమాను లాగ్రంథమును మిగుల నాదరించి
సదభిప్రాయముల నొసంగిరి. భాషావిదులగు నుపాధ్యా
యులు మాయుద్యమము నెడ నభిమానించి యున్నత తరగతు
లకుఁ బఠనీయగ్రంథముగా నేర్పఱచి మాకెంతయుఁ దోడ్ప
డిరి. ప్రజాభిమానమును గుర్తించి యీరెండవ భాగమును
గూడ నుత్సాహముతోఁ బ్రచురింపఁగలిగితిమి.

సాధారణముగాఁ జరిత్రగ్రంథములందుఁ జిరకాలము
విశాలరాజ్యమేలిన రాజులచరిత్రములె విపులముగాఁ గానవ
చ్చుచుండును. రాజులచరిత్రములతోఁబాటు రాజ్యస్థాపకుల చరి
త్రముగూడ మనకుఁ బఠనీయముగాన నీరెండవభాగమున
రాజ్యస్థాపకుల చరిత్రమునకె యుచితస్థాన మొసంగితిమి.
ఆంధ్రరాజుల చరిత్రము చాలవఱ కగమ్యముగా నున్నది.
పురాణగ్రంథములందలి యాంధ్రరాజ వంశములకుఁ జరిత్ర
ములందలి యాంధ్రరాజులకు సంబంధములు కలుపఁబడుటకుఁ
దీవ్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. ఆంధ్రవాఙ్మయమునందును
శాసనలిపియందును, పూర్వచరిత్రములందును అపూర్వాంశ

ములు పరిశోధకులు కనిపెట్టుచున్నారు. ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వము నిలువఁబెట్టుకొనుటకు సహస్రభంగుల సర్వతోముఖముల నాంధ్రులు యత్నించుచున్నారు. ఈ శుభావసరమునఁ గళాశాలలందును ఉన్నతతరగతులందును జదువుకొను బాలుర కాంధ్రదేశాభిమానము ఆంధ్రభాషాభిమానము గావించుట కుపకరించుననియే యీ చరిత్రగ్రంథములు వ్రాయ నారంభించితిమి. ప్రమాణ గ్రంథముల నుండియు శాసనముల నుండియు నిం దుదాహరింపఁబడిన వీరచరిత్రములకు విషయ సంగ్రహణము గావించితిమి. మొదటి నుండి మే మభిమానముతోఁ జేయు పరిశోధనము శాసనపఠనముగూడ నీగ్రంథ రచనమున కెంతయు సహాయకారి యయ్యెను. కాకతీయ రుద్రదేవుఁడు, అనపోతనాయకుఁడు, సోమనాద్రి రెడ్డి మున్నగు వీరుల చరిత్రములకు వలయుఁ జరిత్రాంశములు కొన్ని మేము చేయుచున్న నిజాము రాష్ట్రపరిశోధనమున లభించినవి. రెడ్డి రాణి పత్రికలో శ్రీ సురవరపు ప్రతాపరెడ్డి బి. ఏ., బి. ఎల్. గారు వ్రాసిన సోమనాద్రి యను విలువగల వ్యాసమునందలి భావములు కొన్ని యిందలి సోమనాద్రి చరిత్రము నందుఁ జేర్చితిమిగాన వారికిఁ బ్రత్యేకించి కృతజ్ఞతఁ దెలుపుకొనుట యవసరము. దేశ మిపుడు పంచమసంఘము నాదరించుచున్నది. అస్పృశ్యతానివారణమునకు, పంచమోద్ధరణమునకు మిగులఁ బాటుపడుచున్నది. పూర్వము పంచమ సోదరు

ల్పొందిన యభ్యున్నతికిఁ దార్కాణముగా నిందుఁ బలనాటి వీరులలోఁ జేరొందిన కన్నమనాయని చరిత్రమును సేకరించి యీ గ్రంథమునందుఁ జేర్చితిమి.

ఆంధ్రుల పూర్వ చరిత్ర మగాధముగా నున్నది. ఉన్నంతలో నసమగ్రభాగములు మెండు. కథారూపముగా నభిరుచితోఁ బఠింప వీలగు నాదర్శ పురుషుల జీవితసారముల నీ గ్రంథమున జతపరచితిమి. ప్రథమభాగమువలె నీ ద్వితీయ భాగముగూడఁ బ్రజాదరణపాత్ర మయ్యెనేని మేము ధన్యులము. ద్వితీయ ముద్రణము నాఁటి కిందలి దోసంగు లున్న సవరించుకొని నిర్దుష్టము గావించుకొందుము. ప్రకృతము దేశసేవగావించు విజయనగరము, గద్వాల, వెంకటగిరి, బొబ్బిలి, పిఠాపురము, మున్నగు సంస్థానములకు స్థాపకులగు రాజుల చరిత్రముగూడ నిందు సేకరించితిమి. విజయరామరాజు స్వతంత్రాభిరతులగు విజయనగర రాజులలోఁ గడమవాఁడు. ఈయన కార్యదీక్ష, స్వాతంత్ర్యతృష్ణ నిరుపమానములు. అనపోతనాయకుఁడు వేంకటగిరి, పిఠాపురము, జటప్రోలు, మైలవరము, బొబ్బిలి సంస్థానముల మూలపురుషుడు. ఈమహావీరుని జీవిత ముద్రేకకరముగ నుత్సాహాకరముగా నుండును. గద్వాల సామ్రాజ్య నిర్మాతయగు సోమనాద్రి యవనరాజులకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థి; స్వాతంత్ర్యము కాపాడుకొని దేశీయకళలఁ బోషించిన వీరచూడామణి. ఈ గ్రంథ

మునం దుదాహరింపఁ బడిన పదిమందివీరులలో నీమువ్వురి రాజ్యములుమాత్రము నేఁటి కాంధ్రజాతీయతకు దృష్టాంతముగ నిలిచియున్నవి. మిగిలిన యేడ్వురచరిత్రము కేవలచరిత్రశరణ్యముగా నున్నది.

కొలఁదికాలములో మూఁడవ భాగముగూడఁ బ్రచురింపనున్నారము. అందుఁ బెద్దాపురము, వనపర్తి, ఆత్మకూరు, బొబ్బిలి మున్నగు రాజ్యములను బాలించిన పూర్వరాజుల చరిత్రములు వ్రాయఁదలంచితిమి. ఆంధ్రవీరులకు సవిమర్శమగు తొలిపలుకు వ్రాసి గ్రంథప్రశస్తికిఁ గారకులైన బందరు హిందూహైస్కూలు ప్రధానోపాధ్యాయులగు బ్రహ్మశ్రీ వారణాసి శ్రీనివాసరావు పంతులు ఎం. ఏ., ఎల్. టి. గారియెడఁ గృతజ్ఞులము.

ఈగ్రంథములు వ్రాయుటలో మమ్ము మిగులఁ బ్రోత్సహించుటయెగాక ముద్రించి యచిరకాలమున వ్యాప్తికిఁ దెచ్చిన వేంకటరాం అండ్ కో, బెజవాడవారు కృతజ్ఞతాపాత్రులు.

ఇట్లు భాషాసేవకులు,

నందిగామ, 1—8—1927.

శేషాద్రి రమణకవులు,
శతావధానులు.

ఆంధ్రవీరులు.

(రెండవభాగము)

మాధవవర్మ

మాధవవర్మ యను రాజన్యుఁడు చంద్రవంశమున జనించి యనేక వీరకర్మములఁ గావించి సుప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు చిరకాలముక్రింద నున్నవాఁడగుటచేతను జరిత్రకారులకీతని జీవితము నన్వేషింప నాధారములు లేకపోవుటవలనను నేఁటివఱకభేద్యముగ నున్నది. ఈతనిజీవితము గ్రహింపవలయుననినచో స్థానికచరిత్రములుతక్క నితరాధారములు కానరావు.

మాధవవర్మ జీవితచరిత్రమునకు సర్వవిధముల సంబంధించియుండు నాతనిజనకుని చరిత్రమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుట ప్రకృతము కాకపోదు. పురాణప్రసిద్ధములగు రాజవంశములలోఁ జంద్రవంశమొకటి. ఆవంశమున విజయపాలుఁడు జనించెను. ఇతఁ డనేక ధర్మకార్యములు గావించి ప్రత్యర్థులరాజ్యముల నార్జించి కందారములో రాజ్యము చేయుచు

మిగులఁ బేరుప్రతిష్ఠలఁ గాంచెను. సోమరాజీతని కుమారుఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమున నాంధ్రరాజ్యాధినేతలకు సర్వవిధంబుల సాటివాఁడై ప్రత్యర్థుల ననేకులజయించి రాజ్యము మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి కందారమున శత్రుజనాభేద్యముగ నొక గొప్ప కోటఁగట్టించి తండ్రికాలముకంటెఁ దనకాలమున నైశ్వర్యము నభివృద్ధిలోనికిఁ గొనివచ్చి పరాక్రమైకజీవనుఁడై ధర్మపరిపాలనము గావించుచుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ జెందిన కొంత భూభాగము నీతఁడు నిరంకుశముగఁ బరిపాలించుచుండఁ దోడివారలకుఁ గన్నెఱ్ఱ జనింపసాగెను. వీరవర్యుఁడగు సోమరాజు దైవమును దక్క తదన్యుని లెక్కసేయక పగవాఁడను వాఁడు లేకుండఁ బరిపాలించుచుండెను.

సోమరాజునకు సామంతులుగ నున్న రాజులు కొందఱసూయాపరులై స్వతంత్రముగ వర్తింప నిచ్చగించి యాకాలమున బలవంతుఁడుగ నున్న కటకపరిపాలకు నాశ్రయించి సోమరాజుపైఁ గత్తిఁగట్టిరి. దురాశాపీడితుఁడగు కటకపరిపాలకుఁడు క్రమక్రమముగా మాటలఁతీయదనంబుచే సోమభూపాలుని సామంతుల నందఱ లోఁగొని యంతఃకలహముల నభివృద్ధిఁ జేయుచుండెను. సోమరాజు కొంతకాలమునకుఁ గటకేశ్వరుని దురంతమును గ్రహించి సామంతుల నందఱ సామదానోపాయములచే లోఁగొని కటకేశ్వరుని వంచనోపాయములతో వంచించి యాతని విషయమునఁ గనుగలిగి మెలఁగు

చుండెను. తన ప్రయత్నము వ్యర్థమగుటచే నెటులేని సోమరాజును వంచించి వాని రాజ్యము లోఁగొనవలయునని నిశ్చయించుకొని కందారరాజ్యము నెటుల నట్టడింప వీలగునాయని చిరకాలమునుండి కటకేశ్వరుఁడు తీవ్రప్రయత్నములు చేయుచుండెను. సోమరాజు చారులవలనను ఇంగితవేదులగు పరిజనులవలనను గటకరాజు తలంపు సమగ్రముగ నెఱింగి బలంబుల నభివృద్ధిఁగావించికొని శత్రుజనభీకరముగ వర్తించుచుండెను. ఉభయులహృదయములలో నంతఃకలహము పెచ్చురిల్లి దినదినాభివృద్ధిఁ గాంచుచుండెను. సోమరాజు కటకేశ్వరుని దురంతములు వినివిని చేయునదిలేక సమానుఁడగునాతని నెటులేని వంచింపవలయునని తీవ్రముగఁ బ్రయత్నము చేయుచుండెను. సామంతులయభిప్రాయములు సరళముగ నుండకుంటచే నెటుపోయిన నెటువచ్చునో యని సోమరాజు తనకై తాను సంగ్రామమున కేఁగు ప్రయత్నమును మానుకొని ప్రత్యర్థియె యెత్తివచ్చిన యాత్మసంరక్షణముఁ గావించుకొనఁదగినంత బలమును వహించి వర్తింపసాగెను.

సోమరాజు గోవులయందు మిగుల భక్తివిశ్వాసములు గలవాఁడగుటచే సామంతులవలనఁగూడఁ గప్పముక్రింద గోవులఁ జేకొని విశాలమగు తన శాసనంబుననుంచి మిగులఁ గూరిమితోఁ దిలకించుచు సంరక్షణమునకై పెక్కండ్రు పరిపాలకుల నియోగించి ప్రేమింపసాగెను. ఆకాలమునఁ గల రాజు

లలోఁ బశుధనమున సోమరాజును బోలిన భూపాలకుండు లేఁడయ్యెను. గోదావరీతీరమందలి సారవంతములగు నరణ్యములలోఁ గడుపాఱ మేసి సాయంసమయమున లేఁగలకై యంబా యనియఱచుచు నేతెంచు గోకదంబంబును సోమరాజు నాతని ధర్మపత్నియు మిగులఁ బ్రేమతోఁ దిలకించుచుండురు. సోమరాజసతి సిరియాలదేవి. ఈదంపతులు సంతానహీను లగుటచేఁ దమ లేఁగదూడలనే బిడ్డలుగ భావించి ప్రేమతో నిరంతరముఁ దిలకించువారు. కాలవశమున ననావృష్టి దోషముచే గోదావరి ప్రాంతములయందలి యరణ్యములలో గోకదంబమునకుఁ జాలినంత పచ్చిక లభింపదయ్యెను. పశువుల దుఃస్థితికి సోమరాజు మిగుల విచారించి పుత్త్రపుత్త్రికా జననమునకు మాఱుగఁ జూచు తన ప్రేమపాత్రమగు నాలమందలను విధిలేక కందార రాజ్యమునకు సరిహద్దులలోనున్న తమ యడవులలో జలము, తృణము సమృద్ధిగా నున్నటుల విని యటకు సాయుధులగు భటులతోఁ గూడఁ బంపించెను. సోమదేవరాజు నాజ్ఞ శిరసావహించి పశుపరిపాలకులా గోకదంబమును నహర్నిశలు జాగరూకతతోఁ దిలకించుచు దుష్టమృగములవలన నెట్టి యపాయము రాకుండునటులఁ జూచుచుండిరి. అనూయాసర్పదష్టుఁడగు కటకేశ్వరుఁడు సరిహద్దులలో సోమదేవ భూపాలుని గోకదంబ మున్నటుల చారులవలన నెఱింగి సోమరాజును సాధింప నవకాశము లభించినదని మిగుల నానం

దించి యొకానొక దినమున సైనికబలముతో బయలుదేఱివచ్చి పశుపాలకుల నందఱ శిక్షించి వారల వృక్షమూలములకు బంధించి గోకదంబము నంతయుఁ దన దొడ్డికి దోలించెను. కొన్నిగోవులా సందడికి బెదరి కందారరాజ్యము త్రోవఁ బట్టెను. పశుధనము నంతయు సైనికులు కటకముఁ జేర్చికొని సరిహద్దులను దాటి మేపినందులకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించితి మనియు, శక్తిసామర్థ్యములున్నచో నీ యాలమందలఁ గొనిపో వచ్చుననియు సోమభూపాలునకుఁ గటకేశ్వరుం డొక సందేశమును రాయబారులచేఁ బంపించెను.

అంతకంటె ముందు గోరాజములు, తరువాత పశుపాలకులు, కందారమునకుఁ జేరినపిమ్మట సోమరాజు పశుపాలకులఁ గాంచి పశువు లిటుల భిన్నభిన్నముగ గాఁ గతమేమని ప్రశ్నింపఁ గలరూపు నెఱింగించిరి. కటకేశ్వరుని దురంతము లిప్పటికి ఫలరూపమునకు వచ్చినవని సోమరాజు కోపదృష్టితోఁ బ్రతిక్రియ యోజింపుచుండు సమయమునకు నతనిచేఁ బంపఁబడిన రాయబారులు వచ్చి సందేశపత్త్రిక నొసంగిరి. సామోపాయముతో నిఁక ఫలములేదనియు సంగ్రామమునఁగాని కార్యఫలము తేలదనియు సోమరాజు నిశ్చయము గావించుకొని యా భటులకుఁ గొలదికాలములో సంగ్రామమునకు వచ్చి గోకదంబముతోఁ బాటు గటకేశ్వరునిగూడ బంధించి తేనున్నాఁడనని ప్రత్యుత్తరము వ్రాసి యొసంగి సైనికుల

నందఱు సమావేశపఱచి జరిగిన విషయము నంతయు నివేదించి స్వామిభక్తి పరాయణులు, శూరవర్యులు నగు సైనికుల నందఱ యుద్ధమునకు సిద్ధముకండని యాజ్ఞాపించెను.

సోమరాజు నాజ్ఞ సుగ్రీవుని యాజ్ఞవంటి దగుటచే విశ్వాస పాత్రులగు నా సైనికులందఱు సంగ్రామమున కాయిత్తులైరి. శుభ ముహూర్తమున తన రాజ్యమును కీర్తివర్మయను తన మంత్రియధీనము గావించి యుచితబల ములతో సోమరాజు కటకమునకు బయలు వెడల సంగ్రామ భేరి మ్రోగించెను.

కటకేశ్వరుఁడు రాయబారుల వలన సోమరాజు కదన మునకు రానున్న యంశము గ్రహించి సాటి రాజన్యులను సాయము రండని లేఖలు వ్రాసి పంపెను. పలువురు రాజులు బలములతో వచ్చి కటకేశ్వరునకు సాయపడిరి. రాను రాను గటకేశ్వరుని బల మమితమయ్యెను. సోమవర్మ సామంతులలోఁ బలువురు స్వామిద్రోహ బుద్ధితోఁ బ్రత్యర్థులై కటకేశ్వరునకు బలములతోఁ దోడ్పడిరి. బల సంపన్నుడైన కటక పరిపాల కుఁడు తనస్థితికి సోమరాజుస్థితికిఁ గల వ్యత్యాసము గ్రహించి తానును వెంటనే విజయ భేరి మ్రోగింప భటుల కాజ్ఞాపించెను. నియతకాలమున నిరువురు రాజన్యులు సంగ్రామము నిశ్చయించి కొనిరి. కటకేశ్వరుని బలమంతయు దుర్గమున సుర క్షితముగ నుండి సంగరము ఘోరముగఁ గావించుచుండ

సోమరాజు సైన్యము విలయమునకు జంకక పగతుర యాయు ధాకుల లెక్కచేయక ముందునకు రాఁదొడంగెను. కొంత సేపటికి సోమరాజు సైనికు లడుగడుగునకు రక్తప్రవాహ ములఁ గల్పించుచుఁ గోటదరిసి ద్వారముల భేదింప సాగిరి. దృఢతరములగు ద్వారములు పగులవయ్యెను. కోటలో నుండి బురుజుల మీఁదనుండి ప్రత్యర్థి సైనికులు ద్విగుణో త్సాహముతో నాయుధములతో సోమరాజు సైనికుల నురు మాడుచుండిరి. దుర్గముననుంటచేఁ గటకేశ్వరుని సైన్యము సుర క్షితముగ నుండెను. నిలువ నీడలేక బహిరంగముగ నున్న సోమ రాజు సైన్యము పలుచ బడెను. అపజయచిహ్నములు సోమ రాజునకు సారె సారెకుఁ గానరాఁ దొడంగెను. హితబృంద మంతయుఁ బ్రత్యర్థులుగా మాఱి కటకేశ్వరునకు సాయ పడెద రని యాతఁడు కలనైన తలంపఁ డయ్యెను. కటకదుర్గము చెక్కుచెదర దయ్యెను. కోటలోని సైనికులు నాళయంత్ర ములు, బల్లెములు చేతఁగొని చుట్టునుమూగియున్న కందారవు సైనికుల నందఱఁ జాలవఱకు నురుమాడిరి. కటకేశ్వరుఁ డొక యున్నతమగు బురుజునెక్కి సంగ్రామము నంతయుఁ బరీక్షించి సోమరాజుదుర్బలస్థితియు సైనికుల వినాశనము నెఱింగి వెంటనే తన సైనికుల నందఱ ద్వారములఁ దెఱచి బయటకు వచ్చి హతశేషమైయున్న ప్రత్యర్థి సైనికుల ముట్ట డింపుడని యాజ్ఞాపించెను. కాలయమునకుఁ దీసిపోని యా

కటకేశ్వరుని భటులు కోటనుండి బయటకువచ్చి యొక్కమాఱు కందార సైనికుల నురుముచేయ సంకల్పించిరి. పరిస్థితు లన్నియు విషమముగా నుండుటయు విజయము ప్రత్యర్థుల యెడఁ గానవచ్చుటయుఁ దలంచి చేయునది లేక సోమరాజు వెంటనే తన సైన్యమును ప్రత్యర్థులు ముట్టడింపక ముందె కందారమునకుఁ బోవ నాజ్ఞాపించి విధిలేక తానును మరలి పోయెను. సోమరాజు సైన్యము మిగుల నిరుత్సాహముతో మఱలి కందారము త్రోవఁబట్టెను. జయాపజయములు దైవాధీనము లనుట యదార్థము. కటకేశ్వరుని సైన్యము మిగుల నుత్సాహముతో బయలు వెడలి వచ్చెను. దుర్గము చుట్టును రాసులు రాసులుగఁ బీనుంగులు నిండిపోయెను. సోమరాజు, నాతని సైన్యము కందారముత్రోవఁ బట్టినటుల గ్రహించి కటకేశ్వరుఁ డానందించి విజయకేతనము నెత్తించెను. కటకేశ్వరుఁడు విజయోత్సవముల మిగుల వైభవముతోఁ గావించి తోడిరాజన్యుల గౌరవించి పంపుచుఁ గొలఁది కాలములోఁ గందారరాజ్యముపైకి దండు వెడలవలయునని యు బలములతో సర్వసిద్ధముగ నుండవలయుననియుఁ బేరు పేరువరుసల సేనానులకుఁ దెల్పి వీడ్కొలిపి తాను సంగ్రామ ప్రయత్నములు గావించుచుండెను.

సోమరాజు హతశేషమగు స్వల్ప బలముతో మిగుల విచారముతో నిజనగరముఁ జేరెను. మంత్రులు, పౌరులు

సోమభూపాలున కెదురేగి నమస్కరించి గతమునకు విచారింప బనిలేదనియుఁ గటకేశ్వరుని వధింప నుపాయముల నరయుద మనియు ననేక విధములఁ దెల్పిరి. వీరపత్నియగు సిరియాల దేవి నాయకున కెదురేఁగి వికసితకుసుమదామము కంఠమున నలంకరించి పాదములఁ గడిగి శిరమునఁ జల్లుకొని "రాజన్యా! గెలుపోడులు మానుషములు కావు. ప్రయత్నమునకు మాత్రము పురుషకారము కావలయును. కంఠమునఁ బ్రాణ మున్నంతవఱకు ద్వేషమును మఱువమేని విజయము సాధించుట దుష్కరకార్యము కాఁజాలదు." అని పౌరుషవాక్యములతో నాయకుని నుద్బోధించెను. సోమరాజు పరాభవ మెఱుఁగని వీరచూడామణి. ఆంధ్రదేశమును శాంతిమంతముగఁ బ్రజా నుకూలముగ ధర్మబద్ధముగఁ బరిపాలించిన ధర్మరాజు. కటకముదరి గడించిన యపజయ మాతని హృదయమర్మముల భేదించెను. రాజమందిరమున చేరినదాది యాతని హృదయ మును నిట్టిదని నిర్వచింపరాని విచారము ముట్టడించెను. బుద్ధి నిలుకడఁ దొలంగెను. ఈయాందోళనములో మునింగి సోమ రాజు రాజ్యస్థితిగతులఁ బరిశీలింప మానెను. ధర్మమూర్తులగు మంత్రులే విశ్వాసముతో రాజ్యపరిపాలనము నెట్టి లోపము లేకుండ జాగరూకతతోఁ గావింపసాగిరి.

సోమరాజు చింతాజ్వర పీడితుఁడై ఆలోచనా సముద్ర మున మునింగి దరితెలియక తన్నుకొనుచుండెను. కందార

రాజ్యమును మున్ముందుఁ బరిపాలింపఁదగిన వంశాంకురమా లేదు. ప్రత్యర్థియా! బలవంతుఁడై హృదయ శల్యమువలెఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. ఆందోళనమున స్తబ్ధముగ నున్న యాతనిహృదయము కర్తవ్యము నిర్ణయింప నేరదయ్యెను. కటకేశ్వరుఁ డేనాఁడెత్తివచ్చునో యను యోచన యతని హృదయమును గలఁచివేసెను. సిరియాలదేవి తన వీరోచితోపదేశములచే నాతని చిత్తవృత్తి చాలవఱకు సవరించి మఱల సంగరాభిముఖునిగావింప సహస్రభంగులఁ బ్రయత్నము చేసెను. సోమరాజు వీరపత్ని యుద్బోధనము శిరసావహించి కొంతకాలమున కమితమగు బలమును సమకూర్చుకొని కటకేశ్వరునిపైకి బయలువెడలెను. అంతకుమున్నె కందారమునకుఁ బ్రయాణమగుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మార్గమధ్యమునను సోమభూపాలకునిబలములతోఁ బ్రతిఘటించి పోరాడెను. రెండుమాసము లుభయసైన్యములకు సమమగు సంగ్రామము జరిగెను. ఇరువాగులయందుఁ బేరునకెక్కిన వీరులనేకులు నశించిరి. కటకరాజన్యునకు నాహారవస్తువులు, ఆయుధములు, సైనికులు, కావలసినంత ధనము కటకమునుండి వచ్చుచుండెను. సోమరాజున కట్టి సహాయము తటస్థింపదయ్యెను. కందారము మిగుల దూరముగనుంటచే నటనుండి మంత్రులెట్టి సహాయము నాయవస్థలో రాజన్యునకు చేయజాలరైరి. గ్రహచారవశమున సోమరాజు సైన్యమున కాహారవస్తువులైపోయెను.

సైన్యము పలుచబాఱెను. దైవముసైతము ప్రతికూలుఁడై యపజయఫలము చవిచూప నిశ్చయించెను. మఱల సోమరాజు పరాజయము నొందెను.

జలాశయమున మకరీంద్రుని బల మతిశయించినటుల స్థానమహత్త్వముచే కటకేశ్వరుని బలము దినదినాభివృద్ధి యగుచుండెను. సోమరాజు పరాజయముతో గృహముజేరి, సంగ్రామముపై జీవితము నాధారపఱచుకొనుట లాభదాయకము గాదని యనుభవముచే గ్రహించి తన రాజ్యమునందలి ధర్మపురి, మంత్రకూటము, కాళేశ్వరము, లోనగు గ్రామములలోనున్న సర్వశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తముల రావించి వారల నందఱ నుచితవిధి గౌరవించి కటకేశ్వరుఁడు గావించిన గోధనాపహరణమును సవినయముగ విన్నవించి గోధనమును మఱలఁ గొనివచ్చి విరోధిని బంధింపఁగల సత్పుత్త్రుఁ డేపుణ్యకర్మములు గావించిన జనించునో యానతిండని వేఁడుకొనెను. బ్రాహ్మణులు పెద్దయుంబ్రొద్దు యోజించి శాస్త్రములఁ బరిశీలించి తొల్లి దశరథమహారాజు గావించిన పుత్త్రకామేష్టివంటి వ్రతరాజము వేఱులేదని విన్నవించిరి. రాజు మిగుల నానందించి వలయు వస్తుసంభారమునంతయు సంగ్రహించి రాజబంధువులను సామంతులను సర్వజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తములను రావించి వ్రతదీక్ష వహించి తన ధర్మపత్నితో యాగవేదిక నలంకరించెను. అగ్నిహోత్రుఁడు సుముఖుఁడై ప్రజ్వలించెను. అను

పాలగంధమై మారుతము వీచెను. భూతవ్రాతము సోమభూపాలుని దీక్షకు దానధర్మములకు మిగుల నానందించి స్వస్తివాచకములు గావించుచుండెను. ఇంత యనరాని వైభవమున వ్రతము ముగిసెను. అనంతరము సమాగతులగు నందఱ నర్హత ననుసరించి సత్కరించి వారి వారి దేశములకుఁ బంపెను. దైవానుగ్రహమున సిరియాలదేవికి నెలమసలెను. పౌరులాశుభవర్తమానము గ్రహించి రాజ్యమున నెడతెగకుండ నుత్సవములు గావించిరి. సోమరాజు మితిలేని సంతసమున ననేక ధర్మకార్యములఁ గావించెను. రాజ్యమునందంతటను శుభచిహ్నములు నిబిడీకృతములై విరాజిల్లెను. శుభప్రదర్శనములచే రాజన్యుఁడు పౌరులు వరాజయచింత దిగనాడి భావ్యభ్యుదయ సూచకమగు రాజకుమార జననమునకై యెదురుచూచుచుండిరి. శుభోదయమునకై యెదురుచూచుచుండుటచే రాజన్యుఁడు, పౌరులు నమాత్యాదులు కటకేశ్వరుని వలన రానున్న విపత్తులను లక్ష్యముఁ జేయజాలరైరి. సమయము నెఱింగి వేఁగులవాండ్రు కందారమునకు భిక్షుకవేషముతోఁ బ్రవేశించి రాజ్యరహస్యములు గ్రహించి కటకమునకేఁగి సైనికుల విశ్రాంతియు రాజ్యమునఁగల శుభోదంతము కందారనాయకుని నిర్భీతవర్తనము తమ యేలికకు నివేదించి ముట్టడికిది మంచిసమయమని ప్రోత్సహించిరి. సంగ్రామ ముహూర్తమునకై యెదురుచూచుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మిగుల నానందించి సైన్యములనన్నింటి

నవతికాలమున నాయితము గావించి బలములను సమకూర్చి కందారరాజ్యముపైకిఁ జతురంగ బలములతో దాడివెడలెను. దురదృష్టవశమున నీ వర్తమానము సోమరాజు గ్రహింపఁజాలఁ డయ్యెను. ఆతని బలములన్నియు ననాయత్తములై యుండెను. సంగ్రామమునకుఁ గటకరాజింతస్వల్పకాలములో నెత్తి వచ్చునని యతఁడెఱుంగడు.

ఆకస్మికముగ నేలయీనినట్లున్న కటకేశ్వరుని సైన్యము కందారమును ముట్టడించి విజయదుందుభి మ్రోగించెను. రాజును మంత్రులు తహతహపడి చేయునదిలేక పౌరులలోఁ గొందఱను నగరసంరక్షణమునకు నియోగించి సిద్ధముగ దైవవశమున హస్తగతముగ నున్న కొలఁది సైన్యమునుగొని సంగరమునకుఁ బయనమైరి.

కటకేశ్వరుని బల మమితముగా నుంటవలనను సోమరాజు సంగ్రామము జరుగునని తలంచి యుండక పోవుటవలనను జయాపజయములు క్షణములో బహిర్గత మయ్యెను. కటకేశ్వరుని సైనికులు విచ్చలవిడిగా విజృంభించి బురుజుల కెగఁబ్రాఁకి ద్వారముల భేదించి పగతుర వధించి యనేక సాహస కార్యములు గావింప సాగిరి. సోమభూపాలునకు జయముపై నాస తొలంగెను. చేయునది లేక యంతఃపురమున కేఁగి తన ధర్మపత్నియగు సిరియాల దేవిని సందర్శించి జరుగుచున్న సంగ్రామమును గూర్చిన చరిత్రము నంతయు

నిషేధించి 'వీరపత్నీ! నా కడసారి యానవరిపాలింపు'మని వేఁడు
కొనెను. సిరియాల దేవి భర్తృదైన్యవదనము ఖేద మోదము
ములు తాండవింప సందర్శించి 'విధేయురాలనగు నన్నుఁ
గూర్చి వేఱ యడుగవలయునా! మీ యాజ్ఞ పరిపాలించుటకు
జీవితమునంతయు వ్యయము చేయుదును. ఆన తిం'డని సవినయ
ముగ వేఁడుకొనెను. కొంతసే పా పుణ్యదంపతులు నిశ్శబ్ద
ముగ నూఱకుండిరి. వారి హృదయములు నిస్తరంగ నీరాకర
ములవలె శాంతి తరంగములతో నావరింపబడి భావనా ప్రపం
చమున లీనమయ్యెను. ప్రత్యర్థు లొనరించు విజయభేరి ఝాంకా
రములు స్త్రీయు లొనరించు హాహాకారములు వారి కాసమ
యమున వినఁబడవయ్యెను. ఇంతలో ద్వారమునుండి యొక
వీరుఁ డుచ్చైస్స్వరమున "రాజన్యా! ప్రత్యర్థులు పురమునఁ
బ్రవేశించినారు. మన సైనికు లడ్డుపడుచున్నారు గాని కృతా
ర్థులు కాజాలరు. అంతఃపుర సంరక్షణ మావశ్యకమని మనవిచే
యుటకై యరుదెంచితి" నని పల్కెను. అశనిపాతమునకుఁ
దీసిపోని యావాక్య మిరువురి సంకల్ప సౌధముల నధోగతము
గావించెను. సోమరాజు సిరియాలదేవిని సాదరముగా సంద
ర్శించి 'వీరపత్నీ! నీవు వీరమాతవు కావలయును. దైవాను
గ్రహమున నీ గర్భమునందొక పవిత్ర తేజము ప్రవేశించి
యున్నది. భారతీయాభ్యుదయమున కది మిగులఁ దోడుపడఁ
గలదని ప్రజలేకాక యస్మదాదులు గూడ విశ్వసించి

యున్నారు. ప్రతిపక్షులు కోటలోఁ బ్రవేశించుటకు ముందే
నీవాత్మ సంరక్షణము గావించి కొనుట విధి. అపజయము
కొలఁది కాలములో మనల నావరింప నున్నది. మన నోముల
పంటయగు నీభ్రూణము కాపాడు కొనుట నీవిధి. ముందు నీ
వీయంతఃపురమును దాఁటి విశ్వాసపాత్రులగు భృత్యులఁ
గొని దేశాంతరములు చేరుము. ఏచెట్టుక్రిందనేని తలదాఁచు
కొమ్ము. నీగర్భమున జనించు శిశువు మన కుభయులకే గాక
వంశమున కంతటికిఁ బ్రతిష్ఠ దెచ్చి పరమందుఁ బరాజయ చిం
తతో నధోలోకమునకుఁ జేరనున్న మన యాత్మలకు శాంతి
గూర్చుటకై కటకేశ్వరుని వధింపఁ గలఁడు. ఇది వేద వేదాంగ
విదులగు బ్రహ్మజ్ఞుల వాక్య'మని సోమరాజు తెలిపి యూరక
మాటలాడలేక పోయెను. సిరియాలదేవి హృదయము
తారుమారయ్యెను. శుభచిహ్నముగ భావించి గర్భధా
రణమునుగూర్చి యామె యెంత యానందించెనో
యిపు డంత విచారపడవలసి వచ్చెను. భర్తతో సమానముగఁ
బరము జేర ననుకూలమగు సహగమనము గావించుటకు
నాయమకు స్వాతంత్ర్యము లేదయ్యెను. నిరాశావృత మగు
నాయమహృదయసృష్టికి బాహ్యప్రపంచమంతయు నంధకార
బంధురముగాఁ గానరాఁ దొడంగెను. మాఱుపలుకక సిరి
యాలదేవి కనుల నీరుగార్చుచుఁ దల నేలకు వ్రాల్చి
నిలిచెను. ప్రేమచ్ఛేదనము మిగుల కృపణ కార్యము. దంపతు

లాప్రేమానుబంధము త్రెంచుకొనలేక చాలసేపు పరాధీనహృదయముతో వర్తించిరి. ఇంతలో ద్వారమునఁ బ్రతికూలసైనికుల యట్టహాసములు వినవచ్చుచుండెను.

సోమరాజు సానుకంపముగఁ బ్రియురాలిని సందర్శించి "యువతీమణీ! సంగరరంగమునకుఁ బోవలసిన తరుణ మాసన్నమైనది. విజయముపై నాసలేదు. పగతురచేఁ జనిపోవుట నిశ్చయము. నీ సంతానముకొఱకుఁ బరమందున సైతము నాయాత్మ ప్రతీక్షించుచుండును. సహగమన మాచరింపకుము సుమా!" యనిసంగరరంగమున కుఱుకఁబోయెను. సిరియాలదేవి హృదయము నీరయ్యెను. ఆయమ కనుగొలఁకులనుండి వేడి వేడి యశ్రువులు రాలుచుండెను. పెదవి కంపింపసాగెను. శోకావేశభరమునఁ బ్రియుని గాఢముగఁ గౌఁగిలించుకొని మైమఱచెను. వీరకర్మమున కుఱుకనున్న సోమరాజు కూడఁ జాలసేపు స్తబ్ధుఁడై యూఱకుండెను. తరువాత నంతరాత్మచేఁ బ్రబోధితుఁడై పరవశురాలైన ధర్మపత్నిని మెల్లఁగ వదలి రణరంగము ప్రవేశించెను. సోమరాజు సంగరరంగమునఁ బ్రవేశించుటఁగాంచి ద్విగుణీకృతమగు సాహసముతో భటులు, మంత్రులు, పౌరులు వీరావేశమున ముందునకు దుమికిరి. తిమింగిల సంచలనముచే సముద్ర మాక్షోభించునటులఁ గటకేశ్వరుని సైన్యము సోమభూపాలుని సైన్యముఁ దాకిడిచేఁ గలఁగిపోయెను. అసంఖ్యాక పదాతి పరివేష్టితమగు కటకేశ్వ

రునిబలము నిలుకడతోఁ బ్రతిపక్ష సైనికుల నెదిరించి విజయము నొందుచుండెను. మృత్యుదేవత భయంకర స్వరూపముతో వీరవిహారము గావించుచుఁ గందారసైనికుల నందఱను దన పొట్టనుబెట్టుకొనెను. జయలక్ష్మి యచంచలభావముతో గటకేశ్వరుని కేతనచ్ఛాయ ననుసరించి నటించెను.

అంతఃపురద్వారముచెంత సోమవర్మయుఁ బ్రత్యర్థులు ఘోరసమరము గావించుచుండిరి. సిరియాలదేవి చాలసేపటికిఁ దెప్పరిల్లి భర్తృసందేశము పాలించుటకు సంసిద్ధురాలై పాము కుబుసము వదలినటుల నా గృహమునువదలి విశ్వాసపాత్రులగు నిరువురు భటులను వెంటఁగొని దొడ్డితోవనుండి యాత్మసంరక్షణార్థము వెడలిపోయెను. ప్రాణేశ్వరుని పగతురమధ్య వదలి యాత్మగోపనము గావించుకొనుట దురంతమని యాయమ యెఱుంగనిదికాదు. ప్రతిపదమున బాష్పములు రాల్చుచు బంధురమగు గర్భభారమున మందమందముగ నడచుచు నా ముగుద పోవుచుండెను. ఆయమకు దిక్కులన్నియు నంధకారబంధురముగఁ గానబడెను. అడుగడుగునకు బాదములు తొట్రుపడుచుండెను. ఆగర్భశ్రీమంతురాలగు సిరియాలదేవి ప్రపంచము నెఱుంగని ముగ్ధ; ఎచటికిఁబోవలయును? ఎచటఁ దలఁదాఁచుకొనవలయునని ఘోరమగు ప్రశ్నములు రెండామెహృదయమున బల్లెములవలె నాటుకొనెను. కటకేశ్వరుని ప్రతాపము దిగంతముల నావరించెను.

కటకేశ్వరునకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థినియగు నీసిరియాలదేవి నెవరు చేరఁదీసి యవస్థలపాలగుట కియ్యకొందురు? అభిమానమువదలి కటకేశ్వరుని శరణుగోరుట కాయమపవిత్రహృదయ మంగీకరించునా? సత్సంతానార్థియగు సోమరాజుమాత్రము తన ధర్మపత్ని కట్టియాజ్ఞ యొసంగలేదు. సిరియాలదేవికిఁ దలదాచుకొన నెలవు కానరాదయ్యెను. ఎఱుకురాజను పరాక్రమశాలి పరిపాలించు హనుమకొండ కేఁగిన బ్రతుకవచ్చుఁగదా యని పరిచరులను వెంటఁగొని మాఱుత్రోవలఁబట్టి కొలఁదికాలమునకు హనుమకొండఁ జేరెను.

పరిచారకు లిరువురు సిరియాలదేవి నొకపాడువడిన దేవళముచెంత నుంచి తా మెఱుకదేవరాజు చెంత కేఁగి కటకేశ్వరుని దురంతమునంతయు నివేదించి గర్భభారాలస యగు సిరియాలదేవి కాశ్రయము నొసంగవలయునని సహస్రభంగులఁ బ్రార్థించిరి. సహజభీరువగు నెఱుకురాజు కటకేశ్వరుని ధాటికి వెఱచి తన రాజ్యమున నాయమనుంచుకొన వీలుకాదని ఖండితముగ బోధించెను. పరిచారకులు మిగుల దైన్యముగనున్న యామె జీవితచరిత్రము నంతయు నివేదించి ప్రసూతిపర్యంతమైన నిలువనీడ నీరాజ్యమున నొసంగుమని వేఁడికొన విధిలేక సోమరాజువలనఁ దానొందినలాభముల స్మరించికొని యంతఃపురములో నుండ వీలుగాదనియు గ్రామములో నెచటనేని జీవితము గడుపుకొనుచో నభ్యంతరము లేదనియు నట్టకేల

కంగీకరించెను. పరిచారకులు సిరియాలదేవికి జరిగిన వృత్తాంతము నంతయు నివేదించి యామెను బ్రాహ్మణవీధికిఁ జేర్చిరి. గర్భభారమునను గమనాయాసమునను గృశించి నడువలేక నడువలేక నడచుచున్న యాసీమంతిని విప్రవాటికలోఁ బ్రవేశించి బ్రాహ్మణోత్తముల నందఱ వేఱువేఱు సందర్శించి తన దీనచరిత్రమునంతయు నివేదించి పరిచారకురాలిగ నేని యుంచికొని పట్టెఁడన్నముఁ బెట్టుఁడని సవిచారముగఁ బ్రార్థించెను. రాజువలన నెట్టి మాటవచ్చునో యని యెవరు నాయమ కాశ్రయము నొసంగరైరి. కడకు మాధవశర్మయను నొక బ్రాహ్మణుఁడు దయదలంచి యాయమను దన గృహమున జేర్చి గృహిణిచే నాయమ కాహారాదికములఁ గాలానుకూలముగ నొసంగఁ జేయుచు మిగుల ననురాగముతో భక్తివిశ్వాసములతోఁ దానును విచారించుచుండెను.

సిరియాలదేవికష్టము లింతతో నంతరింపలేదు. 'తగిలిన కాలే తగులును, నొగిలినకొంపయే నొగులు' నన్నటుల నాయమ నాపదలు మఱల మఱలఁ జుట్టుముట్టెను. కటకేశ్వరుఁడగు బల్లహుఁడు కందారరాజ్యము నాక్రమించి సోమరాజును తదనుచరులను బంధించి యంతఃపురము ప్రవేశించి రాజ్ఞికొఱకు వెదకెను. ఆయమ గర్భమందు దైవాంశసంభూతుఁ డభివృద్ధి నొందుచున్నట్లును నాతఁడు తన కెన్నఁటికైన మారకుఁడనియు వినియుంటచేఁ గరవాలముతో నాగర్భము ఛేదింపనుంకించి,

యంతఃపురము నంతయు గాలించెను. ఆతనికి నిజవర్తమానము తెలియదయ్యెను. రాణివాసమునందున్న పరిచారికలు ఘోరమగు మరణమునకు నియ్యకొనిరిగాని రాజ్ఞి యుదంతము బహిర్గతము గావింపఁజాలరైరి. కడకుఁ బ్రాణభయమువలననో దురాశవలననో సిరియాలదేవి హనుమకొండ కేఁగినదని కొందఱుపౌరులు నివేదించిరి. విజయకేతనము స్థాపించి కొందఱు సైనికులఁ గందారరాజ్యమున నుంచి రాజ్యము జాగరూకతతో సంరక్షింప నియోగించి, తాను సపరివారముగ సిరియాలదేవి కొఱకై యన్వేషించుచు హనుమకొండకుఁ జేరి పురసమీపమున విడిసి యెఱుకురాజునకు 'మీపురంబున సిరియాలదేవి యున్నటుల రూఢిగాఁ దెలిసినది ఒసంగుదువా! లేక సంగ్రామమునకు వత్తువా!' యని తన భటులచే బల్లహుఁడు వార్త పంపించెను. భయకంపితుఁడై యెఱుకురాజు మిగులఁ జంచలించి సిరియాలదేవిని నేనెఱుంగననియు రాజధాని నగరమున నెటనైనను న్న మీపరిచారకులచే వెదకించి బంధించుచో నా యభ్యంతర మేమాత్రము లేదనియు నేనట్టి ద్రోహకార్యముగావించి యేలికయాగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడఁగాననియు బల్లహునకు వెంటనే వార్తనంపెను.

ఎఱుకరాజు నిర్దోషియనియు సిరియాలదేవికిఁ దనకై తా నాశ్రయము నొసంగి యుండఁడనియు బల్లహుఁడు నిశ్చయించెను. అంతఃపురములో నుండి సంగ్రహించి తెచ్చిన

సిరియాల దేవి ప్రతిచ్ఛందము బల్లహుఁడు తనభటుల కొసంగి 'యిట్టి యాకారవిశేషములు గల యువతీమణి యీపురమున నున్నది. రాజమందిరములు, రచ్చకూటములు, బ్రాహ్మణగృహములు, పఠనమందిరములు పరిశీలించి యెటనేనియున్నచో బట్టితెచ్చిన యెడల గొప్ప పారితోషికము నొసంగుదు'నని బల్లహుఁ డాజ్ఞాపించెను.

ఎఱుకురా జాత్మ సంరక్షణము నాశించి యంతకుమున్నె చనువు నొసంగిన వాఁడగుటచేఁ బ్రతిబింబపటముఁ గొని బల్లహుని భటులు స్వేచ్ఛగ సిరియాలదేవికొఱకు వీథులన్నింటిని గాలించిరి. ఎటఁగూడ వారు తలంచిన కాంతామణి కానరాదయ్యెను. తుదకుభటులు మాధవశర్మ గృహమున బ్రవేశించి యనుమానాస్పదముగనున్నదని సిరియాలదేవిని బంధించి బల్లహునియొద్దకుఁగొనిపోయిరి. భయకంపితురాలై సిరియాలదేవి గడగడ వడఁకుచు విలపించుచుండెను. బ్రాహ్మణవాటికలోని పిన్న పెద్దలందఱు నటఁజేరి యాతరుణి విలాసమును జూచి నిలువున నీరైరి. రాజభటులు నిర్దయులై యామెను రచ్చకీడ్చి లాగికొని పోవుచుండిరి. ఇంతలో ననుష్ఠానవేదిక నుండి లేచి విష్ణుశర్మ ముందునకు వచ్చి రాజభటులఁ జూచి "అక్కటక్కటా! యెందేని యీయన్యాయము కలదా! ఈయమ నాపుత్త్రి. గర్భవతియగుటచే మొన్ననే కొనివచ్చితిమి. బలవంతముగ లాగుకొని పోవుచుంటిరా? మీకు

న్యాయము వలదా?" యని కఠినముగ మందలించెను. నిశ్చేష్ట పోయి చూచుచున్న బ్రాహ్మణాంగన లందఱు బ్రాహ్మణి హింసవలన నీరాజకుటుంబము రూపుమాయ గలదని శపింప సాగిరి. భటులు చెంతఁగల ప్రతిచ్ఛందముతో సిరియాలదేవి యాకృతిని నొకమాఱు పోల్చిచూచి మాఱు మాటాడక యామెను లాగికొని పోవుచుండిరి. ఆగర్భశ్రీమంతురాలు, ఆసన్నప్రసవ—సుకుమారీ మణి, యగు సిరియాలదేవి దుస్థితికిఁ బిల్లలు గలవాఁడును దయాశాలియు నగు మాధవశర్మ మిగుల విచారము నొంది బల్లహుని కంత్య కాలమునకె యిట్టిబుద్ధులు పుట్టుచున్న వనుచుఁ జూచు చున్న బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణీ జనమును వెంటఁగొని యూరిబయట విడిసియున్న బల్లహునిపాలికిఁ బోయెను.

దూరమునుండి బ్రాహ్మణ బృందము సంభ్రమముతో వచ్చువిధముఁ గాంచి బల్లహుఁడు లేచి పూర్వాచారానుగుణముగ వారికెదురేఁగి నమస్కరించెను. మాధవశర్మ యావందనము పరిగ్రహింపక కోపరక్తాక్షుఁడై 'బల్లహ రాజన్యా! నీ యధర్మములు కడుపు లోని చల్ల కదలకుండ ఎఱుకరాజధర్మ పరిపాలనములోనున్న హనుమకొండ పౌరుల పైని గూడఁ బ్రసరింపఁ జేయ వలయునా! ఇంద్రుఁడు లీలావతిని లాగికొని వచ్చునటుల నేపాపము నెఱుంగని నా యేకపుత్త్రికను దుర్మార్గులగు నీభటులు లాగికొని వచ్చు చున్నారు.

గర్భభారాలస యగు నాయను మిగుల విచారము నొందు చున్నది. బ్రాహ్మణబృంద మంతయు నీఘోరకార్యమునకుఁ జింతించుచు నెట్లు గుంపులుగ వచ్చు చుండెనో చూడుము. హృదయము లందఱకు రగులుకొనుచున్నవి. సాధుఘోష తగులక మానదు. దూరము యోచించి కీర్తి ప్రతిష్ఠల నిలువఁ బెట్టుకొని పాపాత్ము లగు భటుల దండించి నాపుత్త్రిక నొసంగుము లేదా మేమందఱము ప్రాయోపవేశము గావించి యిటనే సంఘమరణము నొందుదుము. భారతఖండమున నీ యపకీర్తి చిరస్థాయి కాఁగల దని మేఘ గంభీర స్వరముతో బలికెను. ఇంతలో భటులు సిరియాలదేవిని బల్లహుని చెంత నిల్పి ప్రతిచ్ఛందము నొసంగిరి. బల్లహుని కేమియు దోఁపదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల కోపోక్తులు శ్రవణదారణములై చెలంగెను. సిరియాలదేవి శిరమువంచుకొని మొగమున గుడ్డ వైచుకొని విలపించెను. ఆసాధ్వీమణి పాపకర్ముఁడగు బల్లహుని కడకన్నులతోనైనఁ జూడమానెను. బల్లహుఁడు ప్రతిచ్ఛందము లోని యాకృతితో సిరియాలదేవిని బోల్ప వీలుగాదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల ఘోష మిన్ను ముట్టెను. నిరుత్తరుఁడై కటకేశ్వరుడు నిలువఁబడెను.

సిరియాలదేవి మిక్కుటముగా విలపించు చుండెను. ఆయమ దీనవదనము బ్రాహ్మణోత్తముల పట్టుదలను మిగుల నభివృద్ధి పఱచెను. బల్లహుఁడు కొంచెము సే పాలోచించి

బ్రాహ్మణుల వాక్యముల భటుల వాక్యముల నాలించి నిశ్చయము తేల్చుకొనజాలక భూసురులం గాంచి 'యీయమను బ్రాహ్మణి యనుచుంటిరిగదా! సమీపముననున్న సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమున నీయమ పెట్టునాహారమును భుజించెద రేని మీమాట విశ్వసింతు' ననెను. యుక్తిశాలియగు మాధవశర్మ బల్లహునితో 'రాజన్యా! అది యొక గొప్ప పరీక్ష కాదు. సర్వసిద్ధముగ నున్నారము. కాని యీయమ గర్భవతి. గర్భవతి యొసంగు పక్వపదార్థములఁ బుచ్చుకొనుట బ్రాహ్మణధర్మములకు విరుద్ధము. మతమునకు వ్యతిరేకముగ నడువ వలయునని కూడ మీయభిమతము గాదు గాన యుపాయాంతరము నెఱింగింతు రేని యటులె యొనరింతు' మని విన్నవించెను. శాస్త్రబద్ధముగనున్న మాధవశర్మమాటలకుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పఁజాలక బల్లహుఁడు కొంచెముసేపు యోచించి యీమె యొసంగు నుచ్ఛిష్టమగు క్షీరమును సిద్ధేశ్వరాలయమున బుచ్చుకొందు రేని బ్రాహ్మణిగాఁ భావించి వదలుట కెట్టి యభ్యంతరము లే' దని తెల్పెను. బ్రాహ్మణులు మిగుల సంతోషించి యనాచార జన్మమగు కిల్బిషమును దమ తపోమహిమచేఁ బోఁగొట్టుకొనవచ్చునని నిశ్చయించి యందుల కియ్యకొనిరి. బల్లహుఁడు చూడకుండ సిరియాలదేవి శిరోవకుంఠనముచే ముఖము నాచ్ఛాదించికొని పదార్థమును బ్రాహ్మణజనమునకు వడ్డించెను. వారలందఱు నిరాటంకముగ నమృత

మస్తని యా పదార్థమును స్వీకరించి సిరియాల దేవితో నిజగృహములకు వెడలిపోయిరి.

బల్లహునిహృదయశల్య మటులనె యుండెను. సిరియాలదేవిగర్భస్థశిశువు తనమారకుఁడని యాతఁడాగతానాగత వేదుల వలన వినియుండెను. అందుచే బల్లహునకు సిరియాలదేవిని గుర్తించి బంధింపలేక పోతినేయను విచారము మెండయ్యెను. రాజభటులు సిరియాలదేవి యీమెయే యని చెప్పుచున్నను బ్రాహ్మణశాపమునకు భయపడి బల్లహుఁడు చేతఁజిక్కిన యువతిని బుద్ధిపూర్వకముగ వదలిపెట్టెను. ఆయమ సిరియాలదేవి యని నిర్ణయించుటకుఁ జాలినన్ని యాధారము లాతనికి లభింపవయ్యెను. మాధవశర్మ తన కూతురనియుఁ బ్రసూతికి వచ్చెననియు బాయిగ్రుద్ది వాదించుచుండ నాయమయే సిరియాలదేవి యని బల్లహుఁడెటుల సాహసించి వాకొనఁ గలఁడు! సిరియాల దేవి బహుశః సహగమనముఁ గావించి యుండు నేమో యనుకొని వెదకి వెదకి వేసారి కొలఁది కాలమునకు బల్లహుఁడు కటకము చేరెను.

పులినోటనుండి లేడికూన బయటఁ బడినటుల దైవవశమున బల్లహునిబారినుండి సిరియాలదేవి బయటఁబడిన వెంటనే మాధవశర్మ యామెను మిగుల సంతోషముతోఁ దమ యింటికిఁ గొనిపోయి యథావిధి సుత నిర్విశేషముగఁ దిలకించుచుండెను. నాటి బ్రాహ్మణులందఱు హర్షించి సహస్ర

హస్తములతో సిరియాలదేవి కుపచారములు గావించు చుండిరి. గ్రహములన్నియు శుభస్థానములయందున్న యొకానొక పవిత్రసమయమున సిరియాలదేవి కొక మగపిన్నవాఁడు జనించెను. మాధవశర్మ మిగులఁ బ్రేమతో జాతకకృత్యములన్నియు నిర్వర్తింపజేసి యొక సుముహూర్తమున నామకరణ మహోత్సవముఁ గావింప సంకల్పించెను. సిరియాలదేవి మాధవశర్మను సందర్శించి వందనమాచరించి, "ఆర్యా! మీరు నాకుఁ బితృసములు. నేను సుతవతినై భర్తృసందేశమును బరిపాలింపఁ గలుగుట మీ యాశీర్వచన ప్రభావముననే. దైవమైనను దేశికుఁడైనను మీరే కావున నాతనయునకు మీ పవిత్ర నామము గలసివచ్చునటుల మాధవవర్మ యని నామకరణము గావింతురేని నామస్మరణము చేతనైనఁ గృతజ్ఞత వెల్లడించు కొందునని సవినయముగ విన్నవించెను. మాధవశర్మ యెట్టకేల కంగీకరించి యుత్తమోత్తములగు బ్రాహ్మణుల రావించి యాకుమారకునకు జాతకర్మలన్నియు విధిచోదితముగ నిర్వర్తించి మాధవవర్మయని నామకరణము గావించి యందఱచే నమోఘాశీర్వాదములం జేయించెను. శుక్లపక్ష శుపాకరుని మాడ్కి యాకుమారుఁడు దినదినప్రవర్ధమానుఁడై యుంటఁ గాంచి పుత్రపుత్రికాశూన్యుఁడగు నా బ్రాహ్మణోత్తముడు మిగుల గారవముతోఁ జూచుచుండెను. దైవానుగ్రహమువలన మాధవశర్మ యమోఘాశీర్వాద ప్రభావమునఁ గుమారుఁడు వర్ధిల్లసాగెను.

మాధవశర్మ కుమారునకు స్వయముగా నైదవయేట నక్షరాభ్యాసముఁ గావించెను. మేధాశాలియగు నాకుమారుఁడు మిగుల బుద్ధికుశలతతో స్వల్పకాలములోనె సర్వశాస్త్రములు పఠించెను. అమోఘ విద్యాధురీణుఁడగు మాధవశర్మ బోధన మహిమచే మాధవవర్మ కొన్నికొన్ని శాస్త్రములలో దేశికునకుసైతము సందేహములు తీర్ప సమర్థుఁడయ్యెను. సమయానుసారముగ గరిడిసాలల కేఁగి లక్ష్య విద్య నేర్చెను. వ్యూహనిర్మాణము, దుర్గభేదనము, కవచధారణము లోనగు సంగ్రామరహస్యములు స్వయముగానే యాతఁడు నేర్చికొనెను. హనుమకొండ పురముననున్న దేవళములలోఁ బద్మాక్షి దేవ్యాలయము ప్రశంసాపాత్రమైనది. పద్మాక్షీదేవి ప్రత్యక్ష దేవత. ఆయమ యనుగ్రహముచే నభీష్టసిద్ధి నొందని పౌరులు లేరు. దూరదేశవాసులు సైత మాయమ యనుగ్రహము నపేక్షించి యాలయప్రాంతమునఁ దపముగావించు నాచార మాకాలమునఁ గలదు. మాధవవర్మ మాధవశర్మవలన నుపదేశమైన మహామంత్రరాజములు పురశ్చరణముఁ గావించుటకై శైలమేఖలయందున్న పద్మాక్షీ నికేతనమున కేఁగి నిత్యముఁ గొంతకాలము కాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. స్థిరసంకల్పము గల మాధవవర్మ యొకనాఁటి సాయంత్రము యథావిధి పద్మాక్షీసముఖమున కొకఁడ యేఁగి ధ్యానమున మైమఱచెను. ఆకసము నిండ మేఘములాక్రమించి భూనభోంతరములు జల

ప్రవాహములతో నిండిపోవునటుల పెద్దవర్షము వచ్చెను. దిక్తటాహము లంధకార బంధురమయ్యెను. మాధవవర్మ యాప్రదర్శనములకు భయపడక నాఁటిరాత్రి యంత్తయుఁ బద్మాక్షీ సమ్ముఖముననే గడువ నిశ్చయించి బీజాక్షరసంయుక్తములగు మహామంత్రముల మేఘరవము శ్రుతిఁజేసికొని పఠింపదొడంగెను. ధ్యాననిశ్చలుఁడగు మాధవవర్మ హృదయస్థిమితమును ప్రళయకాల ఘనాఘన గర్జనములు గాని యేకాంతవాసము గాని భీమాంధకారస్తోమము గాని చలింపఁ జేయ లేకపోయెను.

సమీపమున గుహాలన్నియు జనస్తోమముచే నిబిడీకృతములై యుండెఁగాని స్థిరబుద్ధితోనున్న మాధవవర్మ కాయంశము తెలియదు. తెలిసికొనవలసిన యావశ్యకము సైతము లేదు. ఆవీరుని స్థిరబుద్ధికిమెచ్చి పద్మాక్షీదేవి ప్రత్యక్షమై "కుమారా! నీ తపమున కానందించితిని. నీస్థిరదీక్షకు మెచ్చికొంటిని. నీవు బాల్యమునుండియు బ్రాహ్మణధర్మముల యందాఱితేఱిన మాధవశర్మ గృహమునఁ బెఱిఁగియుంటచే సహజమగు క్షత్రియధర్మములయందు బరిశ్రమ గావింపకున్నాఁడవు. నీజనకుఁడు బల్లహునితోఁ బోరాడి రణరంగమున నిహతుఁడయ్యెను. జననియగు సిరియాలదేవి నానావస్థలకులోనై తన వేకటిని గాపాడుకొని పసివాఁడగు నీక్షేమము నపేక్షించుచుఁ బరులపంచలలోఁ బడియున్నది. స్వరాజ్యమగు కందార

మున కీవేగనర్హుండవు. ఇదిగో ఖడ్గఖేటంబులను స్వీకరింపుము. దివ్యాయుధములగు వీని సహాయముచే నీవు విశాలమగు రాజ్యమును బాలించి పితృరాజ్యమును హరించిన కటకేశ్వరుని వధింపఁగల"వని యానతిచ్చి యంతర్ధానమయ్యెను.

మాధవవర్మ యపరమితానందభరితుఁడై యాఖడ్గఖేటకములఁ బరిగ్రహించి దేవీమూర్తికిఁ బునఃపునఃప్రణామముల నాచరించి యాలయమును వదలి బయటికి వచ్చెను. విశాలాకాశమున నావరించిన జలదములు విచ్చిపోయెను. సోముఁడాకాశమధ్యభాగమునఁ బ్రకాశించుచుండెను. అవ్యక్తస్వరములతోఁ గీటకములు రొదచేయుచుండెను. కల్మషజలముచే నావరింపఁబడిన పల్వలములలోఁ జంద్రునికిరణములు ప్రతిఫలించి యమోఘకాంతి నిస్తంద్రములై యలరారుచుండెను. మనోహరమగు నాప్రకృతిప్రపంచమును సవిమర్శముగఁ దిలకించుచు బద్మాక్షీయనుగ్రహమునకు మిగుల నానందించుచు నట విశ్రమించెను. సమీప గుహాముఖమునుండి మనుష్యసంభాషణము వినవచ్చెను. మాధవవర్మ యదియు బద్మాక్షీమాహాత్మ్యముగా నూహించి యుభయకరములగు నాయుధఖేటకములను గొని యాగుహాముఖమునఁ బ్రవేశించి నలుగెలంకులఁ దిలకించెను. ముందు కొందఱు గుంపుగా గూడియుండిరి. మాధవవర్మ వారినిజూచి "మీరెవరు? ఇటకు రాఁగతమేమి?" యని ప్రశ్నింప వారలందఱు తాము కందార వాస్తవ్యులమనియు సోమదేవుఁడు గతిం

చుటవలనను రాజ్యము శటకేశ్వరుని యధీనమగుట వలనను మిగుల శ్రమలొంది దిక్కుచెడి వలసపోవుచుంటిమనియు, వర్షము వచ్చుటచే నిట విశ్రమించితిమనియు నివేదించిరి. మాధవవర్మ వారు తెలుపు సంశములకు మిగుల నానందించి తన వృత్తాంతము వారలకెఱింగించి వలసపోవ నవసరము లేదనియు స్వల్పకాలమున నేను రానుంటిననియు నంతదనుక మాతృభూమినెటులో కాపురము చేయుఁడని ప్రబోధించెను. నశించినదనుకొనిన రాజవంశము నిలిచినందులకు, రాజకుమారుని పరిపాలనముఁ దాము సుఖముల నొందఁగలిగినందుల కాపౌరు లానందించి బల్లహుని దుష్టపరిపాలనమునుండి విముక్తియగు సుదినముకొఱకు సహస్రభంగులఁ దపముఁ గావించుచు నావార్త సహచరులకు విన్నవింప నిజపురమున కేఁగిరి.

ప్రతాపచరిత్రమున నీయంశ మించుక మార్పుగ నీక్రింది విధముగాఁ గలదు. పద్మాక్షీదేవి ఖడ్గఖేటకంబుల నొసంగి మాధవవర్మను సప్రేమంబుగఁ దిలకించి "కుమారా ఈయాయుధంబులు నీయొద్దనున్నచోఁ బ్రత్యర్థులు నిన్నెదిరింపఁజాలరు. ప్రతిసంగ్రామంబున నీదివ్యాయుధముల సహాయమువలన విజయము చేకూరఁ గలదు. చెంత శ్రీశైలమున నొక గుహ కలదు. అందు నీవు ధైర్యముగఁ బశ్చిమ దిక్కునకుఁ బొమ్ము. మధ్య కలుగు విఘ్నముల నించుకేని పాటిచేయ

కుము. అట నీకుఁ జతురంగ సేనలు లభించును. వాని సహాయముతో ననాయాసముగఁ బ్రతిపక్షుల జయించి రాజ్యాభివృద్ధిఁ గావించుకొనుము. సంపదలు హెచ్చినకొలఁది నడఁకువ వృద్ధిఁ జేసికొనుము. ఔదార్యమును వ్రతముగ గ్రహింపుము. లక్ష్మీనారాయణ పూజయు నుమామహేశ్వర పూజయు గోబ్రాహ్మణ భక్తియు నాచరణీయ ధర్మములు. పరదారాపేక్షయు, నసత్య సంభాషణము వర్జించి యెంతకాలము వర్తింతువో యంతవఱకీదివ్యాయుధములు వాంఛితము లొసంగుచుండు"నని పద్మాక్షీదేవి యానతీయ వెంటనే మాధవవర్మ గుహలోఁ బ్రవేశించెను. ప్రతిభావతి యగు పద్మాక్షీదేవి ప్రభావము వలన మాధవవర్మకా మార్గమంతయుఁ గంటకమయముగఁ గన్పించెను. దానిని పాటిచేయక సాహసముతో ముందడుగు వేసెను. భూతప్రేత పిశాచ శాకినీ ఢాకిన్యాదిగ్రహసముదాయము భయంకరముగ ముందుఁ గనుపించెను. వ్యాఘ్ర సింహ మాతంగ సర్పాదులు మార్గమున నావరించి యున్నటులఁ బొడకట్టెను. గుహాంతరము మాఱు మ్రోగునటుల భయంకర ధ్వానములు సారెసారెకు వినబడెను. ప్రతిపదమున కేదియో భయంకరమగు విఘ్నము తోఁచెను. వీరచూడామణియు ధైర్యశాలియు నిశ్చలచిత్తుడు నగు మాధవవర్మ యంతరాయముల నించుకేని పాటి సేయక యొక జాముసేఁ పాగుహాంతరాళమునఁ బ్రయాణము చేసెను. ముం

ఢాక కలకలము వినవచ్చెను. మఱికొంతదూర మటులె సాహస
ముతోఁ జనుదేర వీరుల సింహనాదములు, గజబృందముల
ఘీంకారములు, తురంగముల హేషలు, కాహళ మృదంగ
భేరీ గోముఖాది వీరాంగనినాదములు ప్రళయకాల కాలాం
భోధర గర్జాసన్నిభంబులై వినఁబడెను. అంతలోఁ దెల్లవా
రెను. దట్టముగఁ గందరమందిరమునఁ బెనగొన్న చీఁకటులు
వలుచఁ బడెను. బాలభానుని రక్తకిరణములు కందరాంతర
మున వసంతముఁ జల్లుచుండెను. మాధవవర్మ యా యుషఃకాల
విభవమును జూచి యానందించుచు మిగుల నుత్సాహముతో
నింకఁ గొంత దూరము నిర్గమించెను.

ఒక విశాలమగు స్థలమున నఱువదివేల మదగజములు,
ఎండ్రెండులక్షల తురంగములు, పదునేడు లక్షల పదాతి
వర్గము మూఁకగ నుండెను. సేనానాయకుఁడు దివ్యాంబరంబు
లతో సువర్ణరాసులతో నిండిన యొక గుహాద్వార
మున శిలపై నాసీనుడై యుండెను. మాధవవర్మ యటకుఁ
బ్రవేశించెను. వెంటనే కరములు ముకుళించి పదాతు
లందఱు మాధవవర్మ కంకితులైరి. సేనానాయకుఁడు నమ
స్కరించి మాధవవర్మను సమీపించి "రాజకుమారా! పద్మా
క్షీదేవి యనుగ్రహమునకై కలకాలమునుండి యిట వేచి
యున్నారము. మా నోములు ఫలించినవి. ఆయమ యాజ్ఞ
యిచ్చిన మాధవవర్మ నీవే కానోపు. ఈ బలమునంతయు

నీ యధీనము గావించుచున్నాఁడను. ధనకనక వస్తువాహన విశే
షంబుల యథావిధి వినియోగించి అనుమకొండలో సామ్రాజ్య
మొండు స్థాపింప వలయు" నని యాతండు తెలిపి యంతర్హితుం
డయ్యెను.

మాధవవర్మ దైవదత్తమగు నీ బలముతో బయలువెడ
లినటుల ప్రతాపచరిత్రమునఁ గలదు. ఇది యమానుషమని
కొందఱు విశ్వసింపరేమో! ఎటులైననేమి పద్మాక్షీదేవి
యనుగ్రహాతిశయమువలన మాధవవర్మకుఁ జతురంగబలము
లభించెను. వెంటనే మాధవవర్మ బయలుదేరి బలములన్నిం
టిని హనుమకొండ గవనియొద్ద నుంచి వారి కాహారాదికము
లకు వలయు నేర్పాటులు గావించి తా నొక్కరుండ గృహ
మున కరిగెను.

కొమారుండు రాత్రినుండి కాన రాకుంటచే సిరియాల
దేవి యేమియుఁ దోఁచక విచారసాగరమున మునింగియుం
డెను. మాధవశర్మయు నాతనిధర్మపత్నియు నాయమకు
హితము నెఱింగించుచుఁ గుమారుండచిరకాలంబున రా
గలండని యోదార్చుచుండిరి. పెంచిన కారణంబున సిరియాల
దేవికంటె వీరిరువురు లోలోనఁ బరితాపమునొందుచుఁ గుమా
రుఁడు రామికి హేతువు లనేకవిధముల నూహింపసాగిరి.
ప్రత్యర్థు లెవరేని బాలుని గడతేర్చిరేమో యను భయ మా
మువ్వురి హృదయములఁ గలఁచి వేయుచుండెను. ప్రపంచ

మంతయు వారికంధకారబంధురముగ శోకభూతమునకు నృత్యా
గారముగఁ గానుపించెను. ఇంతలో మాధవవర్మ యటకుఁ
జనుదెంచి దేవీప్రదత్తములగు ఖడ్గఖేటకముల నొక వేదికపై
నుంచి తల్లికి, మాధవశర్మకు, నాతని ధర్మపత్నికి నమస్కరించి
రాత్రి తాను రాని కారణము తెలిపి పద్మాక్షీదేవి యనుగ్ర
హించిన యాయుధరాజముల వారికింజూపి గతరాత్రి కథాం
శము లన్నియుఁ బూసగ్రుచ్చినటుల వారికి విన్నవించెను.
విద్యుద్వేగమున నీ యంశమంతయు నగరము నలుగెలంకుల
నెగఁబ్రాఁకెను. జనులందఱీ యంశము నాలకించి కుమారుని
శక్తి సామర్థ్యములకు నచ్చెరువొందిరి. క్రమముగ నీవార్త
హనుమకొండ రాజ్యము పరిపాలించు నెఱుకుదేవరాజుచెవి
సోఁకెను. చిరకాలముక్రింద నాయన అనుమకొండకు సిరియాల
దేవి యేతెంచి యాశ్రయము కోరుటయుఁ బిమ్మట బల్లహుండు
దండయాత్ర కరుదెంచి సిరియాలదేవిని వెదకించుటయు
మాత్ర మెఱుఁగునుగాని పుత్రోత్పత్తియు నాపుత్త్రుని
శక్తి సామర్థ్యము వినలేదు. కుమారుని యమోఘశక్తి సామ
ర్థ్యములు వినఁగనే యెఱుకుదేవరాజు హృదయము సంచలిం
చెను. అనుమకొండ రాజ్యమును బడయుటకై దేవిసన్ని
ధిని వరములు పొందివచ్చిన మాధవవర్మను శరణు గోరుట
కంటెఁ దనకు గత్యంతరము లేదని యాతఁడు నిశ్చయించి
కొని కర్తవ్యము నాలోచించు సమయమున నచ్చటికిఁ జారు

లేతెంచి 'నగర ద్వారమున మాధవవర్మయను రాజకుమా
రుఁడు బలములతో విడిసి యున్నాఁడు. నేల యీనినటులఁ
జతురంగ బలములు కాన వచ్చుచున్నవి. ఏలిక కెఱిఁగింపవచ్చితి'
మని విన్నవించిరి. ఎఱుకరా జున్నతమగు హర్మ్యము నెక్కి
గవని యొద్దనున్న బలము నంతయు సందర్శించి దేవతా
వరప్రసాద విజయలక్ష్మీ పరిష్వంగుఁ డగు మాధవవర్మకు
విధేయుఁడై రాజ్యము నొప్పగింప కున్నచో నెంతటి రాజన్యుఁ
డేని మానుషము నిలుపుకొనఁ జాలఁడని నిశ్చయించెను.
గూఢచారులు సత్వరముగ నేతెంచి 'చతురంగ బలములతో
ద్వారముచెంత విడిసిన మాధవవర్మ యను రాజపుత్త్రుండు
భట్టాచార్యుం డగు మాధవశర్మగృహమున కేగెను.
ఏలిక కెఱింగింప వచ్చితి' మని విన్నవించిరి. వెంటనే యెఱుకు
దేవరాజు సర్వబలముల నాయిత పఱచి మంత్రి సామంత
రాజ బంధు పరివృతుండై యుచిత వాహనంబు నెక్కి మాధవ
శర్మగృహమునకుం బయనం బయ్యెను. పౌరు లందఱు
రాజన్యుని ప్రయాణమును గూర్చి పలువిధములఁ దమలోఁ
దాము తలపోయుచుండిరి.

భటులుచూపిన మార్గము ననుసరించి యెఱుకుదేవ
రాజు మాధవశర్మ గృహద్వారమున మదమాతంగమును డిగ్గి
మంత్రి సామంతాదులతో గృహాంతరమున కేగి మాధవ
శర్మను, నాతని ధర్మపత్నిని, సిరియాలదేవిని, గోటిసూర్యప్ర

కాముఁడగు మాధవవర్మను సందర్శించి యట నాసీనుఁడయ్యెను. వైదికాచార పరాయణుఁడగు మాధవశర్మ యెఱుకు దేవరాజు తన గృహమున కరుదెంచుట తలంచి కుమారునకైనను దనకైనను నింతయనరాని సేఁగి మూఁడి తీఱునని నిశ్చయించుకొని దైవసంకల్ప మమోఘము గనుక చేయునది లేదని యనుకొనెను. సిరియాలదేవియు బ్రాహ్మణియుఁ గుమారునకు దైవమెట్టి యాపత్తులఁ గూర్ప సంకల్పించెనో పరిపరి విధముల విచారము నొందుచుండిరి.

ఎఱుకు దేవరాజు దేవీదత్తఖడ్గఖేటకములతోఁ బ్రకాశించు మాధవవర్మను సమీపించి పాదములపై సాష్టాంగ ప్రణామము నాచరించి చేతనున్న వజ్రహారము నాతని కంఠమునవిడి "రాజపుత్రా! పెద్దవాఁడనైతిని. చిరకాలము రాజ్యము పరిపాలించి తనిసితిని. పుత్త్రపుత్త్రికా సంతానము లేమిం జేసి యీరాజ్యము నెవరికి సమర్పింప వలయునాయని కలకాలము నుండి యోచించుచుంటిని. నాకాంక్ష ఫలించెను. అనుమకొండరాజ్యలక్ష్మి యిప్పటికిఁ గృతకృత్యురా లయ్యెను. రాజ్యలక్ష్మి వెదకుకొనుచు నీసన్నిధికిఁ జనుదెంచినది. అనుమకొండ రాజ్యమును వందనపూర్వకముగ నీకు సమర్పించుచున్నాఁడను. దయచేసి పరిగ్రహింపు'మని సహస్రభంగుల వేఁడుకొనెను. మాధవశర్మ యనుమతి ననుసరించి మాధవవర్మ యందుల కంగీకరించి యెఱుకురాజుతో శుభముహూ

ర్తమున మీ యిచ్చచొప్పున రాజ్య పరిగ్రహణము గావింతు నని ప్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

వందిమాగధులు స్తవముగావించుచుండ మంగళవాద్యముల ధ్వనులు భూనభోంతరములు నిండి మారుమ్రోయుచుండ భూసురాశీర్వాద పురస్సరముగ మాధవశర్మ నిర్ణయించిన శుభలగ్నమున మాధవవర్మ అనుమకొండ సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఎఱుకు దేవరాజు మాధవవర్మకు సమస్తైశ్వర్యములు వశముగావించి దక్షిణకాశియనం దగు నమరావతీ పుణ్యక్షేత్రమునకుఁ దపము గావించుటకై వెడలిపోయెను. పద్మాక్షీ దేవి యొసంగిన సమస్త బలంబులు నెఱుకు దేవరాజొసంగిన బలంబులు కలిపి, రాజ్యము మిగుల నభివృద్ధిలోనికిం దెచ్చి మాధవవర్మ మిగుల జాగరూకతతో బరిపాలించుచుఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగ మాధవశర్మకు నాతనిధర్మపత్నికి ధన కనకవస్తువాహనంబులు చీనిచీనాంబరముల నొసంగి యిచ్చవచ్చిన గ్రామముల నగ్రహారముల నొసంగి యుత్తమోత్తములగు మంత్రుల యనుమతి ననుసరించి వర్తించుచుండెను.

రాజ్యవిభవముతోఁ దృప్తినొంది సమస్తైశ్వర్యముల ననుభవించుచు అనుమకొండసామ్రాజ్యమును శత్రుజన భీకరముగఁ బరిపాలించుచున్న తన పుత్త్రరత్నమగు మాధవవర్మను వీక్షించి సిరియాలదేవి సానురాగముగ మాటలా

దుచుఁ "కుమారా! నన్ను వీరమాతయనియనిపించుట ధర్మము. మీజనకుని చెట్టఁబట్టి సమస్తభోగముల ననుభవించి వీరపత్ని ననిపించుకొంటిని. నీవలన వీరమాత నైతినేని కృతార్థురాల నయ్యెద"నని పల్కెను. మాధవవర్మకుఁ దల్లియగు సిరియాల దేవి తెలుపు మాటలలోని భావము బోధకాదయ్యెను. తన ధర్మమునుగూర్చి లోలోనఁ బలుమాఱు యోజించి నిశ్చితాంశము నెఱుంగనేరక మాధవవర్మ స్పష్టముగ నీ యభిప్రాయము నెఱింగింతువేని యవశ్య మొనరింతునని ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

సిరియాలదేవి కుమారుని ప్రతిజ్ఞ యాలించి యానంద పరవశయై యిటులఁ జెప్పెను. "పుత్త్రరత్నమా! సర్వభోగ్య సంభరితమగు మనకందారరాజ్యము పరాధీన మగుటచే నిన్ని యిక్కట్టుల పాలైతిమి. ఇపుడు నీకతన పూర్వరాజ్యమును బడయగలుగుదునేని నేను వీరమాతలలో నగ్రగణ్య నగుదును. మనకందార రాజ్యమునకు బల్లహుఁడు పాలకుఁడై వర్తించుచున్నాఁడు. వానిచే నేను మిగులఁ బరాభవింపఁ బడితిని. అక్రమముగ నాతఁడు కచ్చకుఁ గాలుద్రవ్వి యన్యాయముగఁ బశుసమూహమును దొంగిలించుకొని పోవుటయే గాక విభవాస్పదంబైన కందార రాజ్యంబునంతయు విధ్వంసంబు గావించినాఁడు. ముం దుద్భవింపనున్న నాతనయునివలన నెట్టి యిడుమపాటు నొందవలసి వచ్చునోయని యా దురాత్ముఁడు

అనుమకొండ కేతెంచి నాకొఱకై వెదకించి బంధింపఁ బ్రయత్నించెను. పుణ్యశీలురగు నీవీటి బ్రాహ్మణులును దయామయుండగు మాధవశర్మయు నన్ను బ్రతికించి నిన్నీ యాంధ్రదేశమున నొసంగి పరమోపకారంబుఁ గావించిరి. కాన నీయందు రెండుధర్మము లిమిడియున్నవి. ధర్మనిర్వాహణానంతరము గాని నీవు ఋణవిముక్తుఁడవు కాఁజాలవు. పరమోపకారము గావించి చంద్రవంశమును శాశ్వతముగ నిలుపునటుల ననుగ్రహించిన యీ బ్రాహ్మణోత్తము లందఱకు వృత్తిస్వాస్థ్యముల నొసంగి కృతజ్ఞత వెల్లడించుట ప్రధాన కర్తవ్యము. బల్లహుని ఖండించి తద్రక్తముతోఁ బితృతర్పణము గావించి పూర్వాపహృతములగు పశువుల నన్నింటిని గొని తెచ్చి నాకు వీరమాతృనామము నొసంగుట నీ రెండవధర్మము. నీపవిత్రమగు జన్మమువలన నాజీవితము తరించినది. మీ జనకుఁడు బల్లహునిచే వధింపఁబడినటుల జనశ్రుతి కలదు. అదియు నిశ్చయమేని పరముననున్న యాతనియాత్మ కృతార్థత నొందఁగలదు, లేదా సజీవిగ నుండెనేని పుత్త్రసందర్శనముచేఁ గృతార్థుఁడు కాఁగలఁడు" ఇట్లు కుమారునకుఁ దెల్పి యంతఃపురమునకు వెడలిపోయెను.

మాతృసందేశము, తన పూర్వచరిత్రము వినినదాది యుత్సాహ మతిశయించి ప్రత్యర్థిమారణమునకు మాధవవర్మ ప్రయాణము కా నిశ్చయించెను. భటులందఱు సంగ్రా

మమునకు సర్వసిద్ధముగ నుండిరి. బలములన్నియు నాయత్తము
గావింపఁబడియెను. విజయదుందుభులు దిగంతరముల మాఱు
మ్రోగుచుండ నొకానొక శుభముహూర్తమున వీరచూడా
మణియగు మాధవవర్మ పితృతుల్యుఁడగు మాధవశర్మ పెట్టిన
శుభముహూర్తమున విజయయాత్రకుఁ బయన మయ్యెను.
అనుకూల మృదులముగ వీచు పవమాన మా రాజన్యునకు
సుస్వాగతము నొసంగెను. ప్రకృతియంతయు విజయచిహ్న
ముల సూచించుచుండెను. మాతృదేవీదత్తమగు శుభాశీర్వా
దాదికము పరిగ్రహించి పద్మాక్షీ దేవీ ప్రదత్తములగు దివ్యా
యుధములు ధరించి పుణ్యకాంతలు హర్మ్యాగ్రముల నుండి
పుష్పాక్షతలు చల్లుచుండఁ గటకముపైకి సమస్త బలములతో
మాధవవర్మ జైత్రయాత్రకు బయలువెడలెను. సామంతాదు
లందఱు విధేయులై రాజన్యున కెదురేగి యుచితసత్కార
ములుగావించి చతురంగసేనల శక్తికొలఁది సహాయము
గావించిరి. అపరిమితబలముతో బయలువెడలి మాధవవర్మ
కొన్నిమాసములకుఁ బ్రత్యర్థిరాజ్యమగు కటకము చేరెను.
సైనికులందఱు శిబిరముల నెలకొల్పికొనిరి. సేనానాయకులు
సంగరమునకు సర్వసిద్ధముగనుండిరి. కోపతీవ్రముచేఁ బ్రత్యర్థి
సంహరణ దివ్యకాలము కొఱకు నిరీక్షించుచున్న మాధవవర్మ
గూఢచారులవలనఁ గటకరాజ్యపరిస్థితులు, బలాదికములు
రహస్యముగ నెఱింగి వ్యూహాదికముల నిర్ణయించి తెల్లవాఱుస

కోటముట్టడింపవలయునని ప్రధాన సేనానాయకున కాజ్ఞాపించెను.
ఆకస్మికముగ మ్రోగుచున్న జయభేరి నాలకించి బల్లహుఁ డాశ్చ
ర్యమునొంది యెవఁడు తన కోపాగ్ని కాహుతి గానెంచెనో
తెలిసికొందునుగాక యని బల్లహుఁడు బలములనన్నింటిని
నత్క్షణముననే యాయత్తపఱచి ప్రతిపక్షబలముతోఁ బోరు
చేయ నారంభించెను. ఇరువాగులు పోరునకుఁ దలపడెను. మాధవ
వర్మ సైనికులనందఱ కుచితమగు స్థానములనొసంగి యుద్ధనిపు
ణులగు వారికి సేనానాయకత్వమునిచ్చి కోట నలువైపుల
నొక్కమాఱె ముట్టడించెను. బల్లహుఁడు ప్రతిశిబిరమున
కేఁగుచు భటులఁ బరామర్శించుచు నుచితవిధానముల నెఱింగిం
చుచుఁ దనబలమును మిగులఁ బ్రోత్సహించుచుండెను. కాని
బల్లహునకు విజయముపై నాస యెన్నఁడో యంతరించెను.
సంగ్రామప్రయత్నములో నాతఁ డుండకపోవుటచే స్థలాంతర
ములలో నున్న బలమునంతయు రప్పింప వీలు కాదయ్యెను.
ఆహారపదార్థములు సైతము చాలినంతగ లేకుండెను. ప్రతిప
క్షుల సైన్యము లెక్కయిడరానంత విశేషముగ నుండెను.
ఆ సైన్యమునకు రాజెవ్వఁడో, యాతఁ డేరాజ్యమునకుఁ బరిపా
లకుఁడో, నాఁటి విజృంభణమున కేహేతువో బల్లహు డెఱుం
గడు. తీవ్రముగ బల్లహుని సైన్యము మాధవవర్మ సైన్యముతో
గొన్నిమాసములు పోరాడెను. జనసత్త్వములు క్షీణించుట
వలనను ఆహారపదార్థములు కొఱఁతపడుటవలనను చేయునది

లేక పౌరుషము దిగఁద్రావి బల్లహుఁడు మాధవవర్మను శరణు గోరెను. తీవ్రకోపపీడితుఁడగు మాధవవర్మ యాతని బంధించి తాను సోమభూపాలుని తనయుఁడననియు సోమరాజును వంచించినందులకుఁ బశుధనమును దొంగిలించినందులకు, సిరియాలదేవిని బరాభవింప యత్నించినందులకుఁ గందారరాజ్యమును హరించినందులకు నీవెట్టిశిక్షకేని యర్హుఁడవు. క్షమింప వీలులేదుఅనుచు కఠినముగ నివేదించి వీరులగు సేనానులను బిలిపించి పశుధనమునంతయుఁ గోష్ఠములనుండి తోలఁగించి కందారమునకుఁ జేర్పుఁడని యాజ్ఞాపించెను. బల్లహుని సైన్యమంతయు మాధవవర్మ హస్తగతమయ్యెను. దయాభూషణుఁడగు మాధవవర్మ బల్లహునిచేఁ జెఱబెట్టఁబడిన రాజులనందఱ విడిపించి వారల నుచితగౌరవంబుఁతోఁ గందార రాజ్యమునకుఁ గొనిరండని కొందఱు ప్రధానులతోఁ దెల్పి వలయు సైన్యమును సహాయముగఁ బంపెను. మాధవవర్మ విజయస్తంభమును గటకములో నెలకొల్పి నిజపురాభిముఖుఁడై బంధితుండగు బల్లహునితోఁ దదితర రాజన్యులతో బయలుదేరి కొన్నాళ్లు శ్రమనివారణార్థము మధ్యమధ్య నివసించుచు మార్గమధ్యముననున్న రాజులవలన భూస్వాములవలనఁ గప్పములఁ బుచ్చుకొని వారల సామంతులుగఁ జేసికొనుచుఁ బితృస్థలమగు కందారమునకుఁ జేరెను. ప్రధానామాత్యుఁ డంతకు మున్ను బంపినచారులవలన మాధవవర్మ కటకేశ్వరుని సంగ్రామ

రంగమున నిర్జించి జీవగ్రాహిఁగఁజేకొని పశుధనముతో జయలక్ష్మితోఁ బితృరాజ్యమున కేఁగుదెంచు వార్తనాలకించి మాధవశర్మయు సిరియాలదేవియు సంతోషితాంతరంగులై కుమారుని ప్రజ్ఞాదికముల కానందించుచు, నిజనివాసమునుండి బయలువెడలి, కందారమునకు మునుముందె చేరి మాధవవర్మకు సుస్వాగతము నొసంగిరి. వినయముతో మాధవవర్మ సిరియాలదేవికి, మాధవశర్మకు నమస్కరించి విజయాదికము నంతయు నివేదించెను. వారిరువురు తనయు నాశీర్వదించి శుభముహూర్తమునఁ బితృరాజ్యము మాధవవర్మకుఁ బట్టాభిషేకముఁ జేయ నిర్ణయించిరి. పురవాస్తవ్యులు పట్టరాని సంతసముతో సోమరాజుతనయుఁడు మఱల రాజ్యమునకు వచ్చుట శుభసూచకమని సహస్రభంగుల నానందించిరి. సర్వసంపత్సమృద్ధమగు నాకందారపురమును పౌరులు చక్కఁగ నలంకరించి పట్టాభిషేక సుదినమునకై ప్రతీక్షించుచుండిరి. సకాలమునకు బంధోన్ముక్తులగు రాజన్యులగు బశుధనమును జేకొని ప్రధానులు, సైనికులు, కందారరాజ్యమునకు జేరిరి. రాజ్యమునకు సంబంధించిన సర్వగ్రామములనుండి వేదవేదాంగవేత్తలగు బ్రాహ్మణోత్తములు, సంగీత సాహిత్యవేత్తలు, వినోదజ్ఞులు, రాజకార్యధురంధరులు రావింపఁ బడిరి.

సర్వశాస్త్రవేత్త యగు మాధవశర్మ యాగమానుసారముగ మంత్రములఁ బఠించి శాస్త్రోక్తముగ మాధవ

వర్మకుఁ గందారరాజ్యమును బట్టాభిషేకముఁ గావించెను. మాధవవర్మ బంధవిముక్తుఁగు రాజన్యుల నందఱను గౌరవించి యుచితసత్కారములు గావించి శపథముల నిర్ణయించి యెవరి రాజ్యమునకు వారల నంపెను. అందొక రాజన్యుఁడు తన పూర్వనివాసము తెలుపుమన శిరము వంచికొని మాఱు పల్కఁ డయ్యెను. అతనిదీనవదన మందఱకు విచారకరముగ నుండెను. మలినాంబరముతో మాసిన తలతోనున్న యాతని యాకారమును జూచి మున్నతని నెటనో కాంచి యుంటిమని ప్రజలు తలంచిరి. మాధవవర్మ యెన్నివిధముల సగౌరవంబుగఁ బ్రశ్నించుచున్నను నాబంధోన్ముక్తుండు ప్రత్యుత్తరము నొసంగఁ డయ్యెను. ఈయంశము నాలకించి సిరియాలదేవి సభారంగమున కేతెంచి యావ్యక్తిని గాంచి నిలువున నీరై నిలువబడి పోయెను. ఆవ్యక్తియుఁ దన్మయుఁడయ్యెను. కొంతసేపటికి సిరియాలదేవి తెలివిఁ దెచ్చుకొని రాజ్యలక్ష్మీకలితుఁడగు కుమారుని హస్తము గొని యాబంధోన్ముక్తుని పాదములపై వ్రాలి, 'రాజన్యా! అజ్ఞాతను, అనన్యగతికను, దీనురాలను కరుణింపు'మని యతని పాదములపై వ్రాలి యశ్రుజలముచేఁ బ్రక్షాళనము గావించుచు, మాధవవర్మా! ఈమహానీయుఁడె నీజనకుఁడు. కారాగార పరాభవాదికముచే మిగులఁ గృశించి యున్నాఁడు. దైవవశమునఁ దానొందిన దుస్థితినిఁ దలంచుకొని నామ గోపనము గావించుచున్నాఁడని ముక్తకంఠముతోఁ బలికెను. సభ్యులందఱు నిర్విణ్ణులై యా సోమభూపాలకుని కరుణాస్వరూపమును జూచి మిగుల విచారపడిరి. మాధవశర్మ సోమరాజును బరామర్శించి దైవవశమున నెంతవారల కేని యవస్థలు రాక మానవనియు గష్టసుఖములు వెనువెంట ననుభవింపఁ దప్పదనియుఁ దెలుపుచు, సిరియాలదేవి కందారరాజ్యమును వదలినది మొదలు నాఁటివఱకు జరిగిన కథయంతయు నివేదించెను. విచార విస్మయములతో సోమరాజాయంశము నంతయు నాలకించెను. సర్వ మాతని కింద్రజాలము వలె నుండెను. తన ధర్మపత్నిని మరలఁ సందర్శింపఁ గలనని గాని కారాగారమునుండి విముక్తుఁడను గాఁగలనని కాని సోమరాజు తలంచి యుండక పోవుటచే నాతఁ డెంతయో యానందించి తన సుకృతమును దానె ప్రశంసించికొనుచు మాధవశర్మకు నమస్కరించి యర్ధాంగి నాదరించి తనయుని గౌఁగిలించుకొని తన్మయమునఁ జాలసేపు మాటలాడక పోయెను. ఈదృశ్యమునంతయుఁ గాంచుచున్న పౌరులు చిత్తరువులవలె నిలువఁబడిపోయిరి. పాదపీఠముచెంత బంధితుఁడై పడియున్న బల్లహుఁడు దీనస్వరముతో 'సోమరాజా! నీకు మిగుల ద్రోహము గావించితిని. సిరియాలదేవి! నీయెడ మిగుల నపచారము గావించితిని. మాధవ వర్మా! నీ ప్రభావము నెఱుంగక ప్రతిఘటించితిని. నన్ను క్షమించుట కర్తవ్యము. పూర్వ

దురంతములఁ స్మరించి విచారపడు నీదీనునిఁ గనికరించుట కర్తవ్యమని యొక్కపెట్టున వాపోయెను. సోమరాజు బల్లహునిఁ గరుణించి, తనయునిగాంచి 'పుత్త్రికా! యీతనివలన నపరాధంబు గొని యంకితుని గావించుకొని క్షమింపు'మని తెలిపెను. మాధవవర్మ బల్లహునివలనఁ బదుమూఁడుకోట్లు సువర్ణనాణకముల నపరాధముక్రిందఁ గొని యాదాయములో నాలవభాగము నంకముగఁ బ్రతిసంవత్సరము నిచ్చునటుల నాజ్ఞాపించి విడచి పెట్టెను.

మాధవశర్మ రాజకుమారుని జూచి "కుమారా! కలియుగంబున క్షత్రియప్రసాదంబు స్వీకరించుట బ్రాహ్మణులకుం దగదు. బల్లహుని దురితశమనార్థమై మేము సిద్ధేశ్వరాలయమున సిరియాలదేవి యొసంగిన ప్రసాదము స్వీకరించితిమి. ఈ యనాచారదోషము శాంతినొందుటకై మేమందఱము దీర్ఘకాలము జపతపోనియమాదులచేఁ గాలక్షేపము గావింపవలయును. గాన నాజ్ఞయి"మ్మని యడిగెను. బ్రాహ్మణోత్తముల పాదములను బంగరుపళ్లెరములోఁ గడిగి మాధవవర్మ యందఱకు వారి యర్హతానుసారముగ గోదావరీతీరముననున్న రెండువేల గ్రామముల నగ్రహారములుగ నొసంగి యమోఘములగు నాశీర్వాదముల నొందెను. చోళేశ్వరుఁడు మాధవవర్మ పరాక్రమాదికముల నాలకించి తన పుత్త్రిక నొసంగి కొంతరాజ్యమును సమర్పించెను. పితృసందేశమును

మాతృసందేశమును లక్ష్యమునందుంచుకొని మాధవవర్మ యాంధ్రదేశమును జిరకాలము పరిపాలించెను. వీరచూడామణియగు నీమాధవవర్మ చరిత్రము చరిత్రాదులయందు శాసనాద్యాధారములచే నిరూపింపఁ బడనంత మాత్రమున విశ్వసింపమనుట సాహసము. ఈతనిచరిత్రముకొఱకు నిజామురాష్ట్రమున మిగులఁ బరిశోధించుట యావశ్యకము. ఈరాజన్యుఁడు ధర్మబద్ధుఁడై చిరకాలము రాజ్యము పాలించి యనేక మహాకార్యములఁ గావించెను. క్రీస్తుశకము ౨౦౦ ప్రాంతములో నీరాజశిరోమణి యున్నటుల నూహింపవచ్చును.

మహామండలేశ్వరుఁడగు మాధవవర్మ చిరకాలము రాజ్యమేలి యాత్మానురూపులగు తనయులఁబడసెను. అందొక తనయుఁడు చింతగింజలమ్ముకొని జీవించు నొక పేదరాలి తనయుని ప్రమాదవశమున జంపెను. మాధవవర్మ యాయంశము మిగుల జాగరూకతగ విచారించి తనయుఁడు దోషియని తెలిసికొని పుత్త్రవాత్సల్యము దిగఁద్రావి యాతని కురిశిక్ష విధించెను. మల్లేశ్వరస్వామి మాధవవర్మ న్యాయబుద్ధి కానందించి మృతుఁడగు బీదబాలుని రాజపుత్త్రుని బ్రతికించుటయే గాక సువర్ణవర్షము సైతము కురిపించెను. ఈయంశము పండ్రెండవ శతాబమున వల్లకేత భూపాలుండు బెజవాడ మల్లేశ్వరాలయములోని యొక శాసనములో వ్రాయించెను. దీని

వలన మాధవవర్మ యెంత న్యాయశీలుఁడో ధర్మస్వరూపుఁడో తెలిసికొనవచ్చును. మాధవవర్మ గతించి చిరకాలమైనను నాతని కీర్తి నేఁటికి శాశ్వతముగ నున్నది. ఆంధ్రరత్నమగు నీరాజన్యుని చరిత్రము ప్రశంసాపాత్రము.

(కొందఱు మాధవవర్మ బల్లహుని వధించి యాతని తనయునకు రాజ్యము నొసంగెననియు సోమరాజు బల్లహునిచే వధింపఁబడెననియుఁ జెప్పుచున్నారు. అంతకంటె యుక్తియుక్తముగ నుంటచే నీకథ నిట నుదహరించితిమి. వీరశిరోమణియగు మాధవవర్మ జీవితము మనకందఱకుఁ బఠనీయమని యాంధ్ర సోదరులకు విన్నవించుచున్నారము.)

విష్ణువర్ధనుఁడు.

ఆంధ్రవీరులలోఁ జాళుక్యులు మిగులఁ బ్రసిద్ధులు. వీరల నామము దేశచరిత్రములయందుఁ జిరకాలమునుండి వినఁబడుచున్నది. మనచరిత్రకారులు విషయసుబోధమునకుఁగాను రాజమహేంద్రవరప్రాంతము పాలించినవారిని దూర్పుచాళుక్యులనియు నిజాంరాష్ట్రమునందలి కుంతలదేశమును పాలించినవారిని బశ్చిమచాళుక్యులనియుఁ బేరిడిరి. మనమిపుడు చదువబోవు ప్రసిద్ధపురుషుఁడును వీరోత్తంసుఁడునగు విష్ణువర్ధనమహారాజీ యుభయవంశజులకు మూలపురుషుఁడు. చాళుక్యరాజుల చరిత్రములలో నీయనఘుని జీవితచరిత్రము మేలుబంతిగా నున్నది.

చాళుక్యుల జన్మాదికములను గూర్చి యనేకకథలుగలవు. గ్రంథములందు శాసనములందును జాళుక్యులు చంద్రవంశక్షత్రియులుగాఁ జెప్పబడిరి. బ్రహ్మదేవుఁ డొకనాఁడు వేరొలగమున నుండఁగా నచటకు సురపరివృతుఁడగు దేవేంద్రుఁడరుదెంచి యుచితసత్కారములొంది యాసనాసీనుడై 'వాణీవల్లభా! కలియుగమాహాత్మ్యమునఁగ ఁబోలు ధర్మము సన్నగిల్లినది. మనుజులు యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు చేయుటలేదు. ప్రజలను ధర్మమార్గమునఁ ద్రిప్పఁగల రాజును సృజింపు'మని వేఁడుకొనెను. బ్రహ్మ యందుల కంగీకరించి ఇంద్రుని బంపి

వేసెను. ఉత్తముఁడగు రాజును సృజింపవలయునను నాందోళనములోనుండి బ్రహ్మ అర్ఘ్యమిడుటకై జలము పైకెత్తగా నతని చులుకము (పుడిసిలి)నుండి తేజస్సంపన్నుఁడు వీరవతంసుఁడునగు నొకమహాపురుషుఁ డుద్భవమయ్యెను. ఆవీరుఁడు బ్రహ్మనుజూచి 'నన్నేల సృజించినాడవు? నాకర్తవ్యమేది?' యని యడుగఁగా 'నీవు చులుకమునందు జనించితివిగావున చాళుక్యుఁడవు. ధర్మము దప్పనీయక ప్రజలఁ బాలించి యుత్తమక్షత్రియవంశమునకుఁ గీర్తిపుగ'మ్మని యాశీర్వదించి వానిని భూలోకమునకుఁ బంపెను. తరువాత చాళుక్యుఁడు తపస్సంపదచేఁ గొప్పశక్తిగడించి రాజ్యము స్థాపించెను. ఈయన రాజధాని యయోధ్య. ఈయనవంశమున మిగులఁ బ్రసిద్ధులగు హారీతుఁడు, మానవ్యుఁడు అను నిద్దరు వీరులు జనించిరి. తరువాత నీవంశీయులలోఁ గొందరు దక్షిణాపథమునకు వచ్చి స్వతంత్ర రాజ్యములు స్థాపించి యార్షమతము నుద్ధరించిరి. ఈ చాళుక్యులను మానవ్యసగోత్రులని వ్యవహరించుచున్నారు.

దక్షిణాపథమునఁ బ్రసిద్ధుఁడై యున్న విజయాదిత్యుఁడను చాళుక్యరాజు అపరిమిత సైనికబలముతో దండయాత్రకు బయలువెడలి త్రిలోచనపల్లవుఁడను సుప్రసిద్ధనృపాలుని రాజ్యమును హరింపనెంచి చిరకాలము యుద్ధముగావించెను. పరాక్రమశాలియగు త్రిలోచనపల్లవుఁడు ఆకాలమునఁ బ్రసిద్ధులగు పల్లవరాజులను సహాయముగాఁ దీసికొని విజయాదిత్యు

నితో నెలలతరబడి పోరాడి యాతని మడియించెను. సైనికులందఱు రాజుపడుటఁజూచి చెల్లాచెదరైపోయిరి. విజయాదిత్యుని పట్టపుభార్య యీ సమయమున గర్భవతిగానుండెను. స్వార్థపరాయణులగు సైనికులు భటులు తమత్రోవను దామేఁగుటచే రాణి దిక్కుమాలినదై విరోధిరాజులచేఁ బట్టువడిన నాపద కలుగునేమోయని చాల విచారపడెను. గర్భవతిగానుంటచేఁ జాళుక్యవంశాంకురమును దగ్ధముచేసి సహగమనము గావించుట కంగీకరింపకపోయెను. త్రిలోచనపల్లవుని ధాటికి వెఱచి రాజమహిషి కెవరును తావొసంగరైరి. విశ్వాసపాత్రురాండ్రగు పరిచారికలు, పురోహితుఁడు జాగరూకతగా రాజపత్నిని గాపాడి శిబిరమునుండి యర్ధరాత్రిమున నామెను వెంటనిడికొని మహారణ్యమునకుఁ జేరి కొన్నిదినములకు ముదివేము అను నగ్రహారమునకుఁ జేర్చిరి. అగ్రహారాధిపతి పేరు విష్ణువర్ధనభట్టారకుఁడు. సమస్తశాస్త్రపారంగతుఁడు. అతిథిపూజాపరాయణుఁడగు నీ బ్రాహ్మణుఁడు తన యగ్రహారమునకు వచ్చిన నూతనుల నందఱను గృహమునకు రావించి యాతిథ్యమొసంగి సత్కరించెను. చాళుక్యపురోహితుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు విష్ణువర్ధన భట్టారకునితో నేకాంతమునఁ జాళుక్యవంశమునకుఁ గలిగిన విప్లవము, విజయాదిత్యుని యకాలమరణము నివేదించి రాజపత్ని నాయనపాదములపైఁ బడవేసి చాళుక్యవంశాంకురమును గర్భమున ధరించిన యీసాధ్విని గాపాడుమని

వేఁడుకొనెను. విజయాదిత్యుని, నాతని ధర్మపత్నిని స్వయముగా నెరింగినవాఁడు కాన విష్ణువర్ధనుఁడు గతమునకుఁ జింతించి రాజపత్నిని నోదార్చి పుత్త్రికాభావముతోఁ బ్రేమింతునని వాగ్దానము గావించి రాజపత్నిని తనయింట నుంచికొని వేయికనులతోఁ గాపాడుచుండెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు సమయోచితములగు పురాణకథాదికముచే భర్తృచింతయంతయు రాజపత్నికి మఱపునకు వచ్చునటులఁ జేసి వీరమాతవు గమ్మని యాశీర్వదించెను. నవమాసములు నిండినపిమ్మట నొక శుభ ముహూర్తమున రాజపత్ని తేజోవంతుఁడును, రూపవంతుఁడునునగు నొక కుమారుని గనెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని జననకాలమును బట్టి జాతకము వ్రాసి యీబాలుఁడు పూర్ణాయుర్దాయ సముపేతుఁడై యాంధ్రదేశము నంతయుఁ బరిపాలించు రాజు కాఁగలఁడని తెలిసికొని మిగుల వైభవముగా జాతకర్మాదికములు ముగించెను. రాజపత్ని, విష్ణువర్ధనభట్టారకుఁడు తన కొనరించిన మేలునకుఁ, దనవంశమునిలిపి కావించిన మహోపకారమునకుఁ బ్రతిఫలముగఁ దనకుమారునకు విష్ణువర్ధనుఁడని నామకరణము గావించెను. కొడుకులు లేరను విచారముమాని విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని దన కుమారునివలెనే గారాబముతోఁ బెంచి పెద్దవానినిజేసి బాల్యముననె పురాణవీరుల విక్రమములు బోధించి వేదము, శాస్త్రము, ధనుర్విద్య నేర్పిం

చెను. సమస్తవిద్యలయందును నాబాలుఁడు ప్రవేశముగలవాఁడై సర్వశాస్త్రపారంగతుఁడై యొకానొక దినమునఁ దన తల్లియొద్దకేఁగి "మనలను క్షత్రియులని లోకులు చెప్పుకొనుచున్నారు. మనము బ్రాహ్మణ గృహములోఁ జిరకాలమునుండి యుండుటకుఁ గారణమేమి? నాతండ్రి యెవరు? నేనేశాఖకుఁ జెందినవాఁడనో యాజ్ఞయి" మ్మని యడిగెను. కుమారుని మాటలు విన్నంతన పట్టరాని దుఃఖమున రాజపత్ని పరితపించి కుమారునకేమియు బదులు చెప్పఁజాలకపోయెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు విచారపరవశురాలై యున్న రాజపత్నిని జూచి "చింతిలఁ గారణమేమి? నావలన నేమేని ప్రమాదము జరుగలేదుగదా? గడుసరియై నీకుమారుఁ డేమేని నొవ్వనాఁడెనా? తెలుపు"మని పలువిధముల నడిగెను. విచారాతిశయమున రాజపత్ని బదులాడఁజాలకపోయెను. విష్ణువర్ధనుఁడు బ్రాహ్మణోత్తమునకు నమస్కరించి తానే తల్లి విచారపడుటకుఁ గారకుఁడనియుఁ దనకులశీలాదికములఁ బ్రశ్నించుటచే నిటుల బలవించుచున్నదనియు నివేదించెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు బాలుని జేరఁజీరి గతవృత్తాంతము, తల్లి యచటికివచ్చిన హేతువు, తానామెను తనను సాదరమునఁ బోషించుచున్నవిషయము నివేదించెను. రాజకుమారుఁడు కనుల నెఱుపెక్క 'బ్రహ్మజ్ఞ శిరోమణీ! తెలియక ముందు నీసొమ్ము దింటిని. నీకు ఋణపడియున్నాను. ఈజన్మమున నీఋణము తీర్పుగొనఁగలుగుదు

నేని ధన్యుఁడను. నాతండ్రినిజంపిన పల్లవుల మారణముగావించుటయు నచిరకాలమున మహాసామ్రాజ్యము స్థాపించి మాకుటుంబమునెడ ననురాగముఁజూపిన ధన్యులగౌరవించుటయు నాకర్తవ్యము. నేనిఁక నాజ్ఞపుచ్చుకొందు సెలవిండని పలికెను. బ్రాహ్మణుఁడు బాలుని పుత్త్రప్రేమతోఁ బెంచినవాఁడగుటచే నెడబాటునకు సహింపఁజాలక నేనును నీవెంట వచ్చి నీకనుకూలమగు పరిచర్యగావింతుననెను. రాజపత్నియు గుమారుని విడువఁజాలక తాను రానుద్దేశించెను. బాలుఁడెట్టకేలకుఁ దండ్రివలెఁ దన్నుఁబెంచు బ్రాహ్మణోత్తముని దల్లిని ఒప్పించి వారివలన దివ్యాశీర్వాదములను బడసి తపశ్శక్తిచేఁ గాని విజయము లభింపఁజాలదని మహారణ్యములకుఁ బోయెను. రాజకుమారునకు బయలుదేరినదిమొదలనేక శుభశకునములయ్యెను. అన్నియుఁ దన భావ్యభివృద్ధి సూచకములుగాఁ దలంచి దేవతానిలయమనియుఁ జాళుక్యులతపోభూమియనియుఁ బేరొందిన చాళుక్యపర్వతమున కేఁగి రాజకుమారుఁడు చిరకాలము తపస్సుచేసెను. సప్తమాతృకలతోఁ గుమారస్వామి యాబాలునకుఁ బ్రత్యక్షమై "నీవెచటికేఁగినను సింహమువలె విజయము గడింతువుగాన విజయసింహనామము ధరించుమనియుఁ, దిరుగ మీవంశము నిలుచుటకు విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడె కారకుఁడుగాన వంశీయులందఱు నామాంతమున విష్ణువర్ధనపదముఁ జేర్చుకొనుఁడని చెప్పి యాశీర్వదించి యంతర్ధానమాయెను.

కొంతసేపటికి శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమై వరాహధ్వజము నొసంగి యీ ధ్వజసహాయమున విరోధిరాజుల జయించి పేరుగాంచఁగలవని యాశీర్వదించి యదృశ్యమయ్యెను. విజయసింహ బిరుదాంకుఁడగు విష్ణువర్ధనుఁడు గృహముచేరి బ్రాహ్మణోత్తమునకును దన తల్లికిని దానొందినవరములను దెలిపెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు మిగుల సంతోషించి విజయసింహునకు దిగ్విజయయాత్ర గావింప నొక శుభముహూర్తము నిశ్చయించెను. తల్లి బాలునకు వీరవేషము వేసి యాశీర్వదించి పంపెను.

విజయ సింహుఁడు దైవబలముతో జైత్రయాత్రకు బయలుదేరుచున్నాఁడని విని రాష్ట్రకూటులయెడలను బల్లవులయెడలను ద్వేషభావముగల పౌరులనేకులు జయసింహునకు ధన సహాయము గావించిరి. తన తండ్రినాఁటి భటులలోఁ బలువురు తమకుఁ దామ వచ్చి జయసింహుని గలిసికొనిరి. అపరిమిత బలముతో బయలుదేరిన విజయసింహుని ధాటికి రాజులెవ్వరు నాఁగఁజాలక పోయిరి. ఆకాలమునఁ బ్రసిద్ధులుగా నున్న కదంబరాజులు, గాంగరాజులు కొంతవఱకెదిరించి పరాజయశరణ్యులై యంకితులైరి. రాష్ట్రకూటులలో గృష్ణుడను రాజాకాలమునఁ బ్రసిద్ధుడుగా నుండి విస్తారవిశాలమైన దేశమును బాలించుచుండెను. అతని కుమారుఁడు ఇంద్రవర్మ. తండ్రిని మించి తనరాజ్యమున విరోధియను వాఁడు

లేకుండఁ జేసి శత్రుజనభీకరుండై రాజ్యము నేలు సమయమున విజయసింహుఁ డాతనిపైకి దండయాత్రకు వెడలెను. ఉభయ సైన్యములకుఁ జిరకాలము భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. దురదృష్ట వంతుడగు ఇంద్రవర్మబలము సన్నగిల్లెను. చేయునది లేక యపజయము నిశ్చయమని తెలిసికొని విజయసింహుని శరణు వేఁడఁగా శరణాగతత్రాణ బిరుదాంకుండగు నారాజన్యుడు అపరాధముగాఁ గొంతధన మాతని నుండి కైకొని సామంతుఁడుగ నేర్పాటు చేసెను. పల్లవులపై సహజద్వేషభావముగల యీ రాజతిలకుఁడు చిక్కినపల్లవరాజును జిక్కినటుల బంధించి తండ్రినాఁటి పగను వడ్డితోఁ గూడఁ దీర్చికొని దక్షిణాపథమున నింతటి రాజు లేఁడను ప్రతిష్ఠ వహించెను.

విజయసింహుఁడు విజయయాత్ర ముగించి యగ్రహారమునకుఁజేరి తన విజయకథలు తండ్రితో సమానుడగు విష్ణువర్ధన భట్టారకునకుఁ దల్లికి నివేదించెను. తరువాత నొకశుభముహూర్తమున చాళుక్యసామ్రాజ్యమును వాతాపియను నగరమునందు స్థాపించి ప్రాక్పశ్చిమ చాళుక్య వంశములు రెంటికిని మూలపురుషుఁ డయ్యెను. కాంచీ నగరమునందుఁ బల్లవరాజ్య మొకటి యాకాలమునందు సుప్రసిద్ధము గానున్న వార్తవిని విజయసింహుఁ డపరిమిత బలసమేతుఁడై దండయాత్రకు బయలువెడలెను. పల్లవరా జీవర్తమానమువిని ప్రతి

ఘటించినచోఁ బరువుదక్కుట దుస్తరమని తనకుమార్తె నాతని కొసంగి పరిణయముగావించి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము వరణముగా నిచ్చెను. విజయలక్ష్మితో నర్ధాంగలక్ష్మితో విజయసింహుఁడు తననగరము జేరి విజయాదిత్యుఁడను కుమారుని గాంచెను. ఈనృపాలుఁడు క్రీ. శ. ౪౫౦ ప్రాంతమున నుండి యుండునని చరిత్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. ద్రవిడాంధ్ర కర్ణాటమహారాష్ట్ర దేశములు చిరకాలము పరిపాలించి ధర్మసంస్థాపనము గావించిన లోకోత్తరకీర్తిధుర్యులగు చాళుక్యులలో విజయసింహుఁడు ప్రథమగణ్యుఁడు. ఈయన సంపూర్ణ జీవితము నెఱుంగఁదగు నాధారము లింతవఱకు వలసినన్ని లభింపనందున విస్తరించి తెలుప వీలుకాదయ్యెను. అసహాయస్థితియందుండి స్వశక్తిచే లోకోత్తర ఖ్యాతినొందిన విజయసింహుని కార్యదీక్ష కార్యశూరులగు నాంధ్రసోదరులకు మార్గదర్శక మగుఁగాక!

రుద్రదేవ చక్రవర్తి.

ఆంధ్రరాజన్యులలోఁ గాకతీయులు మిగుల సుప్రసిద్ధులు. "కాకతి" యను పదము దేవికిఁ బర్యాయనామము. ఈవంశీయులు పూర్వము కాకతి దేవతకు భక్తులై యుంటచే వీరలను నాఁటనుండి కాకతీయులని వ్యవహరించుచున్నారు. "కాకతి" జైన దేవతయనియు నీవంశీయులలోఁ బూర్వులు జైనులుగనుండి యాదేవతను బూజించుచు నుండుటచేఁ గాకతీయులుగ వ్యవహరింపఁబడిరని తెలియుచున్నది. కాకతీయులలోఁ బూర్వుఁడు మహామండలేశ్వర బేతరాజు.

త్రిభువన మల్ల విక్రమాదిత్యుఁడను చాళుక్యరాజన్యుఁ డాంధ్రకర్ణాట దేశంబులఁ బాలించుచుఁ బలువురను ప్రతినిధులుగ ముఖ్యనగరములయం దుంచి వారలచే రాజ్యము నేలించి సుంకములఁ బడయుచు యాజమాన్యముఁ దనయం దుంచికొనెను. ఆకాలమున రాజప్రతినిధులుగ నున్నవారిలోఁ గాకతీయవంశీయులుగూడఁ జేరియుండిరి. కాకతీయులు మొట్టమొదటఁ జాళుక్యులయొద్ద సామంతరాజులుగ రాజప్రతినిధులుగనుండి పరాక్రమముచేఁ బలుకుబడిచే బలము నభివృద్ధిఁ గావించికొని, లోకువగనున్న సామంతులఁ గొల్లఁగొని, రాజ్యవిప్లవములలో విజృంభించి సమీపదేశము నాక్రమించి

కాలక్రమమున స్వతంత్ర రాజన్యులై యాంధ్రదేశము నంతయు నప్రతిహత పరాక్రమముతో మూడువందల సంవత్సరములు పరిపాలించిరి.

కాకతి వంశీయులలోఁ బేరెన్నికగన్న మొదటి వీరుఁడు మహామండలేశ్వర ప్రోలరాజు. ఇతనికాలమున నాంధ్రదేశము నంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముతోఁ బరిపాలనముగావించుచున్న చాళుక్యవంశము కాలవశమున క్షీణించెను. సామంతులందఱు స్వతంత్రులై యెవ్వరికిఁ జిక్కనరాజ్యమును వారు యథేచ్ఛముగా ననుభవింపసాగిరి. రాజ్యమునం దింతయనరాని విప్లవముదయించెను. బలవంతులు బలహీనులఁ బీడించుచుండిరి. సామంతులందఱు రాజ్యతృష్ణతోఁ బెనఁగులాడు చుండుటచే శాంతి యనునది యాకాలమున లేదయ్యెను. విప్లవభేరి తెంపులేక యహోరాత్రముల మ్రోగుచుండెను. దేశీయుల కాసమయము ప్రళయకాలమును దలపింపఁ జేయుచుండెను. ఈసందిగ్ధ సమయమునఁ గత్తిగట్టి యాంధ్రదేశము నుద్ధరించుటకు నిలిచిన మహానుభావుఁడే మహామండలేశ్వర ప్రోలరాజు.

ప్రోలరాజుకాలమున నున్న సామంతు లందఱికంటె బలసంపన్నుఁడు. అతని యాజ్ఞలోఁ జాళుక్యుల సేనయంతయు నుండెను. బొక్కసమున లెక్కయిడరానంత ద్రవ్యము సైతముండెను. దేశ మల్లకల్లోలముగనున్న సంగతి గ్రహించి సమయజ్ఞుడును శూరశిరోమణియు నగుప్రోలరాజు తన్ముపజీవులగు

సైనికులనందఱ సమావేశపరచి రొక్కమునంతయు వ్యయము గావించి ప్రజాద్రోహముగావించుచు జనకంటకులై వర్తించు పూర్వసామంత రాజులనందఱ బంధించి సన్మార్గావలంబనులగు నూతనులను సామంతులుగను రాజప్రతినిధులుగను నియోగించి అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపించెను. దేశమంతయు నశాంతిమంతమైయున్న సమయములో జాతీయతావర్ధనమునకై యాంధ్ర సామ్రాజ్యము నెలకొల్పి, యాఱిపోయిన చాళుక్యపరాక్రమవహ్నిని రగులఁజేసి మాతృసేవగావించిన ప్రోలరాజన్యుని జీవితము మనకసమగ్రముగ లభించియున్నది. ప్రోలరాజు నెలకొల్పిన సామ్రాజ్యము నేఁటికి విస్మృతికివచ్చినను నాఁటి శుభచిహ్నము లింతవఱకు అనుమకొండ ప్రాంతమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. జీర్ణచిహ్నములతో నాఁటిదుర్గములు, దేవళములు, ధర్మశాసనములు, రాచబాటలు, సరోవరములు, సింహద్వారములు గానవచ్చుచు నేఁటికిఁ గూడఁ బ్రాచీనాంధ్ర దేశ చరిత్రకారులకుఁ జరిత్ర భిక్ష పెట్టుచున్నది.

ప్రోలరాజు కాలమున వర్ధమాన పురము, పొలవాస, ధర్మపురి, మంత్రకూటము, దేవగిరి, కళ్యాణ పురము లోనగు చోటుల బలవంతులగు చాళుక్య రాజ ప్రతినిధులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఎవరికి వారు స్వతంత్రులై సంఘైకమత్యమునఁ గల మేలులు మఱచి వర్తింపఁ దొడంగిరి. ఆంధ్ర

దేశము భిన్న భిన్నముగ నుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యేకరాజ్యము లేకున్న లాభము లేదని ప్రోల భూపాలుఁడు అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపించినది మొదలు తక్కు దుర్గాధీశ్వరులకుఁ బ్రోలరాజునకు వైరము పెచ్చరిల్లసాగెను. ప్రోలరాజు తనయావజ్జీవితము సంగ్రామరంగమునఁ గడపెను. దేశమంతయు నొక్కటి, యాతఁడొక్కఁడు నొకటి యగుటచే నడతెగక బలము వృద్ధిఁజేసి ప్రతిఘటించిన రాజన్యుల నందఱను సామంతులుగఁ జేసికొనువఱకుఁ జాల కాలము పట్టెను. మనము పఠింపఁబోవునది రుద్రదేవుని చరిత్రమైనను అతని పవిత్రజీవితమున కాధారభూతుఁడగు ప్రోలరాజు జీవితముగూడఁ బఠించుట యావశ్యకము కాకపోదు.

ప్రోలరాజు ఆంధ్రదేశ రత్నమనదగు అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్య రాజధానిని నెలకొల్పి చిరకాలమునకు దేశమున శాంతి స్థాపించెను. మరలఁ జాళుక్యరాజులలో నొకఁడు కొంతబలమును సంపాదించికొని ప్రోలరాజును లోఁబరచికొనినఁగాని తనపూర్వ రాజ్యమంతయు హస్తగతము గాదని తలంచి విశ్వనాథ దేవుఁడను వీరవర్యుని సేనానాయకుని గావించి యుచిత పరివారముతోఁ గుదురుకొన నున్న యాంధ్రసామ్రాజ్యము కూలద్రోయింపఁ బంపెను. ప్రోలరాజు మొక్కవోని పరాక్రమముతో సేనానాయకుని సైన్యమును జెండాడి మూలచ్ఛేదనము గావింపకున్నచో శత్రువృత్తము మఱలఁ జిగి

రించునని కళ్యాణపురమును ముట్టడించి రాజవంశమును జెండవైచి విరోధియనువానిని లేకుండఁ జేసి, ఖడ్గముదాల్చి తానొనర్చిన క్రూరకృత్యములు, హత్యలు స్మరించి పాపపరిహారార్థమై గంగాతీరమున దేవళములు, కోనేరులుగట్టించి జీవితశేషము పారమార్థిక చింతనముతోఁ గడప నిశ్చయించెను.

ప్రోలరాజు అనుమకొండరాజ్యము పాలించుతఱి నొక చిత్రకథ జరిగెను. దూరవాసులగు పౌరులు కొందఱు రాజధానికి బండ్లతో వచ్చుచుండ అనుమకొండ రెండు క్రోసుల దూరములో నుండ నొకబండికాలు నేలలో దిగఁబడెను. మిగిలిన బండివాండ్రందఱు నాశకటచక్రమును పైకిలాగ నెంచి కృతార్థులు కారైరి. ఆ శకటములకు సంబంధించిన జనులందఱు గ్రామములోనికేఁగి అనుమకొండ వాసుల కీయవస్థ తెలిపి జనసమూహమును సహాయముగొని బండ్లాఁగిన చోటుఁజేరి నేలలో నిరికికొనిన శకటచక్రము బలమంతయు నుపయోగించి లాగసాగిరి. కొంతసేపటికి భూగర్భమునుండి శకటచక్రము బయటపడెను. దానికమ్మి యంతయు సువర్ణమయ మయ్యెను. కాలు దిగఁబడినచోట సువర్ణచ్ఛాయ వెల్లివిరియు చుండెను.

పౌరులావింత వేగమునఁబోయి ప్రోలరాజున కెఱిఁగించిరి. ఆతఁడు పరివారముతో బయలు వెడలి యాప్రదేశము సందర్శింప నటనొక సువర్ణలింగము జ్యోతిర్మయమైనది కానవచ్చెను. రాజన్యుఁడు వెంటనే దానిని దర్శించి యాశకటముపై

నెక్కించి రాజధానిలోఁ బ్రతిష్ఠింపనెంచెనుగాని యెంతప్రయత్నించినను ఎద్దు లాశకటమును లాగఁజాలవయ్యెను. చెంతనున్న బండ్ల విప్పించి కాండ్లుకట్టి తోలినను యెద్దులు మోర బిగించి ముందడుగు వేసి పోవ నెంతప్రయత్నించినను బండికదలకపోయెను. అది దైవమహత్త్వముగ భావించి దైవస్వరూపులు, మహానుభావులు, సర్వజ్ఞశిరోమణులు, కాళేశ్వర నివాసులు నగు రామారణ్యశ్రీపాదులను, త్రికూట నివాసులు, హిడింబాశ్రమ నివాసులు నగు త్రిదండమహామునుల రావించి వారి కీవిషయము ప్రోలరాజు విన్నవించెను. వారలు పూర్వోత్తర కథనంతయు నాలకించి యాసువర్ణలింగమునకు నత్యంత భయభక్తులతో నభిషేకము చేయించి విభూతి శ్రీచందనమలంది వేదోక్తముగ సహస్రనామపూజ గావించి బిల్వపత్రములఁ బైనిగప్పి మహానైవేద్యమునుసమర్పించి 'హరహరా!' యని యెద్దులనుదోలుమనిరి. శకటము తేలికగా నడువ సాగెను. ప్రజ లామహాత్ముల శక్తికి విస్మయమునొందిరి.

రాజ్యాంగరహస్యవేత్తయు, పరబ్రహ్మస్వరూపుఁడు, విజ్ఞానరాశియగు రామారణ్యశ్రీపాదులు ప్రోలరాజుతో 'ఇది సామాన్య సువర్ణలింగము కాదు. స్పర్శవేదిలింగము. దీనిని సోఁకినచో నినుము బంగారమగును. నూతనముగ నాలయము, పురము గట్టించి యందు దీనిని బ్రతిష్ఠింపవలయునని యానతీయ సమ్మతించెను. రామారణ్యశ్రీపాదులు శ్రీవిద్యాధర

చక్రమునుబట్టి కోటకు రేఖలువ్రాసి యగడ్తలు త్రవ్వించి అనుమకొండవైపౌక ద్వారమేర్పరచి చెంత నొకదివ్యాలయమున నాలింగమును బ్రతిష్ఠ చేయించెను. నూతనముగ నిర్మించిన పురమునకు నేకశిలానగరమని పేరుఁబెట్టి శ్రీపాదులు నిజనివాసమున కరిగిరి. స్పర్శవేదిలింగమునకు సోఁకించినమాత్రమున దినమునకొక పుట్టియినుము అంతియు బంగారమగుచుండెను. రాజన్యుఁడు దానిని ధర్మార్థము వినియోగము చేయుచుండెను.

చిరకాలమునకుఁ బ్రోలరాజున కొకపుత్త్రుఁడుజనించెను. విధివిహితంబుగా నా బాలునకు నామకరణాది శుభకార్యంబులు నెరవేర్చి మహోత్సవాగతులగు విద్వాంసులముందు రాజన్యుఁడు కుమారుని జన్మకాలనక్షత్రాదికముల విన్నవించి బాలకుని భవిష్యజ్జీవితము నిర్ణయింపఁ బ్రార్థించెను. బ్రాహ్మణోత్తములు తమలోఁ దాము సంశయించుచు రాజుతో మాఱాడ వెఱచిరి. చకితుఁడై రాజన్యుఁడు విద్వాంసుల సందర్శించి యంజలి మోడ్చి "కానక గన్న యీకందువునకు బాలారిష్టములు లేవుగదా! ఈశ్వరవరప్రసాదమున సంతానవృక్షమునుండి లభించిన యీ ఫలము మాచేతినుండి తొలంగిపోవ భగవత్సంకల్పముకాదుగదా! ఆజ్ఞయిం"డని సదైన్యముగఁ బ్రశ్నించెను. విద్వాంసులు దూరమాలోచించి,

కం॥ తనయెఱిఁగిన యర్థంబొరుఁ
డనఘా! యిది యెట్లు సెప్పుమని • యడిగినఁ జె

ప్పనివాఁడును సత్యము జె
ప్పనివాఁడును ఘోరనరక • పంకమునఁబడున్

అను నీతివచనమును దలంచుకొని సత్యము చెప్పక దాచఁగూడదని రాజన్యునితో "ఆర్యా! ఈ కొమారునివలన మీకు మరణము గలుగును. కొమారుఁడు చిరాయుశ్శోభితుఁడనుట కెట్టిసందియము లేదు" అని విన్నవించిరి. రాజు బ్రాహ్మణుల సగౌరవముగఁ బంపివైచి ప్రోలరాజు తనధర్మపత్ని కీరహస్యమేకాంతమున నెఱింగించెను. ఆయమయు నొకవైపు పుత్త్రప్రేమము మఱియొకవైపు భర్తృభక్తి హృదయము నుఱ్ఱూతలూపఁ జాలసేపు నిశ్చేష్టురాలై కర్తవ్యభారము భర్తపై నుంచెను. ప్రోలరాజు కానకగిలిగిన నెత్తురు కందును విడువఁజాలక ఆత్మమరణమున కియ్యకొనఁజాలక పత్నియనుమతిచొప్పున నాబాలకుని నర్థరాత్రమున రహస్యముగఁ గొనిపోయి స్వయంభూస్వామి మండపమున బొత్తులువఱచి యందుఁ బరుండఁబెట్టి పుత్రమోహవిషణ్ణయగు పత్నిచే బిడ్డనికిఁ బాలిప్పించి పుత్త్రబంధము ద్రెంపుకొనఁజాలక యెటులో బయటఁబడెను.

మఱునటిదినమున ఆలయ పరిచారకులు చూచుసరికిఁ గేవుకేవుమని యేడ్చు నీనెత్తురుకందువు కాన్పించెను. వారలు వెంటనే యీరహస్యము నంతయు నర్చకులకు నివేదించిరి. వా రాశిశువును గాంచి దివ్యాకారశోభితుఁడగు నీబాలకుఁడు

చక్రవర్తులయింట జనింపఁదగినవాఁడు. ఇట్టి దుర్గతికి లోనుగా
వలసినయవస్థ యేమికలిగెనో యని వానిని గొనిపోయి యింట
నుంచి యారహస్యమును ప్రోలరాజులకు నివేదించిరి. రాజా
బాలుఁడు తనకుమారుఁడె యని యెఱింగియు నెఱుంగని
యటుల నటించి ప్రేమముఁ జంపుకొని యర్చకునితో ఎవఁడైన
నేమి! పసిబిడ్డఁడు. రక్షింపఁదగినవాఁడు యుక్తవయస్సు వచ్చు
వఱకుఁ గాపాడి విద్యాబుద్ధులునేర్పి వానిని సంస్థానమున కప్పు
గింతురేని స్వతంత్రముగ జీవింపఁగలవాఁడగును. వీనిచే మీకుఁ
బుణ్యము పురుషార్థము కలుగును. బాలకుని పోషణమున
కగు వ్యయమును సంస్థానమే భరింపఁగల" దని చెప్పి బాలకుని
సంరక్షణమునకై కొందరు విశ్వాసయోగ్యులగు భటుల నియో
గించెను. అర్చకులలోఁ బెద్దయగు రుద్రజియ్యయనునాతఁ డా
బాలుని పోషణభారము దన తలపై నుంచుకొని యుక్తవయస్సు
వచ్చినపిదప విధ్యుక్తముగ నుపనయనము గావించి బ్రాహ్మణ
ధర్మానుసారముగ వేదశాస్త్రాదికము, క్షత్రియ ధర్మానుగుణ
ముగ ధనుర్విద్యాదికము నేర్పి జాగరూకత నాబాలుని గాపా
డసాగెను. అర్చకుఁ డాబాలునకు రుద్రదేవుఁడని నామకరణము
గావించెను. ఈతఁడె మన కథానాయకుఁడు. పవిత్రవంశమున
జనించినవాఁడును ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు ఆంధ్రదేశమునకుఁ
బ్రత్యేకవ్యక్తిత్వము సమకూర్పఁదగిన మహానుభావుఁడగుటచేఁ
గాఁబోలు నీబాలకుఁడు స్వల్పపరిశ్రమచేతనే సర్వశాస్త్రపరిజ్ఞా

నము శస్త్రవిద్యానైపుణ్యము గడించి సాటివారిలో సర్వవి
ధముల నెన్నికకెక్కి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకమునకుఁ దగు
ప్రాయము గలవాఁడయ్యెను.

ప్రోలరాజు షట్కాలశివపూజానిరతుఁడు. స్వయం
భూస్వామి యాలయమున కాతఁ డొంటరిగా వచ్చి పూజాది
కములు గావించిపోవు నాచారముగలదు. కొంతకాలమునకు
స్వయంభూస్వామి యనుగ్రహమున వేఱొకకుమారుఁడు కలి
గెను. వానికి మహాదేవరాయలని నామకరణము గావించి
వాత్సల్యముతోఁ బెంచుచుండెను. ఒకనాఁడు ప్రోలరాజు
ప్రయాణము కానిశ్చయించి వేఁకువజామున లేచి పరివార
ముతో బయలుదేరి ద్వారమున ననుయాయులనుంచి తా
నొక్కరుఁడ యీశ్వరసాన్నిధ్యమున కేఁగి పూజాదికములను
శ్రద్ధాభక్తులతో నొనరింపఁదొడఁగెను. రాచనగరులో నుద
యకాల మంగళగీతలు వినరాసాగెను. ప్రోలరాజు పూజాది
కములు ముగించి శివనిర్మాల్యము గొనివచ్చుచుండ మండ
పమున నిదురించుచున్న యొక దివ్యమంగళవ్యక్తి గోచరిం
చెను. ప్రోలరాజటఁ గూర్చుండి యావ్యక్తిదివ్యాకారమును
రూపరేఖావిలాసములు గాంచి యాశ్చర్యపడుచుఁ దనలోఁ
దానుచింతించుచుఁ దలయూపుచు నిశ్చేష్టుడై చాలసేపుగడపె
ను. తుదకుఁ బ్రయాణ మనివార్యమగుటచే లేచి యావ్యక్తిని
నొక్కమాఱు కౌఁగిలించుకొనినఁ గాని పోవఁజాలనని నిశ్చ

యించి తరంగములవంటి బాహువులు సాగించి నిదురలోమైమ
ఱచియున్న యావ్యక్తిని కౌఁగిలింపఁ బోయెను. వెంటనే గాఢ
నిద్రలోనున్న యావ్యక్తి యులికిపడిలేచి విద్యుద్వేగమునఁ
బ్రోలరాజును కోశనిర్ముక్తమగు పదునుకత్తితో వక్షమునుండి
యావలకు దూరునటుల పొడిచెను. వెంటనే వృద్ధుఁడగు
ప్రోలరాజు మొదలునరికిన కదళీతరువువలెఁ బడిపోయెను.
గంటవలె వెలుఁగుచున్న దీపపు వెలుఁగున నావ్యక్తి తనకత్తి
కెఱయైన పురుషుని పోల్చికొని ప్రోలరాజని గుర్తించి గుండెలు
బాదుకొనుచు "అన్యాయముగా రాజన్యుని జంపితిని. రాజ
ద్రోహము గావించిన నాకిఁక నధోలోకమే శరణ్యము. ఎంత
యనాలోచితమునకుఁ బాల్పడితిని! నిద్రావస్థలోఁ జోరుఁడని
చేయిమిగిలితిని. ఈ పాపకార్యము రాజనగరమున నివేదించి
దోషమునకుఁ దగినశిక్షనొందుదుఁగాక" యని యావ్యక్తిబయలు
వెడలెను. ఈసమ్మర్దము నాలకించి ద్వారమున నిలిచియున్న
పరివారమంతయు మహామండలేశ్వరుని సమీపించి యీ విప
రీతావస్థగాంచి నివ్వెరపోయిరి. ప్రోలరాజు కొంతసేపటికిఁ
దెలివినొంది యూర్ధ్వశ్వాసములచే మరణవేదన నొందుచుండ
రాజకీయోద్యోగులు రాణివాసపు వారుగూడ నీకథవిని సంభ్ర
మముతో వచ్చి పలువెఱంగుల వాపోవుచు ఖడ్గప్రహారము
గావించిన నూతనవ్యక్తిని జంపవలయు ననియుఁ గత్తికొక ఖండ
ముగఁ జేయవలయు ననియుఁ బలుకఁ దొడఁగిరి. నోటమాట

వెడలుటయే కష్టముగానున్న యీ మరణావస్థలో తెఱవఁజేసి
కొని తీవ్రవాదులగు నారాజభక్తుల నందఱ వారించి "మిత్రు
లారా! శాంతివహింపుడు. హంతకుఁడు స్వామిద్రోహి కాఁడు.
నాకుమారుఁడె. అతఁడు రుద్రదేవుఁడు. భవిష్యదాంధ్రసామ్రా
జ్యచక్రవర్తి. ఇతని జననకాలముననె జ్యోతిష్కులు జాతక
ములవ్రాసి పితృమారకుఁడగునని సెలవిచ్చిరి. విపత్తునుండి
బయటపడనెంచి వీని నాలయమున రహస్యముగఁ జేర్చి యర్చ
కుల యాధీనమునం దుంచితిని. నేఁటితో నాకాయువు పరిపక్వ
మైనది. ఇప్పటికి నాకు డెబ్బదిరెండు వత్సరములు వచ్చినవి.
భోగములపై విరక్తికలిగినది. మనఃపూర్వకముగ నీబాలుఁ
డాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు భారవాహకుఁ డగుటకు నేను
సమ్మతించు చున్నాఁడను. మీరందఱు నాపైఁజూపిన గౌరవ
మీ బాలకునిపైఁ జూపుట కర్తవ్య" మని ప్రోలరాజు పల్కి
స్తబ్ధుఁడై చూడసాగెను.

ప్రజలందఱు భయవిస్మయములచేఁ దరంగితులై చిత్ర
ప్రతిమలవలె నిలుచుండి యాదృశ్యమును దిలకించుచుండిరి.
అనుకొనిన దొకటి అయినదొకటి. రుద్రదేవుఁడా ప్రోలరాజువాక్య
ములువినినదాది "రాజద్రోహినేకాక పితృద్రోహినిగూడనైతినా!
ఈ పాపమున కిఁక శిక్షలేదు. నాయంతపాపి భూలోకమున లేఁ"
డని తండ్రిపై వ్రాలి విలపించెను. ప్రోలరాజు తనయుని గాఢ
ముగఁ గౌఁగిలించుకొని "కుమారా! విచారింపకుము. దైవవిధి

నెరవేరినది. ఖడ్గము నూడఁబెఱుకుము. బాధతోఁ బ్రాణములు భరించుట చాలకష్టముగ నున్నది. సహగమనమునకు మీతల్లి సిద్ధురాలయ్యెనేని వలయు నవకాశముఁ గల్పింపుము. నీ సోదరుఁడు మహాదేవరాయలభారము నీతలపైననే గలదు. ఇవి పద్మాక్షీదేవి ప్రసాదించిన దివ్యాయుధములు. మన పూర్వులీ యాయుధములఁ దాల్చి విక్రమైకజీవనులై యుభయలోకములలోఁ బేరుగాంచిరి. పరిజనులారా! పౌరులారా! మీయందఱి యొద్ద సెలవునొందుచున్నాఁడనని ప్రోలరాజు పంచాక్షరీ జపము చేయుచుఁ గనులుమూసికొనెను. రుద్రదేవుఁడవనతముఖుఁడై పితృదత్తములగు నాయుధము లందుకొని తండ్రియురమున గాటముగ నాటుకొనిన ఖడ్గము నూడబెఱికెను. చిమ్మనగ్రోవితోఁ గొట్టినటుల రక్తధారలు రుద్రదేవుని మెయినిండఁ బడెను. ముఖ్యులగు నమాత్యులాయదనున రుద్రదేవుని నటనుండి తొలంగించి ప్రోలరాజు కళేబరమున కర్హమగు సంస్కారములఁ గావించిరి. రాజపత్నియుఁ గుమారుని కౌఁగిలించుకొని యానందబాష్పములతో నాతని మేను దడిపి భర్తృచితిపై వ్రాలి వీరస్వర్గరాజ్యమును జూరఁగొని జ్వాలాగర్భమున నంతర్హిత యయ్యెను.

ఒక శుభముహూర్తమున రుద్రదేవచక్రవర్తి యాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. దేశము మిక్కిలి సంకులస్థితిలో నుండెను. తన సహోదరుఁడగు మహాదేవరాయలు

పితృహత్యాకర్తయగు నన్నతోఁ గలిసిమెలసియుండఁడయ్యెను. ప్రోలరాజుకాలములో సామంతులుగనుండి పన్నులుచెల్లించుచు విధేయులై యున్నవారిలోఁ బలువురు తిరుగఁబడి స్వాతంత్ర్యపతాకముల నూపి యశాంతి సమీరము నతిశయింపఁ జేయుచుండిరి. హృదయశల్యమువలెఁ బితృహత్యావిచారము మనస్సును దీవ్రవేదనలపాలు గావించుచుండెను. ముందుఁ బితృహత్యాఘమునుండి విముక్తుఁడైనఁ గాని తనజీవితము పవిత్రము గాదనియు, దా నపవిత్రుఁడై యున్నంతవఱకుఁ బ్రజావిశ్వాసదూరుఁడు కావలసి వచ్చుననియు, నిశ్చయించి రుద్రదేవుఁడు రాజధానియగు అనుమకొండలో గొప్ప శివాలయముగట్టించి సహస్రస్తంభమండపము దీర్పించి గొప్ప దీర్ఘికను ద్రవ్వించెను. ఒరంగల్లులోఁ బెక్కుశివాలయములఁ బ్రతిష్ఠించెను. పూర్వులచేఁ బూజాపురస్కారముల నందికొనుసిద్ధేశ్వరునకుఁ బద్మాక్షీదేవికి నిత్యనైవేద్య దీపారాధనాదులకుఁ గొత్తవృత్తుల నొసంగి బొక్కసములోని ధనముతో రాజధాని కాఱుక్రోసుల దూరములోనున్న అయ్యనవోలులోని విశాలప్రదేశమున మైలారుదేవున కొకగొప్ప యాలయమును గట్టించి ఒరంగల్లుకోటలోఁగల ద్వారములవంటి విచిత్రశిల్పాభిరామము లగు ద్వారముల నాలుగువైపులఁ బ్రతిష్ఠించి అనుమకొండకుఁ బరుగుదూరములో నున్న వడ్డెపల్లిలో గొప్ప తటాకమును ద్రవ్వించి చెంత సిద్ధివిఘ్నేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి యచట విశాల

మగు నాలయము మండపముఁ గట్టించెను, ఇంతియగాక మొగలి
చర్లయనుచోట నేకవీరాదేవి యను శక్తిని బ్రతిష్ఠించి గొప్ప
దేవళము గట్టించి వస్తువాహనములు సమర్పించి మరల రాజ
ధానిచేరి తనపేరఁ, దనతండ్రిపేరఁ బెక్కుగ్రామములు గట్టించి
యాగ్రామములు వేదవేదాంగ ప్రవీణులగు బ్రాహ్మణోత్తము
లకు ధారవోసి యంతతోఁ దృప్తినొందక దిగ్విజయపరుఁడై విరో
ధిరాజుల వశంవదులఁ గావించుచు శ్రీశైలప్రాంతములను
హస్తగతము గావించుకొని యటఁ బత్నీయుక్తుఁడై రత్నవిభూ
షణములు మడిమాన్యములు సమర్పించి పాండ్యాధీశ్వరులపైకి
దండయాత్రకు వెడలి కాంచీనగరము శ్రీరంగములోనగుపుణ్య
క్షేత్రములు దర్శించి పాండ్యుల సామంత రాజులను గావించి
సేతుబంధన రామేశ్వరునియొద్ద కేఁగి తులాభారములు పెక్కులు
తూఁగి ధనుష్కోటిలో స్నానాదికములఁ గావించి జయాంక
ములనెలకొల్పి రుద్రదేవచక్రవర్తి జయలక్ష్మీ ద్వితీయుఁడై
రాజధానికిఁ జేరెను. మఱియొకమాఱు వారణాసీప్రాంతము
లకు దండయాత్రకు వెడలి గంగాస్నానములు గావించి షోడ
శోపచారములతో విశ్వేశ్వరునకుఁ బూజాదికములు గావించి
యనంతరము గయకేఁగి పితృదేవతలకుఁ బిండప్రదానములు
సభక్తికముగ నిర్వహించి యిప్పటికిఁ బాపవిముక్తుఁడ నైతినని
రుద్రదేవచక్రవర్తి రాజధానినగర మగు ననుమకొండకుఁ
జేరెను.

మహాదేవరాయలు విజయయాత్రలకుఁ బుణ్యక్షేత్ర
ములకు రుద్రదేవు డేఁగినపుడెల్ల రాజ్యవ్యవహారములు నిర్వ
హించుచు రాజద్రోహులతోఁ గలిసి రుద్రదేవునిఁ గడముట్టించు
నుపాయము లారయుచు సమయమునకై నిరీక్షించియుండెను.
ఇది గ్రహించి రుద్రదేవుని విరోధులగు సామంతరాజులు
ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపనెంచి మహాదేవరాయలతో
రాయబారములు జరిపి విప్లవోద్యమమునఁ బాల్గొన వాగ్దాన
ము గావించిరి. రుద్రదేవుఁ డిదియంతయు గ్రహించి తనతండ్రి
యవసానకాలమునఁ గావించిన హితోపదేశము జ్ఞాపక
ముంచుకొని సోదరుని క్షమించెను. ప్రతిపక్షులుమాత్రము
మహాదేవరాయలు తమపక్షము వాఁడుగ విశ్వసించి యుంటచే
నియతకాలమున అనుమకొండ రాజ్యమును ముట్టడింప బయలు
దేరివచ్చిరి. ఈవిపరీత పరిస్థితులన్నియు రుద్రదేవుఁడు సాకల్య
ముగా గ్రహించి విరోధులతో సోదరుఁడు కలియకుండునటుల
వలయుఁ గట్టుదిట్టములు తొలుతఁగావించి ప్రత్యర్థుల మటు
పెట్టుటకు సైనికబలమును మిగుల వృద్ధిజేసి విరోధు లరుదెంచు
మార్గములఁ దెలిసికొని త్రోవలనరికట్టి వధింపఁ గొంతబల
మును బంపెను. మహాదేవరాయల యొద్దనుండి తమకు సరి
యగు నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడువకున్నను, దురాగతులగు
ప్రత్యర్థిరాజులు అనుమకొండరాజ్యము హరింప నకాలమునకు
వచ్చి గుద్రదేవుని ధాటి కాఁగఁజాలక ప్రాణమానములఁ
గోల్పోయిరి.

ఆకాలమున రుద్రదేవుని నెదిరించిన రాజులలోఁ బలువురు ప్రసిద్ధులు గలరుగాని వారి ప్రత్యేక చరిత్రములు సమగ్రముగాఁ దెలియ వచ్చుటలేదు. దొమ్మరాజు బలవంతులలో నగ్రగణ్యుఁడు. ఈతఁడు అనుమకొండరాజ్యమును హరింప వలయునని సమధికబల సమేతుఁడయివచ్చి కోటముట్టడించెను. ఈముట్టడి కొన్నిమాసములు జరిగెను. కాకతీయ సైన్యములు దొమ్మరాజు సైన్యములఁ జించిచెండాడెను. విజయముపై నాసమాని బ్రతుకుజీవుఁడాయని దొమ్మరాజు గుఱ్ఱమునెక్కి పారిపోవుచుండగా రుద్రదేవుఁడు వెంబడించి బాణములఁ బ్రయోగించి యాతనికాయము గాయము గావించెను. దొమ్మరాజు తన యశ్వారోహణనైపుణ్యము ప్రాణరక్షణముకొఱకుపయోగించి యెందో దాగెను. రుద్రదేవుఁడీ యదనుగ్రహించి పరివారసహితముగా దొమ్మరాజు రాజ్యమునందుఁ బ్రవేశించి కోటఁ బగులఁగొట్టి రాజధానిఁ గొల్లగొని విజయస్తంభమును బ్రాతించి తనప్రతినిధి నారాజ్యమునందుంచి వెనుకకు మరలెను. రుద్రదేవుఁడు దొమ్మరాజుతోఁ బోరుచున్న సమయము తమ కనుకూలకాలముగా గ్రహించి మేడరాజు, మేళగిదేవుఁడు అనుమకొండపైకి దాడివెడలిరి. అనుమకొండయందున్న మూలబల మావీరయుగముతోఁ బోరాడునరికి రుద్రదేవుఁడు రాజధానిజేరి వ్యూహములఁ బన్ని విరోధిబలములను బంచబంగాళము గావించెను. మేడరాజు,

మేళగిదేవుఁడు పారిపోయిరి. రుద్రదేవుఁడు వారిని గోదావరీతీరమువఱకుఁ బారఁదోలి పొలవాసరాజ్యమును నాక్రమించుకొనెను.

వర్ధమాన పురమునందుఁ జోడరాజ్య మాకాలమున మిగుల వైభవోపేతముగా నుండెను. ఉదయాదిత్యుని వంశీయులును కాశ్యపగోత్రులును నగు భీమరాజు, గోకర్ణుఁడను నిరువురు సహోదరులు పాలించుచుండిరి. వీరిలో భీమరాజు మిగుల దుండగుఁడు. చండశాసనుఁడు. దయాదాక్షిణ్య భావములఁ గలనైన నెఱుంగనివాఁడు. సవతితల్లితో స్నేహము గావించిన మహాపాపి. రాజ్యలోభముచేఁ దోఁబుట్టువును విసముఁబెట్టి చంపిన దురాగతుఁడు. కందూరురాజ్యమును బరిపాలించు తైలపదేవుఁడు. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు సామంతుడయ్యుఁ జిరకాలము సుంకము చెల్లింపఁడాయెను. రుద్రదేవుఁ డందులకుఁ గోపించి కందూరురాజ్యము ముట్టడింపఁ దైలపదేవుఁ డభిమాన సంరక్షణార్థము ప్రాణత్యాగము గావించికొనెను. రుద్రదేవుఁడు సుంకపుధనము రాఁబట్టుకొని రాజ్యమునఁ దనప్రతినిధి నుంచి అనుమకొండఁ జేరెను. ఈ యవకాశమును బురస్కరించికొని భీమరాజు కందూరురాజ్యమును ముట్టడించి తన రాజ్యమునఁ గలుపుకొని ప్రజలఁ బీడింప మొదలుపెట్టెను. రుద్రదేవుఁ డీక నూఱకున్న లాభములేదని వర్ధమాన నగరము మీఁదికి దండయాత్రకు బయలువెడలి కోటఁ బగులగొట్టించి

కందకములను బూడ్పించి రాజధానినంతయుఁ దగులఁబెట్టించి యుపవనముల రూపుమాపి నగరమును బాడుచేసెను. తల దాచుకొనుటకుఁ దావులేక భీమరాజు అంతఃపురకాంతలతోఁ దోఁబుట్టువులతో రక్తసంబంధులతో నెందోపాఱిపోయి రుద్ర దేవుని పేరు వినఁబడినంతవఱకుఁ దలయెత్తఁ డయ్యెను. అంతలో కందూరు వర్ధమానపుర రాజ్యములు రుద్రదేవుని హస్తగతములయ్యెను.

చోడోదయుఁడను నొకరాజు విస్తారసైనికబలముతో స్వతంత్రుఁడై తిరుగఁబడఁగా రుద్రదేవుఁ డాతనినగరమును ముట్టడించెను. అనుమకొండ సైనికులు చోడోదయుని నగరమును ధ్వంసము గావించిరి. రుద్రదేవుఁడు బాణములఁ బ్రయోగించి చోడోదయుని దేహమంతయు గాయములతో నిండునట్లు చేసెను. ఆయువుపట్లలో బాణములు గ్రుచ్చుకొనుటచేఁ జోడోదయుఁ డొడలెఱుంగక రాజమందిరము విడిచి కానల వెంటఁబడి ప్రాణములు విడిచెను. సమర్థులగు రాజులందఱు రుద్రదేవునకు సామంతులైరి. మహాదేవరాయలు రుద్రదేవుని యసాధారణ పరాక్రమమునకు ముగ్ధుఁడై ద్వేషము మాని కార్యాలోచనములం దన్నతో సర్వవిధముల నేకీభవించుచుండెను.

రుద్రదేవుఁడు పరాక్రమాతిశయముచే ఆంధ్రదేశమంతయు నాక్రమించుకొనెను. అంతియగాక కర్ణాటదేశమునందలి

భాగములను ద్రవిడదేశములోఁ గొంతభాగమును సరిహద్దులందున్న మహారాష్ట్ర దేశమును సాధించెను. రుద్రదేవుని రాజ్యమునకు హద్దులు తూర్పుదిక్కున సముద్రమనియు, దక్షిణ దిక్కున శ్రీశైలమనియుఁ, బడమటిదిక్కునఁ జాళుక్యరాజధాని యగు కల్యాణ పురమనియు, ఉత్తరపుదిక్కున మాల్యవంతమనియుఁ జెప్పఁబడెను. ఇంత విశాలరాజ్యమును బరాక్రమముచే నార్జించి శాశ్వతస్థాయిగాఁ గాకతీయ సామ్రాజ్యమును పేర నిలిచియుండుటకుఁ బాటుపడిన రుద్రదేవుని పవిత్రసంకల్పము సర్వజనసంభావనీయ మనుటలో సంశయము లేదు. ఈ వీరాధివీరుని పరిపాలనముతోఁ బట్టు దప్పిన చాళుక్య చోడ రాజ్యము దాదాపుగ నంతరించెను.

రుద్రదేవుఁడు లలితకళలను మిగులఁ బ్రేమించి పోషించెను. అనుమకొండలో నపూర్వ శిల్పరమణీయమగు నొక దేవాలయము గట్టించి ముందు వేయిస్తంభములతో గొప్ప మండపము గట్టించెను. ఇవు డామండపము చాలవఱకుఁ గూలిపోయినది. ఆలయముమాత్రము నేఁటికి దర్శనీయమై మనోహరముగ నున్నది. ద్వారములందుఁ గల లతాచిత్రములు స్తంభములపైఁగల పురాణకథావిగ్రహములు జీవకళ లుట్టిపడుచుఁ గనువిందు గూర్చుచున్నవి. నాఁడుపెట్టిన మెఱుఁగు నేఁటికిఁ గొంచెమేని కనుమాయక యచ్చెరువు కలిగించుచున్నది. గర్భాలయ ద్వారబంధములపైఁగల శిల్పములు, విగ్ర

హాసులు ప్రత్యేకదర్శనీయములు. ఆలయాభిముఖముగ నున్న నంది చూచి యానందింపఁదగినది. ఇంక నాకాలమున రుద్రవిభుని త్యాగాధారముచేఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన యపూర్వ శిల్పదేవాలయములు కలవుగాని వాని వర్ణనమిచట గావించుట ప్రశస్తము కాదు. రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమున యవనులు గావించిన దండయాత్రలో నీ యాలయము రూపుమాపఁబడెను. హతశేషమగు నాలయభాగము, రుద్రదేవుని విజయకథలఁ దెలుపుశాసనము, కోనేరు నేటికిని దర్శనయోగ్యములుగ నున్నవి. రుద్రదేవుఁడు నగరముచుట్టు పెద్దమట్టికోట గట్టించి యున్నివైపులఁ గట్ట నాధారపఱచి తటాకములఁ బ్రతిష్ఠించెను. సేనానాయకులుగూడఁ బెక్కుతటాకముల ద్రవ్వించి రాజ్యమంతయు సుభిక్షము గావించిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమున నాకాలమున క్షేత్రములు సస్యసంపూర్ణములై మనోహరముగా నొప్పుచుండెను.

రుద్రదేవుఁడు శైవమునం దభిమాన భావము గలవాఁడు. అట్లుండియు నాకాలమున మిగుల వ్యాప్తముగానున్న జైనమతమునెడ నెట్టి విద్రోహమును గావించి యెఱుంగఁడు. తన యాస్థానమునందు వీరశైవ, జైన, అద్వైత, విశిష్టాద్వైత పండితులకు సమగౌరవము నొనరించెను. పలుమారు తులాభారములఁ దూఁగి సువర్ణము విద్వాంసులకుఁ బంచియొసంగెను. అనుమకొండ సామ్రాజ్య నగరముగా నుండుటకుఁ

దగినదిగాఁ దోఁచకపోవుటచేఁ దన తండ్రికాలమునుండి కట్టింపఁబడుచున్న ఏకశిలా నగరమునకు లక్షలకొలఁది ధనము వ్యయము గావించి బురుజులు, కోటలు, కందకములు, కొత్తళములు నిర్మించెను. రుద్రదేవుని యాస్థానమునందున్న కవులలో పాలకురికి సోమనాథుడు, గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారు, రామేశ్వర భట్టారకుఁడు లోనగు ప్రముఖులు పలువురుగలరు. రుద్రదేవుఁడు కవులతో నిష్టగోష్ఠులు గావించి వినోదించుటయేగాక తాను స్వయముగాఁ గవిత్వమును చెప్ప నేర్చి కర్ణాటసంస్కృతాంధ్ర భాషలలో నసమాన పాండిత్యము నార్జించి "విద్యాభూషణుఁ" డను బిరుదము బడసెను. ఇంతియగాక రాజకీయధర్మములు, రాజవిధులు చర్చించు నీతిసారమను నొక పద్యకావ్యమును రచించి యాంధ్రభాష నలంకరించెను. ఇప్పు డాగ్రంథము లభింపకపోవుట సంతాపకరము. ఈయన యాస్థానమునందున్నటులఁ బైచెప్పిన గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారు దండనాథుఁడుగ నుండి యాస్థానమునందు విద్యావినోదములలోఁ బాల్గొనుచు శివస్తోత్ర గ్రంథములఁ బెక్కింటిని రచించెను. రుద్రదేవుని నడిమివయస్సున నీ పండితారాధ్యులు మరణించిరి.

పాలకురికి సోమనాథుఁడు మల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారి యనంతరము కొంతకాలమునకు రుద్రదేవుని యాస్థానముఁ బ్రవేశించి మృదుమధురమగు దనయాంధ్రకవిత

నాధారముగఁ జేసికొని వీరశైవమతము మిగుల వ్యాప్తిలో
నికిఁ దెచ్చెను. మతావేశపరవశుఁడగు నీసోమనాథుఁడు జైనుల
బాధలఁ జంపించె నని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇతని
గ్రంథములు పరమతదూషణము, స్వమతస్తుతి గలవి. గాన
నీతనియెడ నారోపించిన దోషము లాకాలపుఁ జరిత్రము సమ
గ్రముగా నెఱింగిన వారికి సత్యములని తోఁచుటకు సంశయ
ముండదు. రుద్రదేవునియొద్ద సేనా నాయకులుగ నున్న బేతిరెడ్డి,
నామిరెడ్డి, రుద్రదేవ సేనాని లోనగు వీరుల చరిత్రము సమగ్ర
ముగఁ దెలిసికొనవలసి యున్నది. రుద్రదేవుని సోదరుఁడగు
మహాదేవరాయలు మూఁడుసంపత్సరములు రాజ్యము పాలిం
చినటులఁ జరిత్రములందుఁ గలదు. రుద్రదేవుఁడు జీవించి
యుండఁగా శౌణదేశాధీశ్వరుఁడును యాదవ నరపాలకుఁడును
నగు జైత్రపాలుఁడు త్రిలింగదేశము మీఁదికి దండెత్తి వచ్చి
నపుడు మహాదేవరాయ లెదిరింపఁబోయి మడిసినటులఁ జరిత్ర
ములందుఁ గలదు. శాసనము లందు రుద్రభూపాలుని యనం
తరము రాజ్యము పరాధీనము కాఁగా వీరవతంసుఁడగు రుద్ర
సేనాని పునరుద్ధరించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. మహాదేవరాయలు
జీవించి యనంతరము మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యమును
బాలించినదే సత్యమైనచో రుద్రదేవుని యనంతరము రాజ్యము
పరాధీనము గావలసిన యవసరము లేదు గావున మహాదేవ

రాయలు రుద్రదేవుని కంటె ముందుగానే మరణింప వలయును.
ఇదియె యుక్తియుక్తమగు మార్గము.

రేచెర్లగోత్రీయులగు వెలమవీరులలోఁ బలువురు కాక
తీయులకడ సేనానాయకులుగ నుండి కాంచీనగరము భేదించి
చోడరాజుల జయించితిమనియుఁ గాంచీరాజ్యలక్ష్మిని గాకతీ
యుల కైవసము గావించితిమనియు వ్రాసికొనియున్నారు.
ఆంధ్రదేశమునకుఁ గాంచీరాజ్యము మిగుల దూరముగా
నుండుటచేఁ గాకతీయులు మాటిమాటికిఁ గాంచీనగరము
లోఁబఱచికొనుటయు మఱలఁ గోల్పోవుటయుఁ బలుమాఱు
జరిగియుండును. రుద్రదేవుని కాలమునఁ గాంచీనగరమును రేచెర్ల
నామిరెడ్డి జయించి చోడరాజు నవమానపఱచి తద్రాజ్యలక్ష్మిని
రుద్రదేవుని యధీనము గావించినటుల శాసనదృష్టాంతములు
గలవు. రుద్రదేవుఁడు తన యవసాన దశలో గణపతిదేవునకు
రాజ్యము నొసంగెను. గణపతిదేవుఁడు మహాదేవరాయలకుమా
రుఁడు. రుద్రదేవుని కాలము క్రీ॥ శ॥ ౧౧౪౦ మొదలుకొని
౧౧౯౬ వఱకై యుండునని చరిత్రగ్రంథములవలనఁ దెలియు
చున్నది. ఆంధ్రజాతీయతకు ఆంధ్రవికాసమునకు ఆంధ్రజాత్య
భ్యుదయమునకు సహకారిగ నాంధ్రసామ్రాజ్యము స్థాపించిన
వీరవతంసుఁడగు రుద్రదేవుని జీవితచరిత్రము పఠనీయము. ఈ
మహనీయుని చరిత్రమెంతయో గ్రంథస్థము గావలసియున్నది.
చరిత్రకారు లీతనిఁ బ్రథమప్రతాపరుద్రుఁడని వ్యవహరించు

చున్నారు. ప్రతాపరుద్రనామమె యీయనకు లేనపుడు రుద్ర దేవుఁడని వ్యవహరింపక ప్రతాపరుద్రుఁడనుట యుక్తముగ లేదని మేము రుద్రదేవుఁడనియే వ్యవహరించితిమి.

కన్నమదాసుఁడు.

పలనాడు రాజ్యము పాలించు నరసింగరాజు, నలగామ రాజు అను రాజులయొద్ద నాయకురాలను రెడ్డియువతి మంత్రి పదవియందుఁ బ్రవేశించి యంతకుముందు మంత్రిగానున్న రేచెర్లగోత్రుఁడును వెలమ వీరుఁడునగు శీలము బ్రహ్మనాయని వెడలనడిపించెను. బ్రహ్మనాయఁడు బాలమలిదేవాది రాజకుమారులను వెంటఁబెట్టుకొని గురుజాలకుఁ గొంచెము దూరమునందున్న యడవిప్రదేశముఁ తెగనఱికి మాచర్లయను నగరము కట్టించి యందుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు పేరునకు మంత్రియైనను రాజ్యచక్రము తానే త్రిప్పుచుండెను. పలనాటి సీమలో బ్రహ్మనాయని దేవునిగా భావించుచుండిరి. ఒక పంచమకాంత చిరకాలము సంతానము లేక పరితపించి బ్రహ్మనాయకుని యనుగ్రహమువలనఁ గొడుకు జనించెనేని ఆయన పాదములచెంతనే పడవేయుదునని మ్రొక్కుకొనెను. దైవ వశమునఁ బంచమాంగన నవమాసములు నిండినవెనుక నొక

బాలుని గనెను. బాలుని జూడఁగనే ప్రేమగలిగి బ్రహ్మనాయని కొసంగుదునని మ్రొక్కుకొన్నసంగతి మఱచి తానె పెంచుచుండెను. బాలునకుఁ గొన్నాళ్లకు గొప్ప వ్యాధివచ్చెను. స్వప్నమున నొకపురుషుఁడు కనిపించి నీవాడినమాట తప్పుటచేఁ గుమారునకు రోగమువచ్చినది. నీమాట చెల్లించుకొందువేని కుమారుఁడు చిరంజీవి కాఁగలఁడని చెప్పెను. పంచమాంగనకు వెంటనే బ్రహ్మనాయని పాదములయందుఁ బడవేయుదునన్న మాట జ్ఞాపకమునకు వచ్చి ఆరోగ్యము కలుగఁగానే వాగ్దానము నెఱవేర్చుకొందునని మ్రొక్కుకొనఁగా బాలునకు దినక్రమమున ఆరోగ్యము కలిగెను. పంచమకాంత ఒక శుభముహూర్తమున బాలుని గొనిపోయి బ్రహ్మనాయని పాదములముందుంచి యిటుల విన్నవించెను: "మహారాజా! నీవరప్రభావమున నాకీకుమారుఁడు జనించినాఁడు. బాలుఁడు జనించినచో నీపాదములమీఁద వేయుదునని మ్రొక్కుకొని మఱచితిని. అందుచే దీరని వ్యాధులవలన నిన్న మొన్నటివరకు నవిసినాఁడు. నావాగ్దానము నెరవేర్ప నుంటినని మ్రొక్కుకొనఁగా బ్రతికినాఁడు. నేనుకన్నంతమాత్రమునఁ దల్లినికాను. నీధర్మపత్నియగు ఐతమ్మయే యీబాలునకుఁ దల్లి. మీరే తండ్రి. బాలునిపోషించు భారముమీఁది" ఇట్లువిన్నవింపఁగనే నాయఁడానందమొంది బాలుని గైకొని శిరముమూర్కొని పెంచుకొనుమని ధర్మపత్ని కొసంగెను. ఆయమయుఁ బంచమ

బాలుఁడని కొంచెమేని సంశయింపక దాదులచేఁ బాలిప్పించుచుఁ బెంచుచుండెను. సంతానము లేదను కొఱఁతను దిగనాడి యాపుణ్యదంపతు లాబాలకునితోఁ గాలయాపనము జేయుచు నొక శుభలగ్నమున నాతనికి కన్నమదాసుఁడని నామకరణము గావించిరి. కొంతకాలమునకుఁ గన్నమదాసుఁడు పెద్దవాఁడై పాఠశాలలకేగి సమస్తవిద్యల నభ్యసించిన పిదప గరిడీ సాము వ్యాయామములు గూడ నేర్చుకొని జెట్టియయ్యెను. వర్ణాశ్రమ ధర్మములకు మిగులఁ బట్టుగల యాకాలమున బ్రహ్మనాయకుఁడు పంచముని జేరఁదీసెనని నిందింపసాగిరి. కొందఱు కన్నమనాయనియెడ నకారణద్వేషము ప్రకటించుచుండిరి. ఎందఱెన్ని విధముల నాందోళన పడుచున్నను పుణ్యదంపతులగు ఐతమ్మయు, బ్రహ్మనాయకుఁడు మాత్రము పుణ్యభావముతో నాబాలుని జూచుచుండిరి. కొంతకాలమునకు ఐతమ్మ గర్భవతి యయ్యెను. బ్రహ్మనాయని యానందమునకు మేరయే లేదు. సంతోష సూచకముగా మాచెర్ల చెన్నకేశవున కెన్నియో ఉత్సవములు, వేడుకలు చేయించి నాయఁడు మహావైభవముగా సీమంతోత్సవము జరిపించెను. శుభముహూర్తమున ఐతమ్మకుఁ జక్కనికుమారుడు జన్మించెను. బాలచంద్రునివలెఁ బ్రకాశించు నాకుమారరత్నమునకు బ్రహ్మనాయకుఁడు బాలచంద్రుఁడని నామకరణము గావించి శాస్త్రపారంగతులగు బ్రాహ్మణోత్తముల రావించి బాలుని

జనన తిథి నక్షత్రాదులను దెలిపి జాతకము వ్రాయుఁడని కోరెను. నాయకురాలివంపున వచ్చిన వంచకబ్రాహ్మణుఁడు తన విద్యాప్రకటనము గావించి బ్రహ్మనాయని లోఁగొని జాతకము వ్రాయుదునని చెప్పి సెలవొంది కొన్నిదినములకు సభ చేయించి అందుజాతకపత్రికను బఠించెను. 'బాలచంద్రుఁడు మిగుల దుర్మార్గుఁడగును. వాని జన్మనక్షత్రము చెడ్డదగుటచేఁ దనవారికి బెరవారికిఁగూడ నితఁడకాలమృత్యువై సర్వకుటుంబములు రూపు మాపఁగలఁడు. బాలకునివలని యపాయము తొలగింపవలయుననినఁ దెగటార్చుట తప్ప వేఱుకర్తవ్యము లేదని కపటజ్యోతిష్కుఁడు చెప్పెను. సభ్యులు, రాజబంధువు లొకరి మొగము లొకరు చూచుకొని బ్రహ్మనాయకుని కేమియుఁ జెప్పఁజాలక మిన్నకుండిరి. ఇదియంతయుఁ బ్రహ్మనాయఁడు కనిపెట్టి పుత్త్రప్రేమను దిగనాడి సభ్యులందఱి నడిగి యనుమతి దెలిసికొని బాలునిజంపుటకే నిశ్చయించుకొనెను. అంతలో నొక వృద్ధుఁడు లేచి 'బ్రహ్మనాయకా! బాలునిజేతి మీఁదఁజంపుటయన్న సామాన్యకార్యమా? ఎవరికిఁ జేయాడును? సముద్రమునఁ బాఱవేసిన వాఁడె చచ్చును. అదియె కర్తవ్య'మని తెలిపెను. బ్రహ్మనాయఁడు పెచ్చుపెరుగుశోకము నాపుకొని తన యభిమానపుత్త్రుఁడగు కన్నమనాయకుని బిలువనంపించి ఐతమ్మకడ జనుబాలుద్రావుచున్న యేపాపమునెఱుంగని బాలచంద్రుని దెప్పించి యీబాలకుని సముద్రములోఁ బడవేసి

రమ్మని యిచ్చెను. కన్నమనీడు చాలవిచారపడి బ్రహ్మనాయకుని మాటకు బదులుచెప్పఁజాలక సభ్యులే నివారింతు రేమోయని వారల విచారకరములు, ప్రార్థనాపూర్వకములగు చూపులతో జూచెను. సభ్యులందఱును బ్రహ్మనాయకునియాజ్ఞను సత్వరముగా నెరవేర్పుమని కన్నమనాయకుని బ్రోత్సహించిరి. బ్రహ్మనాయకుఁడు తొందరపెట్టెను. కన్నమనాయకుఁడు 'కనులు దెఱువని పసికందును అన్యాయముగాఁ జంపవలసి వచ్చినదే! ఈపసిపాపని కాపాడఁ జాలని నాబ్రదుకుఁ గాల్పనా? నే నస్వతంత్రుఁడను. జనకుఁడగు బ్రహ్మనాయకుని ఆజ్ఞకు వ్యతిరేకము జరుపఁదగదు. అనుకొనుచు బ్రహ్మనాయకుని కనుసన్నల ననుసరించి సముద్రతీరమునకుఁ బోవ చందవోలునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. రాజమందిరమునందును పట్టణమునందును బ్రహ్మనాయకుని గృహంబునను నాఁడు విచారమునకు మేరలేకుండెను. కన్నమనాయఁకుడు మందువేసంగిలో బాలునొక తొట్టెలోనుంచికొని పైనిగుడ్డలుకప్పి త్రోవకడ్డమగు ప్రతిగ్రామమునందును, బాలిప్పించుచుఁ గొంతసేపటికిఁ జందవోలు చేరెను. ఆకాలమునఁ గల నగరరాజములలో చందవోలు ప్రఖ్యాతమైనది. చుట్టును బ్రాకారములు, కోటలు కలవు. క్రొత్తవాఁ డెవ్వఁడు నగరమున నడుగుబెట్ట వీలులేక పోవుటచేఁ గన్నమనాయఁడు బాలకునెటులో నగరముబయటనుండి సముద్రతీరమునకుఁ జేర్చెను. జాముప్రొద్దు పోయెను. అంధకారము

నలుదిక్కుల బాగుగా నావరించి యుండెను. బాలుఁడు ఆఁకలిగొని యేడ్చుచుండెను. చేతులార పసిపాపని సముద్రములోఁ బాఱవేయఁ జాలక కన్నమ నాయకుఁడు మైమఱచి యెలుగెత్తి యేడువసాగెను. దిక్కులేని సముద్రప్రాంతమున వారల నోదార్చువా రెవరు? కన్నమనాయఁ డిటుల నేడ్చుచుండఁగాఁ జెంత నెవరో "ఎవరునీవు? ఈయర్ధరాత్రమున నిర్జనప్రదేశమందు విలపించుటకుఁ గారణమే"మని యడిగిరి. వారిరువురు నీక్రిందివిధముగాఁ జీఁకటిలోనే సంభాషించుకొనిరి.

"ఎవఁడవు నీవు? ఇచటి కేల వచ్చినాడవు?"

"నేనెవఁడనో నీకుఁ జెప్పవలసిన యవసరములేదు. ఊరక ప్రసంగింపక నీవు వచ్చినత్రోవను బొమ్ము! నీకిచట నేమిపని?"

"నేనెవఁడనో నీకుఁదెలుపవఱకు నీవృత్తాంతము తెలుపవు కాఁబోలును. జాగ్రత్తగా నొడలెఱింగి నీ కులశీలములఁ దెలుపుము, లేదా నిన్నుఖండింపక మానను."

"సంగరమునకు దొరకొన్నచో నన్ను నీవు ఖండింతువని యెటులఁ జెప్పఁగలవు? విజయము బలాబలములపై నాధారపడి యుండును. ఒకవేళ నీవే గతింతువేమో!"

"మితిమీఱి భాషించుచున్నాఁడవు. నీవు దొంగవాఁడవు కానోపుదువు. కాదేని నీవృత్తాంతము మఱుగుపఱువవలసినపని యేముండును? నగలకొఱ కీబాలకుని జంపుచుంటివి కాఁబోలు"

"నిన్నుమాత్రము చంపక విడుతునా"

చీఁకటిలోనున్న నూతనపురుషుఁడు హుంకరించుచు నొఱలోని కత్తిపెరికి కన్నమనాయుని మీఁదికి వచ్చెను. కన్నమనాయఁడు కరవాలము దీసికొని నూతనునిపైకిఁ బోయెను. ఇరువురు చాలసేపు భయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. ఇరువురకు దేహమంతయు రక్తమయమయ్యెను. నూతనుఁడాఁపరాని కోపముతో "ఈవేళ్టునకు నీతల తెగఁగొట్టనేని నేను బ్రహ్మనాయని తమ్ముఁడనుగాను" అనిపలికెను. కన్నమనాయఁ డులికిపడి కత్తినేలపైఁబడవేసి నూతన పురుషుని పాదములపైఁబడి, అయ్యా మీరింతకుముందు బ్రహ్మనాయకుని పేర్కొంటిరి. మీ నామధేయమేమి ? నేను బ్రహ్మనాయకుని యభిమాన పుత్త్రుఁడను. మీవృత్తాంతము వినుటకు నిరీక్షించుచున్నాను' అని పలికెను. నూతనుఁడు తాను శీలము బ్రహ్మనాయకుని సోదరుడనియుఁ జందవోలు పాలించు రాజులయొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండెననియుఁ దనపేరు పేరిసీడనియుఁ దెలిపెను. నూతనుని కన్నమనాయఁడు కౌఁగిలించుకొని 'తెలియక సంగరమునకు దొరకొంటిని క్షమింపు'మని వేఁడుకొనెను. పేరిసీడు కన్నమనాయనివృత్తాంతము, బాలచంద్రుని సముద్రములో వేయవలసిన పరిస్థితులు దెలిసికొని పరితపించెను. పేరిసీడు కన్నమదాసునితో 'బాలకు నన్యాయముగా సముద్రములో వేయుటకంటె పాపము వేఱొండులేదు. నాకొసంగినచోఁ బెంచుకొందును' అనెను. బాలచంద్రునిఁ గన్నమనాయఁడు పేరిసీని కిచ్చి సెలవు

పుచ్చుకొని బ్రహ్మనాయకునితో విధ్యుక్తధర్మము నెఱవేర్చితినని విజ్ఞాపనము జేసికొనెను. బ్రహ్మనాయఁడు, ఆతని పత్నియుఁగొంచెముసేపు దుఃఖించి క్రమముగా విచారము మఱచిరి. కొన్నిసంవత్సరములు జరిగినమీఁదట పేర్నీడు బాలచంద్రుని తన వెంటఁగొని బ్రహ్మనాయకుని కప్పగించి సుగుణరత్నాకరుఁడగు కుమారుని జంపుదురా? కన్నమనాయనిదయచే నీశిశువు బ్రదికినాఁడు. లేకున్న మనవంశము నశింపవలసినదే గదాయని నిష్ఠురములాడెను. ఐతాంబయు బ్రహ్మనాయఁడును దనకుమారుఁడు మఱల వచ్చినందులకు బ్రహ్మనందము నొంది యింతటియదృష్టము కలుగఁజేసిన కన్నమనేఁడు ప్రశంసాపాత్రుఁడని యాతని వేయినోళ్ళఁ గొనియాడిరి. నాఁడు మొదలు కన్నమనీఁడు బాలచంద్రునిపైఁ దన పంచ ప్రాణములుంచి యతనిశ్రేయస్సే తనదిగా భావించి తానెఱింగిన విద్యలన్నియు నాతనికి నేర్పుచు వెంటనిడుకొని త్రిప్పుకొనుచుండెను. బాలుని విద్యావివేకములకుఁ గన్నమనేని సోదరప్రేమకుఁ బ్రజలందరు సంతసించిరి.

కొంతకాలము గడచినమీఁదట నాయకురాలు మాచెర్ల వైభవము చారులవలన నాలించి యెటులేని బ్రహ్మనాయకుని, రాజకుటుంబమును బరాభవింపఁ దలంచి పలువురు దొంగలను బిలువనంపి వారి నందఱను మాచర్లలోని రాజమందిరము, బ్రహ్మనాయకుని గృహము దోచిరండని పంపెను.

దొంగలు సకాలమునకుఁ జంద్రవంకనదీతీరమునఁ జేరి భోజ నాదు లొనరించి దొంగతనమునకు సమయ మరయుచుండిరి. బురుజు పై నెక్కి బ్రహ్మనాయకుఁడు గాంచఁ బలువురు నూతను లుకనిపించుటచే ననుమానించి అభిమానపుత్రరత్నమగు కన్న మనాయని పిలిచి దొంగలేమైనచోఁ దగినబుద్ధిచెప్పి రమ్మని పంపెను. కన్నమనాయఁడు పరివారసహితుఁడై చంద్రవంక నదీ తీరమున నున్న కంచెచెంతనిలచి యాలింపఁగాఁ బ్రసంగముల వలన వచ్చినవారు దొంగలనియు నాయకురాలిచేఁ బంపఁబడి మాచర్లదోచుటకు వచ్చిరనియుఁ దెలియవచ్చెను. వెంటనే కన్నమనాయఁడు పరివారముతో ముందునకు దుమికి ఏవ్రయ త్నములు లేక యిష్టగోష్ఠినలుపుచున్న దొంగలనందఱ బంధించి వారియొద్దఁ గలయాయుధము లన్నింటిని రాచనగరు నకుఁ బంపి గోనెలఁ దెప్పించి వానినిండ నిసుకనించి దొంగల నెత్తిపైఁ బెట్టించి గురుజాలకు నడిపించి అందఱ నొకదొడ్డిలో నికిందోలి తాను ద్వారము గాచియుండెను. కన్నమనాయఁడు తనచేఁ బంపబడిన చోరులను బరాభవించినందులకు నాయ కురాలు కోపించి తూలనాడెను. కన్నమనాయఁడు నాయకురా లొనరించిన దురంతము గురిజాలవాసులందఱకుఁ దేటతెల్ల ముగావించి నాయకురాలి నిందావచనము లన్నింటికిఁ బ్రత్యు త్తరము నొసంగి గృహాభిముఖుఁడయ్యెను. ఎంతకును కన్నమ నాయకుఁడు రాకపోవుటచే బ్రహ్మనాయకుఁడు తెల్లవారి విచా

రింపఁగా గురిజాల కేఁగినటులఁ దెలియవచ్చెను. మధ్యాహ్న మైనను కన్నమనాయఁడు గురిజాలనుండిగూడ రాకపోవుటకుఁ జాలచింతించి బ్రహ్మనాయఁడు స్వయముగా గురజాలకుఁ బయన మయ్యెను. కన్నమనాయఁడు తిప్పక సురక్షితముగా రాఁగలఁడు. మీరు గురుజాలకుఁ బోవలదని నాయనితో భటులు, ఆప్తులుచెప్పిరిగాని ఆతఁడు వినక బయలుదేరెను. కన్నమనా యఁడు గావించిన పరాభవము తలంచికొని నాయకురాలు ప్రతిక్రియకొఱకు వెదకుసరికి బ్రహ్మనాయకుఁడు గురిజాల చేరి తనకుమారుఁడు సురక్షితముగాఁ జోరులను వంచించిన విషయము విని చాలసంతసించెను. నాయకురాలు గురిజాల నడివీధిలో కోడి పందెములు, పొట్టేళ్ళ పందెములు, పికిలిపిట్టల పందెములు, కౌజు పందెములు, పెట్టి యెటులో బ్రహ్మనా యకు నొప్పించి యందుఁ దానెగెలిచెను. ఓడినవారు ఏడు సంవత్సరములు అరణ్యభూములలో నివసించి పిదప రాజ్యముఁ బొందునటులఁ గట్టడి చేసికొనుటచే బ్రహ్మనాయకుఁడు పరి వారముతో నడవులపాలై నియతకాల మెంతో శ్రమమీఁద జరిపి తన రాజ్యము తనకు వశముచేయుమని రాజకుమారుల పక్షమున నలగాము రాజాదులకు వర్తమాన మంపెను. కన్నమ నాయఁడు రాయబారములతోఁ గార్యమెన్నఁటికేని యనుకూ లింపదనియు ఏడు సంవత్సరములనుండి రాజ్యమును జూర గొన్న విరోధులు మాటలతోఁ దిరుగ రాజ్యము నొసంగ

రనియు సంగరమున కాయితమగుట యుక్తమనియు బ్రహ్మ
నాయకునితో విన్నవించెను. బాలచంద్రుఁడు గూడ సంగర
ము చేయుటయందుఁ దనకుఁగల యుత్సాహము సూచించెను.
బ్రహ్మనాయకుఁడు కొమ్మరాజు పుత్త్రుఁడును ప్రతిపక్షరా
జగు నరసింగరాజున కల్లుఁడునగు అలరాజును సంధివిషయమై
ప్రసంగించుటకు గురిజాలకు వృద్ధబంధుజనానుమతంబునఁ బం
పెను. సంధిప్రయత్నము వ్యతిరేకమైనచో సంగరమునకేని సిద్ధ
ముగా నుండవలయునని బ్రహ్మనాయఁడు బంధువులకు ఆప్త
లకు ముందుగఁ దెలిపి యుద్ధపరికరములను జాగ్రత్త పఱచు
చుండెను.

బ్రహ్మనాయని పక్షమువారికిని నాయకురాలిపక్షము
వారికిని సంధికుదురకపోయెను. సవతితల్లికుమారులగు బాలమలి
దేవాదులకు రాజ్యములో భాగమునీయమని నలగామరాజు
ఖండితముగాఁ దెలిపెను. రాయబారమునకు నేఁగిన అలరాజును
నిర్దయగా వధించిరి. ఏడుసంవత్సరములు అజ్ఞాతవాసము జేసి
వచ్చిరని గూడ సవతితల్లి కుమారులపై నలగామరాజునకు నర
సింగరాజునకు నాయకురాలికిఁ గరుణరాదయ్యెను. సంగరము
నకుఁ గారముపూడిచెంత నాగులేటితీరమునఁ గల విశాలప్రదే
శమును నెలవుచేసికొని యుభయపక్షములవారు చాల భయం
కరముగాఁ బోరాడిరి. కన్నమనాయఁ డీసమయమున సంగరవిధ
మును బ్రహ్మనాయని కెఱుఁగఁజేయుచు నుండెను. శత్రు

పక్షము విస్తారముగ నుంటచే బ్రహ్మనాయఁడు కన్నమనాయ
కుని బ్రోత్సహించి విజయము గలుగువఱకు సంగరము గావిం
పుమని వీరతాంబూలము నొసంగెను. కన్నమనాయఁడు భైరవ
ఖడ్గము బట్టుకొని యుద్ధరంగమున కుఱికి శత్రువుల నందఱను
అరటిచెట్లులను నఱకినటుల నఱుకుచుండెను. వీరు లెవరును
కన్నమనాయని నెదిరింపఁజాలరైరి. రణరంగము క్షణము
సేపులో రక్తప్రవాహములతో నిండిపోయెను. ఎక్కడఁజూచిన
తానయై కన్నమనాయఁడు బ్రహ్మనాయకుని యాన శిరసావ
హించి శత్రుబలమునంతయు నిరవశేషముగావించెను. ఉభయ
పక్షములందును పేరుగల వీరులందఱు మరణించిరి. ఏకపుత్త్రుఁ
డగు బాలచంద్రుఁడు గూడ మరణించెనని బ్రహ్మనాయకుఁ డిం
చుక విచారపడి మఱల ధైర్యము గొని కర్తవ్యము యోచించు
సరికి కన్నమనాయఁడువచ్చి నాయకురాలు దక్క మిగిలిన శత్రు
బలమంతయు నాశనమయ్యెనని విన్నవించెను. బ్రహ్మనాయఁడు
కన్నమనాయనిఁ గౌఁగిలించికొని 'కుమారా! నాఋణముతీర్చి
కొంటివి. నీకదనప్రశస్తి లోకమునంతయునచ్చెరువుపెట్టినది. మన
ము ప్రపంచములోనికివచ్చి పుణ్యమో పాపమో గడించితిమి.
ఆప్తులందఱు మరణించిరి. నాయకురాలొకతె జీవించి యేమి
ప్రతిఘటింపఁ గలదు? కావున మనమిఁక నూర్ధ్వలోకముచేర
నదను సమీపించినది. సంగరమునకు ముందు మన కులకాంతల
నందఱను మేడపిలో నుంచివచ్చితిమి. వారలనందఱను ఇచ్చ

టికిఁ గొనిరమ్ము. విశ్వాసపాత్రుఁడవు నీవు పోయినఁగాని వారురారు. తత్క్షణమ కొనిరమ్మ'ని చెప్పెను. కన్నమనాయఁడు ఆనవాలుగా బ్రహ్మనాయకుని ఖడ్గము దీసికొని మేడపికిఁ బోయి యటనున్న కాంతాసమూహమునకు సంగరక్రమమ్మునంతయు నివేదించి బ్రహ్మనాయకుని యాజ్ఞదెలిపెను. రాజపత్నులు, కులకాంతలు, తమ బంధుబృందము మరణించి నందులకుఁ జాలనేపు దుఃఖించి బ్రహ్మనాయుని సన్నిధికిఁ బ్రయాణమైరి. బ్రహ్మనాయఁడు గతించిన వీరుల యస్థికలు దీసికొని సమీపమునందున్న గుత్తికొండ బిలములోని ప్రవాహమునందుఁ గలుపఁబోవుచుఁ గులకాంతల నందఱను వెంటఁగొని యందుఁబ్రవేశించి యొక్కొక్కరి పేరుతోఁ దిలోదకములొసంగుచుండెను. బ్రహ్మనాయఁడు సకుటుంబముగా బిలములోనికిఁ బోయి యున్నాఁడుగావున నీసమయము బిలద్వారము మూసితిమేని యాతఁడు మడియఁగలఁడని తలంచి నాయకురాలు కొందఱు భటులను ద్వారము మూయఁబంపెను. కన్నమనాయకుఁడా సంగతిగ్రహించి ద్వారము మూయుచున్న వంచకులనందఱను ఖండించి వారలను బ్రోత్సహించిన నాయకురాలినిబట్టి తెచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరులందఱకు ఉత్తరక్రియలాచరించినంతనె వీరకాంతలందఱు సహగమనము సలిపి పుణ్యలోకములు బడసిరి. నాయకురాలు బ్రహ్మనాయని పాదములకు నమస్కరించి యెఱుంగక కావించిన సాహసమునకు మన్నింపు

మని ప్రార్థించెను. దయాస్వభావుఁడగు బ్రహ్మనాయకుఁడు నాయకురాలికిఁ బూజాకుసుమములు, తీర్థము నొసంగి యాదరించి బిలమునందలి ప్రవాహమునందుఁ జొచ్చి యదృశ్యమయ్యెను. కన్నమనీఁడు బ్రహ్మనాయనికి భక్తివిశ్వాసములతో దర్పణాదు లొసంగి తానును బ్రవాహమునఁ జొచ్చి యంతర్హితుం డయ్యెను.

కన్నమనేఁడు ఆకాలమున మిగుల హీనముగా భావింపఁబడు పంచమకులమందుఁ బుట్టినను బుద్ధివిశేషమునను ధర్మాచరణమునందును భూతదయయందును అగ్రవర్ణులకంటె యోగ్యుఁడని ప్రశంసింపఁ దగినవాఁడు. ఈతఁడు పిత్రాజ్ఞానిర్వాహణమునందు శ్రీరామచంద్రునకు, సోదరవాత్సల్యమునందు ధర్మరాజునకుఁ, బరాక్రమమునందు గర్ణునకు సమానుఁడు. దీనత్రాణ పరాయణుఁడును సర్వభూత ప్రియుఁడునగు బ్రహ్మనాయని క్రమశిక్షవలననే కన్నమనాయఁడు విఖ్యాతిసందెను. అగ్రవర్ణులమని చెప్పుకొను వీరపురుషులు సంస్కర్తలై బ్రహ్మనాయనివలెఁ బంచములఁ బ్రేమించి యుచితవిద్యా వివేకమునుప్రసాదించి ముందునకుఁ గొనితెచ్చినచో నాఁడు మొదలు నేఁటివరకు నెందరు కన్నమనాయనివంటి వీరచూడామణులు, దేశభక్తు లుదయించువారో గదా! పలనాటి యుద్ధములో గతించిన వీరులతోఁబాటు కన్నమనాయనికిఁ గూడ వీరపూజ నాఁటినుండి నేఁటివరకు జరుగుచున్నది. కన్నమనాయని నేఁటికిని

బంచములకంటె నితరాగ్రవర్ణులే విశేషించి పూజించుచున్నారు. దేశభక్తి, బలపరాక్రమములు, పితృభక్తి, ధర్మనిష్ఠ, సేవాదీక్ష లోనగు మానవ ధర్మములను నిర్వహించుటలో నసమానుఁడగు కన్నమనేని యాదర్శములు ఆంధ్రలోకమునకు మార్గదర్శక మగుగాక!

[ఆంధ్రమంత్రులు అను గ్రంధమునందలి బ్రహ్మనాయని చరిత్రము, ఆంధ్రవీరులు మొదటిభాగమునందలి బాలచంద్రుడుఅను వీరులచరిత్రము పఠించినచోఁ గన్నమనేని చరిత్రమునందు సూచింపబడిన ప్రధానకథాంశములు ద్యోతక మగును.]

వేమారెడ్డి

ఆంధ్ర రాజులలో రెడ్డివారు ప్రథమగణ్యులు. స్థానాంతరములం దుంటచే వీరు జాతిసాంకర్యములు కలుగకుండుటకుఁ దమశాఖను పెక్కుఉపశాఖలుగా విభజించి యందుండి గుంపులని చిన్నతెగల విడఁదిసి సంబంధ బాంధవ్యములు జరుపుకొనుచున్నారు. వీరలు చిరకాలమునుండి ఆంధ్రదేశమునందు నివసించి కాకతీయ సామ్రాజ్యము మహోన్నత దశయందున్నపుడె స్వతంత్రరాజులుగ సేనాధీశ్వరులుగా నుండి క్రమముగాఁ బ్రత్యేకరాజ్యములను స్థాపించిరి. వారిలో వేమారెడ్డి గణనీయుఁడు.

వేమారెడ్డివంశమునందు దొంతిఅల్లాడరెడ్డి మూలపురుషుఁడని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇప్పటిచరిత్రకారులదృష్టిలోని కీతఁడు రాకపోవుటచే నీపేరుగలవాఁడు లేడనుచున్నారు. చరిత్రాంశములతో నేకీభవించు స్థానికచరిత్రములకుఁ బ్రాముఖ్యమీయక తప్పదుగానఁ గూటస్థుఁడుగాఁ దలంపఁబడు నీవీరుని చరిత్రము నెఱుంగుదము. దొంతి అల్లాడ రెడ్డి పంటరెడ్డి కులములో జనించినవాఁడు. నిజాము రాష్ట్రమునందలి చెదలువాడలో నీతఁడు వ్యవసాయము చేసికొని జీవించుచుండెను. ఒకనాఁ డీరైతు భూమిదున్నుచుండఁగా లంకెల బిందెలు బంగారు నాణెములతో నిండినవి దొరకెను. గ్రామవాసులందఱు ఆధనము హరింపవలయునని యత్నించుచుండుటచే రాజధానిగా నుండు అనుమకొండకుఁ జేరి యచటనొక సువర్ణ వీరరాఘవ విగ్రహము చేయించి పూజించుచుండెను. అచ్చటగూడఁ గొన్నియపాయములు కలుగుచుండుటచే అల్లాడరెడ్డి ధనవస్తువాహనాదులతో కొండపల్లి సీమకువచ్చి కవులూరునందును ధరణికోటయందును బ్రాసాదములు గట్టించి సుఖముగా నుండెను. కొంతకాలమునకు దురదృష్టమున ఓరుగల్లు రాజ్యమును బరిపాలించు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తిని తురకలు బంధించి ఢిల్లీనగరమునకుఁ గొంపోయిరి. సామంత

రాజులు, సేనానాయకులు స్వతంత్రసంస్థానములు స్థాపించిరి. అపుడు రాజప్రతినిధిగానుండి నూతనరాజ్యములు స్థాపించినవారిలో ప్రోలయరెడ్డి యొకఁడు. ఈయన తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చి ఆంధ్రదేశమున నసమానకీర్తి గడించిన మహావీరుఁడే మనకథానాయకుఁడును శూరచూడామణియు నగు వేమారెడ్డి భూపాలుఁడు.

వేమారెడ్డి పూర్వులు సంపదలతోఁ దులదూగుచు దుర్గములు కట్టుటకు ధనము నార్జించిన విషయము దెలుపు నొక చిత్రకథ వాడుకలో నున్నది. కథయొక్క సత్యాసత్యము లెటులున్నను వినుట కుత్సాహకరముగా నుంటచే నిట నుదాహరించుచున్నారము. దొంతి అల్లాడరెడ్డి కవులూరిలోనుండి అతిథిపూజాతత్పరుఁడై ప్రఖ్యాతుఁడై యుండు నపుడు ఆయన యింటికి అకాలమున నొక వైశ్యుఁడు వచ్చెను. అల్లారెడ్డి అతిథిపూజా తత్పరుఁడుగాన ఆగతుఁడగు వైశ్యుని మిగుల నాదరించి ఆహారము చేసికొనుటకు వలయుపాత్రముల వస్తువుల నొసంగఁగా నా వైశ్యుఁడు తనయొద్దనున్న పసరుబరిణెగల గుడ్డల మూటను చిలుకకొయ్యకుఁ దగిలించి వంటపని మీఁదబోయెను. కొంతసేపటికి పసరు తొణికిపడుటచే క్రింద నున్న యినుపములుకు లన్నియు బంగారమయ్యెను. అల్లాడరెడ్డి చూచి మిగుల నాశ్చర్యమునొంది మూటలో నేమి గలదో చూడఁ బసరుండెను. దానిని ఏలోహముమీఁదఁ బోసినను

బంగారముగా మాఱుచుండెను. వర్తకున కీపసరు చిక్కనీయక హరించి దీనిసహాయమున ధనము విశేషముగా నార్జించి రాజ్యము స్థాపింపనెంచి పసరుబరిణెమూఁటను దనగృహములో దాఁచి పసరుమూట తొలుత వర్తకుఁడుంచిన గృహమునకు అల్లాడరెడ్డి నిప్పుపెట్టెను. గృహము కాలిపోవుట చూచి వైశ్యుఁడు పరుగెత్తుకొనుచువచ్చి తాను సేకరించిన పసరుమూటకూడ నందే కాలిపోవుచున్నదని తలంచి వింధ్యాద్రికేగి మహాయోగుల నాశ్రయించి తానార్జించిన దివ్యరసము తగులఁబడిపోవుచున్నందులకు విచారపడి తానును అగ్నిహోత్రమునం బడి మరణించెను. గతమునకు అల్లాడరెడ్డి వగచి నిదురింప రాత్రి వేళ వర్తకుఁడు కలలోనికివచ్చి 'రెడ్డిదొరా! నీకు లభించిన పరుసవేదితో ధనము నార్జించి దేవళములు కోటలుగట్టి పరోపకారివై జీవింపుముగాని యందొక కాసునేని స్వాయముగా నుపయోగించుకొనకుము. చిరకాలము పెద్దలసేవించి పడసిన స్పర్శవేది అదృష్టవంతుఁడవగుటచే సులభముగా నీకు లభించినది. నాపేరు వేమన్న. నేనింత మహోపకారము నీకుఁ గావించితినిగాన నీసంతతి కంతకు నా వేమనామము పెట్టుము." అని చెప్పెను. అల్లాడరెడ్డి అందుల కియ్యకొని యాధనమును గోటలు, పేటలు గట్టించి ప్రజోపయోగముగా వినియోగించెను. ఈ కథ కొండవీడు, కొండపల్లి, ధరణికోట ప్రాంతములలో

వాడుకగానున్నది. ఈకథకును వేమారెడ్డినామమునకును గల సంబంధ మెంతవఱకు సత్యమో తెలుప వీలుకాకున్నది.

వేమారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౩౨౦ మొదలు ౧౩౪౯ వఱకు రాజ్యము పాలించెనని చరిత్రవిదులు తలంచుచున్నారు. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి తురకరాజులతోఁ బోరాడి స్వాతంత్ర్యము నిలుపుకొను సమయమున దేశము చాలవఱకుఁ బరాధీనము కాసాగెను. అపుడు వేమారెడ్డి కొన్నిదుర్గముల లోఁబఱచికొని పాలింపఁదొడఁగెను. ఇంతలోఁ గాకతీయరాజ్యమస్తమించుటతో వేమారెడ్డి మిగుల స్వతంత్రుఁడయ్యెను. పిదప వేమారెడ్డి ఆంధ్రదేశమును తురకల హస్తగతము గాకుండఁ గాపాడెను. తురకలు హరించిన దేవబ్రాహ్మణ వృత్తులు తిరుగసాధించి తానుస్వయముగా పూర్వగృహీతలకు ధారపోసి వైదికమతమును నిలువఁబెట్టెను. ఓరుగల్లు మొదలుకొని కొండపల్లి వఱకుఁగల దేశమును వెలమవా రాక్రమించుకొనిరి. రాచవారు తిరుగఁబడి వెలమవారి స్వతంత్రమును బడఁగొట్ట యత్నించుచుండిరి. ఈ యంతఃకలహములను గుర్తించి తురుష్కులు దండయాత్రలు గావించుచు ఓరుగల్లు ప్రాంతములను గొల్లగొట్టుటచూచి ధరణికోట ప్రాంతములందుఁ దన ప్రతినిధులను నిలిపి విరోధులెవరును గృష్ణదాటి రాకుండను దేశమునందు నెట్టి యశాంతి పొడసూపనట్లు వేమారెడ్డి మిగుల జాగ్రత్తగాఁ గట్టుబాటులు చేసెను. క్రమముగా రాచ

వారు రాజ్యసంపదలఁ గోలుపోయి పద్మనాయకులధాటికోర్వఁ జాలక యితర ప్రాంతములకు వలసఁబోయిరి. పద్మనాయకులనఁబడు వెలమవీరులు ఓరుగల్లు మొదలుకొని కృష్ణవరకుఁ బాలించుచుఁ దరుణముగనిపెట్టి రెడ్డిరాజ్యమును గూడఁగబళింపవలెనని పలుమాఱు ప్రయత్నించి సరిహద్దులలో భయంకర సంగ్రామము లొనరించి విఫలప్రయత్నులై వెనుకకు మఱలిరి. నాఁటనుండి రెడ్డివారికి వెలమవారికిఁ జిరకాలము తగవులు, సంగరములు జరుగుచు వచ్చెను. వేమారెడ్డి తన రాజ్యమునం దంతటను రాజప్రతినిధులుగాఁ దన సోదరులను అగ్రజులను, జ్ఞాతులను, మాతామహకుటుంబమువారిని నుంచి తాను అద్దంకి రాజధానిగా జేసికొని నెల్లూరు మొదలు గోదావరీ మండలమువఱకుఁ బరిపాలించెను. కర్నూలు మండలము గొంత భాగమును, కృష్ణా గుంటూరు మండలములు పూర్తిగను, నెల్లూరి మండలములోఁ జాలభాగమును, గోదావరీ మండలములోని తూర్పు భాగమును వేమారెడ్డి పాలించెనని విశ్వసింపవచ్చును. ఈయన మన్నెరాజులను గూడ గెలిచితినని చెప్పుకొనుటచేఁ గటకమువఱకు దండయాత్రల కేఁగెననియు నాప్రాంతము లచిరకాలమునకె పరహస్తగతమై యుండు ననియుఁ దలంచవచ్చును. వేమ భూపాలుఁ డార్యధర్మములను నెలకొల్పుటలోను బునరుద్ధరించుటయందును మిగులఁ జేరెన్నిక గాంచెను. ప్రతాపరుద్రదేవుని ధర్మములు ఖిలమై యువన

పరిపాలనమున విచ్ఛిన్నముకాఁగా వేమారెడ్డి తాను ప్రభుత్వ
మునకువచ్చి పునరుద్ధరించినటుల అమరావతిశాసనమునందుఁ
జెప్పుకొనినాఁడు.

వేమారెడ్డి గతించినను అతనివంశము నశించినను నేఁటి
వఱకు నాతని ధర్మములు శాశ్వతముగా నున్నవి. వేమవరము
అను పేరుతో నెన్నియో గ్రామములుకట్టించి వేదవేదాంగ
విదులగు బ్రాహ్మణులకు దానముచేసివైదికమతమును నిలువఁ
బెట్టెను. నూటయెనిమిది దేవాలయములు కట్టించి యందీశ్వర
ప్రతిష్ఠగావించి, నటులకు గాయకులకు భజనపరులకు అర్చకు
లకుఁ బుష్కలముగా వృత్తుల నొసంగెను. దుర్గమముగా నున్న
శ్రీశైలమునకును అహోబిలమునకును మెట్లుకట్టించి యాత్రి
కులకెంతయో సౌకర్యము కలుగజేసెను. విరోధులను రాజ్యపు
సరిహద్దులలో నేని అడుగిడ నీయకుండ జాగ్రత్తచేసి ప్రఖ్యాతి
నొందెను.

వేమారెడ్డియొద్ద రాజ్యాంగ విదుఁడును బరిపాలనా
కౌశలుఁడును ధర్మపరాయణుఁడును నగు కాశ్యపగోత్రసంజా
తుఁడైన రామాప్రెగడయు నతని యనంతర మాతని మనుమఁడగు
మల్లినాథుఁడును మంత్రులుగానుండి రాజ్యమును మిగుల నభి
వృద్ధిలోనికిఁ గొనివచ్చిరి. సేనానాయకులుగా సహోదరులగు
అన్నారెడ్డియు, మల్లారెడ్డియు, గుమారుఁడగు అనపోతారెడ్డి
యు, మేనమామ కుమారుఁడగు సూకారెడ్డియునుండి రాజ్యాభి

వృద్ధికి సహకారులైరి. వీరిలో మల్లసేనాని విద్యాప్రియుఁడు.
ఎఱ్ఱాప్రెగడ మహాకవి నీ మల్లసేనాని తొలుతఁ దన యాస్థానము
నందుఁ గవిగా నుంచికొని గౌరవించి చిరకాలము పోషించి
పిదప వేమభూపాలకుని ప్రాపకమునందుఁ జేర్చెను. సముద్ర
తీరమునందున్న కురుమలూరునం దీమల్లారెడ్డి నివసించి ద్వీపాం
తరముల నుండి పడవలపై వచ్చు విదేశవస్తువులకు సుంకములు
నిర్ణయించుచు నుండెను. ఈయన కవితాభిమానము గలవాఁడు
గాన మిగులఁ బ్రశంసాపాత్రుఁడు. వేమారెడ్డి రాజ్యము
పాలించు సమయమున మోటుపల్లి గొప్ప రేవుపట్టణముగా
నుండెను. కాకతీయరాజులచట శుల్కాధికారి నుంచి దిగు
మతి సరకులకుఁ బన్నులువిధించి శాసనశిలలను బ్రాతించిరి.
వేమారెడ్డి యాజ్ఞను బురస్కరించుకొని సోదరుఁడగు మల్లారెడ్డి
అపరిమిత పరివారసహితుఁడై విరోధిహస్తగతమై యున్న
మోటుపల్లిని జయించెను. అది మొదలు రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు
సుంకముల వలన మితిలేని యాదాయము వచ్చుచుండెను.
నూకారెడ్డి ధరణికోట ప్రాంతములనుండి వెలమవీరులగు అన
పోతానాయకుఁడు, మాదానాయకుఁడు ముందునకు రాకుండఁ
బలుమాఱు నిలువరించెను. కటకాధీశ్వరుఁడగు గజపతిని
కృష్ణ కావలనే యెదిరించి వెనుకకుఁ బాఱఁదోలెను. వేమా
రెడ్డి శివభక్తుఁడైనను వైషమ్యభావమును విడచి శివకేశవ దేవా
లయములు ప్రతిష్ఠించుటయే గాక యన్నింటికి సమానముగా

వృత్తుల నొసంగెను. అవచి దేవయసెట్టియను కోటీశ్వరుఁడగు వైశ్యుఁడు వేమారెడ్డికి సహకారిగను మిత్రుఁడుగా నుండి వలయు సమయముల నెంతయేని ధనసహాయము గావించుచుండెను. అవచి దేవుఁడు శివపూజా విధానమునందును అతిథి పూజా తత్పరత యందును దానధర్మ విధానములందును నిరుపమానుఁడై కీర్తిగడించెను.

వేమారెడ్డి విద్యాతపో వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులకు పెక్కు లగ్రహారముల నొసంగెను. దేవాలయములు, తటాకములు ప్రతిష్ఠించి పరోపకారబుద్ధి ప్రకటించెను. చలివెందరలు, సత్రములు, తోఁటలు నెలకొల్పి సప్తసంతానములఁ బూర్తి చేసెను. ధర్మశాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడిన సమస్తధర్మములు యథాశాస్త్రీయముగాఁ గావించెను. తనయెడ భక్తిగలవాఁడై రాజ్యక్షేమమునకై పాటుబడుచున్న సోదరుఁడగు మల్లారెడ్డికిఁ బుణ్యము కలుగునటుల అమరేశ్వరస్వామి దేవాలయ శిఖరముపైఁ గనక కలశములను బ్రతిష్ఠించెను. వేమారెడ్డి పరిపాలనమం దెట్టి దండయాత్రలుగాని సంగరములుగాని లేకపోవుటచేఁ బ్రజలు సుఖముగానుండిరి. సుంకములు, పన్నులు మిగుల స్వల్పముగ నుంటచే వ్యాపారము, వ్యవసాయము మిక్కిలి యభివృద్ధిలోనికి వచ్చెను.

వేమారెడ్డి కవితాగౌరవము గలవాఁడు. పలువురు కవులీనృపాలు నాశ్రయించి పద్యములు రచించి సత్కారముల

నొందిరి. ఈయన రాజకీయ వ్యవహారములు ముగించుకొన్న పిదప విశ్రాంతికాలమునంతయుఁ బండితులతో విద్యావినోదము లొనరించుచుఁ గడపుచుండువాఁడు. రాజ్యమునందలి ప్రసిద్ధ విద్వాంసు లందఱు ఆస్థానమున కేతెంచి సాహిత్యవినోద ప్రసంగములతోఁ గాలముగడుపు చుండువారు. ఆంధ్రకవులలోఁ బ్రసిద్ధుఁడగు ఎఱ్ఱాప్రగడ మహాకవి వేమభూపాలుని యాస్థానమునందుండి తొలుత రామాయణము పద్యకావ్యముగా వ్రాసి యంకితము గావించెను. ఆ మహాకావ్యమునందలి పద్యములు కొన్ని లక్షణగ్రంథములందు మాత్రము కనుపించుచున్నవి. ఇపు డా గ్రంథరాజమెందును గోచరింపదనుట సంతాపకరము. ఎఱ్ఱాప్రగడగ్రంథములలో సమగ్రమైనది ఆంధ్రమహాభారతముతో అన్నివిధముల సమానముగాఁ దులదూఁగఁ దగినది హరివంశము. ఇట్టి యుత్తమకావ్యమును ఎఱ్ఱాప్రగడ రచించి వేమభూపాలుని కంకితముగావించి యసమానకీర్తి కల్పించెను. ఎఱ్ఱాప్రగడవంటి మహాకవిచే నంకితము నొందఁగల్గిన వేమారెడ్డి సుకృతము ప్రశంసాపాత్రము. తనజీవితము వైదికధర్మ సంరక్షణము కొఱకును ధనమునంతయు రాజ్యస్థాపనము, చిత్రకళాపోషణము లోనగు సత్కార్యములకును, అవకాశము విశ్రాంతి ధర్మశాస్త్రాధ్యయనాదికములకు నుపయోగపరచి ఆంధ్రదేశ చరిత్రమునందుఁ బ్రథమగణ్యుఁడైన వేమభూపాలుని చరిత్రము చాలవఱకు మఱపునకు వచ్చుచున్నదని తెలు

పుటకుఁ బరితాపము కలుగుచున్నది. చిరకాలము వేమారెడ్డి బాహుదర్పమున మొక్కవోని పరాక్రమమున రాజ్యమ్మును బరిపాలించి తన జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడును ధర్మవిదగ్రగణ్యుఁడునగు అనపోతారెడ్డికి రాజ్యభారమునర్పించి కీర్తికాంతను భూలోకమున శాశ్వతముగా నెలకొల్పి స్వర్గలోక మలంకరించెను.

హరిహరరాయలు—బుక్కరాయలు

ఆనెగొంది రాజధానిగాఁ జేసికొని ఆంధ్రకర్ణాట దేశములను బాలించుచున్న జంబుకేశ్వరరాయలు ఢిల్లీనుండివచ్చిన మహమ్మదీయ సైన్యముతోఁ జిరకాలము పోరాడి వీరమరణ మొందెను. రాజ్యాంగవిదుడగు మహమ్మదీయనృపుడు తన కెంతకును రాజ్యము స్వాధీనము గాకపోవుటచేఁ బ్రజావిశ్వాసపాత్రుఁడగు హరియప్ప వడయరు అనుమంత్రిని రాజుగఁ జేసి సుంకములు సకాలమునఁ జెల్లించు కట్టుబాటులొనర్చి తన రాజ్యమునకు వెడలి పోయెను.

కాకతీయ సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి బంధీకృతుఁడుగ ఢిల్లీకి యవనులచేఁ గొనిపోఁబడిన పిమ్మట మరల స్వతంత్రరాజ్యస్థాపనమున కవకాశములు కలుగకపోయెను. యవనులధాటికి తాఁగఁజాలక ప్రజలు సుభిక్షముగానున్న యుత్తర ప్రదేశములకు వెడలిపోయిరి. వెలమవీరుఁడగు అనపోతానాయకుఁడు స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించెను గాని సరియగు దుర్గములు, విశ్వాసపాత్రులగు పరిజనులు లేకపోవుటచే యవనులధాటివలన నారాజ్యముగూడ క్షీణించుచుండెను. ఈపరిస్థితులు గమనించి ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునందు సుగంధ భాండాగారాధ్యక్షులగు హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు అను వీరసోదరులు అమితధనసంపత్తితో, వస్తువాహనములతోఁ, బరివారముతో విద్యారణ్య స్వాములవారి ప్రోత్సాహమున స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించుటకు అనుకూల ప్రదేశములు వెదకుచుఁ గొన్నిదినములకుఁ బైనిచెప్పిన ఆనెగొందికిఁ జేరి రాజును లోఁబఱచికొని తామె రాజుగ రాజ్యము పాలించుచుండిరి. విద్యారణ్యులు నూతన సామ్రాజ్య స్థాపనకు వలయుప్రయత్నములు చేయుచుండెను.

హరిహరరాయలను బుక్కరాయలను వెంటనిడుకొని విద్యారణ్యస్వామి యొకదినంబున నూతన సామ్రాజ్యము స్థాపించుటకు అనుకూలప్రదేశ మెచటనున్నదో వెదకుటకు బయలుదేరెను. కొంతదూరము పోవఁగాఁ జుట్టును గొండలచే నావరింపఁబడి సురక్షితమగు నొకవిశాలప్రదేశము తుంగభద్రాతీరమున వారికి గోచరించెను. ఆప్రదేశము మనోహరముగా నుంటచే నందు సంచరించుచు విశేషముల నరయుచునుండఁ గొన్ని వేటకుక్కలు కుందేళ్లచేఁ దరుమఁబడి పరుగెత్తుట కన

బడెను. విద్యారణ్యులవా రదిచూచి మిగుల నాశ్చర్యపడి రాజసోదరుల కావింతఁజూపించి: 'రాజకుమారులారా! ఈప్రదేశము నూతనరాజధాని కనువగుతావు. ఇచట రాజ్యమును స్థాపించితిమేని చిరకాలము వెలుఁగొందఁగలదు. ఇదియె నాకభిమతప్రదేశ' మనఁగా వారును ఆమోదించిరి. విద్యారణ్యులు శ్రీవిద్యాచక్రానుసారముగ సరిహద్దులు నిర్ణయించి నగరవీథులు రాజమందిరములు, ప్రకృతిజనుల నెలవులు, దుర్గములకుఁ దావులు నిశ్చయించి శుభముహూర్తమున విద్యానగరమను పేరుతో నూతననగరరాజప్రతిష్ఠ గావించెను. ఆ శుభముహూర్తబలముననో, రాజసోదరుల అదృష్టవశముననో అచిరకాలములో విద్యానగరము మహాపట్టణముగా మారెను. విద్యారణ్యులు పెట్టిన శుభముహూర్తమున హరిహరరాయలు తన రాజధానిని ఆనెగొందినుండి విద్యానగరమునకు మార్చుకొని హితబంధు సామంతరాజసమక్షమున మహోన్నత వైభవముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడాయెను. పరాక్రమశాలియు న్యాయమూర్తియు నగు బుక్కరాయలను బ్రజానుమతంబున విద్యారణ్యులవారు విజయనగర సామ్రాజ్యయువరాజు నొనరించెను. రాజసోదరు లిరువురు నాఁటగోలె నూతనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటకు సర్వశక్తులు ధారవోసి విజయయాత్రలకుఁ బరికరములు సమకూర్పఁదొడఁగిరి.

విద్యానగరపు సరిహద్దులలో బల్లాలదేవుఁడను హొయిసల రాజ్యమును బరిపాలించుచుండెను. అతనిరాజ్యము నెటులేని హరించి తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొనవలయునని హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు తీవ్రకృషిచేయుచుండిరి. ఆకస్మికముగా మహమ్మదుతుగ్లకు హొయిసలరాజ్యమునకు రాజధానియగు ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి కోటఁబగులఁగొట్టి సంపదల నన్నింటిని జూరఁగొనెను. ఇఁక నిటనున్నచో నెప్పటికైన నపాయము తప్పదని బల్లాలదేవుఁడు దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలకుఁబోయి యది రాజధానిగాఁ జేసికొని పాలించుచుండెను. హరిహరరాయలు తన సహోదరులగు కంపభూపతి, బుక్కరాయలు, మారభూపాలుఁడు, ముద్దరాజు అను నలువురకు విశేషసైన్యమును ఇచ్చి సమస్తరాజుల జయించిరమ్మని పంపఁగా వారు సమీపముననున్న చిన్నచిన్న రాజుల నంకితులను గావించుకొని రాజధాని చేరిరి. అపుడె బల్లాలరాజుయొక్క రాజ్యము పూర్తిగఁ గర్ణాటరాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. ఆంధ్రదేశమున సుప్రసిద్ధ దుర్గములుగా గణింపఁబడు పెనుగొండ, చంద్రగిరి, ఉదయగిరి, కనకగిరి దుర్గములు విద్యానగర రాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. దినదినక్రమమున విద్యానగరరాజ్యము అభివృద్ధిలోనికి వచ్చుటఁ జూచి చిన్నచిన్న రాజులు తమంతతామె యంకితులై సుంకములు చెల్లింపనంగీకరించిరి. కల్పవృక్షములవలెఁ దనకన్ని విధముల సహా

కారులగు నలువురు సోదరులను నాలుగుచోటుల శాంతిస్థాప
నమునకుఁ బంపుచు విద్యారణ్యుల సహాయమున దుర్గములను
గోటలను బలపరచుచుఁ జిరకాలము రామరాజ్యమువలె హరి
హరరాయలు పాలించుచుండెను. క్రమముగాఁ గర్ణాటదేశము,
ద్రవిడదేశములోని కొన్ని భాగములు సముద్రప్రాంతములు
వనవాసి, మహిశూరు లోనగు రాజ్యములన్నియు హరిహర
రాయల పరిపాలనములోనికి వచ్చెను. విశాలమగు తనరాజ్య
మునఁ బ్రజాసుఖమె తన సుఖముగా భావించి అవసరమగు
తావులకుఁ దన సోదరులఁ బంపి ప్రజాసౌఖ్యములు విచారిం
చుచు హరిహరుఁడు రాజ్యము ధర్మబద్ధముగాఁ బాలించెను.

కర్ణాటరాజ్య మీవిధముగా దినదినాభివృద్ధియగుచుండఁ
గనే ధూమకేతువు వలె బహమనీరాజ్య మొకటి స్థాపింపఁ
బడెను. ఢిల్లీచక్రవర్తియొద్ద సేనానాయకుఁడుగా నున్న హసన్
గంగూ అను మహమ్మదీయుఁడు అల్లా ఉద్దీను షాహా అను
బిరుదనామముతో నీనూతన రాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౪౭ లో
దక్షిణాపథమునందు (డక్కను దేశమున) నెలకొల్పి క్రమ
ముగా నభివృద్ధికిఁ దెచ్చుచుండెను. మహమ్మదీయులు ముందు
నకు వచ్చి విజయనగర రాజ్యమును గూడఁ గబళింపఁ దీవ్రకృషి
చేయుచుండిరి. విజయనగరాధిపతి తన బలములో విశేష
భాగమును సరిహద్దులలోనుంచి తురకలనురాజ్యమునం దడు
గైనఁబెట్టకుండఁ జేసెను. యవనుల దాడికి లోనుగాక సురక్షి

తముగా నుంటచే విద్యానగరరాజ్యమె మనకు శరణ్యమని
నలువురు ప్రజలు దక్కను భూములను విడిచి కర్ణాట రాజ్య
మునకు వచ్చిరి. హరిహరరాయల కాలమునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన
గౌచన సోమనాథమహాకవి పెక్కుగ్రంథముల నాంధ్రభా
షలో రచించెను. ఈకవి హరిహరరాయల రాజ్యకాలమునం
దుండి బుక్కరాయలచేఁ బంపాసరోవర సమీపమునందున్న
విరూపాక్షస్వామి సన్నిధానమునందు బుక్కరాయ పురమును
అగ్రహారముగాఁ బడసెను. ఆంధ్రకవులకు విద్యానగరమునకుఁ
జిరకాలమునుండి సంబంధము గలదనియుఁ గర్ణాటరాజ్యాధీ
శ్వరు లనేకులు విద్యానగర ప్రభువులందఱు ఆంధ్రకవులఁ
బోషించి భాషను జెంపొందించిరనియుఁ జెప్పుటలోఁ గొంచె
మేనియు నతిశయోక్తి యుండదు. ఆనాఁడింక నెందఱు కవులు
మహారాజ ప్రాపు బడసి సుఖముగా జీవించిరో తెలుపు
నాధారములు లేవు.

హరిహరరాయల కాలమున విద్యానగరరాజ్యము ఆఱు
భాగములుగా విభజింపఁబడి యుండెను. అందు ఉదయగిరి
రాజ్యమొకటి. ఈరాజ్యమును దొలుత కంపభూపతియు నతని
యనంతరము పెద్దకుమారుడగు సంగమరాజు, శావన్న యొడ
యలు పాలించిరి. విద్యారణ్యుల సోదరుఁడగు సాయనా
చార్యులు సంగమరాజునొద్దమంత్రిగానుండి నెల్లూరునందు నివ
సించుచుండెను. రెండవది పెనుగొండరాజ్యము. ఇందు గుత్తి,

చంద్రగిరి రాజ్యములు కలిసియుండెను. ఈరాజ్యములు రెంటిని గలిపి హరిహరరాయల సోదరులలో నొకరు పాలించుచుండిరి. మూడవది ఆరగమలె రాజ్యము. ఇందు వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవా రాజ్యములు చేరియున్నవి. ఇందు గొంత భాగమును మారభూపాలకుడు గౌడబ్రాహ్మణుడగు మాధవమంత్రిని సచివునిగా నుంచికొని పాలించుచుండెను. షిమొగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడ జిల్లాయును గలసి ఆకాలమునందు ఆరగమలెమండలమను పేరుతో వ్యవహరింపబడుచుండెను. నాలుగవది ములువాయిరాజ్యము. ఇది ముద్దభూపతి పరిపాలనమునం దుండెను. ఐదవది తుళురాజ్యము. ఇందు బరకూరు, మంగటూరు చేరియుండెను. దీనిని హరపాదగౌడరా జనునాతడు మంత్రిగానుండి పాలించుచుండెను. ఆఱవది రాజగంభీర రాజ్యము. దీనిని బుక్కరాయల కుమారుడగు కుమార కంపరాయలు పాలించుచుండెను. ఈవిధముగా రాజ్యము ఆఱుఖండములుగా విభజింపబడుటచే బరిపాలనమునకు సుకరముగా నుండి విరోధులకు దుర్గమముగా నుండెను. వలసిన తావులకు విద్యానగరమునుండి సైన్యము, ధనము సకాలమునకు జేరునటుల నేర్పాటులు చేయబడెను. అందుచే జిన్నరాజులెవరును రాజ్యములోని భాగములనేని చేరిచూడ లేకపోయిరి.

హరిహరరాయల జననకాలము గుర్తింపదగు నవకాశములులేవు. ఆయన రాజ్యమునకువచ్చి విద్యానగరమునందు బట్టాభిషిక్తుడై క్రీ. శ. ౧౩౩౬ నుండి క్రీ. ౧౩౫౫ వఱకు పందొమ్మిది సంవత్సరములు పాలించి పరలోక మలంకరించెను. యువరాజుగ నుండి పేరొందిన బుక్కరాయలు అన్నగారు మరణించినవార్త వినినవెంటనే హోసపట్టణమునం దొక ప్రతినిధిని నిలిపి తాను విద్యానగరరాజ్యమునకు వచ్చి పట్టాభిషిక్తుడాయెను.

బుక్కరాయలు పరాక్రమాదికమున హరిహరరాయల కించుకేనియు దీసిపోవువాడు గాడు. విద్యానగర రాజ్యమున కీతడు పాలకుడుగా వచ్చుసరికి బహమనీసుల్తాను మహమ్మదుపాదుషా, ఓరుగల్లు ప్రాంతములను బరిపాలించు అనపోత భూపాలుని యేలుబడిలోనున్న భువనగిరి, గోలకొండ దుర్గములను హరించి కర్ణాటరాజ్యమును లోగొనుటకు సిద్ధముగా నుండెను. బుక్కరాయలు ముందున కడుగుబెట్టకుండ సరిహద్దుల నన్నివిధముల గాపాడుచున్నను మహమ్మదుషా విజయనగరముమీదికి దండయాత్రకు అపరిమితబలముతో వచ్చి ఘోరసంగ్రామము గావించెను. కడకు బుక్కరాయలె జయించుటచే మహమ్మదీయులు నష్టావశేషమగు సైన్యముతో నింటిత్రోవ బట్టిరి. బుక్కరాయలు పరాజయము నెఱుంగక వీరవతంసమని పేరొంది ప్రతి సంగరమునందును జయమొపడ

యుచుఁ జిరకాలము రాజ్యము పాలించెను. కొంతకాలము గడచినమీఁదట మహమ్మదుషాహ బుక్కరాయలు సంధిగావించికొని ఒకరి రాజ్యముపైకి వేఱొకరు రాకుండఁ గట్టడి గావించుకొనిరి. అదిమొదలు బుక్కరాయలు సరిహద్దులను గాపాడు యత్నముమాని తిరుగఁబడిన సామంతరాజుల పైకిని నూతనరాజ్యములమీఁదికిని దండయాత్రలకు బయలువెడలి కర్ణాటరాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను.

బుక్కరాయలు రాజ్యము పాలించుసమయమున నతని పెద్దకుమారుఁడగు కంపరాయలు పలుమాఱు విజయయాత్రలకేఁగి విజయలక్ష్మీద్వితీయుఁడై తిరిగివచ్చెను. దక్షిణదిశకు జైత్రయాత్రకేగుతఱి నీ నృపాలునివెంట గోపమంత్రియు, సాళువమంగరాజును సహాయులుగా నుండిరి. ద్రవిడదేశపాలకుఁడగు సాంపరాయలకును గంపభూపతి సైన్యమునకును గొప్పసంగరము జరిగెను. సాంపరాయ లమితబలముతో బాలేరు నాధారముచేసికొని ప్రతిపక్షసైన్యము నెదిరించెను. కంపరాయని సైన్యము సంగరమున నారితేరినదగుటచే ఉపాయాంతరములచేఁ బాలేరుదాటి ఆకస్మికముగాఁ బైఁబడి ద్రవిడసైన్యమును దునుమాడెను. సాంపరాయలు పడవీడు దుర్గమునందుఁ జేరెను. ధైర్యస్థైర్యములతోఁ జిరకాలము పోరాడి కంపభూపాలుఁడు సాంపరాయలను వశపఱచికొని ఆతనిని సామంతునిగా నేర్పరచి సాంపరాయస్థాపనాచార్య బిరు

దము వహించెను. మహమ్మదీయులు మధురజయించి దేవళములు రూపుమాపుచుంటచే అర్చకులు శ్రీరంగములోని విగ్రహమునుదెచ్చి తిరుపతిలో దేవస్థానమునందు దాఁచిరి. ఈ సంగతి కంపభూపతి సేనానాయకుఁడును జెంజిసీమాపాలకుఁడును విష్ణుభక్తుఁడునగు గోపనార్యుఁడువిని తురుష్కులఁ బాఱదోలుపఱ కావిగ్రహమును శృంగవరపుఁ గోటయందుఁ జేర్చి పూజించునటులఁ గట్టడిచేసెను. దేవాలయ ధ్వంసకుఁడగు మహమ్మదీయసేనాని మధురనుండి శ్రీరంగమునకు వచ్చి దేవళమునసే బసగావించి కొన్నిదినముల కనారోగ్యముగానుండి సమయవరమను గ్రామమునకు స్వల్పపరివారముతో నేఁగెను. అతని దుర్బలస్థితిని గనిపెట్టి గోపనార్యుడు చెంజి నుండి బయలువెడలి సంహరించి శ్రీరంగములో మఱల విగ్రహమును బ్రతిష్ఠించెను. ఈ మహమ్మదీయునకు వెఱచి సత్యమంగలమునందుఁ దలదాఁచు కొనుచున్న వేదాంతదేశికులు శ్రీరంగమునకు వచ్చి తనకవితా కల్పనలచే గోపమంత్రిని సంతోష పఱచెను. కంపరాయలు గడించిన ప్రతివిజయమునందును గోపమంత్రియే గాక సాళ్వమంగు గూడనుండి యుండెను. సాళ్వమంగు ఆకాలమునఁ జేరెన్నిక గన్నవీరులలో నొకడు. బుక్కరాయలటు పుత్త్రుని సహాయమునం గూడ సామ్రాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. ప్రసిద్ధి వహించిన వ్యాపార స్థలములను

రేవు పట్టణములని పేరొందిన గోవా పట్టణ మాకాలమున విదేశ వ్యాపారమున కాస్పదముగా నుండెను. విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు ద్రవిడదేశమునందలి చాలభాగము బుక్కరాయని కాలమున లోఁబడియుండెను. మళయాళము, సింహళము లోనగు దూరదేశములను బాలించు రాజులు సైతము బుక్కరాయల ధాటికి వెఱచి యెప్పు డెట్టియపాయము గలుగునోయని సామంతులవలె రాయబారులచే వస్తువాహన రత్న సువర్ణాదులు కానుకగాఁ బంపు చుండువారు.

బుక్కరాయలు సర్వసమత్వము, పాపభీతి, దైవభక్తి, పరోపకారబుద్ధిగల ఉత్తమగుణసంపన్నుఁడు. ఈయన శైవమతము నం దాదరభావము గలవాడైనను అన్యమత ద్వేషము లేక కాలము గడపెను. వైదికమతమునం దెక్కుడు అభిమానము గలవాఁడుగ నుండి విద్వాంసులగు బ్రాహ్మణులకు విశేషించి వృత్తుల నొసంగి మిక్కిలి యాదరించెను. బుక్కరాయలు సముద్రము, నాగవ్వచెఱువు, బచ్చప్ప చెఱువు లోనగు ప్రసిద్ధములగు తటాకముల నీనృపాలుఁడు నెలకొల్పి రాజ్యమునందు కఱవు లేకుండఁ జేసెను. బుక్కరాయలు కళింగదేశము, ఓఢ్రదేశము గూడ జయించి మహేంద్రగిరివఱకు దండయాత్ర గావించి నటులఁ గొన్నిచోటులఁ జెప్పఁబడెను. ఈయన మంత్రులలో నొకఁడగు మల్లినాథుఁడనఁబడు భోజనమల్లుఁడు యవనుల జయించిన మహావీరుఁడు. విద్యానగర సామ్రాజ్య నిర్మాతల పవిత్ర జీవితములను బఠించు సందర్భమున సామ్రాజ్య స్థాపకుఁడును వైదికమతాభిమానియు అపరశంకరుఁడని ప్రశంసింపఁదగిన వాఁడును నగు మాధవవిద్యారణ్యులవారి జీవితము నెఱుంగుట చాల నవసరము.

మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యు లను నిరువురు సోదరులుగలరు. వీరు జగద్విఖ్యాతులగు విద్వాంసులు. వీరిది యజుర్వేదము, బోధాయన సూత్రము, భారద్వాజగోత్రము. యవనవ్యాప్తిచే దేశమందు అరాజకము ప్రబలి వైదికమతమునకు విప్లవము కలుగనుంటచే మాధవాచార్యులు హరిహరరాయ బుక్కరాయలఁ బ్రోత్సహించి విద్యానగర రాజ్యమును స్థాపింపఁజేసెను. పేరునకు రాజులుగ నాసోదరరాజుల నుంచి రాజ్యచక్రము నంతయు మాధవాచార్యులే స్వయముగా బొంగరమును ద్రిప్పినటులద్రిప్పి మతధర్మములను గాపాడుటకుఁ దన జీవితమునంతయు ధారవోసెను. మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యులు సంస్కృతములో సమస్తవిషయములందును గ్రంథములను రచించి గీర్వాణభారతి కఖండమగు సేవ గావించిరి. మాధవాచార్యులు సన్యాసము స్వీకరించి విద్యారణ్య స్వామియను నామాంతరము వహించి శృంగేరీపీఠమున కధ్యక్షుఁ డయ్యెను. సన్యాసాశ్రమమునందు సైతము విద్యారణ్యులు విద్యానగర సామ్రాజ్యక్షేమమునకుఁ బాటుపడుచుండెను. మాధవ విద్యారణ్యులవారు విద్యానగరమును బరి

పాలించిన ప్రథమ హరిహరరాయల బుక్కరాయలద్వితీయ హరిహరరాయలకాలములలో మంత్రిగ ధర్మోపదేశకుఁడుగా నుండి రాజ్యక్షేమమె వైదికమతక్షేమముగా భావించి ఆయా రాజులను వైదికధర్మప్రవర్తకులుగ నేర్పఱచి నూఱు సంవత్సరములకంటె నెక్కుడుకాలము జీవించి క్రీ. శ. ౧౩౮౬ లో సమాధిగతుఁడయ్యెను. తమ్ముఁడగు సాయణాచార్యులుగూడ సంగమరాజునొద్ద మంత్రిగానుండి విద్యానగరమునకుఁ దగినసేవ గావించి రాజ్యసహాయమున మతసంరక్షణమున నెక్కువ పాటుపడెను.

విద్యారణ్యులవారి యుపనిషద్భాష్యములు, వేదాంత పంచదశి, వివరణ ప్రమేయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిద్యాశీర్వాద పద్ధతి లోనగు గ్రంథములు అద్వైతమతప్రవిష్టులగు విద్వాంసులు మిగులఁ బూజ్యభావముతోఁ బఠించుట యీ మహానుభావుని ప్రశస్తికిఁ దార్కాణము. తొలుతరాజ్యమును నిలువఁ బెట్టుకొన్నఁగాని మతధర్మములఁ గాపాడుకొనఁ జాలవని మహాసామ్రాజ్యమును నెలకొల్పి దాని క్షేమమె తన క్షేమమని భావించిన విద్యారణ్యుల జీవితము నేటి పండితలోకమున కాదర్శప్రాయ మయ్యెనేని భరతఖండము సర్వవిధముల నభ్యున్నతికి రాకపోదు. మానవజీవితమునకు, మతమునకు, విజ్ఞానమునకు, స్వారాజ్యమునకు సంబంధము కలుగఁజేయుట మహాత్ముఁడగు విద్యారణ్యుల యాశీర్వచనమున నాంధ్రులకుఁ బట్టువడఁ బరమాత్ముఁ డనుగ్రహించుఁగాత!

హరిహర రాయలకు బుక్కరాయలకు ఉత్తరవయస్సునందు మాధవమంత్రియను మఱియొక విద్వాంసుఁడు విద్యానగర సామ్రాజ్య ధూర్వహుఁడై మంత్రి పదవియందుండి మిగులఁ బేరొందెను. కొందఱు మాధవవిద్యారణ్యులు మాధవమంత్రి యొకఁడని తలంచుట భ్రాంతిమూలము. ఇరువుర గోత్రము, తల్లిదండ్రుల పేరులు చూచిన వేఱువేఱు పురుషులని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. మాధవమంత్రి గీర్వాణమునందుఁ బెక్కు గ్రంథముల రచించెను. నాస్తికమతమును ఖండించెను. బుక్కరాయల ప్రభుత్వకాలమున నీతఁడు పశ్చిమదిశ కధిపతిగానుండి విరోధిరాజులకు వీరస్వర్గము ప్రసాదించుచుండెను. ఈ వీరుఁడు గోవాపట్టణమును జయించి యందుఁ బాదుకొనియున్న మహమ్మదీయులను ద్రోలి యాదవుల కారాజ్యము ప్రసాదించెను. ఈయన జీవితచరిత్రము నింకను దెలిసికొనవలసియున్నది. ఇంక నెందఱు స్వార్థత్యాగు లీ సామ్రాజ్య సహాయులైరో యెఱుంగనయితికాదు. విద్యారణ్యులవారు మకుటములేని చక్రవర్తియై విద్యానగర రాజ్యమును సర్వవిధముల నభ్యున్నతికిఁ దెచ్చెను. ఆ కాలమునఁ గేవల విద్యావినోదములతోఁ గాక సంగరరంగములతోఁ గాలయాపనము జేసిన మాధవమంత్రి, సాయణాచార్యులు, సాళ్వమంగు, గోపప్రధాని యొనరించిన మహత్తర సేవవలననే వైదికమత మింతవఱకు మనదేశమున నిలుచుట కవకాశము

గలిగినది. ధర్మసంరక్షణమునకై రాజ్యము స్థాపించి ప్రజా శాంతికొఱకు సర్వస్వము ధారపోసి మతమునకు జాతికి జన సముదాయమునకుఁ గల్పతరువువలె నున్న విద్యానగరరాజుల జీవితములు పఠనీయములు. విద్యానగర సామ్రాజ్యము నందలి యాదాయములోఁ జాలభాగము ఆకాలమునం గవులకు, మతాధిపతులకు, విద్వాంసులకు నుపయోగింపఁ బడు చుండెడిది. ప్రతిపౌరుఁడు సామ్రాజ్యరక్షణమును గృహ కృత్యముగా భావించు చుండువారు.

రాజనఁ బ్రజలకు సేవకుఁడు. ప్రజాసౌఖ్యముల కాతఁ డుత్తరవాది. సమస్తధర్మముల నాచరణములోఁ బెట్టి దేశ మును సత్పథమున నడపుటకు రాజె బాధ్యుఁడు. ఇట్టి బాధ్యతల గురుతెఱింగి రాజ్యస్థాపనమునందుఁ గాక రాజ్యాభ్యుదయ కాలమునఁ గూడ స్వధర్మము మఱువని హరిహరరాయ బుక్కరాయల జీవితము అనంతరము విద్యా నగరరాజ్య మేలిన నృపులందఱకు నాదర్శప్రాయముగఁ బరిణమించెనేని పరాధీనత ఆంధ్రులకు దటస్థించునది కాదు. విద్వాంసులు సామ్రాజ్యాభ్యుదయమునకుఁ బాటుపడుటయు సన్న్యాసస్వీక రణానంతరము మతాధిపతిగానుండియు దేశమునెడ నను రాగము వహించుటయు విద్యారణ్యుల జీవితమునందుఁ గల పవిత్రాంశములు. మహామహుఁడగు విద్యారణ్యుని దైవభక్తి

తోఁ బూజించుటకంటె నా యనఘుని సదాచరణముల నాదర్శముగాఁ దీసికొనుటయే మనభావ్యభివృద్ధికి హేతువు.

అనపోతనాయఁడు

ఇతఁ డప్రతిమానశూరుఁడై యాంధ్రదేశములోని చాలభాగము మిగులఁ బరాక్రమముతోఁ బాలించి విఖ్యాతిఁ గాంచెను. శూరవర్యుఁడగు నీమహానుభావుని జీవితచరిత్రము పఠనీయమనుటలో సందియము లేదు. కాకతీయ వంశాలం కారుఁడగు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి యోరుగల్లు రాజ్యము పాలించుతఱి సింగమనాయఁడు సేనానాయకుఁడై ప్రతిఘటిం చిన సామంతరాజుల దర్పమడంచి యాంధ్రసామ్రాజ్యమును నిష్కంటకము గావించి స్వామిభక్తి వెల్లడించెను. ప్రతాప రుద్రచక్రవర్తి యవనులచే బంధితుఁడైన పిమ్మట నాంధ్ర సేనానాయకు లంద ఱాంధ్రసామ్రాజ్యమును విచ్చలవిడిగాఁ బంచుకొని పాలించుచుండిరి. నిజాము దేశములోని యాంధ్ర దేశము నాసమయమున సింగమనాయఁ డాక్రమించుకొనెను. ప్రస్తుత కథానాయకుఁ డీశూరుని పుత్త్రుఁడు. ఇతఁడు రేచెర్ల గోత్రియుఁడు. వెలమకుల భూషణుఁడు. ఈవీరుని చరిత్రమును తెలిసికొందము.

అనపోతనాయకుని చరిత్రమును నరయుటకుముం దాతని జనకుఁడగు సింగమనాయనిచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలిసికొనుట యావశ్యకము. సింగభూపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవుని యొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండి మగతలయను గ్రామ సమీపమున భయంకరసంగ్రామ మొనరించి సామ్రాజ్యమునకు వ్యతిరేకించిన మచ్చకొమ్మనాయకుఁడను శూరుని వధించెను. జిలుగుపల్లి యొద్ద రుద్రనాయఁడను వీరుని ఘోరయుద్ధమున జయించి ప్రతాపరుద్రునిమన్ననకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. ఇతఁడు మచ్చనాయకగండ, సామంతరాగోల యను బిరుదములనే కాక యెనుబది వరములనుసైతము ప్రతాపరుద్రుని వలన నొంది యసీతివరముల సింగమనాయఁడని విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఆంధ్రకవు లనేకులు సింగమనాయని వీరజీవితము గానము గావించి కృతార్థులైరి. సింగమనాయనిచరిత్రము గ్రహింప నీక్రిందిపద్యములు సాయము కాఁగలవు.

"ఉ॥ లాలితశౌర్యశక్తి నవలత్తు తెనుంగుదళంబు నాజిలోఁ
దోలిన పాండ్యభూవిభునితోడి పెనంకువ కోర్చి సన్నుతిన్
వ్రాలి ప్రతాపరుద్రుసభ వర్ణనకెక్కిన యెఱ్ఱదాచ భూ
పాలసుతుండు సింగని కభంగుని కేబిరుదైనఁ జెల్లదే॥

ఉ॥ దాచయ సింగభూవిభుని దాడికి నోడి యరాతిసంఘముల్
వే చని యీరమ్ముల్ పొదలు వృక్షచయంబులుదూరమేను

లన్। బోఁచిన కంటకక్షతులు తోయజలోచన లాగ్రహం
బుతోఁ। జూచి నిజేశులందలిగి చూతురు పాయక చూతు
సుగ్రతన్॥"

సింగమనాయఁడు త్యాగశీలుఁడు దేవబ్రాహ్మణభక్తి పరుఁడునై యనేక ధర్మకార్యములు గావించుటయే కాక యేలేశ్వరమున ననేక బ్రహ్మప్రతిష్ఠలు గావించినటుల సర్వజ్ఞ సింగమనేఁడు "రసార్ణవ సుధాకరము" లోఁ జెప్పియున్నాఁడు. సింగమనాయఁ డప్రతీప ప్రతాపంబున నాంధ్రదేశములోని రాచకొండ దేవరకొండ దుర్గముల స్వాధీనముఁ గావించుకొని యాంధ్రదేశముఁ బాలించుతఱి నితరదుర్గపాలకులకు నితనికి నంతఃకలహములు పెచ్చరిల్లెను. సామంతులుగ నున్న జల్లిపల్లి దుర్గపు రాచవారు పలుమారు ప్రతిఘటించి యపజయము గడించి శూన్యసంకల్పులైరి.

వీరవర్యులగు జల్లిపల్లిరాచవారు పలుమాఱు సింగమనాయనితోఁ బ్రతిఘటించి నష్టపడియు నిరుత్సాహము నొందక యొకానొక సంగ్రామములో నాతని బావమఱదియగు చింతపల్లి సింగమనాయఁ డనువీరుని బట్టి తమకోటలోని కారాగారమున బంధించిరి. సింగమనాయఁ డది తెలిసికొని యావీరుని వదలిపెట్టుఁడని యనేకపర్యాయములు రాచవారికి వర్తమానము చేసెను. ఫలము లేకపోయెను. సింగనాయఁడు మిగులఁగోపించి జల్లిపల్లి దుర్గము నిర్మూలముఁ గావించి

రాచవారి వధించి యెటులేని చింతపల్లి సింగమనాయుని బంధవిముక్తుని గావింపదలంచి తన సైనికబలము నంతయు వెంటఁగొని దాడివెడలెను. జల్లిపల్లి రాచవారు సింగమనాయుని విజృంభణమునంతయుఁ జూచి యపజయము తప్పదని నిశ్చయించుకొని వెఱవు వేఱుగానక దురాత్ముఁడు మాయాకుశలుఁడగు తమ్మళ దమ్మాజియను నొకవీరుని జల్లిపల్లి రాచవారు రాయబారమంపిరి. తమ్మళ దమ్మాజి తనరాకముందు రాజభటులచే సింగమనాయకున కెఱుంగఁజేసి యాతని సమ్ముఖమున కేఁగి చింతపల్లి సింగమనాయుని యా క్షణముననె విడచిపెట్టుటయే గాక యపరాధముగూడ చెల్లింతుమనియు క్షమింపుమనియు వేఁడుకొనెను. సింగమనాయఁ డానందించి సైనికుల నందఱును రణోద్యోగము చాలింపుఁడని యాజ్ఞాపించెను. దమ్మాజీ సింగమనాయునితోఁ జాలసే పిష్టగోష్ఠిగ భాషించి భాషించి నమ్మకపుట్టునటుల వర్తించి కాసెలోనున్న బాకుతో సింగమనాయుని వక్షఃస్థలమున నిటునటు దిగునటుల గాఢముగఁ బొడిచి యావార్త బహిరంగము కాకముందె పాఱిపోయెను.

క్షణములో నీవార్త సైనికనివేశములో నల్లుకొనెను. వీరవర్యులు కొందఱు కోపమాపుకొనలేక దమ్మాజినిబట్టి తేవలయునని యున్నతాశ్వములనెక్కి బయలువెడలిరిగాని యాతఁడంతకంటె శీఘ్రముగ దుర్గముజేరెను. విచారకరమగు నీఘోరవార్తవిని సైనికులందఱు చాల విచారించిరి. సింగమనాయనిపుత్త్రులగు అనపోతనాయఁడు, మాదనాయఁడు తండ్రి వెంట నా సంగ్రామమునకు వచ్చియె యుండిరిగాన నావార్త వినఁగనే తండ్రిసమ్ముఖమునకుఁ జేరిరి. సింగమనాయఁ డాయుధఘాతో మరణశయ్యయందుండియుఁ గొంచెమేని విచారము నొందక దుఃఖమునొందు తనయుల నిర్వురఁ జేరఁజీరి బుజ్జగించి విచారముతో నిటులనెను. "కుమారులారా! ఈబాధతో నింకఁ బ్రాణములఁ గొంచెముసేపేని నిలువఁజాలను. బాకు పెకలించిన వెంటనే నాప్రాణముపోవ సిద్ధముగనున్నది. పరమునందేని నాయాత్మ శాంతినొందుటయే మీయభిప్రాయమైనచో, మీరు నిజమైన పుత్త్రులగుచో, రేచర్లగోత్రీయుల పరాక్రమరక్తము మీరక్తనాళములలోఁ బ్రవహించుచున్నచో జల్లిపల్లి రాచవారొనరించిన దురాగతమునకుఁ బ్రతిఫలముగ వారలరక్తముచే నాకుఁ దిలతర్పణముల నొసంగఁ గోరెదను. మీరిరువురు తడవుసేయక యంగీకారము నెఱింగించి యాయుధోత్పాటనము గావింపుఁడు." సింగమనాయఁడు కన్నులు మూసికొనెను. భీమార్జునులకుఁ దీసిపోని యాసోదరవీరు లిరువు రేకకంఠముగ 'మీయాజ్ఞనెఱవేర్చి పితృఋణము నుండి విముక్తులమయ్యెద' మనుచు జనకునిహృదయమున నాటికొనిన యాయుధముఁ బెకలించిరి.

పితృమరణసందర్శనముచే బాలురగు ననపోత నాయనికి మాదానాయనికిఁ బౌరుష మతిశయించెను. పితృవాక్య పరి

పాలనము గావించుటయో, శక్తిలేకున్న ఘోరసంగ్రామమున శక్తియున్నంతవరకుఁ బోరి మరణించుటయో కర్తవ్యమని వారికిఁ దోఁచెను. బ్రతుకుపై నిరాశ జనించెను. పేరుఁజెందిన శూరులందఱా సమయమున నాకుమార రాజన్యుల సమ్ముఖమున కేతెంచి బుజ్జగించి 'మేమందఱము చంపను జావను సర్వసిద్ధముగా నున్నారము. సింగమనాయఁడు మీకు జనకుఁడు, మాకుఁ బాలకుఁడుగావున నాతనియాజ్ఞ పాటించుట మనయందఱకు సమానధర్మము గావున మీరు నాయకత్వము వహింపుఁడు. ఇపుడు రాచవారిమారణమున కుపక్రమింత' మని హెచ్చరించిరి. కర్తవ్యము నారయు నాకుమారు లత్యుత్సాహముతోఁ దండ్రికి దహనాది సంస్కారములు గావించి సైనికుల నందఱ సమావేశపఱచి ప్రతాజ్ఞ నివేదించిరి. స్వామిభక్తిపరాయణులగు నాయాంధ్రవీరు లందఱు కరవాలముల జళిపించుచుఁ దమ యంగీకారములను వెల్లడించిరి.

స్వల్పకాలమునకె దేవరకొండ, రాచకొండలలో నున్న మూలబల మంతయు రప్పింపఁబడెను. జల్లెపల్లి ప్రాంత మంతయు వెలమవీరుల సైన్యముతో నేల యీనినటు లుండెను. జల్లెపల్లిలోని క్షత్రియులగుండె లదరెను. విజయముపై నాస తొలంగెను. ఐనను శక్తికొలంది పోరాడి సంగ్రామరంగమున మరణించుటయే యిహపరసాధకమని భావించి వారును సంగరమున కాయిత్తమైరి. సింగమనాయని యాజమాన్యము క్రింద

నుండ నొల్లని స్వతంత్ర శీలురగు రాచవారు, కమ్మవారు, రెడ్డివారు జల్లెపల్లి రాచవారికి సైన్యముతో నేతెంచి తోడ్పడిరి. ఉభయ వీరులు సంగ్రామమునకుఁ జెంజెర్ల ప్రాంతము రంగస్థలముగా నిర్ణయించుకొనిరి.

జల్లెపల్లి దుర్గాధీశ్వరులగు చంద్రవంశ చాళుక్య రాజుల పక్షమునఁ గోన మల్లారెడ్డి, మంగళపూడి యిమ్మడిరెడ్డి, రావులవరపు మల్లారెడ్డి, పోలూరి పోలారెడ్డి, బండికోటారెడ్డి, వినుకొండ మారారెడ్డి, కుంట్లూరు మారారెడ్డి, అరవపల్లి గౌరిరెడ్డి, కొత్తపల్లి కొండారెడ్డి, గారారెడ్డి, నారారెడ్డి, కొలెచెలమకొండ మాచారెడ్డి, మొదలగు రెడ్డిరాజులును రామగిరి దుర్గపరిపాలకులును అనంతగిరి, కందికొండ, జమ్మిలోయలోనగు రెండువందలదుర్గముల బరిపాలించు సామంతులును సైన్యముతో వెలమసైనికులఁ బ్రతిఘటించుటకై తలపడిరి. జల్లెపల్లి రాచవారందఱు మూలబలముల నన్నింటిని మొగలూరు దుర్గమున సురక్షితముగ నుంచుకొని మిగుల సాహస విక్రమములతో వెలమవారి సైన్యమును బ్రతిఘటించిరి. ఇరువాగులవారి కింతయనరాని నష్టము కలిగెను. వీరవర్యులనేకులు గతించిరి. సంగరరంగ మంతయు రక్తప్రవాహముచేఁ బంకిలమయ్యెను. ప్రతిపక్షుల హేతిఘాతములకు జంకక వెలమవారి సైన్యములు మృత్యుదేవతా వదనగహ్వరమును జొచ్చునటులఁ బగతుర సేనలోఁ జొఱఁబడి నుగ్గునూచము గావించిరి. రాచవారి

సైనికులు వెలమసైనికుల కెందును దీసిపోక విక్రమముతోఁ బ్రతిఘటించిరి. యుద్ధము చాల విరామముగ జరిగినను జయాపజయములు నిర్ణయింప నసాధ్యమయ్యెను. పితాజ్ఞను నెఱవేర్ప కుండఁగనే యంతరించుట తమకుఁ గర్తవ్యము కాదని యారాజసోదరులు భావించి సైనికులఁ బేరుపేరు వరుసలఁ బిల్చి బహూకరించి యిటులనిరి: 'పదాతులారా! మిమ్ము వేల్పులు స్వర్గద్వారములు తెఱచి సగౌరవముగ నాహ్వానించుచున్నారు. సూర్యమండలము మీకు స్వాగతము నొసంగుచు దన సారంగములనుండి మిమ్ము స్వర్గలోకముఁ జేర్పఁగలదు. కాని రాచవారి రక్తముచేఁ బితృదర్పణములు మేమొనరింపక ముందుఁ బరమునకున్న సింగమనాయని సందర్శించుటకంటె నక్రమము వేఱులేదు. మీపైఁ గర్తవ్యభారము మిక్కుటముగాఁ గలదు. పగతురవధించి మాయుద్యమము గట్టెక్కింప వలయును. లేదా వంశాంకురమైన లేకుండ మనమందఱము గతింపవలయును." ఈవాక్యములు వినఁగనే ప్రతిపక్షులు చలించిరి. వెలమవారి సైనికు లినుమడించిన యుత్సాహముతోఁ బ్రతిపక్షులబలములను జిందరవందర గావించుచు వీరవిహారముఁ గావింపసాగిరి. సైనికులతో సమముగ రాజసోదరులుగూడ రణరంగమున కుఱికిరి.

కొంతకాలమునకు రాచవారి బలములన్నియు వినాశనము గావింపఁబడెను. పరాజయ భయముచేఁగొందఱు రాచ

కొమరులు రణరంగమును వదలి మొగులూరు దుర్గములోఁ జేరి దాఁగిరి. వెలమవారి బలమంతయు విజృంభించి యారాచ పౌజుల సర్వవిధముల నాశనముగావించి యనేక సేనానాయకుల జీవగ్రాహులుగఁ బట్టుకొని బంధించిరి. కడకుఁ బరాజయము రాచవారికె స్థిరపడియెను. సింగమనాయనియాజ్ఞ నెఱవేర్పఁ గలిగితిమని యాంధ్రసైనికులు మిగుల నానందించి ద్విగుణితోత్సాహముతో హతశేషమగు బలముతో మొగులూరుదుర్గమును ముట్టడించిరి. అనపోతానాయుడు, మాదానాయఁ డుచితపరివారముతో దుర్గమునఁ బ్రవేశించి యందు ప్రాణభీతిచే దాఁగయున్న నూటొక్కరు రాచనాయకులను జీవగ్రాహులుగఁ జేకొని స్కంధావారముఁ జేరిరి.

అనపోతానాయకుఁడు సోదర ద్వితీయుఁడై నిర్దాక్షిణ్యముగ బంధితులైన రాచవారినందఱకంఠములఁ గరవాలముతోఁ జెండాడి వారిరక్తము నంతయు బానలనిండఁ బట్టి వారి మేదోమాంసముల నొక్క రాసిగాఁజేసి వంశించి యొకానొక పుణ్యదివసంబున మంత్రపూతముగఁ బితృతర్పణము గావించి భూతబలిగావించి యామాంసఖండములచేఁ బిశాచ శాకినీ డాకినీ భేతాళాది గ్రహముల నానందపఱచి పితృఋణవిముక్తులై విజయలాంఛనము లాయా స్థానములలో నెలకొల్పించి నిజనివాసముల కరిగెను. మఱియొక మాఱుగూడ హతశేషులగు రాచవారు విజృంభింప రణరంగమున వధించి భూత

బలిగావించి అష్టదిగ్రాజ మనోభయంకర, సోమకులపరశురా
మాది' బిరుదములు గాంచి సమకాలీక రాజన్యులలో మిన్న
యై యనపోతనాయకు మిగుల విఖ్యాతి నార్జించెను. అనపోత
భూపాలుఁడు సోమకుల పరశురామాది బిరుదముల వహించి
నట్లు నాతని శాసనములయందె గాక రసార్ణవసుధాకరమున
నైత మాతనిపుత్త్రుఁడగు సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుకుఁ డీక్రింది
విధముగా వ్రాసియుంటచే నీకథ విశ్వసనీయ మైయున్నది.

శ్లో॥ సోమకుల పరశురామే భుజబలభీమేఽధిభూమిగోపాలే
యత్రిచ జాగ్రతి శాస్త్రరి జగతాం జాగర్తి నిత్యకళ్యాణం॥

(సోమకుల పరశురాముఁడు, భుజబల భీముఁడు, రణ
దేవేంద్రుడు మొదలగు బిరుదరాజములు గల యన్నపోత
భూపాలుఁడు రాజ్యము పరిపాలించుచుండఁగా లోకములో
శుభపరంపర వెలయసాగెను.)

అనపోతనాయకుఁడు జల్లెపల్లి క్షేత్రమునఁ గావించిన
ఘోర సంగ్రామముతో నాతనిప్రశస్తి దశదిశా పరివ్యాప్త
మయ్యెను. ప్రతిఘటింపవచ్చిన రాజవంశీయు లందఱకు సంపూ
ర్ణమైన పరాభవము కలిగెను. అనపోతనాయనిపౌరుష మా
విజృంభణముతో నాటివారికిఁ దెలియుటచే విద్వేషభావమును
మానికొని ప్రతిపక్షులు శాంతమార్గగాములై సంచరించిరి.
అనపోతనాయని విజయములఁ దెల్పునీ క్రిందిగద్యమును నామన
గల్లునివాసులగు బట్టులు నేఁటికిఁ బఠింపుచున్నారు.

"బిరుదునకై పసించు నిందువంశంపు రాజులు ఐదు
లక్షల యిరువదివేలు బలంబులతోఁ ద్రిభువనరాయ
బిరుదాంకుండని యెఱుంగక జల్లెపల్లి వీరక్షేత్రంబున
నెదిరించిన అఱువదివేల గుఱ్ఱంబులతోను, ఏనూరు
మత్తేభంబుల తోడను, పది లక్షల కాల్బలంబులతోను
నెదురునడచిన పద్మజులకును తెనుంగులకును గంధ
కస్తూరీ పరిమళద్రవ్యంబు లొసంగి తమ్మెదిరించినయహం
కార మహామానుష భార్గవులైన పద్మజులను రణరంగ
దుర్జయులైన తెనుంగులను రణోత్సాహులై వీరసాహ
సాహంకారంబులతోను మెఱయు రాజులను కమ్మనాయ
కులను రంకెలువైచు బిరుదురాహుత్తులను సముఖపు
చదువర్లతోఁ గూడి కలహమందు నుగ్గునుగ్గాడి నూ
టొక్క రాజులశిరములు ఖండించి యెనుబది యొక్క
రాజుల కీకసంబులుగా నుగలాడించి, పదియుమువ్వురు
రాజుల రణబలిగావించి, ఆ రణక్షోణినర్చించి దిగం
బరుడై కాళీ, మహాకాళీ, శాకినీ, డాకినీ భూతప్రేత
పిశాచాలం దలంచి రణదేవ పోతరాజ కలహకంటకాది
దేవతల నారాధించి ధ్యానించి రణరాజ రణశూర రణ
వీరాది నిజబలంబులకు జయంబు గలుగునట్లుగా వైరి
రాజులను బలిగావించి బట్టురాజును తాను రణంబు
గుడిపి తనవీరాధివీర సాహసంబులు పొగడించుకొని

> తన ఖడ్గధారలఁ దునిగినవారల స్వర్గంబున కనిపి, తన
> రేచర్ల గోత్రోద్భవుల కాచంద్రతారార్క మభ్యు
> దయాభివృద్ధి కలుగునట్లు దేవీ వరంబుబడసి ......"

అనపోతానాయఁ డొనరించిన జల్లెపల్లి క్షేత్రవీరవిహారమీ గద్యమువలన విదితము కాఁగలదు.

క్షత్రియవీరులు నారెసారె కనపోతనాయనితోఁ బ్రతిఘటించి వీరమరణము నొందుచుండిరి. ఆకాలమున నినుగుర్తి యను నొక దుర్గమును పూసపాటివారి సంబంధులగు క్షత్రియులు పరిపాలించు చుండిరి. స్వతంత్ర శీలురగు నారాచవారు బలముల నాయితముఁ జేసికొని యనపోతానాయకునితోఁ బ్రతిఘటింప నెంచిరి. సాటివారినందఱ సామంతులను గావించి కొని యావదాంధ్రదేశము నేకచ్ఛత్రముగఁ బరిపాలింప సంకల్పించిన యనపోతనాయఁడు రాచవారినడంప సంకల్పించి తమ్ముఁడైన మాదానాయకునకు సర్వసేనాధిపత్యము నొసంగి సంగరమునకుఁ బయనమయ్యెను. మాదానాయకునితో ౬౦౦౦౦ కాల్బలములు, ౨౦౦౦౦ ఆశ్వికులు, ౭౦౦౦ ఏనుంగులు, ౧౦౦౦౦ సేనానాయకులు రణమునకుఁ బయనమైరి. సైన్యమును ముందు నడపుచు ననపోతానాయకుఁడొక యున్నత గజమునెక్కి పోవుచుండెను. వెలమసోదర వీరుల విజృంభణము నంతయుఁ జారులవలన నాలకించి రాచవారందఱు యుద్ధమునకు సన్నద్ధులై బురుజులపై వీరవర్యులనిల్పి ద్వారముల కుభయపార్శ్వముల

నాగ్నేయ యంత్రముల నెలకొల్పి ప్రతిపక్షులరాక కెదురు చూచుచుండిరి.

అనపోతనాయనికి సామంతులై యుండనొల్లని రెడ్డివారు, కమ్మవారు, రాచవారు, నినుగుర్తి దుర్గపాలకులకుఁ దోడ్పడి సంగ్రామమున కాయితమైరి. అన్ని ప్రదేశములనుండి యురుదెంచిన యారాచవారిబలము ౫,౬౦,౦౦౦కు మించి యుండెను. అనపోతనాయకుని ప్రభుత్వము విధ్వంసము గావింప వలయునని రాచవారును, రాచవారి విజృంభణము నశింపఁ జేయ వలయునని వెలమవారు విక్రమించి ఘోర సంగ్రామము గావింపనాయత్తమైరి.

విశ్వాస పాత్రులును స్వామిభక్తులునగు వెలమసేనానాయకులు బహిరంగ స్థలమునందుండియు దుర్గములయందు దాఁగి యగ్నిగోళములను కుమ్మరించి సైన్యము నంతయు నురుముగావించుచున్న రాచవారికి లొంగక విజృంభించి దుర్గద్వారములఁ భేదింపఁదొడఁగిరి. రాచవారు బలముల నన్నింటెని దుర్గద్వారము చెంతఁజేరి ద్వారము పగిలిపోయినచోఁ బ్రతిపక్షసైన్యమును బ్రతిఘటింపవచ్చునని సంగ్రామప్రయత్నములఁ గావించుచుండిరి. అనపోతానాయకుఁడు, మాదానాయకుఁడు మదగజంబుల నారోహించి ద్వారమును పొడిచింప సాగిరి. గజశిరోఘాతములచే ద్వారము భిన్నమగుచుండెను. గజముల శిరఃప్రదేశము లాద్వారపుగుబ్బలు తగులుటతోడనే

ప్రియ్యలై రక్తము ప్రవహించెను. వెంటనే యావీరులు వేఱొక యేనుఁగులజంటను రప్పించి వానినారోహించి ద్వారభేదనము నకుదలపడిరి. ఇట్లు విశ్వప్రయత్నముమీఁదఁ బద్మనాయక వీరులు ద్వారమును భేదించి ముందడుగువేసిరి. రాచవారు మూర్తీభవించిన ధైర్యమో యనునటుల స్థానము వదలక లోని కేతెంచు ప్రతిపక్షవీరుల నందఱ యథావిధి నురుమాడి దుర్గ సంరక్షణమున నప్రమత్తులై విక్రమించిరి. బురుజుల చెంత నున్న సైనికులు మాటిమాటికిఁ బద్మనాయక సైన్యముతోఁ దలపడి పోరుచు నాగ్నేయాస్త్రముల విచ్చలవిడిగాఁ బ్రయోగించుచు నింతయనరాని విప్లవము ఘటించిరి. సంగరమర్మజ్ఞుఁడగు ననపోతనాయఁడు ప్రత్యర్థుల యొక్కయుఁ దన యొక్కయు బలాబలములు విచారించి దుర్గములో నెటులేని ప్రవేశింపకున్నచో నపజయము తటస్థించి తీరునని నిశ్చయించి సైనికులనందఱి ద్వారమునుండి లోనికి జొఱబడ నాజ్ఞాపించెను. సముద్రమువలెనున్న పద్మనాయక సైన్యము ద్వారము గాపాడు రాచవారిబలముల నురుమాడుచు గొంచెముసేపటికి దుర్గములోని యన్నిభాగములకుఁ బ్రవేశించి యాయుధశాలల నాక్రమించుకొని ప్రతిపక్షుల నెక్కడివారి నక్కడ నురుమాడిరి. కొన్నిదినంబు లుభయదళంబుల కింతయనరాని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. కడకు జయముపై నాసవదలి యుద్ధకార్యము నిర్వహించు రాచవారు ప్రాణభీతిచే దుర్గ

శిఖరమునఁగల రహస్యగృహమున కేఁగి దాఁగికొనిరి. నాయకులు లేమిచేఁ గొలఁదికాలము మాత్రము పోరాడి యుక్తాయుక్త మెఱుంగక రాచవారిసైన్యమంతయు వెలమవారికి వశమయ్యెను. హతశేషులగు సైనికులు బ్రతుకుము జీవుఁడా యని పిఱికి వందలై దొంగత్రోవలను బట్టి పారిపోయిరి. కొంతసేపటి కిను గుర్తిదుర్గము రాజకులమువారి యధీనమునుండి తొలఁగి పద్మ నాయకుల హస్తగతమయ్యెను. రాచవారు కొందఱు శిఖరమున దాఁగియున్న సంగతి రహస్యజ్ఞులచే ననపోతానాయకుఁడు, మాదనాయకుఁడు గ్రహించి శైలము నెక్కి యాగృహమునన్వేషించి ద్వారమును ముట్టడించి దొంగత్రోవలన్నింటి నరికట్టి సాహసించి లోనఁబ్రవేశించి యందున్న కొండ రాఘవ రాజు, కొండ్రాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు, జూటూరు సూరరాజు, స్వర్ణసేనమరాజు, సాళ్వ రాఘవ రాజు, తిరుమల ప్రోలరాజు, కుప్పరాజు, నరసరాజు, శ్రీనాథగౌతమీ భూనాథ రాజు, శ్రీపతిరాజు, బాలదేవరాజు, మొదలగువారి నందఱను బంధించి యాక్రందనము గావించుచున్నను శరణుగోరినను పాదములపై వ్రాలి క్షమార్పణము కోరుచున్నను వదలక దయాశూన్యులై వధించిరి.

బలవంతులగు ననపోతరాయునిచే మాదనాయనిచే ముం దెట్టియపాయములు వచ్చునోయని యాప్రాంతముల నాశ్రయించి జీవించు రాజవంశీయులందఱును దేశత్యాగము

గావించి ప్రచ్ఛన్నముగ నటనట జీవింపనేఁగిరి. అనపోతనాయఁడును దయాశూన్యుఁడై రాచపురుగును మిగుల్తు మేని యేనాఁటికైన నపాయము రాకమానదని తనయాజమాన్యమునఁగల దేశమంతటనుగల రాచవారలనందఱను బాలురనక వృద్ధులనక స్త్రీలనక శిశువులనక తెగటార్చి సోమకుల పరశురామ బిరుదము సార్థకము గావించికొని శత్రుజనకంటకుఁడై రాజ్యము పాలించెను.

కాలక్రమమున దాదాపుగ నిజామురాష్ట్రములోని యాంధ్రదేశమంతయు ననపోతభూపాలకుని హస్తగతమయ్యెను. అతడు భువనగిరి, ఓరుగల్లు, రాచకొండ, రామగిరి, గోలకొండ, కంబముమెట్టు, దేవరకొండ దుర్గములు స్వాధీనముగావించుకొని విరోధియనువానిఁ దలయెత్తనీయకుండ సర్వైశ్వర్య సంపన్నుఁడై వయఃకాలమునంతయుఁ బరరాజ్యాకర్షణముతో విజయయాత్రలతోఁ గడపుచుండెను. విజయయాత్రల కేఁగుచు మార్గమధ్యముననున్న యయ్యనవోలు మైలారుదేవునిసందర్శించి యాగ్రామము నంగరంగ వైభవాదికములతో నుత్సవాదికములు జరుగుటకై దానమొనరించి యనపోతనృపుఁడట నొకశాసనము స్థాపించెను. ఈవీరవతంసుని విక్రమజీవితము చాలవఱ కాశాసనమున లిఖింపఁబడియున్నది. అందు సోమకుల పరశురాముఁడగు నీ యనపోతరాజుపరాక్రమ మీవిధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

“శ్లో॥ ముని రజనిపరశురామః
స్థానే వినియుజ్య వైష్ణవం తేజః
సోమకులపరశురామే
ధరామవ త్యన్న పోతభూపాలే॥”

(తా॥ పరశురాముఁడు తన విష్ణుసంబంధమగు తేజమునంతయు సోమకుల పరశురాముఁడగు ననపోతభూపాలకుని స్థానమునం దుంచెను.)

అనపోతనాయకుఁ డాంధ్రదేశమునంతయు వశముగావించుకొని రాచకొండ రాజధానిగనొనరించుకొని శత్రుజనభీకరముగా రాజ్యము చిరకాలమేలెను. ఈరాచకొండ నిజామురాష్ట్రములో నల్లగొండమండలమున నున్నది. ఇది హైదరాబాదునకుఁ దూర్పుగా ౩౮ మైళ్ళదూరమునఁ గలదు. అనపోతనాయని రాజ్యవిస్తృతి బలసామర్థ్యములు గ్రహింప నుద్దేశింతుమేని యీదుర్గచరిత్రము తెలిసికొనుట యావశ్యకము. గ్రామముచుట్టు మిగుల దృఢతరమైన కోటయు మిగుల లోఁతుగల యగడ్తయుఁ గలవు. దుర్గమునకు నాలుగువైపుల నాలుగుద్వారములు కలవు. అందుఁ దూర్పుద్వారము పుట్టివాడ దర్వాజాయనియు, దక్షిణద్వారమును భైరవునిగండి యనియుఁ బడమటిద్వారమును నేనుఁగుల దర్వాజాయనియు నుత్తరద్వారమును భువనగిరి గండియనియు వ్యవహరింపఁ బడుచున్నవి. ద్వారములన్నింటిసమీపమున గండభేరుండ వీరాం

జనేయ కాలభైరవాది వీరవిగ్రహములును వానిక్రింద నన
పోతనాయకుని బిరుదములు సమగ్రముగఁ జిత్రింపఁబడి
యున్నవి. కోటయొక్క యంతరాళమున రాచకొండ యను
గ్రామమును దన్మధ్యమున రెండు కొండలు గలవు. అందొకటి
రాచకొండయనియు మఱియొకటి నాగనాయనికొండ యనియు
బిలువఁబడుచున్నవి. రాచకొండ రాజువసించునది. ఇందు రాజ
నివాసోచితములగు చిహ్నము లనేకములు నేటికిఁ గానవచ్చు
చున్నవి. రాచకొండపై శిలామయములును శత్రుజనాభేద్య
ములు నగు నాలుగుకోటలును నున్నతములగు బురుజులును
దర్శనీయములై యలరారుచున్నవి. రెండవకొండయగు నాగనా
యనికొండపైఁ గూడ నొక దృఢతరమగు దుర్గముఁ గలదు. నాగనా
యఁడను శూరవర్యుఁ డాదుర్గమును నాశ్రయించి యుంటచే
దానికాపేరు వచ్చెను. నాగనాయనిచరిత్రము ముందుఁ బఠింప
నవకాశము కలదు. అనపోతానాయని సోదరుఁడగు మాదానాయ
కుఁడు దేవరకొండయను దుర్గమున నుండి యగ్రజుని యాజ్ఞాను
సారముగ రాజ్యము పాలించుచుండెను. ఈయుభయ దుర్గములు
30 మైళ్ళదూరములో నుండెను. ఆకాలమున నాంధ్రదేశములో
ననపోతానాయకునియంతటి బలవంతుడగు రాజు లేఁడు. ఢిల్లీ
పాలించు నవాబుతక్క ననపోతనాయని నెదుర్కొను రాజు
మధ్యదేశమున లేఁడనుట సహజోక్తియే.

అగ్రజునకు సహాయముగ దేవరకొండదుర్గము పరిపా
లించు మాదానాయని చరిత్రము పఠించుటయు మనకుఁ బ్రకృ
తముఁ కాదు. మాధవనాయకుఁడు పరిపాలించు దేవరకొండ
దుర్గము. సామాన్యమైనది కాదు. రాచకొండ దుర్గమును
మించినదనియె చెప్పవచ్చును. దేవరకొండ దుర్గమున ౩౬౦
బురుజులు ౯ రాజద్వారములు ౩౨ దొడ్డితోవలు కలవు.
దుర్గమునఁ గొన్ని దేవాలయములు ౩౨ పెద్దబావులు కలవు.
అనపోతనాయని పరిపాలన కాలములో నీదుర్గమును
జూపల్లివారు, వేనేపల్లివారు, కటికినేనివారు, మునుగోటివారు,
గుమ్మడపువారు, కొత్తవారు, మిర్యాలవారు, పానగంటివారు
గుగ్గిలపువా రనుతొమ్మిదిమంది వెలమనాయకులు సైన్యాధ్య
క్షులై సంగ్రామధర్మముల నిర్వహించుచుండిరి. మాధవనాయ
కుఁడు మిగులత్యాగశీలుఁడై విక్రమశాలియై యనేకధర్మములు
గావించి ప్రతిసంగ్రామమున నగ్రజునకు సాయపడి కృత
కృత్యుఁ డయ్యెను.

మాధానాయకుఁడు శ్రీశైలమున సోపానములు
గోపురమండప ప్రాకారములు గట్టించిన శ్రీశైలోత్తర
ద్వారమున నొకమండపము నిర్మించెను. ఇతఁడు సర్వవిధ
ముల ననపోతరాజునకు సమానుఁడనుట కీవద్య మాధారము
కాఁగలదు.

సీ॥ "పరశురాముఁడు తండ్రి • పగ సాధ్యముగఁ జేసి
తరతరమ్ము నృపుల • తలలు నఱికె
సగరుండు తండ్రికై • పగఁగొని రోషించి
తాలజంఘాదుల • తలలు రాల్చెఁ
దఱిమి యశ్వత్థామ • తండ్రికై యెంతయు
నల పాండుసైన్యంబు • తలలుదుంచె
మహిమీఁద సింగయ • మాధవోర్వీశుఁడు
తండ్రికై రాజుల • తలలుగోసెఁ
గీ॥ గాక యబ్బంగి సంగరాం • గణములందు
వైరివీరుల గెలువ నె • వ్వాఁడు చాలుఁ
దనర భార్గవ సగరులు • ద్రౌణి రావు
మాధవుఁడు దక్క శూరులు • మఱియుఁ గలరె॥"

ఆకాలమున మహారాష్ట్రదేశములోని చాలభాగము, ఆంధ్రదేశములోని కొలఁది భాగమును తనయధీనమునందుంచుకొని అల్లాయుద్దీన్ షాహాయను మహమ్మదీయుఁడు కలుబరిగి ముఖ్యపట్టణముగ రాజ్యముపాలింపఁ దొడంగెను, విద్యానగరమునకు ననపోతనాయని రాజ్యమునకుఁ దనరాజ్యము సరిహద్దులలో నుంటచేఁ గాలము గనిపెట్టి యా రెండురాజ్యములలోని దుర్గములను అల్లాఉద్దీను గొన్నింటిని స్వాధీనము గావించికొనెను. సరిహద్దులలోనుండి యీమహమ్మదీయుఁడు గావించు దుర్నయము నంతయు విద్యానగరముఁ బరిపాలించు

బుక్కరాయలు, రాచకొండ పరిపాలించు ననపోతరాజు గ్రహించి సమీపముననున్న యవనుని మట్టుపెట్టుట కెంతయో యత్నించుచుండిరి. ఇంతలో అల్లాఉద్దీన్ షాహా క్రీ. శ. ౧౩౫౮ లో గతించెను. అతని రెండవకుమారుఁడగు మహమ్మద్‌షాహా పితృరాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆనూతనుని పరిపాలనమున రాజ్యమం దశాంతి మెండయ్యెను. సేనానాయకులు రాజద్వేషముతో వర్తించుచుండిరి. ప్రజలుగూడ రాజుపై ననూయఁ జూపసాగిరి. ఈస్థితిలో నాతనితల్లి మల్లికాజెహాన్ విశేషముగ ద్రవ్యము సైన్యముఁ దీసికొని మక్కా మదీనా యాత్రలు గావించుటకై తురుష్కదేశమున కేఁగెను. ఈ సందిగ్ధస్థితిఁ గనిపెట్టి బుక్కరాయలు, అనపోతనాయఁడు నైకమత్యము వహించి మహమ్మదీయరాజ్యము నంతము నొందింప నిశ్చయించుకొని మహమ్మదుషాహాసంస్థానమునకుఁ జేరియొక రాయబారిని బంపుచు 'మీతండ్రిహరించిన మాయాంధ్రదేశములోని భాగములు మాకు వదలివేయవలయును, లేకున్నచో మేమిరువురము మీరాజ్యముపైకి సంగ్రామమునను రానున్నార' మను సందేశమును దెలుపఁ బంపిరి.

రాయబారు లిరువురు కలుబరుగఁ జేరి మహమ్మదుషాహాను సందర్శించి తమరాజన్యుల సందేశమునంతయు నివేదించిరి. సందిగ్ధావస్థలోనున్న మహమ్మదుషాహా యేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పఁజాలక 'యిదిగో అదిగో ప్రత్యుత్తరము

నొసంగుదు' వని చాలకాలము గడపి రాజ్యమునం దశాంతి నెలకొల్పు నుద్యోగులఁ దొలఁగించి ప్రభుభక్తివరాయణులు విశ్వాసవంతులు నగు నూతనోద్యోగుల కధికారపదవుల నొసంగి పొగులపైఁ గ్రొత్తపన్నులు విధించి బొక్కసము క్రమ క్రమముగా వృద్ధిగావించి సైనికబలమును స్వల్పకాలములోనె మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. వంచనోపాయము తోఁ దన బలము సంగ్రామమునకుఁ జాలినంత సమకూర్చికొని యాంధ్రులగు రాయబారులఁ జూచి 'మీరు స్వస్థానముల కేఁగ వచ్చును. కొలఁదికాలము సైనికులతో మేము స్వయముగా వచ్చి మీరాజన్యులకుఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగెద' మని మహమ్మద్‌షాహా వారిని వంపివేసెను. 'పదునెనిమిది మాసము లుంచికొని చెప్పవలసినసంగతి యిదియా' యని యా నవాబును దెప్పి చేయునదిలేక కలరూపునంతయుఁ దమరాజన్యుల కెఱింగించి సంగ్రామప్రయత్నములో నుంట మేలని వా రిరువురు నిజనివాసములకుఁ జేరిరి. అనపోతనాయఁడు మహమ్మదుషాహా దురంతము విని యాగ్రహించి సంగ్రామ ప్రయత్నములు చేయుచు బలముల నన్నింటి నోరంగల్లు దుర్గమునకుఁ జేర్చెను. బుక్కరాయలు కొంత సైన్యమును ననపోతనాయని సహాయార్థమై యోరుగంటికి సకాలమునకుఁ బంపెను.

మహమ్మదుఖాను ఓరుగల్లు ముట్టడించుటకై యమిత్రమగు సైన్యము నొసంగి సైన్యాధిపతియగు బహదూరుఖానును

బంపెను. దురాశయుఁడగు నాతఁడు గోలకొండ హద్దుజేసికొని మధ్యనున్న గ్రామము లన్నింటిని దోచుచు దురంతములు గావించుచు దేవాలయములను మత మందిరములను రూపుమాపుచుఁ గొలఁదికాలమునకె ఓరంగల్లు సమీపించెను. మహమ్మదీయులబల మమితముగా నుండుటచేతను దమ సైనికులందఱు వ్యాధులచేఁ గృశించియుంట వలనను సంగ్రామము గావింప నశక్తుండై యామహమ్మదీయవీరునితో ననపోతానాయకుఁడు సంధి కంగీకరించెను. సంధి నియమముల ప్రకారము రావలసిన రొక్కమునంతయుఁ దీసికొని యవన నృపాలుడు గృహాభిముఖుఁడై త్రోవఁ గొట్టుచు నమితోత్సాహమున నిజవాసంబున కేఁగి యేలికకుఁ దన విజయ వార్త నంతయు నెఱింగించి యుచితసత్కారముల నొందెను.

'దినము మంచిదైన యూరెల్ల దొంగిలు'మన్నట్లు మహమ్మదుషాహ మఱల నేకశిలానగరమును ముట్టడింప వలయునని యుద్దేశించెను. ఇంతలోఁ గొందఱు మహమ్మదీయులు మహమ్మదుషాహ సమ్ముఖమున కేఁగి యనపోతనాయకుఁడు తమయొద్దఁ గొన్ని యశ్వములను గొని సరియగు వెల నొసంగక యవమానించెననియుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించి యవమాన దుఃఖమును వారింపుమనియు ననేకవిధముల వేఁడుకొనిరి. మతావేశపరుఁడగు మహమ్మదుషాహ వారల కభయహస్త మొసంగి యాంధ్రరాజన్యుని బంధించి తీరెదనని పకీ

రులముందు వీరప్రతిజ్ఞఁ గావించెను. "మహమ్మదు సిరాజు ద్దీన్" అనునొక భక్తుఁడు విజయము మనకుఁ గలిగి తీఱునని పది దినము లేకధాటిగ ప్రార్థనములు గావించి పదునొకండవ దినమున యుద్ధమున కేఁగ మహమ్మదుషాహాను ప్రేరేపించెను. ఆ శుభముహూర్తమున మహమ్మదు షాహా సైయఫద్దీను గోరి యనువానికి రాజ్యము నొప్పగించి యమితమగు బలముతో ననపోతానాయకుని బ్రతిఘటింపఁ బయలువెడలి కొంత కాలమునకుఁ గళ్యాణముపురముఁ జేరి యట ప్రయాణాయాసమును దీర్చికొని సైన్యము నెక్కువగా వెంటఁగొని పోయినఁ జాల కాలమగుటయే గాక ప్రయప్రయాసలు సైతము మిక్కుటముగ నగునని తలంచి వెంటవచ్చిన సైన్యములోఁ జాల భాగము వెనుకకుఁ బంపి నాలుగు వేలమంది యాశ్వికులను బదివేలమంది సైనికులను మాత్రము వెంటఁగొని యాంధ్ర నగరరాజమునకుఁ జేరెను. మహమ్మదుషాహా కొంచెము ముందుగ నలువురు భటులనుబిల్చి ఓరుగల్లుద్వారముకడ నిల్చి ద్వారరక్షకులను బ్రమత్తులఁగావించి యేదియో వ్యవహారముఁ బెట్టుకొని యున్నచోఁ దా నాకస్మికముగ బలముతో వచ్చి ద్వారమును భేదింతునని చెప్పివంపెను. నలువురు యవనులటులె యోరంగల్లు ద్వారముచెంతఁ జేరి తాము గుఱ్ఱపు బేరగాండ్రమనియు ననపోతభూపాలుని కొఱకుఁ గొన్నియశ్వములను దూరదేశమునుండి కొనివచ్చితి మనియు

భాషించుచుండఁగా ద్వారరక్షకు లావార్తలు నిజములని విశ్వసించి యుచితవిధుల మఱచి వారితోఁ బ్రసంగించుచుండిరి. ఇంతలో నాకస్మికముగ మహమ్మదీయ సైన్యమువచ్చి ద్వారమును సమీపించి లోనఁ బ్రవేశించెను. ద్వారపాలకు లులికిపడి ద్వారములు బంధింపఁ బ్రయత్నించిరి గాని దృఢతరములగు నా ద్వారములు వేయుట యసాధ్యమయ్యెను. ప్రచ్ఛన్నముగ భాషింపుచున్న యానలువురుయవనులు నిలువుటంగీలలో గుప్తముగనున్న కరవాలములఁ బెఱికి ద్వారపాలకుల వధించిరి. ఆ యదనున మహమ్మదుషాహా బలములనన్నింటిని ద్వారమునుండి పురములోనికిఁ గొనిపోయెను. స్వామిభక్తుఁడును విక్రమశాలియునగు (నాగనాయఁడు) నాగయ రుద్రదేవుఁడు వారల నెదిరించి పురద్వారముచెంత నడ్డగించి సమీపమునఁ గలఁ బురుజునాశ్రయించి స్థిరముగ నిలువఁబడెను. మహమ్మదీయు లాధీరుని ధాటికాఁగఁజాలక బురుజునకన్నివైపులమంటలఁ బెట్టి యామంటతోఁ బైనున్న నాగయ రుద్రదేవుని గ్రమ్మిరి. చాలసేపు ప్రతిపక్షుల దురంతములకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించి కావించి యలసి జాఱి యగ్నిహోత్రమునఁబడి యావీరుఁడు వీరమరణము నొందెను.

ఎంతయో ప్రయాసపడి యవనసైనికులు పురములోఁ బ్రవేశించిరి. ఆంధ్రవీరులు కోటగోడలమీఁదను బురుజుల మీఁదను మేడలమీఁదను నిల్చి యవనదళములపై విచ్చల

విడిన నాగ్నేయగుళికలఁ గ్రుమ్మరింపసాగిరి. పేరుజెందిన యాంధ్రవీరు లనేకులు కరవాలము లుభయహస్తములఁ గీలించి మార్తురబలములతోఁ దలపడి ఘోరసంగ్రామము గావించిరి. ఆనాఁడాంధ్రులు చూపిన యద్భుతవిక్రమమున కనపోతరా జాశ్చర్యము నొంది తానొక యున్నతాశ్వము నెక్కి సైనికుల కుచితధర్మము నెఱింగించుచుఁ బ్రతిపక్షసైన్యముల నిరుమాడించుచుండెను. ఆంధ్రులధాటి కాఁగలేక యవన సైన్యమంతయు ఱాతిపైఁబడిన గోలికాయలవలె తలకొక త్రోవను బాఱిపోయిరి. అనపోతనాయఁడు స్వయముగ మహమ్మదుషాహ నెదిరించి యాతనితోఁ జాలసేపు పోరాడెను. అనపోతనాయనిచే మరణముఁదప్పదని యాతఁడు నిశ్చయించుకొని ప్రాణముపై దీపిచేఁ బాఱిపోయెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు విజయార్థమరుదెంచి పరాభవము గడించినందులకు గుర్తుగ మహమ్మదుషాహశరీరముపై ననపోతరాజన్యుఁడు రెండుమూఁడు బలమైనగాయములు చేసి పాఱిపోవువానిని వధించుట మగఁటిమికాదని వెనుకకుమరలెను. మహమ్మదుషాహ చావఁగామిగిలిన పదునైదువందల సైనికులతోఁ దల ప్రాణముతోఁక బట్టగాఁ గలుబరగపురమునకుఁ బరాభవమావ మగు నభాగ్యదేవతతోఁ గూడఁ బ్రవేశించెను.

చెప్పరాని పరాభవముతోఁ గలుబరగఁ జేరియు మహమ్మదుషాహ మరల నాంధ్రనగరమును ముట్టడింప బలంబుల

నాయితము చేయుచుండెను. కలుబరగ బహామనీవంశము నిర్మూలముగావింపకున్న నేసమయమున నేయపాయము కలుగునో యని యనపోతనాయఁడు చాలతడవు విచారించి ఢిల్లీ చక్రవర్తిగానున్న ఫిరోజీషాహకడ కొకరాయబారము పంపెను. రాయబారులు ఢిల్లీనగరమున కేగి ఫిరోజిషాహను దర్శించి బహామనీరాజ్యము నంతమొందించి కలబరగ ఢిల్లీలోఁ గలుపుకొందురేని యనపోతభూపాలుఁడు మీకు సర్వబలములతో సహాయము రానున్నా" డనియు లేక మీ రుచితబలములఁ బంపుదురేని తనబలములతోఁగూడ ననపోతభూపాలుఁడు సంగరకార్యము నిర్వహించు'ననియు విన్నవించిరి. నవా బప్పుడు కుటుంబకలహములలో మగ్నుఁడై యుంటచేఁ గర్తవ్యశూన్యుఁడై రాయబారులకుఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగక ప్రకృతము తా నా యుభయమార్గముల నంగీకరింపఁజాలఁడనియుఁ బరులకు సహాయముఁ గావింపఁదగినంతబలము తనచెంత లేదనియుఁ దమ రాజుతోఁ దెలుపుమని మాత్రము చెప్పెను. రాయబారులు నిరుత్సాహముతో నాంధ్రనగరమున కేఁగి జరిగినయంశము నంతయు ననపోతభూపాలున కెఱింగించిరి.

అనపోతనాయఁడు ఢిల్లీనవాబుతో మంత్రాంగముల చేయుచున్న సంగతి గూఢచారులవలన మహమ్మదుషాహ యాలకించి కోపము నొందినవాఁడై యనపోతరాయని రాజ్యచ్యుతుని గావించుటయో యతనిచే నంతరించుటయో కర్తవ్య

మని యమితబలసమన్వితుఁడై యేకశిలానగరమునకు దాడి వెడల యత్నించి తనయావద్బలమును రెండుగా విభజించి యం దొకభాగమును "అజీము హుమాయూన్" అనువాని యాధిపత్యముతో విదర్భదేశమును ముట్టడింపఁ బంపి మిగిలిన సగముబలమునకు సరదరుఖానుని యధ్యక్షునిగావించి యాతనివెంటనే తాను స్వయముగా నోరుగంటికిఁ బయనమయ్యెను. ఈసమయమున మునుపటివలెనే సయ్యదియుద్దీనుగోరీయే సైన్యాధికముల స్వల్పముగా నుంచికొని కలుబరగ దుర్గముఁ గాపాడుచుండెను. మహమ్మదీయబలము కొంతకాలమునకు ఒరంగల్లుచేరెను.

యవనబలము లాకస్మికముగ నోరుగల్లు ప్రవేశించువఱకచట తగినంతమంది సైనికులు లేకుండిరి. ఒకపద్మనాయక వీరుఁడుమాత్రము ద్వారమును గొలఁదిబలముతోఁ గాచుకొనియుండెను. సైనికులందఱు ననపోతనాయనివెంటఁ గొండవీటిరెడ్డిరాజులఁ బ్రతిఘటించుటకై ధరణికోటప్రాంతములకేఁగియుండిరి. మహమ్మదీయులు స్వల్పబలముతోనున్న యేకశిలానగరము నవలీలభేదించి యేయాటంకము లేకుండ లోనఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయులు రాజ్యమునఁబ్రవేశించి యనేక దురంతములఁ గావించిరి. వేగులవారీయుదంతము నంతయు ధరణికోటకేఁగి యనపోతనాయని కెఱింగించిరి. వెంటనే యనపోతనాయఁడులికిపడి రెడ్డివారితో నెటులో సంధిగా

వించుకొని యేకశిలానగరము ప్రవేశించెను. మహమ్మదీయ సైన్యము విజయసూచకముగాఁ గోటలో గుడారములో విడిసియుండిరి. ప్రతిఘటించినచో విజయ మసాధ్యమని సంగరమర్మజ్ఞుఁడగు ననపోతనాయనికి స్ఫురించెను. అదిగాక రెడ్డివారితోఁ జాలకాల మెడతెగకుండఁ బోరాడుటచే నాంధ్రసైన్యమంతయు భిన్నభిన్నమై యుండెను. మహమ్మదీయ బలమంతయుఁ జెక్కుచెదరక కోటలో స్థిరవాసము నేర్పఱచుకొని యేకశిలానగర రాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని బయలుపందిరులు వేయుచుండెను. దైవముకూడ వారలపక్షముననె యున్నటుల ననపోతనాయని కశుభసూచనము లనేకములు గోచరించెను.

పుట్టినదాదిగ ననపోతరాజపజయము నొందినవాఁడు కాఁడు. ఆకాలమునఁ గల యాంధ్రరాజన్యులలో నాతఁడె పై చేయిగ నుండెను. అనపోతనాయఁ డొకసేనానాయకుని కుమారుఁ డను నంశము మాపాఠకులు మఱచియుండరు. తన బాహుబలము, శక్తిసామర్థ్యములు, బలసాహసములు వ్యయము గావించి యాతఁడు నిరాటంకముగ నాంధ్రదేశములోని చాల భాగమును తన ఛత్రచ్ఛాయక్రిందకుఁ జేర్చికొనెను. మొక్కవోని పరాక్రమముగల యనపోతరాజన్యుఁడు తనసైన్యమునకు విచారించి కొందఱు రాయబారులను మహమ్మదుషాహాయొద్దకుఁ బంపెను. అనపోతనాయఁడు రాయబారము

లకు వచ్చినదెచాలునని మహమ్మదుషాహ సంతోషించి తన దుర్బలస్థితిఁ దలంచుకొని గోలకొండ ప్రాంతముల నొసంగినచో వెనుక కేగెదనని వర్తమానమంపెను. కాల పరిస్థితులను గాఢముగ యోజించి చేయునదిలేక కట్టకడ కనపోతభూపాలుఁడు కొంతద్రవ్యము, గోలకొండదుర్గము, దానికి సంబంధించిన గ్రామములు మహమ్మదుషాహ కొసంగ నంగీకరించెను. మధ్యవర్తులుచెప్పిన సరిహద్దులు వెంటనే యేర్పాటుచేసికొని సంధిరూపకముగ నొసంగిన యపరిమిత ధనముగొని గోలకొండరాజ్యముతోఁ దృప్తిపడి మహమ్మదుషాహ గృహముచేరెను. అనపోతనాయఁడు తన జీవితకాలములో నొందిన పరాజయ మిదియొకటియె యని చెప్పవచ్చును. అనపోతనాయకుని విక్రమజీవితము వెల్లడించు పద్యములు కొన్ని యాంధ్రజనులు పఠించుచున్నారు. చరిత్ర జిజ్ఞాసువుల యభిరుచి నుద్దేశించి యాపద్యములలో ముఖ్యము లగువానిని గొన్నింటి నీక్రింద నుదాహరించి యీశూర వర్యుని విక్రమజీవిత గ్రంథము ముగించుచున్నారము.

ఉ॥ ఆలములోన సింగవసుధాధిపనందనుఁ డన్నపోతభూ
పాలకమాళి కోడి యనిఁ బారిన వైరుల నాలభంగినే
తోలునుగాని చంపఁడేఁట దోసమటంచును నౌర రాయగో
పాలున కుర్విలోనఁ బశువర్గముఁ గాచుట సాజమేకదా!

మ॥ చిరకాలవ్రతశీలుఁడై నరుఁడు కాశీతీర్థ నిర్మగ్నుఁడై
స్థిరలీలన్ వృషభంబునెక్కి రజతాద్రిం జెంది ముక్కంటియై

టరుదే సింగయ యన్నపోత విభుబాహా ఖడ్గనిర్మగ్నుఁడై
యరివీరుండు గజంబునెక్కి సురరాజై యద్భుతంబెన్నఁగన్.

సీ॥ అశ్వరేవంతుండు • హయమునునెక్కిన
దండిరాజులగుండె • తల్లడిల్లు
దరిని దద్భీకర • కరవాలహతికిని
గర్ణాటసేనలు • కళవళించు
సంగ్రామపార్థుని • చాపటాంకృతులకుఁ
దెలుఁగురాజ్యంబెల్ల • దిగులుకొనును
ప్రబల నిశ్శంకకు • బల్లెంబు ధాకకు
నులుకులుకు పడుచుండు • రొడ్డెరాజు
తే. గీ॥ లకఁడు దరిమినచో నుండు • వితము లేక
పారిది సురధాని రాజులు • సొంపుఁదప్పి
యోటమందిరి సింహారి • కోటబయల
సన్నుతఖ్యాతి యనపోత • మన్నెరాజు॥

ఉ॥ ఒక్కఁడు జారముఖ్యుఁ డొకడూరకరోజుఁ బరేతపాలకుం
డొక్కఁడొకండు రాత్రిచరుఁ డొక్కఁడు చాఽ జడుండు
చంచలుం। డొక్కఁడొకండు యక్షఘనుఁడొక్కఁడు భిక్షుకుఁ
డేటి దిక్పతుల్ । దిక్కుల నన్నపోత జగతీతల నాథుఁడుదక్క
మేదినిన్॥

(అనపోత భూపాలుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౪౪ మొదలు
౧౩౬౦ వరకు రాచకొండ ముఖ్యపట్టణముగ నాంధ్రదేశము

న బరిపాలించెను. ఇతనిశాసనములు నిజామురాష్ట్రము లోని యయ్యనవోలు, దేవరకొండ, రాచకొండ లోనగు చోటులఁ గానవచ్చు చున్నవి.)

సాళ్వ నరసింహ రాజు.

బుక్కరాయల యనంతరము విద్యానగర సామ్రాజ్యమును (రెండవ) హరిహరరాయలు, (మొదటి దేవరాయలు, ప్రౌఢ దేవరాయలు, మల్లికార్జునరాయలు, విరూపాక్షరాయలువరుసగఁ బాలించిరి. వీరిలోఁ బ్రౌఢరాయలు చిరకాలము రాజ్యము తన పూర్వులకు సమానముగాఁ బాలించి మితిలేని ధనము భాండాగారమునఁ జేర్చి క్రీ. శ. ౧౪౪౬ ప్రాంతమున మరణించెను. ప్రౌఢదేవరాయలకు పొన్నలదేవివలన మల్లికార్జునరాయలు, సింహళదేవివలన విరూపాక్షరాయలు జనించిరి. మల్లికార్జునరాయలు తనపూర్వులుసంపాదించిన రాజ్యమును జాగరూకతతోఁ గాపాడుకొనుచుండెను. ఒక్క ప్రక్కను మహమ్మదీయులు పూర్వవైరమును బురస్కరించుకొని కర్ణాట సామ్రాజ్యమును గబళింప నుండిరి. కటకపాలకుఁడగు కపిలేంద్ర గజపతివిస్తార మగు బలమును సమకూర్చుకొని ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రసిద్ధ దుర్గముల నన్నిటిని లోఁబఱచికొని విద్యానగరమును ముట్టడించెను. మల్లికార్జునరాయలు ఘోరసంగరము చిరకాలము

గావించి గజపతి నెటులో తరిమివేసెను. గజపతి యంతతోఁ బోక చిక్కిన దుర్గములను జిక్కినటుల లోఁగొనుచుఁ జంద్రగిరికిఁ బోవఁగా సాళ్వనరసింహరాజు గజపతిని దన పాలనము నందడుగిడనీయక సరిహద్దులవఱకుఁ దరిమెను.

మల్లికార్జున రాయల తరువాత విరూపాక్ష రాయలు విద్యానగరసామ్రాజ్యపాలకుఁ డయ్యెను. సహజముగాఁ జంచల స్వభావుఁడును భోగపరతంత్రుఁడును నగు నీ రాజు రాజకీయ వ్యవహారములఁ గొంచెమేని లక్ష్యము కలుగఁజేసికొనక యెల్లపుడు భోగస్త్రీలతోఁ గ్రీడించుచు సురాపానమత్తుఁడై యుండెను. ఈ యసమర్థుని తెలివితేటలు గమనించి మహమ్మదీయులు గోవాపట్టణము నాక్రమించికొనిరి. కపిలేంద్ర గజపతి యనంతరము విరోధిజన దుర్గమమని పేరొందిన విద్యానగర రాజ్యమును అతనికుమారుఁ డగు పురుషోత్తమ గజపతి ముట్టడించి సైన్యమును నోడించి అపరిమిత ధనమును రత్నసమూహమును సింహాసనమును గైకొని కటకము చేరెను. రాజ్యమునందుఁ బరులు ప్రవేశించుట కిదియె మొదలు. తురుష్కుల దండయాత్రలతోఁ గొంత రాజ్యభాగము గూడఁ బరాధీనము కానుండెను. గజపతి విద్యానగర సామ్రాజ్యమును గబళింపఁ దగినంతబలమును సమకూర్చుచుండెను. ఏడులక్షల వఱకుఁ దండ్రికాలమునం దున్న సైనికబల మంతయుఁ దరిగి పోయెను. మూలధనముగాఁ దండ్రి సేకరించిన ఎనుబదియైదు

కోటుల వరహాలుగూడ నాశమయ్యెను. సర్వవిధముల మహో
న్నతదశయందుండి ప్రకృతిసహజమగు శైలదుర్గములచేతను
దుంగభద్రావాహినిచేతను సురక్షితముగానున్న విద్యానగర
సామ్రాజ్యమును జేసేతుల విరూపాక్షరాయలు పాడు
చేయుటఁజూచి సామంతులు సేనానులుగూడఁ దిరస్కారభావ
ముతో నుండిరి. ఇంక నుపేక్షించినయెడలఁ బరిస్థితులు విష
మించునని రాజశేఖరురాయలు తన తండ్రియగు విరూపాక్ష
రాయలను జంపించెను. ఇతని సోదరుడగు రెండవ విరూపాక్ష
రాయలు రాజశేఖరురాయలను జంపించెను. భ్రాతృహంత
యగు రెండవవిరూపాక్షరాయలయెడఁ బ్రజలహృదయములం
దసంతృప్తిజనించెను. రాజ్యమునం దంతటను దిరుగుబాటు
లభివృద్ధియయ్యెను. ఎవనికి వాఁడె స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటింప
యత్నించుచుండెను. ఉదయగిరిరాజ్యము అంతకుముందె గజ
పతు లావరించుకొనుటయుఁ జంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండి
కోట రాజ్యములు సాళ్వ నరసింహభూపాలుని స్వాధీనమునం
దుంటయుఁ గర్నాటరాజ్య దుర్బలస్థితికిఁ దార్కాణములుగ
నుండెను. ఈ స్థితిగతులలో బహమనీ సుల్తానులు కర్ణాట
రాజ్యమును హరింప సిద్ధముగా నుండియు సాళ్వ నరసింహ
భూవిభునిధాటికి వెఱచి యూఱకుండిరి.

'విద్యానగర రాజ్యము నుపేక్షించినచో యవనులు
హరింపక మానరు. విద్యారణ్యాది మహానుభావులు తమశక్తి

ధారవోసి నెలకొల్పిన యీమహారాజ్యమునుగోలుపోతిమేని ఆర్ష
ధర్మము లంతరించి దేశమంతయు సంక్షోభ మొందకమానదు,
అని సాళ్వనరసింహరాయఁడు తలంచి తనక్రింద దుర్గాధ్యక్షుఁ
డుగానున్న తుళువనరసరాయలను బిలువనంపి విద్యానగరరాజ్య
మును ముట్టడింపుమని యాజ్ఞాపించి తనయొద్దనున్న సైన్యమునంత
యు సహాయముగాఁ బంపెను. నరసరాయఁడు తనబాలమిత్రుఁ
డును రాజ్యకార్య విశారదుఁడును సంగరకౌశలుఁడు నగు
తిమ్మరుసుమంత్రిని సహాయముగాఁ గైకొని యొక శుభ
ముహూర్తమున విద్యానగరమును ముట్టడించెను. సాళ్వనర
సింహ భూపాలుని ధర్మపరిపాలనమునందు అభిమానముగల
సేనానాయకులు నరసభూపాలునకు స్వాగతము నొసంగి విద్యా
నగర సామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచిరి. తుళువనరసరాయలు
మేళతాళములతో రాజవీధులలో నూరేఁగుచు నగరము
లోనికిఁ వచ్చుచుండెను. ఒకభటుఁడు రాజమందిరములోనికిఁ
బోయి భోగపరాయణుఁడగు విరూపాక్షరాయలకు "సాళ్వనర
సింహభూపాలునిపంపునఁ దుళువ నరసరాజువచ్చి సామ్రా
జ్యము నంతయు లోఁబఱచు కొనుచున్నాఁడు. వీలున్నఁ బ్రతి
కృతి గావింపు"మని విన్నవింపఁగా సంతోషభంగకరమగు నిట్టి
సందేశముదెచ్చితివాయని భటునవమానించి బైటికిఁ బంపెను.
నరసరాజు తానుసాధించిన నగరభాగముల నన్నింటిని భటుల
కప్పగించి రాజమందిరము ప్రవేశించెను. నరసరాజు దగ్గరకు

రాఁగా నిఁక నుపేక్షింపఁ దగదని యీరాజమాతృఁడు అంతః పురకాంతలను రాజమందిరమును సంపదలను విడిచి ప్రాణభయముతో దొడ్డివాఁకిలి తెఱచికొని పారిపోయెను. నరసరాజు కోటను భాండాగారమును ధనకనకవస్తువాహనములను. రక్తపాతము లేకుండ సాధించి యీవిజయవర్తమానము తన యజమానియగు సాళ్వ నరసింహరాజునకుఁ దెలిపి పట్టాభిషిక్తుఁ డగుటకు రమ్మని వర్తమాన మంపెను. ప్రజలందఱు మఱల సత్ప్రభువె తమకు లభించెనని మిగుల నానందించి పట్టాభిషేకమహోత్సవ మెపుడుజరుగునా యని నిరీక్షించు చుండిరి. నరసరాజు రాజకీయోద్యోగుల నందఱను బరిశీలించి పూర్వరాజ పక్షపాతు లగువారిని వెదకి యుద్యోగముల నుండి తొలంగించి యాపదవులను విశ్వాసపాత్రులగు తన నౌకరుల కొసంగెను. విద్యానగర రాజ్యమునం దంతటను నూతనోద్యోగులను నరసరాజు నెలకొల్పి విప్లవోద్యమములకుఁ దావే లేకుండఁ జేసెను.

శాస్త్రవేత్తలు పెట్టిన శుభముహూర్తమునఁ బట్టాభిషేకమహోత్సవము జరుపుటకు నేర్పాటులు చేయఁబడెను. సామంతులకు రాజబంధువులకుఁ గవులకు గాయకులకు సేనానాయకులకు ఉద్యోగులకు ఆహ్వానపత్రికలను నరసరాజు, తిమ్మరుసుమంత్రి స్వయముగాఁ బంపిరి. సాళ్వ నరసింహ భూపాలుని దామంద అంతకు మున్నె యెఱింగి యుంట

చేతను నాతని ధర్మపరిపాలనము చిరకాలమునుండి వాంఛించుచుంట చేతను ఆహూతులందఱు సకాలమునకు విచ్చేసిరి. సామంతులు, పౌరులు కట్నములుగా విలుగల రత్నములు, బంగారము, భూషణములు గొనివచ్చిరి. శుభముహూర్తము దాటకుండుటకు ముందె నారాయణవనమునుండి నరసింహరాజు సను స్వపరివార బంధుమిత్ర సహితుండై చనుదెంచి (శా. శ. ౧౪౦౭, సరియగు క్రీ. ౧౪౮౬ లో) కర్ణాట రాజ్యమునకుఁ బట్టముగట్టుకొనెను. నరసరాజు, తిమ్మరుసుమంత్రియు రాజ్యభార ధురంధరులై రాజ్యకార్యము లుత్సాహముతో నెరవేర్చుచుండ సాళువ నరసింహరాజు కర్ణాటరాజ్యమునకు నపూర్వశోభ సమకూర్చి విరోధులకుఁ బ్రక్కలోని బల్లెమై ప్రజారంజకముగాఁ జిరకాలము ధర్మబద్ధముగా రాజ్యమును బరిపాలించి కీర్తి గడించెను.

సాళ్వ నరసింహరాజుపూర్వు లందఱు తొల్లింటినుండి విద్యా నగర సామ్రాజ్యమునందు మంత్రులుగను సేనాపతులుగను రాజప్రతినిధులుగ నుండి విశ్వాసపాత్రులై కీర్తి గడించిరి. మొదటినుండి హరిహరరాయల వంశముతో సాళ్వవారికి సంబంధ బాంధవ్యములుగూడఁ గలవు. విద్యానగర రాజ్యమున కీతఁడు వచ్చిన వెంటనే సైనికబలమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను స్వదేశమునం దుత్తమాశ్వములు విస్తారముగా లభింపక పోవుటచే నరసింహరాజు రాజభాండా

రమునందలి ధనము విరివిగా నుపయోగించి పారశీదేశము నుండియు అరబ్బీ దేశమునుండియు ఉత్తమాశ్వములను దెప్పించెను. బ్రతికిన గుఱ్ఱమునకైనను మార్గమధ్యమునఁ జచ్చిన గుఱ్ఱమునకైనను మూడు గుఱ్ఱములకు వేయివరహాల చొప్పున ధనమొసంగి అశ్వముల నన్నింటినో కొని అశ్వికదళము నభివృద్ధి గావించెను. చచ్చిన గుఱ్ఱములతోఁకలఁ జూపినంత మాత్రముననే విలువయొసంగు చుండుటచే యవనవర్తకులు ధారాళముగా అశ్వవ్యాపారముగావించి విజయనగర రాజ్యమును అశ్వబృందములతో నించివేసిరి. నరసింహారాజు అశ్వికదళసహాయమునఁ దనశక్తి సామర్థ్యములు పూర్తిగా నుపయోగించి అన్యాక్రాంతములైన రాజ్యముల నన్నింటిని దిరుగ సంపాదించెను. ఉదయగిరి, రాయచూరు, కొండవీడు దుర్గములు సాధించుకొనుటకుఁగూడ యత్నించెను గాని యంతలో నాతఁడు కాలధర్మము నొందెను.

సాళువ నరసింహారాజు ఆంధ్రవాఙ్మయమున కెంతయుఁ జేయూత నొసంగెను. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుని సత్కరించి జైమిని భారతము నంకిత మొందెను. పలువురు కవు లీనరపాలుని గుణకీర్తనము గావించినటులఁ జాటువులవలన నెఱుంగనగును. ఈయనయొద్ద మంత్రిగా నాదెండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁ డను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడుండెను. ఈయన విద్యానగరమును కృష్ణదేవరాయల కాలమునందు మంత్రిగానుండి

పరిపాలించిన తిమ్మరుసుమంత్రికి మాతామహుఁడు. గొప్ప రాజకీయవేత్త యనియు మహాశూరుఁ డనియుఁ బేరొందెను.

నరసింహారాజు తన యంత్యకాలమున విశ్వాసపాత్రుఁడగు సేనానియు, విద్యానగరమును బట్టుకొనుటలో నెక్కువ సహాయపడినవాఁడును, తనఅన్న మనుమఁడును నగు తుళువనరసరాజును బిలువనంపెను. ఆయనతో నిటులఁ జెప్పెను: "మిత్రమా! నా కంత్యకాలము సమీపించినది. నాకుమారు లిరువురు పసివాండ్రు. భాండారము, రాజ్యము నీచేతిలో నుంచుకొని పాలకుఁడవుగానుండి యుక్తవయస్సు వచ్చినపిమ్మట రాజ్యము నాకుమారుల కొసంగుము. ఈకార్యము నొనరించి సామ్రాజ్యము నుద్ధరించుటకు నీవుదక్క వేఱొకఁడు లేఁడు." నరసరాజు అంగీకరింపఁగనే నరసింహారా జతనికిఁ బట్టాభిషేకము చేసి గతించెను. విశ్వాసవంతుఁ డగు నరసరాజు చిరకాలము రాజప్రతినిధిగనే యుండి పరిపాలించెను. నరసరాజు అంతకు మున్ను కుంతలదేశంబు నందును చోళమండలము నందును శ్రీరంగము నందును ఘోరసంగరము లొనరించి విజయము నొందిన పరాక్రమశాలి గావునఁ బౌరు లీతనిపరిపాలనమున కనుకూలురై యుండిరి. ఆంధ్రభాషాభిమానియై యీ నరపాలతిలకుఁడు నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్య అను జంట కవులచే వరాహపురాణమును రచింపఁజేసి అంకితమునొందెను.

నరసరాజు సాళ్వ నరసింహరాజుపుత్త్రులలోఁ బెద్దవానికి రాజ్యము నొసంగి తాను వ్యవహారములఁ జూచుచుండెను. నరసరాజువిరోధు లాతనియెడల నెపము గలిగింపనెంచి బాలరాజును జంపించి యాదురంతము నరసరాజునెడ నారోపించిరి. నరసరాజునిందఁ దొలఁగించుకొనుటకు నరసింహరాజు రెండవ కుమారునకు విద్యానగరరాజ్యమును పట్టాభిషేకము గావించి రాజకీయ వ్యవహారములు తాను సవరించు చుండెను. నరసరాజు శ్రేయమునకు సహింపని దుష్టులగు కొందఱు రాజకీయోద్యోగులు బాలరాజునకు లేనిపోని కొండెములు చెప్పి "నీయన్నను జంపించినటుల నిన్నుఁగూడ నరసరాజు చంపింప నున్నాఁ" డని వీలువెంట నూరిపోసిరి. ప్రపంచజ్ఞానశూన్యుఁడగు నాబాలుఁ డామాటల నమ్మి నరసరాజును ద్వేషింప మొదలుపెట్టెను. ఇంక నుపేక్షించిన బాలరాజు తన కపాయము చేయుటయేగాక విద్యానగరరాజ్యమును గూడఁ గోలుపోక మానఁడని తన పలుకుబడి నుపయోగించి సైన్యమునంతయు గూడఁగట్టుకొని యాతని బంధించి పెనుగొండదుర్గమున నుంచి ఆహారాదులకు స్వల్పభరణము నొసంగసాగెను. కొంత కాల మెటులో గడపి బాలరాజు మరణించెను. తుళువరాజ ప్రత్యర్థులగు నుద్యోగుల నందరను దొలఁగించి సామ్రాజ్యమును బునరుద్ధరించి యమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సాళ్వనరసింహరాజు క్రీ. శ. ౧౪౯౦ ప్రాంతమున మరణించెను. ఈయన కాలమునుండి విద్యానగరము ఆంధ్ర-

సామ్రాజ్య మనఁదగి ఆంధ్రకవులకు ఆంధ్రులకు నభిమానస్థలమయ్యెను. నరసింహరాయలు ధర్మపరిపాలనము చేయుటచే నాతని పరిపాలనమునందున్న రాజ్యమునకుఁ బరదేశీయులు నరసింగరాజ్యమని పేరిడిరి. ఈయన పరిపాలన కాలమునఁ దురకలు శ్రీరంగము నాక్రమించుకొని వసతులన్నియు నూడలాగుకొనుటచే బ్రాహ్మణులందఱు లేచిపోయిరి. నరసింహరాజు తురకలఁ బోఁదోలి నగరమును స్వాధీన పరచుకొని పూర్వవృత్తుల నన్నింటిని దిరుగనొసంగి శ్రీరంగస్థాపనాచార్య బిరుదము వహించెను. ఈయనచరిత్ర మంతయు సాళ్వాభ్యుదయమను సంస్కృత కావ్యమునందు విపులముగా వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈయనకుఁగల చిత్రబంధపరమేశ్వరుఁడు, అభినవనాటక భవభూతి, అష్టభాషా పరమేశ్వరుఁడు, రసికకవితా సామ్రాజ్య లక్ష్మీపతి మున్నగు బిరుదముల వలనఁ గవియు రసికుఁడు గూడ నీనృపాలుఁడై యుండునని తెల్లమగుచున్నది. అదృష్టజాతకుఁడగు నీనృపుఁడు విద్యానగర సామ్రాజ్యోద్ధారకుఁడును, ఆంధ్రుఁడును గావున మనకెంతయు గణ్యుఁడు.

సోమనాద్రిరెడ్డి

నిజాము రాష్ట్రములోని మహబూబునగరు మండలమున అమరవాది యను నగరముగలదు. ఆనగరముచెంతఁ గల అచ్చమ్మపేట, రఘుపతిపేట యను గ్రామములను బాకనాటి రెడ్డిశాఖకుఁ జేరిన తిమ్మారెడ్డి యను వీరుఁడు పాలించుచుండెను. ఈయనభార్య వీరవతంసుఁడని పేరొందిన మెదకు మండలపాలకుఁడగు సదాశివరెడ్డి తోఁబుట్టువు కేశవమ్మ. ఈదంపతులు పశుసమృద్ధియు, ధనసమృద్ధియుఁ గలవారై సుఖముగా నుండ క్షామదేవత దేశమును బీల్చి పిప్పిచేయుచుండెను. పంటలు తగ్గిపోయెను. పశువులు మేఁతలేక మాడిచచ్చుచుండెను. ప్రజ లన్నమోరామచంద్రాయని యేడ్చుచుండిరి. చేరెఁడు గంజినీళ్ళకు జనులు మోమువాచి నశించుచుండిరి. తిమ్మారెడ్డిచెంత పుట్లకొలఁది ధాన్యము గలదు. కావలసినంత ధనముగలదు. ప్రజల ఘోషచూచి సహింపఁజాలక పాతరలుదీయించి తనయొద్దఁగల ధాన్యముదంపించి వచ్చినవారందఱికి నెలలకొలఁదిఅన్నము పెట్టించెను. ఎంతకును గఱవు తగ్గదయ్యెను. గరిసెలు పాతరలుకూడ రిత్తవయ్యెను. ప్రజలాఁకలిగొని చచ్చుచుంటఁ జూచి తనభార్య వస్తువులను మంగళసూత్రము దక్క మిగిలిన వన్నియు నమ్మెను. అప్పటికిని బ్రజలబాధ తగ్గదయ్యెను. ఇఁక నిటనున్న లాభము లేదని

తానుగూడ నాఁకలిచే మలమలమాడుచుఁ గూలినాలియైన చేసి జీవించుదమని మల్లారెడ్డి తన భార్యయగు కేశవమ్మను వెంటఁబెట్టుకొని బయలుదేరి కొల్లాపురము, పెంట్లవెల్లి, మఖారవకొండ లోనగు గ్రామములకుఁ బోవ నెందును గూలి దొఱకకపోయెను. కడకు కొల్లపోలూరను గ్రామమునకుఁ బోయి యచటఁ గూలినాలిచే జీవించుచుండెను. దొఱకిన కూలిధాన్యములోఁ గొంచెము కొంచెము మిగిల్చికొని తిమ్మారెడ్డి కొంత ధాన్యము సంపాదించి పాలికొక యెద్దును దీసికొని వ్యవసాయమును బెట్టెను. క్రమముగాఁ గలసి వచ్చుటచేఁ దిమ్మారెడ్డికొంతకాలమునకు గొప్ప రైతై ధనధాన్య సమృద్ధితో నుండెను. ఈశుభావసరమున వీరికొక కుమారుడు గలిగెను. సోమలింగేశ్వరుని యనుగ్రహమున జనించినవాడగుటచే నా బాలునకు సోమనాద్రియని నామకరణము గావించి సంతోషముగాఁ గాలము గడపుచుండిరి. వీరిశ్రేయముఁజూచి సహింపలేక గ్రామస్థులు కొందఱుటులేని యిబ్బంది పెట్టవలయునని తలంచి ఆప్రాంతములు పాలించు కర్నూలు నవాబగు దావత్‌ఖాను నొద్దకుబోయి తిమ్మారెడ్డి యను రైతు మీపైఁ దిరుగుఁబాటు చేయుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడు. వాఁ డాయుధములు, ధనము, ధాన్యము సిద్ధము చేయుచున్నాఁడని విన్నవించిరి. నవాబు పలువురను బిలువనంపి యావార్త నిజమో కల్లయో దెలుపుమన వారంతకుమున్నే యీకుట్రలోఁ జేరినవారగుటచే

వారును నటులనే చెప్పిరి. దావత్ ఖాను వెంటనే కొత్తపోలూరునకు దండయాత్రకు బయలుదేరి తిమ్మారెడ్డిని బిలువనంపి చెట్టునకుఁ గట్టించి దయాశూన్యుఁడై కొట్టించి యతనిధనము, పశువులు, ధాన్యములు కొనిపోయెను. దెబ్బలచే నొడలంతయువాచి తిమ్మారెడ్డి గతించెను. కేశవమ్మ, తనకుమారుఁడును ఏడెనిమిదేండ్లు నిండని కూనయగు సోమనాద్రిని వెంటఁబెట్టుకొని పుట్టినింటికిఁ బోవుచుండెను. త్రోవలో రాజవోలనుగ్రామముగలదు. అచటగల కేశవాచార్యులను విద్వాంసుఁడు బాలురకుఁ బాఠములు చెప్పుచు వీధిలోఁ గూర్చుండి తల్లివెంట నేఁగుచున్న సోమనాద్రిని జూచి యీబాలుని ముఖమున మహారాజచిహ్నము లున్నవని గ్రహించి కేశవమ్మవలన బాలకునిచరిత్రము నంతయు విని జాలిపడి యిటులఁ జెప్పెను. "అమ్మా! నీపుట్టినింటి గౌరవము, నీభర్తపేరుప్రతిష్ఠలు నేనెఱుంగనివి కావు. చెడి పుట్టినింటికిఁ బోవుటకంటెఁ బ్రమాద మింకొకటి యుండఁబోదు. కష్టములు కలకాల ముండఁబోవు. ఈబాలుఁడు లోకఖ్యాతి గడింపఁగలఁ డని నాకుఁ దోఁచుచున్నది నాయొద్ద నుంచినచో నేను సమస్త శాస్త్రములు నేర్పెదను. నిన్ను, నీశిశువగు నీబాలకుని నే నున్నంతలోఁ బోషింపఁ గలుగుదును. ఇచట నే యుండుట నా కభిమతము." కేశవాచార్యులవాక్యములు వినినంతనే వివేకవతియగు కేశవమ్మ యచటనే నిలువ నంగీకరించి బాలుని

ఆచార్యుల వారి కప్పగించెను. అమరవాయి నాగిరెడ్డి, బోరవెల్లి వెంకనబోయ, ధర్మవరము వెంకటరెడ్డి, అక్కి కురుమన్న, సాన లింగన్న అను బాలురతోఁగలిపి సోమనాద్రికిఁ గేశవాచార్యులు ఆంధ్రము, సంస్కృతము, అర్థశాస్త్రము, గణితశాస్త్రము ధనుర్విద్య నేర్పెను. ఒకనాఁడు సోమనాద్రి చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి పాఠములు చదివిచదివి యలసి నిదురఁ బోయెను. బాలునిముఖమున కెండ సోఁకకుండఁ జెట్టుపైనున్న త్రాఁచుబాము తనపడగ గొడుగువలెఁ బట్టెను. ఆచార్యుఁ డిది చూచి యీబాలుఁడు మహారాజగుట నిక్కమని తలంచి యట నుండి వెడలిపోయెను. కేశవాచార్యులయొద్దఁ జదువవలసిన దంతయు సూక్ష్మగ్రాహి యగు సోమనాద్రి కొలఁదికాలములో ముగించి గురువుగారిని సెలవిమ్మని వేఁడెను. కుమారునివలె నింట నున్నసోమనాద్రిని విడిచిపెట్టజాలక కన్నీరువిడిచి 'కుమార! నీవేనాఁటికేని మహారాజువగుదు వేని మమ్ములను మఱువకు' మని హెచ్చరించెను. సోమనాద్రి నిరాశతోఁ జిఱునవ్వు నవ్వి నావంటి గర్భదరిద్రుఁడా రాజగువాఁడు? నేనే రాజునగుదునేని మీరు మంత్రులు కాకపో రని సెలవు పుచ్చుకొనెను. సహపాఠులు సోమనాద్రిని జేరి 'మమ్ము మఱచి పోవకుము సుమా!' యని హెచ్చరించిరి. సోమనాద్రి వారినందఱ నాదరించి "నేనే రాజునగుదునేని మీయందఱ సహాయము కోరెదను. మీరు నాకుఁ దోడునీడ గాక తప్ప "దని హెచ్చరించెను. వారందఱు

సంతోషముతో సోమనాద్రిమాటలకు సంతోషపూర్వక మగు నంగీకారమును దెల్పిరి.

కేశవమ్మయు సోమనాద్రియు నొకబండి కట్టించుకొని ముదకుమండలమునకుఁ బోవుచుండిరి. త్రోవలో వారికి పూనూరను గ్రామము తగిలెను. చరిత్రస్థలమును జిత్రదేవాలయావృతము నగు పూనూరులోనికి సోమనాద్రివెళ్ళి యంగడిలో దారిబత్తెమునకు వలయు వస్తువులుకొన్ని మూటఁగట్టుకొని పోవుచుండ గ్రామాధికారియగు నాగిరెడ్డి యాబాలకుని జూచి దగ్గరకుఁ బిలిచి యతనివృత్తాంతము విచారించెను. బాలుడు తనసంగతి, కులము, స్థలము నివేదించెను. ధనవంతుఁడును సంతానహీనుఁడునగు నా పాళము నాగిరెడ్డి తాను బాకనాటిరెడ్డి యగుటచే నాబాలకుని పెంచుకొన్నచో గులము తరించుననితలంచి యూరిబయటనున్న బండియొద్దకుఁ బాలునితోఁ బోయి కేశవమ్మను జూచి పూర్వబాంధవ్యము తెలిపి సోమనాద్రిని దనకుఁ బెంచుకొనుట కొసంగుమని ప్రార్థించెను. ఆయమ యందులకు నంగీకరించి బాలునితో దానుగూడ నాగిరెడ్డియింట వసించెను. కొంతకాలము నాగిరెడ్డి తా నార్జించిన ధనకనకవస్తువాహనములు సోమనాద్రి కొసంగి చెప్పవలసిన ధర్మములన్నింటిని జెప్పి మరణించెను. సోమనాద్రి పితృకార్యము లన్నింటిని శ్రద్ధాభక్తులతో నిర్వహించి ప్రత్యేకరాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినఁగాసి సోమ

రాంధ్రులు మానషవంతులుగ బ్రతుకఁ జాలరని తలంచి తన యొద్దగలధనము ధాన్యమును వినియోగపఱచి స్వారీచేయుటకుఁ దగిన యశ్వములను సైనికులను వృద్ధిఁజేసెను. సదాశివరెడ్డి తన కుమార్తెయగు లింగాంబను సోమనాద్రి కీయఁదలంచి వర్తమాన మంపెను. సోమనాద్రి సముచిత పరివారసహితుఁడై వివాహమున కేఁగి తిరిగివచ్చుచు ఆత్మకూరి సంస్థానములోని ఆరెపల్లి, కత్తెపల్లి, ముట్లోనిపల్లి లోనగు గ్రామములలోని ధనవంతుల గృహములు దోచుచుండెను. ఆవార్త రాజువిని సోమనాద్రిని బట్టుకొనిరమ్మని కొందఱు వీరభటులను బంపెను. సోమనాద్రి యదిగమనించి ధనమునంతయు నొకరహస్యప్రదేశమునందు దాఁచి తనభటుల నందందుంచి తానుగుఱ్ఱముమీఁద నెవ్వరికిఁ జిక్కనంత వేగముగా స్వారిచేయుచుండెను. వీరభటులు విచ్చుకత్తులతోఁ దనవెంట వచ్చుచుంటఁ జూచి బ్రదుకుపై నాసవీడి గుఱ్ఱమును మిగుల వేగముగాఁ బోనిచ్చుచుండెను. మార్గమధ్యమున నున్న ప్రవాహమును దాటఁ జాలక గుఱ్ఱము మరణించెను. సోమనాద్రి మిగుల వేగముగాఁ బరుగెత్తి కృష్ణాతీరము జేరి ప్రవాహమునందు దుమికి యీఁదుచుండ వీరభటులు తీరముననుండి తుపాకులు గాల్చిరి. దైవవశమున నెటులో చావుదప్పి సోమనాద్రి యావలితీరముఁ జేరి తలదాఁచుకొనుట కనువైన తావుకొఱకు వెదకుచుండ నొక గొఱ్ఱెలమంద గానవచ్చెను. సోమనాద్రి యా మం

దను సమీపించి గొల్లవాండ్రతోఁ దనయవస్థయు వీరభటులు
వెంబడించుటయుఁ దెలిపి బ్రదికించిన గొప్పమేలు చేయుదునని
బ్రతిమాలెను. వాండ్రు పెద్దగోయి తీసి అందు సోమనాద్రిని
మెడవరకుఁ బూడ్చి చుట్టును మేకపిల్లలనుంచి పైని బుట్ట బో
ర్లించిరి. కొంతసేపటికి వీరభటులు వెదకుకొనుచు వచ్చి చుట్టు
పట్టుగ్రామములు వెదకుచు గొఱ్ఱెలమందను గూడఁ బరిశీలిం
చిరి. ఎందును సోమనాద్రి కనఁబడక పోవుటచే వీరభటులు
విసిగి కృష్ణదాఁటి వెనుకకు వెళ్ళిపోయిరి. అనంతరము సోమ
నాద్రి బయటికివచ్చి గొల్లవాండ్రతో 'నాకుఁ బ్రాణదానము
గావించినందులకు మీరేమికోరుకొందురో తెలుపుఁ' డనవారు
నేఁటినుండి మీరు "ముష్టిపల్లి" యను మాగోత్రనామమును
వహింపవలయునని కోరిరి. సోమనాద్రి యందులకంగీకరించి
పూనూరునకుఁ బోవుచుండ నొకచో భూగర్భమునందుఁ బూర్వ
రాజులు నిక్షేపించిన ధనరాశి గోచరించెను. ఆధనము నంత
యుఁ బరిచారికులచేఁ దెప్పించి పూనూరు సమీపమునందున్న
యొక విశాలప్రదేశమునఁ గోటకట్టింప నారంభించెను. ఆప్రదే
శమునకు ఆమడదూరమునందున్న ఉప్పేడుకోటను బాలించు
నయ్యదుదాపూదుమియ్యాయను మహమ్మదీయుఁడు సోమనా
ద్రి కోటనుగట్టుచున్నసంగతి విని పరివారముతో నచటికి వచ్చి
తనరాజ్యమునఁ గోటఁ గట్టవలదని నిర్బంధింపఁగా సోమనాద్రి
పన్నుగట్టుచు సామంతుఁడుగా నుండునని యొప్పించి కోట

పూర్తి గావించికొన ననుమతిఁ బడసెను. తరువాత సోమనాద్రి
తాను గట్టించునగరమునకు గద్వాలయని పేరిడి ప్రాకార
ములు,బురుజులు, అగడ్తలు, రాజవీధులు కట్టించి జనులకువృత్తు
లొసంగి కొలఁదికాలములో బంజరు బయలును మహాపట్టణ
మును గావించెను. కోటకు బురుజులన్నియుఁ బూర్తియయ్యె
నుగాని తూర్పుబురు జెన్నిప్రయత్నములు చేసినను నిలువక
కట్టినయంతనే కూలిపోవుచుండెను. సోమనాద్రి నరబలి గావిం
చినఁగాని బురుజు నిలువఁజాలదని కేశవయ్యయను నొకబ్రా
హ్మణుని నమ్మించి కొనిపోయి బలియిచ్చెను. బురుజు వెంటనే
నిలిచెను. బ్రాహ్మణహత్య యొనరించి యార్జించిన పాపము
నకుఁ బరిహారముగా నాతనిపేరఁ గేశవాలయము కోటలోఁ
గట్టించి ముందుఁ గేశవయ్యకు నివేదనముగావించి తాను
భుజించుట కంగీకరింపఁగా నరిష్టములు తొలఁగెను. గద్వాల
నగరము పూర్తియై పొందుబాటులోనికి వచ్చినపిదప అను
కొన్నటుల పన్నుఁ జెల్లింపుమని నయ్యదుమియా సోమనాద్రికి
వర్తమానముఁ బంపఁగా నాతఁడు నిరాకరించెను. అందులకు
మియా కోపగించి సంగరమునకు బయలుదేరి వచ్చుచుండెను.
ఈవర్తమానము విని సోమనాద్రి అమితపరివారసహితుఁడై
అరగిద్దయను గ్రామముచెంత మహమ్మదీయ సైన్యము నెది
రించెను. సైయదుమియాపక్షమున రాయచూరును బాలించు
బసరుజంగు, ప్రాగుటూరును బాలించు ఇనురుసాహెబు చేరిరి.

సోమనాద్రి తన సహాధ్యాయులను సహాయముఁగోరి పిలువ నంపఁగా వారు పరివారముతో ఆయుధపరికరములతో సంగరమునకు సహాయమువచ్చిరి. ఉభయదళములకు భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. సమీపమునందున్న ఆంధ్రులందఱు స్వాతంత్ర్య సంగరమున సోమనాద్రికి సహాయపడిరి. మహారాష్ట్రులు, కర్ణాటులుఁగూడ సోమనాద్రి కనేకగతుల ధనమును, సైన్యమును సహాయముచేసిరి. మొక్కవోని బీరమున సోమనాద్రిబలము చిరకాలము పోరాడెను.

బసరుజంగు ఆంధ్రవీరులధాటి కాగజాలక గుఱ్ఱము నెక్కి పాఱిపోవసాగెను. వీరవతంసుడగు సోమనాద్రి యాతని వెంబడించి తరుముచుఁ బోవఁ బ్రాణభీతితో నతఁడు రాయచూరు కోటలో దూరి ద్వారములు బిగించికొనెను. సోమనాద్రి కోటలోనికిబోవ యత్నించుచుండఁ గోటముందున్న యేనుఁగుప్రతిమలను జూచి గుఱ్ఱము బెదరెను. వెంటనే యా విగ్రహముల తుండములు దంతములు ఖండించి వెనుకకు మరలి సోమనాద్రి సంగరరంగ మలంకరించుసరికి ప్రాగుటూరి నవాబుఁ గూడ పాఱిపోయెను. స్వల్పసైన్యముతో సయ్యదుమియ్యాయొక్కఁడు మాత్రము సంగరరంగమున మిగిలెను. అతఁడు హతశేషసైన్యమును ముందిడుకొని సోమనాద్రిపైకి మొండిచోరవతో రాఁదొడంగెను. సోమనాద్రి సైన్యమును భేదించి మియాను సమీపింపఁగ సమరాశ్వము తన

ముందుకాళ్లు ఏనుఁగుమీఁదనుంచి నిలువఁబడెను. సోమనాద్రి తన కరవాలముతో సయ్యదుమియ్యాను జంపఁబోయెను. ప్రాణభయముతో సయ్యదు మియ్యా సలాములు చేయుచు, నీకుఁగప్పము గట్టుదును,. రాజ్యములోఁ గోరినంత భాగము నొసంగెదను రక్షింపు'మని ప్రార్థించెను. ఉదారశీలుఁడగు సోమనాద్రి కరుణించి యెత్తినకత్తి వ్రాల్చి మహమ్మదీయునితో "నీవు నన్నుఁ గోటగట్టుకొన నిచ్చితివిగాన నీరాజ్యము నీకువదలుచున్నాను. నీకు నేనుగాని నాకు నీవుగాని సామంతులము గావలసిన పనిలేదు. నీవోడిపోయినటుల గుర్తుగా నుండుటకు యుద్ధమునకుఁ గొనివచ్చిన నగారా, పచ్చజండా, ఏనుగును మాత్రము నాకిచ్చి పోవలయు"నన నవాబు సోమనాద్రి కవియెల్లరొసఁగి బ్రతుకుము జీవుఁడాయని తన కోటలోనికిఁ బోయెను. సోమనాద్రి జయలక్ష్మితోఁ బాటు సైదుమియ్యాయిచ్చిన విజయచిహ్నములు, బసరుజంగు విడిచిపోయిన ఫిరంగులు, హతులైన వీరభటుల ఆయుధములు దీసికొని గద్వాలఁజేరి నగరమధ్యంబునందు జయస్తంభము ప్రాతి నవాబునొద్దఁ గైకొన్న పచ్చజండా దానిపై గట్టించెను.

సయ్యదుమియ్యా తనరాజ్యము చేరినదాదిగఁ బరాభవ దుఃఖము కలచివేయుటచేఁ గొన్ని దినములు బయటికె రాఁడయ్యెను. ఒకనాఁడు కోటబురుజుపై నెక్కఁగా గద్వాలలో జయస్తంభముపైనఁ దన పచ్చజెండా కనవడెను. పరాభవ

దుఃఖ మతిశయించెను. ప్రతిక్రియ గావించి యెటులేని సోమనాద్రిని బేరులేకుండ నెగురఁగొట్టఁ దలంచి హైదరాబాదునకుఁ బ్రయాణమై నాలుగు మూడు దినములకుజేరి యా రాష్ట్రమును బాలించు నిజాము ఆలీకిఁ దనరాకఁ దెలియ జేసెను. నిజాము ఆలి, యాతనిరాక విని తన గురుపరంపరకుఁ జెందిన సయ్యదుమియ్యా సామాన్యునివలె వచ్చుటకుఁ గారణమేమని యోచించి వెంటనే రమ్మని యాజ్ఞ యొసంగెను. మియ్యా నిజాము ఆలీని చూడఁగానే వంగివంగి సలాములు చేసి ఒంటికాలిమీఁద నిలుచుండి తన దురవస్థయుఁ దన్ను సోమనాద్రి పరాభవించి వీరచిహ్నములు గొనిపోయిన విధము తెలిపి యెటులేని సోమనాద్రిని బంధించి తాను గోలుపోయిన జెండా, నగారా, ఏనుఁగు ఇప్పింపుమని ప్రార్థించెను. నిజాము ఆలీ సోమనాద్రి బలపరాక్రమముల నాలించినవాఁడగుటచే "నిది సంగరమున కదనగాదు. సోమనాద్రి అప్రమత్తుఁడై మైమఱచి యున్నపుడు సంగర మొనరించినచోఁ జయము సులభసాధ్యము. అంతవఱకు నిరీక్షింపు' మని చెప్పెను. "ముందు సోమనాద్రిని బంధించి నా విజయచిహ్నముల నాకిప్పింతురా బ్రతుకుదును. లేదా, నేను జీవింప" నని వాఁడొక కత్తితోఁ గంఠము నఱకుకొనఁబోవుచుండ నిజాముఆలి సయ్యదుమియ్యా నెటులో సమాధానపఱచి పదునేను దినములలో సంగరమునకుఁ దప్పక వచ్చెదనని వాగ్దానముచేసి పంపెను.

నిజాముఆలీ ముందు సోమనాద్రిపయికి దండయాత్రకేఁగుటకు ధైర్యముచాలక తన మిత్రుఁడును కర్ణాట దేశీయుఁడును నగు ఇరువనగౌడు అను నొక వీరుని బిలువనంపి జరిగిన కథాంశమునంతయు నెఱింగించి సోమనాద్రిని వంచించుట కుపాయమున్నచోఁ దెలుపుమని కోరెను. ఇరువనగౌడు ఉభయపక్షముల బలాబలముల నెఱింగిన వాఁడుగాన చాల సేపు యోజించి 'హార్పనహాల్లిలో నాఱుగురు క్షత్రియ కుమారులు దుర్గమమైన కోటగట్టుకొని రాజ్యము పాలించుచున్నారు. వారికి సోమనాద్రికి మిత్రభేదము కలుగఁజేసితిమేని సోమనాద్రి మడియఁగలఁడు. అపుడు గద్వాలకోటను సులభముగా లోఁగొనవచ్చు' నని సమాధానము చెప్పెను. నవాబు మిగుల సంతసించి యెటులనేని యాకార్యము నీవె సమర్థించుమని భారమంతయు ఇరువనగౌడుపైనఁ బెట్టి యాసఁబెట్టెను. ఇరువనగౌడు తన గ్రామమగు కురిచేడునకుఁ జేరి హార్పనహల్లిలోని క్షత్రియసోదరులు వ్రాసినటు లొక జాబువ్రాసి దూతలచే సోమనాద్రికిఁ బంపెను. సోమనాద్రి యా జాబు చూడఁగా నందిటుల వ్రాయఁబడి యుండెను. "సోమనాద్రికి —నీవు సయ్యదు దావుదు మియ్యాను జయించినమాత్రమున లోకైకవీరుఁడవు కావు. నిజమైన మగవాఁడవేని మావంటి వీరులను గెలువుము. లేదా మూలఁబడి యాఁడుదానివలె బ్రతుకుము." ఈజాబు పఠింపఁగనే సోమనాద్రికిఁ గోప మతి

కెయించెను. జాబుయొక్క పూర్వోత్తరములనేని విచారిం
పక సోమనాద్రి సంగరమున కాయిత్తమై నగరరక్షణమునకు
వలయుబలమునుంచి యొకశుభముహూర్తమున హర్పనహాల్లికిఁ
బ్రయాణమయ్యెను. నిజాము అలి యీవార్తవిని సోమనాద్రి
కంత్యదినములు సమీపించెనని యానందించి యీవార్త
సయ్యదుకుఁ గూడఁ దెలిపెను. సోమనాద్రి హర్పనహల్లి
కోటను ముట్టడించెను. ఈవార్త క్షత్రియసోదరులు విని
'సోమనాద్రి యెవరు? అతని పేరైన వినియెఱుంగమే! మన
పైకి దాడి వెడలవలసిన యవసరమేమి వచ్చినది? ఈ విరోధ
మునకుఁ గారణమేమైయుండును? శత్రుజనాభేద్యమగు మన
కోటలో సురక్షితముగా మనముందము. అతఁడు జయించిన
నాఁటికిఁ జూచుకొంద' మని తలంచిరి. సోమనాద్రి ఆఱుమాస
ములు ముట్టడించి ఫిరంగులు ప్రేల్చి యెంతప్రయత్నించినను
హర్పనహాల్లికోట చెక్కు చెదరకపోయెను. తరువాత సోమ
నాద్రి యుపాయాంతరములచేఁ గోటఁ బగులఁగొట్టి రాజ
సోదరులను బంధింపబోయెను. వారు సోమనాద్రిని జూచి
యిటులనిరి. "రెడ్డివతంసా! ఏపాపము నెఱుంగని మమ్ము
బంధించుట న్యాయముగాదు. మేము నిన్నుఁ బ్రతిఘటింపక
మాని కోటలోనే యుంటిమి. ఆకారణముగ సాటివారిని
శిక్షింప నెంచుట నీవంటి శూరవతంసునకుఁ దగవుకాదు."
క్షత్రియసోదరుల మాటలు వినినంతనే సోమనాద్రికిఁ గోపమతి

శయించి కపటవినయము జూపుచుండిరని తలంచి తనయొద్దఁ
గలజాబు వారికిఁ జూపించెను. వారందఱు నాజాబు చూచి
యది తాము వ్రాసినది కాదనియు మధ్యవర్తులు గావించిన
మోసమనియు క్షమింపుఁడనియుఁ బలువిధముల వేఁడికొనిరి.
సోమనాద్రి విచారించి క్షత్రియసోదరులు నిర్దోషులని
గ్రహించి వారివలనఁ గప్పములు గొని, సంగరములందు
సహాయము జేయునటుల వాగ్దానము గైకొని గద్వాల కేఁగెను.
ఈవార్త సయ్యదువిని సోమనాద్రివిజయమునకుఁ జాలపరిత
పించి హైదరాబాదు నవాబునొద్దకేగి విలంబనము జేయ
వలదనియుఁ దనపరాక్రమచిహ్నములగు, నగారా, ధ్వజము,
ఏనుఁగు ఇప్పింపకున్న నాత్మహత్య గావించి కొందుననియు పట్టు
బట్టెను. విధిలేక నిజాము అలీ సోమనాద్రిమీఁదికి సంగర
సన్నద్ధుఁడై బయలుదేరెను. పూర్వపరాభవముతో నుడికి
పోవుచున్న రాయచూరు నసరుజంగు పరిమితబలముతో నవా
బునకు సహాయముగా వచెస ల్లారి బహదూర్ ఖాన్, ప్రిగు
టూరు ఇదురుసాహెబు, ఆదోనినవాబు, గుత్తిటీకు సుల
తాను, కర్నూలు దావతుఖాను లోనగు నవాబులందఱు నిజా
ము అలీకి సహాయమై సోమనాద్రిపైకి సైనికబలముతో దండ
యాత్రకుఁ జనుదెంచిరి. మహమ్మదీయ సైన్యమంతయు లక్షల
కొలదియై నేలయీనినటు లుండెను. కర్నూలు మొదలుకొని
పదిమైళ్ళ దూరముననున్న ఉల్చాలవరకుఁ బడమట,మూఁడు

క్రోసులు దూరమునందున్న నిడుదూరువరకు సేనలు నిండి పోయెను. సోమనాద్రి భటులను పనివాండ్రను నియోజించి శత్రువుల కభిముఖముగా నొక మట్టికోట గట్టించెను. సోమనాద్రి శుభముహూర్తమున అపరిమిత బలసహితుఁడై తాను గట్టించినకోటచెంత దండువిడిసి సంగరమున కాయిత్తమయ్యెను. ఉభయ సైన్యములకు భయంకర సంగరము జరుగుచుండెను.

సోమనాద్రిసహాధ్యాయు లగు కురుమన్న, ధర్మన్న యోధవేషములు ధరించి కొంత సైన్యమును దీసికొని యవన సైనికుల నెదిరించిరి. కొంతబలమును వెంటఁగొని సోమనాద్రి స్వయముగాఁ దాను నవాబులపైకి బయలుదేరెను. ఆనాఁడు జరిగిన జనమారణమునకు మితము లేదు. మతావేశ పరవశు లగు యవనులు నిలుకడగాఁ బోరి హిందూభటుల నెందఱనో మడియించిరి. ఆంధ్రనాయకులు వ్రేటున నొకయవనుని బడఁగొట్టి యుద్ధరంగ మంతయు రక్తప్రవాహములతో నించివేసిరి. సోమనాద్రి సామాన్యదళములను విడిచి నవాబులపైకిఁ బోయి ఘోరముగాఁ బోరి ప్రాగటూరి నవాబగు ఇదురు సాహెబును నఱకివేసెను. బల్లారి బహద్దరుఖానుని జంపెను. ఆదోని నవాబు నంతమొందించెను. ఈ పరిస్థితులు గమనించి సోమనాద్రిధాటి కాగజాలక నిజాముఆలీ హతశేష సైన్యముతో కర్నూలుకోటకుఁ బోయి తలదాఁచుకొనెను. సోమనాద్రి కర్నూలువఱకు శత్రుసైన్యమును దరిమి ప్రొద్దు గ్రుంకువఱకుఁ దనస్కంధావారముఁ జేరెను.

సోమనాద్రి యెక్కినయశ్వము సంగర రంగములలో బాగుగా మెలఁగనేర్చినది. పిట్టవలె నంతలో విరోధిసైన్యములమధ్య వ్రాలును. ముందుకాళ్లెత్తి యేనుఁగులమీఁదికిఁ బోవును. ఈయశ్వము నెటులేని బట్టి తెప్పించినచో సోమనాద్రి చిక్కఁగలఁడని నిజాము ఆలీ తలంచెను. తనసైనికులతో సోమనాద్రి గుఱ్ఱమును గొనివచ్చినవానికిఁ గొన్నిగ్రామము లిచ్చెదనని చెప్పెను. ఎవరును సాహసించి యందుల కియ్యకొనరైరి. నిజాముఆలీ యశ్వపాలకుఁ డందుల కంగీకరించి గాఢాంధకారమున బయలుదేరి యెటులో యశ్వశాలకుఁ బోయి గుఱ్ఱమును లాయమునుండి తొలంగించి తన శిబిరము త్రోవఁ బట్టించెను. రెడ్డివీరులందఱదిచూచి యెవఁడో మన భటుఁడై కార్యాంతరమున వేఁగునడుపుటకుఁ బోవుచుండెనని యుపేక్షించిరి. అశ్వపాలకుఁడు కొలఁదిసేపటిలో నిజాము ఆలీయొద్దకుఁ జేరి యశ్వమునుజూపి తనవిజయవార్త నెఱింగించెను. నిజాము ఆలీ యశ్వమును లాయమునఁ గట్టివేయించి వానిని సత్కరించెను.

నవాబు పట్టరాని యానందము నొంది సోమనాద్రిని బట్టుకొనుట యిఁక సులభమని ప్రజ్ఞలు కొట్టుచుండెను. సోమనాద్రి తెల్లవారిచూడఁగా అశ్వము లేదయ్యెను. చాలవిచారించి యడుగుజాడలవలన నిజాముఆలీ శిబిరము చేరినటుల గ్రహించి విచారపడెను. కొనివచ్చిన వానికిఁ గోరినంత ధన

మిచ్చెదనని పలుకఁగా హనుమప్ప నాయకుఁడను వీరుఁడు నేను గొనితెచ్చెదనని యంగీకరించి మహమ్మదీయసైన్యముచెంతకుఁ బోయెను. సేనానివేశమునకు మధ్యనున్న విశాలమగు పాకలో గుఱ్ఱములుండెను. అందే, సోమనాద్రిగుఱ్ఱముఁగూడ నుండియుండునని చొప్పవిక్రయించువానివలె నాతఁ డశ్వశాలఁజేరెను. మహమ్మదీయు లతనిని జొప్పవిక్రయించు వానిఁగానే భావించి యుపేక్షించిరి. ఆతఁడు మెల్లగాఁ బ్రొద్దు క్రుంకువఱకు గడ్డియమ్మువానివలె బేరముచేయుచు వారితో భాషించుచు నుండి రాత్రికాఁగానే గుఱ్ఱముముందున్న గడ్డిలో దేహముదాఁచి పరుండెను. అంతలో నొకయవనుఁడు గుఱ్ఱమును వేఱొకస్థలమునఁ గట్టివేయుటకు మేకుఁ బ్రాఁతు చుండఁగా నందు హనుమప్పనాయకునిచేయి దిగఁబడెను. కదలినచో మహమ్మదీయుఁడు గ్రహించునని జనమునిద్రచే మాటుమణుగు వఱకటులనేయుండి చేయి రాకపోవుటచే మణిబంధమువఱకు ఖండించి గుఱ్ఱమునెక్కి శిబిరాభిముఖుఁడై బయలుదేరెను. సైనికులు నిద్దురలోఁ దలలెత్తిచూచి తమ యశ్వపాలకులె నీరుబెట్టుటకు గుఱ్ఱములను గొనిపోవుచున్నటులఁ దలఁచి మిన్నకుండిరి. తెల్లవారుసరికి హనుమప్పనాయకుఁడు సోమనాద్రిచెంత గుఱ్ఱమును గట్టివేయించి తానొందిన కష్టములు తెలిపి మొండిచేయిని దార్కాణముగాఁ జూపెను. సోమనాద్రి హనుమప్పనాయకుని సాహస ధైర్యస్థైర్యముల కెంతయు నానం

దించి యాతనికిఁ గోరినతావుల నెన్నియో క్షేత్రరాజము లొసంగి గౌరవించెను. తెల్లఁగ తెల్లవారఁ గనే సోమనాద్రి తన స్కంధావారమునందు విజయభేరి మ్రోగించెను. ఆనాదము నాలించి యవనుల గుండె లదరెను. విధిలేక తమప్రభుని యాజ్ఞనతిదాటఁజాలక వారును సంగరసన్నద్ధులైరి.

సోమనాద్రి పరివారసహితముగ సంగర మొనరించి శత్రుసమూహమును నేలమట్టము గావించెను. ఇంతలోఁ దన తండ్రినిజంపిన దావతుఖానుఁ డెదురయ్యెను. సోమనాద్రి వాని బలమునంతయు దృటిలోఁ దునుమాడి కంఠము ఖండింపఁ బోయెను. ఆతఁడు సోమనాద్రిపాదములపైఁ బడి శరణు గోరెను. తనతండ్రి నన్యాయముగాఁ జంపి యావదాస్తిని హరించిన నాఁటికోపము మనసులోనుంచుకొని వాఁడెంత ప్రార్థించినను విడువక తల ఖండించెను. శత్రుసైన్యము సోమనాద్రిధాటి కాగఁజాలక కర్నూలుకోటలో దాఁగికొనెను. సముచితసైనికబలముతో సోమనాద్రి కర్నూలుకోట భేదించి యవనుల నెందఱనో సంహరించి వెనుకకు మఱలెను. పేరుజెందిన మహమ్మదీయ సేనానులందఱు మరణించిరి. ప్రిగుటూరు, బళ్ళారి, ఆదోని, కర్నూలు నవాబులు గతించిరి. గుత్తి,రాయచూరు నవాబులు, వివాదకారణభూతుఁ డగు సయ్యాదుమియ్యా ప్రాణములతో మిగిలిరి. సోమనాద్రి యకుంఠిత దీక్షతో సంగరప్రయత్నములు విరామములేక చేయుచుండెను.

మహమ్మదీయసైన్యము వలుచఁబడుటచే వారేమి చేయఁజాలక యెట్లు ముందుజరుపవనగునో నిశ్చయించుటకు రాత్రి వేళ నేకాంతసభ యొకటి యొనరించి సోమనాద్రితో సంధి జరుపుటయే నిరపాయమగు మార్గమని నిర్ణయించుకొనిరి.

నిజాము ఆలీ సోమనాద్రిని సయ్యదుమియ్యాను ఒకచోఁజేర్చి యిరువురకు సమాధానవాక్యములఁజెప్పి యైకమత్యము గలుగఁజేసి గతముమఱచిపొండని కోరెను. సోమనాద్రి సంధి కంగీకరించి తనవిజయమునకు సూచనగా నొకగొప్ప ఫిరంగిని బహుమతిగాఁ గైకొని తననగరముఁ జేరెను. సోమనాద్రి విజయలక్ష్మీద్వితీయుఁడై తనపట్టణముఁజేరి తనకు సహాయముగావచ్చి సంగరమునఁ బ్రశంసాపాత్రముగాఁ బనిచేసిన వీరులందఱకు ఆభరణములు, మాన్యములు, ఆయుధములు బహూకృతిగా నొసంగి తన విశ్వాసమును బ్రకటించెను. బ్రతికినంతకాలము సోమనాద్రి పరాజయమునెఱుంగక శత్రుసైన్యములదాఁకి విజయమునందుచు సమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సోమనాద్రి భూపాలుఁడు తిరుపతియాత్రకు బయలుదేరి గనికోట, నంద్యాల పాలకులను జయించి ప్రతిసంవత్సరమును సుంకమును గట్టునటులఁ గట్టడి చేసెను. తిరుపతిక్షేత్రముఁ జేరి సోమనాద్రి వేంకటేశ్వరస్వామిని దర్శించి విరాగియై యచటనే దేహయాత్ర చాలించెను.

సోమనాద్రినే సోమనాథభూపాలుఁడని కూడ వ్యవహరించుట గలదు. ఈ మహావీరుఁడు పెక్కుగ్రంథముల నంకిత

మందెను. కవులను గాయకులను బోషించి చిత్రకళల నభిమానించెను. నాఁడు మొదలు నేఁటివఱకు గద్వాల సంస్థానము విద్యాభిమానమును దాతృతారూపమునఁ బ్రకటించుచునే యున్నది. సోమనాద్రి భూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౭౦౦ మొదలు ౧౭౭౦ లోగ నుండి యుండును. ఈ సోమనాద్రి భూపాలునకు ఇరువురు ధర్మపత్నులు గలరు. ఇద్దఱు కుమారులు జనించిరి. వారు బాలురగుటచే సోమనాద్రి యనంతరము లింగాంబయను ప్రథమభార్యారత్నము కొంతకాలము రాజ్యము నేలి యుక్తవయస్సు రాఁగానే తన భారమునంతయుఁ బెద్ద కుమారునిపైఁ బెట్టెను. జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు తిరుమలరాయఁడు పితృసంపాదిత మగు రాజ్యమును జిరకాలము పాలించెను. సోమనాద్రి భూపాలుఁడు గతించి చిరకాలమైనను ఆయన కీర్తిమాత్ర మింతవఱకు మఱుఁగువడలేదు. ఆయన యంకితము నొందిన భారత విరాట పర్వాది గ్రంథరాజము లాతని కీర్తిని గొనియాడుచున్నవి. అత్యున్నతములగు దుర్గములు, గోటగోడలు గల నాఁటి గద్వాలనగర విభవము చెక్కుచెదరక నేఁటికిని పూర్వప్రశస్తిని జాటుచునే యున్నది. పౌరుషవంతములగు పూర్వరాజ్యములలో నేఁటివఱకు మిగిలి యున్నవి వ్రేళ్లతో లెక్కింపఁదగియున్నవి. ప్రాచీనవిద్యలపట్ల గౌరవము జూపుచుఁ బండితసన్మానములు గావించుచుఁ బూర్వమర్యాదల నిలువఁబెట్టుచున్న యీ సంస్థానరాజము నెడ నాంధ్రులకుఁ

నాంధ్రేతరులకు నెంతయు గౌరవభావము గలదు. ఇంతటి ప్రశస్తికిం గారకుఁడగు సోమనాద్రి సర్వజనవంద్యుఁడనుటలో సంశయ ముండదు.

విజయరామరాజు

తాండ్ర పాపరాయఁడు బొబ్బిలిసంగరమునందు విజయనగరసంస్థానాధీశ్వరుఁడగు విజయరామరాజును జంపెను. అనంతర మాయనరాణి తన సమీపజ్ఞాతుల యొద్దనుండి పండ్రెండుసంవత్సరముల బాలునిగొనివచ్చి దత్తతజేసికొని విజయరామరాజు అని యాబాలునకు నామకరణ మొనరించెను. యుక్తవయస్సు వచ్చువఱకు రాణిగారే బాలునకు సంస్కృతము, ఆంధ్రము, పార్సీలోనగు భాషలు నేర్పించి అనంతరము రాజ్యముగూడ నొసంగెను. విజయరామరాజునకు జనకస్థానమునందు అన్నయగు సీతారామరాజుకూడ విజయనగరమునకు వచ్చి సోదరునకు సహాయముగాఁ బరిపాలనా వ్యవహారములు చూచుచుండెను. క్రమముగా సీతారామరాజునకు విజయనగరరాజ్యమునందును అపుడు బలవంతముగానున్న పరాసువారియొద్దను బరిచయము మెండయ్యెను. రాజకీయ వ్యవహారము లన్నియు నాతఁడె మిగుల నేర్పుగా నిర్వహించుచుండెను. విజయరామరాజు తనయన్న పరిపాలనా చాక

చక్యమున కానందించి మంత్రిపదవి నొసంగెను. వీరిద్దఱు చాల కాల మైకమత్యముగనుండి రాజ్యక్షేమవిషయమున నేకీకృత మగునుత్సాహముతోఁ బాటుపడిరి. శ్రీకాకుళమునకును కసింకోటకును, విశాఖపట్టణమునకును జుట్టునున్న హావేలీభూములు గాక తక్కిన మండలమంతయు ఆకాలమున వీరిపరిపాలనమునందుండెను. తరువాత వీరు పర్లాకిమిడిఁగూడ నాక్రమించుకొనిరి. రాజమహేంద్రవరసీమఁ గూడఁ గొంతకాలము వీరు పరిపాలించుచుండిరి. అపు డాంగ్లేయులు వీరాక్రమించుకొన్న పర్లాకిమిడిఁ గైకొని మిగిలినరాజ్యమునకు మూఁడులక్షలరూపాయలు ప్రతిసంవత్సరము పన్నుగా నొసంగునటులఁ గట్టడి గావించిరి. విజయనగరసంస్థానమువారు చిన్నజమీందారుల నడఁగఁగొట్టుచు వారిసంపదలఁ జూరగొనుచు అనేక సాహసకార్యము లొనరించుటచేఁ దొలుత నాంగ్లేయులు వారి నట్టియొత్తిడిఁ జేయరైరి. పేరునకు సంస్థానాధీశ్వరులైనను నిజాము దొరతనమువారి పాలనమునందుఁ గాని ఆంగ్లపాలనమునందు గాని వీరు స్వతంత్రరాజులవలె నిరంకుశులుగానే వర్తించుచుండిరి. ఆంగ్లేయులు పాలించుట కారంభించినది మొదలు విజయనగర సంస్థానాధీశ్వరుల స్వాతంత్ర్యసంరంభము క్రమముగాఁ దగ్గసాగెను. ఆంగ్లేయుల కట్టడికిలోనై విజయరామరాజు పర్లాకిమిడి రాజ్యమును విడిచిపెట్టెను. చుట్టుపట్టులనున్న జమీందారు లనేక పర్యా

యములు విజయనగరమును ముట్టడించి పాళ్లు పంచుకొనఁ జూచిరిగాని కార్యకౌశలుఁడగు సీతారామరాజు ఆప్రయత్నములన్నియు విధ్వంసము గావించి ఆంగ్లేయసైనిక సహాయమునఁ బ్రతిపక్షరాజుల రూపుమాపి వారి రాజ్యములను గైకొనెను.

సీతారామరాజు పేరునకు మంత్రిగా నున్నను తానే రాజుగా వ్యవహరించి పూర్వులొసంగిన మాన్యక్షేత్రములు అగ్రహారములు ఆక్రమించి రైతులకుఁ గౌలున కొసంగుచుండెను. దానిచేఁ బ్రజలకుఁగూడ నీతనియెడ మిగుల నసహ్యము జనించెను. ఈదోషములన్నియుఁ బ్రజలు విజయరామరాజువిగా భావించి యాతనినిగూడ విద్వేషించిరి. సీతారామరాజు ప్రజాభిప్రాయములు పాటింపక తనయిచ్చచొప్పునఁ జరించుచుండెను. ఈ నూతనపరిపాలనమునకు మిగుల విసికి అడిదము సూరకవి "రామలింగేశ శతక"మున సీతారామరాజును మనసునందుంచుకొని దుష్టరాజులను దూలనాడెను. ఎవరెన్ని విధముల నాందోళనము జరుపుచున్నను సీతారామరాజు పాటింపక తనయిచ్చ వచ్చినటుల వ్యవహరించుచుండెను. విజయరామరాజెటులఁ జెప్పిన నేమివచ్చునో యని తటస్థముగా నుండెను. ఈపరిస్థితులలోఁ గాలము గడపుట ప్రజలకు సాటివారికిఁ గష్టమయ్యెను. అందుచేత విజయనగరరాజ్యము నెటులేని కంపెనీవారికిఁ గట్టిపెట్ట వలయునని సాటి

రాజులందఱు కుట్ర చేయుచుండిరి. సీతారామరాజు కంపెనీవారితోఁ గలిసి దూరాలోచనలు గావించి తమపై పితూరి చేయుచున్న జమీందారుల నందఱను జయించెను. జయపురపు కోట నాక్రమించుకొనెను. ఇంకను బ్రతికూలురని యనుమానముతోఁచిన రాజులనందఱను గారాగృహములం దుంచెను. చండశాసనుఁడై దండనీతిని దీవ్రముగా నుపయోగించు సీతారామరాజునెడ సమకాలికులయసూయ మిగుల వృద్ధియయ్యెను. ఆతనిసాహసకృత్యములు కంపెనీవారికిఁ గూడ సహింపరానివిగా నుండెను. సాటిరాజులందఱు విజయరామరాజునకు 'సీతారామరాజును మంత్రిపదవినుండి తొలఁగింపవలయు, లేకున్నచో మేము ప్రతిపక్షులుగా నుందు'మని వర్తమానములంపిరి. ఇవియన్నియు మనస్సునం దుంచుకొని విజయరామరాజు సీతారామరాజున కేమేమియో చెప్పి మంత్రిపదవికి రాజీనామ యిప్పించెను. సీతారామరాజునకుఁ గుమారులు గలరు. విజయరామరాజునకుఁ బుత్త్రసంతానము లేదు. విజయరామరాజునకుఁ బుత్త్రసంతానము కలుగకపోయినచో తన కుమారుఁడగు నరసింహగజపతిరాజును బెంచుకొందునని వాగ్దానము గావించుటచేతనే సీతారామరాజు రాజీనామనుబెట్టి యుద్యోగము మానుకొనెనని కొందఱందురు.

క్రీ. శ. 1778 లో దొరతనమువారు జమీందారులకు భూస్థితియు ఆదాయము ఎంతయున్నదో నిర్ణయించుకొని

పేష్కషులు పరిష్కరింపనెంచి యందఱి నాహ్వానించిరి. పలువురు పరిష్కారార్థము వచ్చిరి. సీతారామరాజు ఈనిర్ణయమునకుఁ దానుగూడ మదరాసునకు వచ్చి దొరతనమువారి యాశ్రయమును సంపాదించుకొని మరల మంత్రియయ్యెను. సీతారామరాజు మంత్రియైనచో మఱలనేమి కల్లోలములు జనించునోయని విజయరామరాజు తొలుత సంశయించెనుగాని ఈ నిర్ణయము కంపెనీవారు కావించినదిగాన నాయన యేమియుఁ జెప్పఁజాలక యంగీకరించెను. సీతారామరాజు నిరంకుశాధికారముతో రాజ్యచక్రము త్రిప్పుచుండెను. హావేలీ భూములన్నియు నీయనకుఁ గౌలుగాఁ నుంటచేఁ బలుకుఁబడి కూడ మిక్కుటముగా నుండెను. మరలఁ బ్రజాపీడనము గావింప మొదలుపెట్టెను. అడ్డుపడిన తమ కట్టి తిరుగుబాటు కలుగునోయని దొరతనమువారు తటస్థముగా నుండిరి. ఈ యవకాశమును బురస్కరించుకొని సీతారామరాజు మిక్కిలి చొరవ జేయుచుండెను. దొరతనమువారు సీతారామరాజు విషయములో నుపేక్షించిన లాభములేదని క్రీ. శ. 1784 లో నొక ఉపసంఘము నేర్పఱచి ప్రకృత పరిపాలనా విధానమునందుఁ బ్రజాభిప్రాయములు నివేదింప నాజ్ఞాపించిరి. వారు విచారించి యీక్రింది యభిప్రాయముగల నివేదికను బ్రచురించిరి. "విజయనగరము సంస్థానమువలన వచ్చు ఆదాయ మంతయు జమీందారులు తమ స్వంతఖర్చులకే వ్యయము గావించుకొను

చున్నారలు. రైతుల విషయములో నేమాత్రము శ్రద్ధ గైకొనుటలేదు. ప్రజలు క్షామపీడితులై తినుట కన్నము లేక మలమల మాడుచున్నారు. నీటివసతు లేమాత్రము తృప్తికరముగా లేవు. సైన్యముకొఱకుఁ బ్రతిసంవత్సరము ఐదు లక్షల రూపాయలు వ్యయము చేయుచుంటచే బొక్కసమందలి ధనమంతయు వ్యయమగుచున్నది ఈ విషయములో ఆంగ్ల దొరతనమువారు శ్రద్ధపుచ్చుకొని విజయనగర సంస్థానమును కట్టుబాటులలో నుంచుట చాల నవసరము." ఈ నివేదిక దొరతనమువారి సంకల్పమునకుఁ దోడయ్యెను. పాలకొండ, జయపురము, గోలుకొండ, టెక్కలి, కిమిడిలోనగు సంస్థానముల ప్రభువులను సైన్య సహాయము చేయుమని యొత్తిడి చేయుటయుఁ, గొందఱు జమీందారులకు ఖ్యాతి యొసంగి గ్రామములఁ గైకొనుటయు, సాలూరు, పాచిపెంట, విషమకోట, కాశీపురము, బొబ్బిలి లోనగు సంస్థానము లేలు ప్రభువులను జెరసాలలోఁ బెట్టి సాధించుచుంటయు దొరతనమువారికి దుస్సహముగా నుండెను. బొబ్బిలి పరిపాలకుఁడగు వెంగళ రంగారావు జయిలునుండి మాయోపాయములతోఁ దప్పించుకొని హైదరాబాదునకుఁ బాఱిపోయి తమ కష్టములు, కంపెనీవారి యుపేక్షయుఁ దెలిపి నవాబును సహాయముకమ్మని కోరెను. ఈయంశములు గూడ ఉపసంఘమువారు తెలిపిరి.

కంపెనీవారు విజయరామరాజునకు సైనికబలము తగ్గింపవలయుననియు సీతారామరాజును మంత్రిపదవి నుండి

తొలఁగింప వలయుననియు వార్తఁ బంపఁగా నందుల కంగీక
రించెను. సీతారామరాజునకు విజయరామరాజుగారిచే నుపకార
వేతన మిచ్చునట్లు దొరతనమువారు కట్టుబాటు చేసిరి. ఆకట్టు
బాటు ప్రకారము సీతారామరాజునకు నెల యొకటికి ఐదు
వేల రూపాయల నొసంగుచు మదరాసును విడిచి బయటికిఁ
బోవరాదని దొరతనమువా రాజ్ఞాపించిరి. ఇవియన్నియు జరి
గిన పిదప విజయరామరాజు తాను స్వతంత్రముగా రాజ్యమును
బాలించుకొనుచుండెను. పరిపాలనాకౌశల్యము గలవాఁడు
గావున నమ్మకమగు నౌకరులను బెట్టి రాజ్యమున మంచి
కట్టుబాటులను జేసెను. దొరతనమువారు ఇతర రాజ్యములతోఁ
బాటు తన రాజ్యముఁ గూడ హరించుటకె యెన్నో యత్న
ములు చేయుచున్నారనియుఁ గనుగలిగి మెలఁగ కున్నచో
విప్లవము తప్పదని తన విధులు సక్రమముగా నెరవేర్చుచుండెను.
రాజ్యమునందుఁ బంటలు మందగించుటచే సిస్తులు సకాలమున
వసూలు కాకపోయెను. ఆకారణమున విజయరామరాజు చేయు
నది లేక దొరతనమువారికి నీయవలసియున్న పేష్కషు గూడ
బకాయి పెట్టెను. కడకు విజయరామరాజు దొరతనము వారికి
ఆఱులక్షల యిరువదియైదువేల రూపాయలు బాకీపడెను.
అందుచేఁ గంపెనీవారు విజయనగర రాజ్యమును దాము
గైకొని ముప్పదివేలు రొక్కమాఱుగ నిచ్చునట్లును నెలనెలకుఁ
బండ్రెండు వందల రూపాయలు వ్యయములకు ఇచ్చెద మని

యుఁను విజయరామరాజును బందరులో నుండవలసినదనియు
నిర్బంధించిరి. కంపెనీవారు విజయనగర రాజ్యమును ఇతరు
లకుఁ గౌలునకీయ యత్నించిరి. ఎవరును రాకపోయిరి. ఎటు
లైని భేదనీతితో విజయనగర రాజ్యము పరాధీనము గావింప
నన్నివిధముల యత్నించినను లాభము లేక పోయెను.
విజయరామరాజు రాజ్యమునుంచి బందరు పోవుట కెంత
మాత్ర మిష్టము లేక పోయెను. ఆంగ్లేయుల యొత్తిడికి
సహింపజాలక కడకు విజయరామరాజు బందరునకుఁ బ్రయాణ
మయ్యెను. రాజ్యమును విడచి బందరులోఁ బరాధీనముగాఁ
బడియుండ నాతని మనస్సు ఒప్పుకొనకపోయెను. వెంటనే
వెనుకకు మరలి తన రాజ్యమునందున్న సుప్రసిద్ధక్షేత్రరాజమగు
పద్మనాభముఁ జేరెను. అది యాంగ్లేయులు గ్రహించి విజయ
రామరాజును బందరునకుఁ బొమ్మని మిగుల నొత్తిడిచేయు
చుండిరి. ఆయన సమయమున కేదో ప్రత్యుత్తరము వ్రాయుచు
బందరునకుఁ బోడాయెను. కంపెనీవారి కిదియంతయు నవ
మానకరముగా నుంటచే విజయరామరాజునకు ఇరువదినాలుగు
గంటలలోఁ బద్మనాభమును విడిచి బందరునకుఁ బోవలసిన
దనియు అట్లు పోవనియెడల సైనికసహాయమున మేము పంపక
మానమనియు వర్తమానమంపిరి. స్వతంత్రశీలుఁడు పరాక్రమ
శాలియునగు విజయరామరాజున కీసందేశము మిగుల నవమా
నకరముగఁ దోచి రాజ్యమునుండి తన్నంపుటకు కంపెనీవా

రెవరని తిరస్కార వాక్యముల నాడి తిరుగుబాటు చేయుటకుఁ గొంత సైన్యమును సమకూర్చెను. పూర్వాభిమానము జాత్యభిమానముగల నాల్గువేలమంది రాచవారు స్వాతంత్ర్యసంగరమునఁ బ్రాణముల వదలుటకు నిశ్చయించి విజయరామరాజు పక్షమునఁ జేరిరి. రాచవారందఱును బద్మనాభస్వామి దేవళమున సంగరమునఁ బ్రాణమున్నంతవఱకుఁ బాల్గొన వాగ్దానము లొనరించి ప్రసాదమును స్వీకరించిరి. పైవారి యుత్తరువుచొప్పున ఆంగ్లేయ సైనికాధిపతియగు పెండరు గాస్టుగారు సుశిక్షితులగు నేడువందల యేఁబదిమంది భటులతో (క్రీ. శ. 1794 సం॥ జూలయి 10 తేదికి) సూర్యోదయమగుసమయమునకుఁ బద్మనాభమునకుఁ జేరిరి. ఉభయులకు సంధికి వీలుకాకపోయెను. విజయరామరాజు స్వాతంత్ర్యము గోలుపోవుట కించుకేని యంగీకరింపక భటులను సంగరమునకు బురికొల్పి తానును ప్రతిపక్ష సైనికుల నెదిరింప బయలువెడలెను. ఉభయదళములకు ముప్పావుగంటసేపు ఘోరముగా యుద్ధముజరిగెను.

విజయరామరాజువెంట అంగరక్షకులుగా విజయగోపాలరాజు, వత్సవాయినరసరాజు, దాట్ల అప్పలరాజు, రావు జోగయ్య మొదలగు వీరులు పరివారముతోనుండి ఆంగ్లసైన్యమును భేదించుటకు ముందునకుఁ ద్రోవతీయుచుండిరి. అందఱికంటె ముందు దావతుఖాన్ అను యవనుఁడు సైన్యముతో నిబలమునకు ముందుగా నడచుచుండెను. ఇంతసైన్యమునకు మధ్య విజయరామరాజుండి పురోగాములగు వీరులతో 'మిత్రులారా ! మీరు తొందరపడి విరోధులను జెండక ఫిరంగులను బట్టుకొనుఁ' డని చెప్పెను. ఆంగ్లసైనికులు పదివేలు రూపాయలు లంచముసంగి దావూదుఖానును లోఁబఱచికొని తాము సైగఁజేసినంతనే తొలఁగిపోవునటులఁగట్టడిజేసిరి. విజయరామరాజీమోసము తెలియక ఫిరంగులఁబట్టుకొనుటకు సమీపించుసరికి ఆంగ్లేయులసైగ గ్రహించి దావూదుఖాను తన సైన్యముతోఁ బ్రక్కకుఁదొలంగెను. ంగ్లేయులు విచ్చలవిడిగాఁ గాల్పించిన తుపాకులగుండ్లు, ఫిరంగిగుండ్లు తగిలి తన మిత్రులు పరివారముతోఁ గూలిరి. విజయరామరాజు దావూత్ ఖాను గావించిన మోసమునుగూర్చి విచారించుచు సంగరరంగమునకుఁ బోవుచుండ నాకస్మికముగా గుండు చేతిమీఁదఁ దగిలెను. ఎటులో సహించి ముందుకు వచ్చుచుండఁగా రెండు తొడలనుండి గుండ్లుపోయెను. రాజు నిలువఁజాలక తనచెంత నున్న యున్నతాశ్వమునెక్కి పదునేనుమంది వీరభటులగు గుజ్జపురౌతులను వెంబడించుకొని ఫిరంగులమీఁదికిఁబోవుసరికి ఆంగ్లసైనికు లొక్కమాఱు ఫిరంగులుప్రేల్ప అశ్వికదళమంతయుఁ గూలిపోయెను. విజయరామరాజు ఇంకను సాహసము దెచ్చుకొని . తానున్నది 'కాకమానదని తలఁచి ముందునకుఁ బోవుచుండఁగాఁ జాటునుండి ఆంగ్లసైనికులు తుపాకులు

ప్రేల్చిరి. విజయరామరాజు దేహమునందు బలుతావుల గాయములుపడెను. దానికిని లెక్కచేయక వాఁడికత్తితో విరోధిసేన నఱకుచుండెను. ఒడలినుండి రక్తము విశేషముగాఁ గారుచుంటచేఁ గొంతసేపటికి విజయరామరాజు పడిపోయెను. రాజు పడిపోయిన సంగతి వినినంతనే హతశేషులగు సైనికులు చెదరిపాఱిపోయిరి. రాజుస్థితి మిగుల దుస్తరముగా నుండెను. ఒడలంతయు గాయములతో నిండిపోయెను. ఇంతలో నాంగ్లసైనికులు నాలుగైదుతుపాకుల నొక్కమాఱు ప్రేల్చిరి. విజయరామరాజు ఘోరమరణ మొందెను. కర్నలు పెండర్గాస్టు సంగరము నాపివేయించి యుద్ధప్రదేశమును దిలకించుటకు వచ్చెను. మూఁడునందల తొమ్మిదిమంది క్షత్రియ సైనికులు వీరమరణము నొంది పడియుండిరి. విజయరామరాజు చుట్టును కోటగట్టినట్టుల నలువదిమంది క్షత్రియవీరులు తుపాకి దెబ్బలచేఁ జచ్చిపడియుండిరి. వీరమరణ మొందిన యాంధ్ర వీరుల కళేబరములు ఆంగ్లసేనాధిపతికి మిగుల నాశ్చర్యము కలుగఁజేసెను. స్వాతంత్ర్యసంరక్షణము కొఱకు భటునివలెఁ బోరాడి రణరంగమున నొఱగిన విజయరామరాజు త్యాగము పాశ్చాత్యులకు విస్మయము గూర్చెను. ఆంగ్లసైనికులు క్రమశిక్ష గలవారగుటచేతను తుపాకులు ఫిరంగులు లోనగు మారణ పరికరములు సమృద్ధిగా నుంటచేతను విశేషనష్ట మొందక జయించిరి. కంపెనివారిసేనలోఁ బదుముగ్గురు మాత్రమె మర

ణించిరి. అఱువదియొక్కరు గాయపడిరి. మహారాజును స్వాతంత్ర్యప్రియుడును ధర్మమూర్తియు నగు విజయరామరాజు మరణము విని దేశమంతయు నొక్కమాఱు పరితపించెను.

ఆంగ్లసైనికులు విజయరామరాజు దేహముపై నున్న అమూల్యరత్నాభరణములు, దుస్తులు లాగికొనిరి. బొబ్బిలి సంగ్రామములోఁ దాండ్ర పాపారాయునిచేఁ బెద్ద విజయరామరాజుగారు చంపఁబడిన పిదప ముప్పదితొమ్మిది సంవత్సరముల కీసంగరము జరిగెను. ఈ విజయరామరాజు గతింపఁగనే ఆంగ్లేయులు రాజ్యము నాక్రమించుకొనిరి. ఈ ఘోరసంగరవార్త విని రాజ్యమున నున్నఁ దనకేమి యపాయము వాటిల్లునోయని విజయరామరాజుభార్య నారాయణబా బను నామముగల ఎనిమిదిసంవత్సరముల బాలుని దీసికొని మన్నెమునకుఁ బోయెను. ఆంగ్లేయులు ఆబాలుని దల్లిని రప్పించి సంవత్సరమున కింతయని పన్ను గట్టునటుల నేర్పాటుగావించి రాజ్యము నాబాలున కప్పగించిరి.

విజయనగర రాజ్యవిస్తృతియు నైశ్వర్యము స్వాతంత్ర్యాభిలాషయు విజయరామరాజు మరణముతోఁ దగ్గిపోయెను. తరువాత నాకుటుంబమున స్వతంత్రశీలుఁడగు రాజవతంసుఁడు జనించుట కవకాశములు లేకపోయెను. అతివిస్తృతమై యాంధ్రదేశమున కంతటికి నాయకరత్నము కాఁదగిన విజయనగర రాజ్యము క్రమముగాఁ గొంతకొంత

భాగమును గోల్పోవుచుఁ గడకొక చిన్నసంస్థానముగా మాఱి పోయెను. ఆంగ్లేయులు స్వతంత్రరాజులై ఆయుధ పరికరములతో నూతనరాజ్యము స్థాపించుటతో సంస్థానాధీశ్వరులు స్వాతంత్ర్యతృష్ణ చంపుకొని భూస్వాములవలెఁ గాలముగడపుటకియ్యకొనిరి. విజయరామరాజు గతించి చాలకాలమైనను నాతనికీర్తిమాత్ర మజరామరముగా నున్నది. ఆంగ్లప్రభుత్వమువారు అనేక పరిస్థితులలో విద్యానగర రాజ్యము పడిపోవుటకు సిద్ధముగానున్నను దానినిగైకొని సర్వవిధములఁ బాటుపడి నిలువఁబెట్టుటలో నెక్కుడు కృషిసలిపిరని నారాయణబాబు, విజయరామ గజపతిరాజు లోనగు ప్రభువుల చరిత్రములవలన గ్రహింపవచ్చును. ఇప్పుడీసంస్థానరాజ్యము ఆంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ, జిత్రకళలకు, ఆంధ్రవికాసమునకు దోహదమొసంగుచు నాంధ్రత్వమును గాపాడుచున్నదని తెలుపుటకెంతయు సంతోషమగుచున్నది.

బెజవాడ వాణీముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపబడినది. 1928.

END OF
TITLE